

БИЛКИТЕ ВЪВ ВСЕКИ ДОМ

Медицина
и физкультура

Проф. ДУШКА СТАНЕВА, к.м.н., доц., ДИАНА ПАНОВА, к.ф.н.,
н.с. I ст. д-р ЛИЛЯНА РАЙНОВА, ИВАН АСЕНОВ, к.ф.н.

БИЛКИТЕ ВЪВ ВСЕКИ ДОМ

МЕДИЦИНА И ФИЗКУЛТУРА
СОФИЯ, 1982

OCR ,форматиране:
MesserSchmidt
gripen@abv.bg

ПРЕДГОВОР

Лечебните растения или билките заемат важно място при профилактиката и лечението на редица заболявания. Особено често те се използват в домашни условия самостоятелно или като лекарствени чаеве. Благодарение на съдържащите се в тях биологично активни химични съединения от лечебните растения се приготвят ефективни лекарствени средства. Във връзка с това се провеждат интензивни проучвания върху химичния състав на растенията. За една година (1975) от висшите растения в света са изолирани около 5000 вещества, а от низшите (лишеи, гъби и др.) около 2400, като 325 от тези химични съединения, получени в чист вид, могат да се използват за приготвяне на лекарства.

Авторите за настоящата книга работят в продължение на дълги години в областта на лечебните растения като преподаватели във Фармацевтичния факултет на Медицинската академия. При написването на книгата те са взели равностойно участие, като описанието на растенията, тяхното разпространение и химичният състав са разработени от доц. Д. Панова и гл. ас. И. Асенов, а данните относно действието, приложението и начина на употреба — от проф. д-р Д. Станева и и. с. I ст. д-р Л. Райнова.

Ще бъдем признателни на читателите, ако отправят към нас свои бележки и препоръки.

От авторите

ПО-ЧЕСТО ИЗПОЛЗУВАНИ НАУЧНИ ТЕРМИНИ

авитаминоза — недоимъчно заболяване поради липса на някой витамин

адстрингентно действие — стипчиво, запичащо, местно кръвоспиращо и противовъзпалително (такова действие имат съдържащите танини билки)

анти — частицата показва противопоставяне, действие срещу някои болести или техни прояви, напр. антидиабетично средство (за лечение на диабет), антидиарично средство (за лечение на диарията), антиалергично средство (за намаляване на алергичните прояви), антисептично средство (унищожавашо микробите), антипиретично средство (понижаващо температурата)

анурия — липса на урина

аритмия — неритмична сърдечна дейност

артрит — възпаление на ставите

астма (бронхиална) — заболяване, което се проявява със задух вследствие спазъм на бронхите

атеросклероза (артериосклероза) — болестно изменение на артериите, което се характеризира с натрупване на холестерол в съдовата система

бактериостатично действие — веществата с такова действие спират или забавят развитието на бактериите

бактерицидно действие — веществата с такова действие убиват бактериите

бронхит — възпаление на бронхиалната лигавица

водянка — оток, събиране на течност в кухините на тялото

гастрит — възпаление на стомашната лигавица

депресивно действие — подтискащо централната нервна система действие

дерматит — възпаление на кожата

дерматоза — кожно заболяване

диабет — захарна болест

дизентерия — остро възпалително инфекциозно заболяване на червата с кървава диария

дисменорея — нередовна и болезнена менструация

диспепсия — нарушено храносмилане

диуреза — количеството на отделената за 24 часа урина

едем — оток

експекторант — отхрачващо средство

канцерогенно действие — действие, водещо до образуване на раков тумор

кардиотонично средство — усиливащо работата на сърцето

карминативно средство — газогонно

катар — възпаление

коагулация — съсирване

колика — болезнен спазъм на гладкомускулен орган — стомах, черва, жлъчни и пикочни пътища и др.

контузия — натъртване

корозивно средство — разрушаващо

коронарни кръвоносни съдове — кръвоносните съдове хранещи сърдечния мускул

лаксативно средство — слабително
ларингит — възпаление на ларинкса (гръкляна)
метеоризъм — задържане на газове в червата
неврит — възпаление на нерв
оксиуриаза — глистно заболяване
пародонтоза — стоматологично заболяване с изменение на тъканите, които фиксират зъбите
пиелит — възпаление на бъбречното легенче
подагра — заболяване на обмяната на веществата с отлагане на кристали пикочна киселина в тъканите (ставите)
пургатив — очистително средство
рагада — напукване, цепване
ревулзивно средство — което предизвиква дразнене на мястото на прилагане със зачервяване, затопляне и др.
седативно действие — успокояващо нервната система
симптом — признак (проява) на заболяване
спазмолитично — отстраняващо спазмите
спазъм — свиване на гладката мускулатура
тахикардия — учестена сърдечна дейност
тонизиращо действие — общоукрепващо, засилващо функциите
тромбофлебит — възпаление със запушване на вените
фарингит — възпаление на фаринкса (гълтача)
хематурия — отделяне на кръв с урината
хемолiza — разпадане на червените кръвни клетки
хеморойди — разширение на вените на долната част на правото черво и на ануса
хиперацидитет — повишена киселинност на стомашния сок
хипертония — високо артериално налягане
хиповитаминоза — недоимъчно заболяване поради недостиг на някой витамин
хипотензивно действие — понижаващо артериалното налягане
хипотония — ниско артериално налягане
холеретично действие — стимулиращо отделянето на жлъчка от чернодробните клетки
холецистит — възпаление на жлъчния мехур
цианоза — синкавочервен цвят на кожата и лигавиците вследствие на недостатъчно насищане на кръвта с кислород
цикатризиращо действие — ускоряващо заздравяването на рани
цистит — възпаление на пикочния мехур
цитостатик — вещество, спиращо размножаването на клетките (туморните)

УВОД

Книгата „Билките във всеки дом“ е предназначена за широк кръг читатели, които се интересуват от лечебните растения, от техните свойства и от практическото им използване при домашни условия. Безспорен факт е, че през последните години интересът към лечебните растения както в целия свят, така и у нас бързо нараства. При това този интерес се обуславя не само от все по-широкото използване на билките като източници за получаване на готови препарати от химико-фармацевтичната промишленост или като суровина за създаване на лекарствени средства по полусинтетичен път. Налице е и истинско „възраждане“ на практиката да се използват билките в естествен вид. Много и разнообразни са причините за този процес, наблюдаван в международен мащаб и по-конкретно у нас. Тях трябва да търсим в дълбоко вкоренените традиции, в предаваната от поколение на поколение вяра на народа в целебната сила на растенията, намерила място в народния фолклор, съхранена в редица писмени източници и устно предавани указания и съвети. Без да вярват в никакви свръхестествени и магически сили на лечебните растения, хората имат дълбоко убеждение, че организъмът на човека по-добре понася веществата, които са продукт от жизнената дейност на растителните живи клетки, че в дългия ход на еволюцията човешкият организъм се е приспособил към употребяваните като храна растения и съдържащите се в тях активни вещества. Много данни на научната медицина подкрепят това становище.

Интересът към билките е донякъде и естествена реакция спрямо застрашаващото лавинообразно нарастване броя на получаваните по синтетичен път лекарства, някои от които са твърде „чужди“ на организма, твърде „агресивни“. Разбира се, такова основание е само отчасти вярно. От една страна, не бива да се отрича безспорното значение на синтетичните лекарства в лечението на голям брой трудно лечими до тяхното откриване заболявания. От друга страна, известно е, че в растителния свят се срещат голям брой силно токсични, дори смъртоносни за човешкия организъм вещества, изработвани в хода на еволюцията като средства за отбрана, като начин за преживяване. В този смисъл не може да се приема безкритично твърдението на някои горещи „защитници“ на лечението с билки, че лекарствата от синтетичен произход са най-често вредни, токсични, опасни за организма, а билките са безвредни, нетоксични. Дебело трябва да се подчертае, че и тук, при лечебните растения, е в сила принципът „Dosis sola facit venenum“ („дозата прави отровата“), т. е. ползата или вредата от всяко лекарство, включително и от растенията, се определя от много фактори и на първо място от количеството, от дозата, в която се из-

ползуват. Не противопоставяне, а взаимно подпомагане и допълване на възможностите на съвременните синтетични лекарствени средства с по-меките и по-щадящи средства на фитотерапията - такъв подход трябва да се смята правилен.

Когато се анализират причините за повишения интерес към билките, трябва да се отдаде заслуженото и на нашите научни институти, които години наред системно и задълбочено проучватопита на народната медицина, с методите на съвременната наука анализират разпространението, свойствата и състава на виреещите у нас лечебни растения и научно обосновават възможностите за тяхното практическо използване. Несъмнена роля за насочване вниманието към лечебните растения изиграха и продължават да играят специалните грижи на нашите държавни органи, насочени към опазването, култивирането и рационалното използване на билковото богатство на нашата страна (решение N 63 на МС от 5 април 1977 г.).

Създаването у народа на правилен подход, възпитанието на здравни навици, на научно обоснована практика при събирането, съхранението и използването на билките е дълг на специалистите, на учените в тази област. На такава цел служи и предлаганата книга.

В нея са представени общи сведения за билките, за тяхното разпространение, външни белези, химичен състав. Дават се практически указания за начина на събиране и съхранение на лечебните растения, за употребяваните части, за начина на приготвяне в домашни условия на лекарства от билки.

В книгата се съдържат сведения за около 200 от най-разпространените у нас и широко използвани в народната и научната медицина лечебни растения. От тях 119 са илюстрирани с подходящи рисунки.

Подреждането на растенията е направено не по азбучен ред, а съобразно основното, главното им приложение. Смятаме, че такъв „терапевтичен“ подход при систематизирането на растенията би улеснил читателя при практическото им използване. Трябва обаче веднага да се отбележи, че направената класификация е твърде относителна. Известно е, че няма лечебно средство, дори синтетично, което да има строго избирателно действие, което да повлиява само една функция, един орган или система. Още повече тази относителност важи за подреждането на лечебните растения, които имат сложен химичен състав и повлияват различни функции на организма, различни заболявания.

Затова наред с посочването на основното, главното действие на растението, което в много случаи е и научно доказано, са изброени и всички останали действия и терапевтични приложения на съответното растение, получени от данни от народната медицина (от различни писмени източници). За да се избегнат ненужни повторения, всяко растение е подробно разгледано на едно място в зависимост от основното му свойство, а ако това растение се използва и за лечение на друго заболяване, на съответното място то само се споменава. Всеки раздел се съпровожда от обща част, в която са дадени някои основни, ръководни

принципи при практическото използване на съответните растения и тяхното място в лечението на съответното заболяване. Там, където е възможно, е направен опит да се свърже характерното действие на растенията със съдържанието на определни активно действащи принципи. Освен като лечебни средства посочени са и някои растения, които намират приложение в козметиката.

Обсъден е и въпросът за опасностите и рисковете от употребата на някои отровни растения.

Към всеки раздел са дадени известен брой рецепти за готови лечебни чаеве или билкови сборове, които са разрешени за употреба у нас и могат да бъдат намерени в готов вид или да се приготвят в билковите аптеки, както и рецепти, взети от справочниците, издадени у нас и в чужбина.

Чаеве в готов вид са означени в текста с *.

При латинските наименования на частите на растенията в рецептите са използвани следните съкращения:

Cortex — Cort. — кора
Flores — Fl. — цветове
Folia — Fol. — листа
Fructus — Fr. — плодове
Gemmae — Gem. — пъпки
Herba — Hb. — трева, стрък
Legumina — Leg. — боб, бобове
Lichen — Lich. — лишей
Radix — Rad. — корен
Rhizoma — Rhiz. — коренище
Semen — Sem. — семе
Stipites — Stip. — дръжки
Tubera — Tub. — грудки
Turiones — Tur. — връхчета

1. ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ В НАШИЯ ЖИВОТ

Растенията са използвани от най-дълбока древност като средство за храна, лечение, облекло и украса. Тези от тях, които съдържат фармакологично активни вещества и оказват едно или друго въздействие върху живия организъм, са наречени лечебни растения. Народът ни ги назовава с хубавата старобългарска дума биле или билка.

От съществуващите в света около 500 000 растителни вида по-малко от 5% са проучени за фармакологично активни вещества. Това показва, че съществува огромен резерв от още непроучени видове и възможности за откриване на нови лечебни растения.

В нашата страна съществува голямо богатство и разнообразие на растителни видове, които са около 3600 на брой. От тях се употребяват около 650 лечебни растения, като 300 вида се събират ежегодно у нас. Благодарение на разнообразните климатични и почвени условия нашите билки съдържат висок процент биологично активни вещества. Те са богати на разнообразни химични съединения като алкалоиди, гликозиди, сапонини, полизахариди, дъбилни вещества (танини), флавоноиди, лигнани, кумарини, етерични и тлъсти масла, витамини, микроелементи и др. На много от тях е изучено фармакологичното и лечебното действие и приложение. Често богатият опит на народната медицина е служил като отправен момент за откриване на потенциални лечебни средства от растенията. Дрога, получена от лудото биле (*Atropa bella-donna* L.), ни достави алкалоидите атропин, L-хиосциамин и скополамин, а българската народна медицина чрез Иван Раев даде на света българското лечение на паркинсонизма. Изхождайки от нашата народна медицина, беше открита антихолинестеразната съставка в кокичето (*Galanthus nivalis* L. var. *gracilis*), която бе изолирана и под формата на препарата нивалин навлезе в клиниките за лекуване на полиомиелит, неврити, радикулита и като антагонист на кураре. Корените на растението рауволфия (*Rauwolfia serpentina* (L.) Benth.), прилагани от векове в индийската народна медицина при главоболие, неврастения и др., след проведените научни изследвания дадоха хипотензивните алкалоиди резерпин, ресциамин и дезерпидин, както и антиаритмичния алкалоид аймалин. От корите на хиновото дърво (*Cinchona succirubra* Pav.), прилагани при малария от местното население на Южна Америка, са изолирани противомаларийният хинин и антиаритмичният хинидин. Семената на белия трън (*Silybum inariarum* (L.) Gaertn.), употребявани в народната медицина на редици народи при възпаление на черния дроб и жлъчните пътища, при колики от жлъчни камъни и пясък, едва през последните години дадоха хепатопротективните флаванолигнани силибин, силидианин и силихризин.

Приложението на лечебните растения, дошло от многовековния опит на народната медицина, може да бъде допълнено с още стотици подобни примери. Колкото повече и по-задълбочено се изучават лечебните растения, толкова по-голям интерес предизвикват те в изследователите.

Умелото съчетаване на народния опит с научната медицина е довеждало и ще довежда до ползотворни резултати. Химичните съединения изолирани от лечебни растения, често служат като ориентир, като модел за синтезиране на аналогични или още по-ефективни лекарства..

В практиката се използват най-често изсушени растителни части, наречени дроги, например: листа от лудо биле (*Folia Bella-donnae*), корен от лудо биле (*Radix Bella-donnae*), цветове от глог (*Flores Crataegi*) и др., тъй като действащите вещества се натрупват в един или друг растителен орган. Дрогите намират приложение под различна форма, като се употребяват самостоятелно или в смес или служат за изолиране на чисти лечебни вещества, откоито се приготвят лекарствени препарати.

Лекарствата са неразделна част от културата на народите и заемат важно място в живота на човека. Във връзка с това от особено голяма важност е приготвянето на все по-ефективни лекарства за лечение и профилактика на заболяванията на базата на лечебните растения. В световната практика около 40% от лекарствените препарати, получени от химико-фармацевтичната промишленост, се приготвят от растителна суровина. На базата на лечебните растения се произвеждат около 80% от препаратите, които се употребяват при сърдечно-съдови и белодробни заболявания, при малария и при заболявания на стомашно-чревния тракт. Лечебните растения служат и като изходна суровина за изолиране на химични вещества, от които чрез полусинтеза се получават редица ефективни лекарствени средства, като кортикостеронди, полови хормони и др.

Особено полезна е употребата на билките и препаратите, получени от тях, при хронични заболявания, които изискват продължителното им прилагане. Добрата поносимост и ниската токсичност на повечето от тях позволяват продължително лекуване, когато не съдържат кумулиращи вещества, както и такива, които предизвикват привикване и пристрастяване.

В домашни условия не бива да се употребяват за самолечение билки, съдържащи отровни вещества.

Разкриването в страната ни на фитотерапевтични кабинети, завеждани от добре подготвени лекари фитотерапевта, запознати с химизма, фармакологичното действие и терапевтичното приложение на лечебните растения, ще предпази и помогне при лечението на тези, които предпочитат н основателно вярват в лечението с билки.

2. КАК ДА СИ НАБАВИМ БИЛКИ ЗА ДОМАШНА УПОТРЕБА

2.1. ОФИЦИАЛНИ И НЕОФИЦИАЛНИ ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ И ДРОГИ, БИЛКИ, ОТПУСКАНИ ОТ БИЛКОВИТЕ АПТЕКИ И ОТ АПТЕКИТЕ С БИЛКОВИ СЕКТОРИ

Една от основните цели на нашето здравеопазване е да се осигури здравето на трудещите се в нашата страна. За да бъде гарантирано снабдяването на гражданите с доброкачествени лекарства, у нас е въведена Държавната фармакопея, която е задължително ръководство със законодателен характер. В нея са определени изискванията към качествата на лекарствата и суровините, от които те се получават. Лечебните растения, които са включени в Държавната фармакопея, се наричат официнални — от аптека (*officina*), и всяка аптека трябва да се снабдена с тях, а тези, които не са включени във фармакопеята, се наричат неофицинални, но и те могат да бъдат препоръчани от лекаря за лекуване. Тук не е възможно да бъдат изброени всички употребявани неофицинални лечебни растения, тъй като техният брой е много голям, но те трябва да отговарят на изискванията на Българския държавен стандарт (БДС) или на специални търговско-качествени изисквания. Списъкът на официналните лечебни растения е значително по-малък. В страната ни сега е валидна Фармакопея X на СССР, в която са включени около 50 растителни дроги. От тях 3 броя са кори, 5 — цветове, 10 — листа, 7 — плодове, 7 — треви, 10 — корени и коренища, 4 — семена и 3 — други дроги. Изискванията според тази фармакопея към качеството на лечебните растения и получените от тях дроги осигуряват висококачествена растителна суровина за приготвяне на лекарства в домашни или в промишлени условия. В продължение на повече от 100 години около 25 вида от тези растения са били включени във всичките десет издания на публикуваните досега руски и съветски фармакопеи. Следователно това са едни от получените най-пълно признание лечебни растения, абсолютно необходими в лечебната практика.

Официнални дроги във Фармакопея X са следните:

А. Листа от: блян, беладона, водна детелина, градински чай, евкалипт, мента, мечо грозде, напръстник, сена, татул.

Б. Цветове от: жълт смил, глог, липа, лайка, сантонинов пелин.

В. Трeви (стръковe) от: горицвет, момина сълза, бял смил, звъника, дяволска уста, водно пипериче, термопсис.

Г. Кори от: зърнастец, летен дъб, калина.

Д. Плодове от: анасон, глог, резене, хвойна, зърника, шипка, лимонниче.

Е. Семена от: сладък бадем, лимонниче, строфант, стрихинос.

Ж. Корени от: ружа, жен-шен, сладник, ревен.

З. Коренища от: кървавиче, акорус

И. Коренища с корени от: левзея, диянка, мъжка папрат, иглика.

К. Разни: мораво рогче, опий, ликоподий.

За всички тези растения във фармакопeята е описано коя част от тях, се използва, какви са вкусът, цветът и мирисът, дадена е микроскопска картина на пререз и прах — за точно диагностицираме; определени са така наречените „числени показатели“, които представляват изискванията за чистота, допустима влага и пепелно съдържание; определено е чрез съвременни методи най-малкото процентно съдържание на главната действуваша съставка, за да има дрогата добър лечебен ефект, или пък е дадена най-малката биологична активност; описани са възможните допустими примеси от други растения, както и условията за съхранение на растителната суровина. За някои видове е посочен и срок на годност, и към коя група принадлежат — отровни, силно действувачи или нетоксични.

Всички официнални лечебни растения, които се отпускат от билковите аптеки или от аптеките с билкови сектори или които се отправят за преработка в галеновите лаборатории или в химико-фармацевтичната промишленост, трябва да отговарят на посочените във фармакопeята изисквания.

Съгласно номенклатурата на Министерството на народното здраве в нашата страна са утвърдени около 250 лечебни растения от местен и чуждестранен произход, от които се получават около 400 дроги. С тях може да се снабди всеки интересуващ се човек — чрез билковите аптеки, както и всяко ведомство, имащо отношение към лечебните растения, чрез отправяне на заявки до Държавно аптечно обединение (ДАО). При тези дроги броят на корите е 18, на цветовете — 54, на ресите — 4, на листата — 64, на плодовете — 34, на семената — 30, тревите (стръковете) — 114, на корените — 53, на коренищата — 18, и останалите са разни. От тях 74 вида дроги могат да се получат в готов пакетирен вид в различен грамаж.

Населението може да се снабдява с единични билки, приготвени във вид на готови чаеви филтри или с готови чаеви смеси, съответно опаковани. Лекарствените сборове (чаеви) — Species, са утвърдени като лекарствена форма и в Държавната фармакопeя. Понякога те се приготвят чрез прибавяне на етерични масла или различни соли. Такъв е противоастматичният сбор (Species antiasthmaticae), който е официален. Необходимо е да се отбележи, че ежегодно се увеличава броят на пакетираните билкови чаеви за различни заболявания, чийто брой в настоящия момент е над 30. Такива могат да бъдат приготвяни в билковите аптеки по съответно предписание.

Редица препарати, които съдържат лечебни растения или изолирани от тях биологично активни вещества, могат да се отпускат без рецепта. Систематизирани по видове заболявания, те са дадени в приложение 1.

2.2. СЪБИРАНЕ, ПРЕЧИСТВАНЕ, СУШЕНЕ И СЪХРАНЕНИЕ НА БИЛКИТЕ В ДОМАШНИ УСЛОВИЯ

Нуждите от лечебни растения за медицинския, химико-фармацевтичния, хранителния и някои други отрасли на промишлеността у нас не са задоволени напълно, въпреки че количеството на събираните билки през последните години непрекъснато нараства. Този факт показва, че е необходимо да се поощрява и разширява събирането им и от ученици, комсомолци, студенти от фармацевтични и биологични институти, пенсионери, домакини, както и от тези, които проявяват интерес към лечебните растения. За тази цел е необходимо да има серия от методически пособия, които на научно ниво и на популярен език да запознават и разширяват познанията в областта на лечебните растения. Когато сами искаме да се снабдим с някои по-често употребявани, несъдържащи отровни вещества билки, са ни необходими познания не само за точното им идентифициране и разпознаване от други близки видове, но и за правилното им събиране, пречистване, сушене и съхранение. Трябва да се знае в коя част от лечебните растения се съдържа най-голямо количество от действащите вещества, тъй като те не са равномерно разпределени в цялото растение. В някои видове те са локализирани (натрупани) в листата, в други — в корените, коренищата, корите, цветовете, плодовете, семената или стръковете, и те поотделно трябва да се събират. Тези растителни части (дроги) се използват за приготвяне на лекарства.

Събиране на билките. Отделните части на растенията трябва да се събират в такъв период на развитие, когато в тях са натрупани най-големи количества фармакологично действащи вещества. Този период се определя на базата на няколкогодишни проучвания. Календарните срокове, които често се дават в различни помагала по билко-събиране, са само ориентировъчни и са в зависимост от района на събиране и времето, и обикновено дават известни отклонения.

Събирането трябва да се извършва в сухо, по възможност слънчево време, след вдигане на утринната роса. От особено значение е периодът, през който се извършва брането. Така например надземните растителни органи (листа, цветове, стръкове) се берат в период на цъфтеж на растението. Подземните органи (корените, коренищата, грудките и луковиците) — през пролетта преди започване на вегетацията или през есента, когато тя е към своя край. За някои растителни видове има значение дори през коя част на деня се извършва събирането. Например за растението напръстник е намерено, че най-подходящи часове са следобедните, когато то е най-богато на сърдечно действащи гликозиди.

При ръчното бране тревите, листата и цветовете се поставят в по-плитки кошници, като не трябва да се притискат и бързо се пренасят за сушене.

Събирането на диворастящи растителни видове трябва да се извършва разумно, като не се унищожава цялото находище, особено когато се събират подземни части. При събирането на билките се употребява прост, но удобен за работа инвентар: ножове, градинарски ножици, лопати, търнокопи, специални гребени за събиране на лайка и др.

Както вече споменахме, различават се няколко основни групи растителни части, прилагани в лечебната практика, при събирането на които трябва да се знае и следното:

Цветните пъпки — *gemmae*, се събират рано през пролетта, през месеците март и април, по време, когато са силно набъбнали, но не са се разпукали, тъй като тогава са най-богати на биологично активни вещества. При събиране на пъпки от бреза, тополя и др. се отрязват клонките, завързват се на снопчета и се сушат, след което се оронват и отделят само пъпките. Боровите връхчета се отрязват с нож на групички по няколко. Поставят се в кошнички, без да се притискат.

Листата — *folia*, се събират или в началото, или по време на цъфтене и по изключение в период на плодообразуване. Събирането на листата, докато не са напълно развити, не е рентабилно, макар че тогава някои листа са богати на действащи вещества. Ранното събиране на листата обикновено изтощава растението. Ето защо се препоръчва да се събират розетъчните, долните и средните листа на стъблата. Избягва се брането на променили естествения си цвят или проядени от насекоми листа. Берат се чрез откъсване от стъблото или отрязване на клонки, които се изсушават и след това листата се отделят чрез очукване (мечо грозде). Събират се заедно с дръжките (напр. татул, градински чай, коприва, подбел, ягода, иглика и др.) или без дръжки. Поставят се в кошници и бързо се разстилат за изсушаване.

Цветовете — *flores*, се събират в началото на цъфтежа. Те могат да бъдат отделни цветове, цели съцветия (лайка, невен) или отделни части на цвета (лопен — само венечните листа, слънчоглед — само езичестите цветчета). Берат се ръчно, понякога се ползват специални гребени (лайка) или ножици, поставени на специални дървени поставки за откъсване на клонки от високи дървета (липов цвят).

Стръковете (треви) — *herbae*, се събират в периода на цъфтене чрез отрязване на стъблата с нож или сърп на около 15—20 см от върха надолу. Не бива в никакъв случай да се изскубва цялото растение от почвата. Стръковете се навързват на снопчета и се сушат.

Плодове и семена — *fructus et semina*. Сухите плодове и семена се берат напълно зрели, но при някои видове, за да се избегне разпиляването на семената, се препоръчва беритбата да става преди пълното узряване. Понякога се отрязват целите съцветия с плодчетата, правят се снопчета, оставят се да доузреят, след което се очукват и пресяват през сито. Сочни плодове и ягоди се събират рано сутрин или вечер при захлаждане.

Корите — *cortices*, се събират през пролетта, когато движението на соковете на дърветата е засилено и лесно се отделят от дървото. Най-добре е да се събира кора от млади стебла и клонки с но-

жове от неръждаема стомана, като се правят надлъжни нарязи до 30см, които в краищата се съединяват с напречни прерязвания, а кората се сваля във вид на жлеб или улей. За медицински цели трябва да се събират само кори от млади клони.

Корените, коренищата, грудките и луковиците - *radices, rhizomata, tubera bulbi*, се изкопават през есента, когато цялата надземна част е увяхнала, или рано през пролетта, преди да е почнал растежа на растението. След това корените и коренищата се почистват от пръстта, измиват се бързо с течаща студена вода и се отстраняват остатъците от стъблата. За подземните части на някои растителни видове има специални изисквания при преработката (грудки от салеп, корени от ружа, сладък корен, коренище от акорус и перуника се обелват от външната кора).

Пречистване. След събиране растителните части се подлагат на т. нар. първична обработка или пречистване. Целта на тази манипулация е да се отстранят случайно попадналите странични примеси или други части от същото растение, избелели или потъмнели части, нападнати от насекоми и др. Грудките от салеп се потапят за кратко време в кипяща вода за инактивиране на ферментите и отстраняване на възможността за поникване.

Сушене. От правилното и своевременно проведено сушене до голяма степен зависи качеството на лечебните растения и запазването на тяхната лечебна стойност. Чрез сушенето се отстранява водата от растителните части, която за свежите листа, цветове и треви достига до 85%, а за корените — до 45%. При сушенето в тъканите на растителните органи настъпват дълбоки изменения. Това е процес на изпаряване и отстраняване на влагата, който води до консервиране на дрогите, тъй като се задържа действието на ферментите, под чието влияние най-често настъпват нежелателни промени в техния химичен състав. Ферментното въздействие е вредно при лабилните сърдечно действащи гликозиди, при някои алкалоиди от естерен тип, съдържащ се в представители от сем. *Solanaceae*, при дроги, съдържащи индолни алкалоиди (като зимзелен, ръжено рогче), дъбилни вещества и др. В тези случаи ферментните процеси водят до промяна или разпадане на лечебните вещества и до намаляване или изчезване на лечебния им ефект. Колкото влагата по-бавно се отделя от дрогите, толкова по-активно протичат ферментните процеси в тъканите.

Правилното сушене трябва да е съобразено с характера на действащите съставки на лечебните растения. То се провежда бързо при установена за вида температура. Обикновено нагряването не трябва да превишава 50—60°C, само при сочните плодове температурата може да се повиши до 80°C, което позволява съхраняване на витамините. Растителни дроги, които съдържат етерични масла, се сушат разстлани на по-дебел пласт, бавно, при температура до 30°C. Бавно се сушат и дроги, чийто химичен състав се отличава със стабилност и не се поддава на разпадане под влияние на ферменти.

На пряка слънчева светлина могат да се сушат растителни части, които не съдържат багрила — семена, корени и коренища, кори и др. Листата, цветовете

и тревите (надземните части) не трябва да се сушат на пряка слънчева светлина, тъй като се обезцветяват и не се допускат за употреба.

Бавното сушене се извършва на открито или в приспособени за тази цел помещения. Това е най-достъпният и лесно изпълним начин на сушене. Растителните части се разстилат на тънък пласт върху брезент или хартия, или в специално приготвени дървени рамки с мрежесто дъно, които се поставят една над друга. Сушенето на сянка под навеси или на таван при добро проветряване става бавно, но се получава качествена растителна суровина, която е с много добър външен вид, и непроменено лечебно действие.

Ако растителните части, най-често корени и коренища, се събират през есента, когато слънчевите лъчи са слаби, когато времето често е влажно и при естествени условия сушенето е затруднено, могат да се използват специални сушилни или сушилни, изградени за сушене на плодове (сини сливи и др.). Малки количества суровина (подземни органи) могат да се сушат при домашни условия във фурничката на печката при температура до 60°C. Не е необходимо тук да се спираме на голямото разнообразие от сушилни с различни топлинни източници, които се конструират за сушене на големи количества билки.

Сушенето се смята за завършено, когато растителните части (кори, корени, коренища) са загубили еластичността си и при чупене издават звук, а листата и цветовете — когато при стриване образуват фин прах.

Съхранение. Сухите растителни части се опаковат в торбички от плат или хартия, в стъклени банки или в металически кутии. Последните се ползват особено често за съхранение на растителни суровини, които съдържат етерично масло.

Едко от главните изисквания е изсушените лечебни растения да се съхраняват в сухо, проветриво и чисто помещение. Не бива да се забравя, че когато те са сушени при обикновена температура (без загряване до 60°C), действието на ферментите само е задържано и при овлажняване отново се създават условия за тяхното активиране и протичане на разпадни процеси на химичните вещества в растенията. Необходимо е съхранението да става при условия, при които билките се запазват непроменени по външен вид и по съдържание на лечебните вещества. За тази цел всички неблагоприятни фактори на външната среда — влага, пряка слънчева светлина, липса на проветряване, трябва да бъдат отстранявани. В противен случай дрогите овлажняват, добиват дъх на плесен, могат да загният и често ги нападат различни вредители — насекоми, червеи, гризачи.

Силно действащите дроги трябва да се съхраняват отделно от останалите. Същото се отнася и за ароматните, които трябва да бъдат отделно от неароматните.

Срокът за съхранение на листа, цветове и тревни обикновено е по-кратък от този за кори и коренища и е даден в статиите на Държавната фармакопея за официалните дроги и в наръчниците на билкосъбиране за неофициалните или в Българските държавни стандарти.

3. ПРИГОТВЯНЕ НА ЛЕКАРСТВА ОТ ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ В ДОМАШНИ УСЛОВИЯ

Лечебните растения, които не съдържат отровни и силно действащи вещества, могат да послужат за приготвяне на лекарствени форми за вътрешно и външно приложение при домашни условия. Начинът на приготвяне зависи от химичния състав на действащите вещества, от тяхната разтворимост в различни разтворители (вода, спирт и др.), от вида на използваните растителни части (цветове, листа, кори, корени, коренища, семена и др.). Най-често и широко прилагани лекарства във всеки дом са прясно приготвените водни извлеци, наричани запарки и отвари. Листа, цветове и други растителни органи, от които лесно се извличат действащите вещества, обикновено се приготвят във вид на запарки. От листата изключение прави мечото грозде, от което се приготвя отвара. По-твърдите растителни части, като кори, корени, коренища и др. се приготвят под формата на отвари.

За приготвяне на запарките и отварите растителните части се на-дробяват, тъй като от дребните частици по-пълно и бързо се извличат действащите вещества. Обикновено големината на частиците на ли-сгата, цветовете и тревите не трябва да е над 5 мм (за листата от мечо грозде и други кожести листа — не по-големи от 1 мм); стъблата, корите, коренищата и корените — не по-големи от 3 мм; плодовете и семената — 0,5 мм.

Запарки — *infusa*, се приготвят по следния начин: Надробената билка се поставя в емайлиран, цорцеланов или стъклен съд и се за-лива с предписаното количество вода, която за препоръчване е да има стайна температура. Съдът се затваря с капак и се нагрива на кипяща водна баня в продължение на 15 мин, при често разбъркване. Снема се от водната баня и се оставя да престои не по-малко от 45 мин. след което се прецежда през плат, билката се изстиска и течността се прецежда отново през памук. Долива се с вода до предписания обем. Ако се налага запарката да се приготви бързо, нагриването на водна баня продължава 25 мин, след което извлекът се охлажда изкуствено. Когато се приготвят водни извлеци от билки с обем от 1 до 3 кг, времето за нагриване на водна баня за запарките се увеличава до 25 мин. Най-често от 10 г надробена растителна суровина се получава 100 см³ запарка. Ако след прецеждането течността е по-малко, необходимо е да се долее до 100 см³. Запарки и отвари от горицвет, момина сълза, корени и коренища на иглика и диянка се приготвят в съотношение 10:300.

При приготвяне на запарка, ако липсва водна баня, може да се постъпи по следния начин: Оситнената билка се поставя в емайлиран съд, залива се с кипяща вода и се оставя върху топла печка в про-

дължение на 15 мин. Внимава се запарката да не кипне. Снема се от печката, охлажда се и се прецежда през марля или тънка тъкан. По-вечето чаеве се приготвят по този начин. Долива се с вода до определения обем.

Понякога се препоръчва приготвянето на запарката да е етап по студен начин. Тогава смляната билка се поставя в емайлиран съд, залива се със съответното количество преварена и изстудена вода затваря се с капак и се оставя да престои от 4 до 12 часа, след което се прецежда през няколко пласта марля или тънка тъкан.

Отвари — decocta, представляват водни извлеци, получени след продължително нагриване на водна баня. Надробената билка се поставя в емайлиран или порцеланов съд, залива се с предписаното количество вода, захлупва се и се нагрива на кипяща водна баня в продължение на 30 мин при непрекъснато разбъркване. Отварата се охлажда на стайна температура 10 мин, след което се прецежда, като се изстиска растителният материал и се долива с вода до предписания обем. Отвари, приготвени от листа на мечо грозде, дъбова кора, коренище на кървавиче и други растителни суровини, съдържащи дъбилни вещества, се прецеждат веднага след снемане на съда от водната баня. Отварата от листа на сена се прецежда след пълното ѝ охлаждане.

По принцип като отвари се приготвят извлеци от по-плътни растителни части, като кори, стъбла, корени.

Едно от главните изисквания към запарките и отварите е да се приготвят по възможност ежедневно или да се съхранява на тъмно и прохладно място в хладилник, но не повече от 3 денонощия, тъй като бързо се развалят.

Запарки и отвари от силно действащи растителни суровини се приготвят само по лекарско предписание, а при липса на указания трябва да се взема 1 тегловна част от дрогата и 400 обемни части вода.

В медицинската практика лечебните растения се употребяват и под други лекарствени форми, като настойки, екстракти, сокове, лапи и др.

Настойки — *tincturae*, са течни спиртни, спиртно-водни или спиртно-етерни извлеци от растителни суровини, получени без нагриване. Най-често се приготвят със 70° или 40° спирт. Смляната растителна суровина се поставя в подходящ съд, обикновено стъклена бутилка или буркан, залива се със спирт, захлупва се и се оставя да престои 7 денонощия. При приготвянето на не силно действащи настойки е прието съотношението между растителната суровина и готовата тинктура да е 1:5. Например от 100 г растителна суровина трябва да се получат 500 см³ настойка (тинктура). След седмица настойката се отлива, добре се изстиска растителната част и се прецежда през тънък плат или през няколко слоя марля. Настойките трябва да бъдат бистри и да притежават вкуса и миризмата, характерни за изходната суровина.

В домашни условия не трябва да се приготвят настойки от отровни или силно действащи лечебни растения. Би трябвало да се знае, че при тях съотношението между растителната суровина и готовата настойка е 1:10.

Настойките могат да се съхраняват по-продължително време. Те се употребяват в по-малки количества, обикновено на капки.

Екстракти — *extracta*, представляват концентрирани извлеци от растителни суровини. В зависимост от консистенцията те биват: течни екстракти (*extracta fluida*), гъсти екстракти (*extracta spissa*), сухи екстракти (*extracta sicca*) — със съдържание на влага не повече от 5%. Методът на тяхното приготвяне е сложен и не се препоръчва приготвянето им при домашни условия.

Лапи — *cataplasmata*, ситно смлените или счукани части от лечебни растения се заливат с необходимото количество топла вода, за да се образува гъста каша, която се намазва върху тензукена кърпа. След налагане върху съответното място лапата се покрива с по-плътна кърпа. Най-често прилагани са лапите от синапено брашно, които се приготвят с хладка вода (с температура около 30°C). Синапеното брашно за малки деца и хора с по-чувствителна кожа се разрежда с пшеничено брашно и едва тогава от него се приготвя лапа.

Лекарствени сборове или чаеве — *species*, както вече бе споменато, могат да се получат в готов пакетиран вид от билковите аптеки и от аптеките с билкови сектори. Те могат да бъдат приготвени и самостоятелно по следния начин: Растителните части се надробяват поотделно, като листата, стръковете и корите се нарязват на дребни части, а кожестите листа (напр. мечо грозде) се превръщат в едър прах. Корените и коренищата се режат или се надробяват. Плодовете и семената се смилат или се оставят цели. Цветовете и дребните цветни кошнички се използват цели. След това се претеглят необходимите количества от всяка растителна част съобразно предписанието или рецептата и се смесват внимателно и равномерно с лопатка върху чиста хартия или в подходящ съд. Така приготвеният чай трябва да представлява еднородна смес. Чаеве, съдържащи ароматни билки, се съхраняват в тенекиени кутии. Приготвените чаеве могат да се употребяват като запарка или отвара за вътрешна или външна (гаргара, бани на краката, промивки) употреба.

Тъй като лечението с билки се прилага предимно при хронични заболявания, те се употребяват обикновено доста продължително време — един, два и дори повече месеца. При такива случаи се препоръчва след всеки месец на лечение с билки да се прави почивка от една-две седмици. При някои заболявания се препоръчва сменяща се терапия със сходни по действие, но различни лечебни растения — при бъбречни заболявания, при запек и др. Ако се налага приготвените лекарства в домашни условия да се подсладят, това трябва да се прави непосредствено преди изпиването на дневната доза. Употребяват се обикновено захарен сироп или мед.

4. БИОЛОГИЧНО АКТИВНИ ВЕЩЕСТВА В ЛЕЧЕБНИТЕ РАСТЕНИЯ

В растенията наред с първичните съединения, които пряко участвуват в обмяната на веществата, се синтезират и много други органични съединения, разглеждани най-често като вторични вещества. Някои от тези вещества имат ясно изразена биологична активност и се използват за лечение на различни заболявания. В билките се съдържат най-често сложни комплекси от вещества с различна химична природа.

Лечебното действие на билките се дължи на съдържащите се в тях химични съединения. През последните години в резултат на интензивни проучвания познанията за химичния състав на растенията нараснаха многократно. Така например преди около 25 години броят на познатите алкалоиди беше не повече от 500, а днес вече са установени над 5000 различни алкалоиди. Заедно с химичното изучаване на лечебните растения и изолирането на нови субстанции са проведени и обширни фармакологични изследвания за определяне биологичната активност на много природни съединения.

В настоящия раздел ще бъдат разгледани накратко някои от най-важните биологично активни съединения, като гликозиди, алкалоиди, дъбилни вещества, терпени (като съставки на етеричните масла) и др. Повече подробности за химичните съединения, които се съдържат в лечебните растения, могат да се намерят в посочената специална литература.

4. 1. ГЛИКОЗИДИ

Гликозидите са една от най-големите групи биологично активни съединения с твърде разнообразна структура и много широко разпространение в растителния свят. Молекулата им е изградена от две части: захарна част, наречена гликон, и не-захарна част — агликон или генин. Трудно разтворимите във водата агликони при свързване със захарите стават много по-разтворими.

От химично гледище се различават няколко типа гликозиди:

1. О-гликозиди, в които захарният компонент е свързан с хидроксилната група на агликона.
2. С-гликозиди, в които връзката сежду агликона и захарта е чрез въглеродни атоми. Този тип гликозиди много трудно се хидролизират. Такива са някои флаво-нови гликозиди, например витексин, който се съдържа в плодовете на глога и има доказано кардиотонично действие.

Освен посочените две групи О- и С-гликозиди в растенията се срещат и S- и М-гликозиди.

Химичният характер на агликоните е твърде различен. Те могат да бъдат алкохоли, феноли, киселини, полифеноли, лактони, отнасящи се към различни химични групи, например терпени, стероиди, хипони, иридоиди и др. В последно време са установени и гликозиди с алкалоиди и сесквитерпенови лактони.

Захарната част може да бъде от една или повече монозахаридни молекули и в зависимост от това се различават монозиди, биозиди, триозиди и т. н. Номенклатурата на гликозидите не е еднаква, но често се използва окончанието — озид. Наред с това се употребяват и традиционни названия, като например рутин вместо рутозид (флавонолов гликозид с алгикон кверцетин и захарен компонент биозата рутиназа, която е изградена от глюкоза и рамноза). В растенията най-често се срещат в-гликозиди, които са много по-трайни от а-гликозидите.

Гликозидите, които се съдържат в лечебните растения, в зависимост от химичната природа на агликона се разделят на следните основни групи:

Фенолни гликозиди. Агликоните на тези гликозиди са феноли или фенолни киселини. От групата на фенолите най-често се срещат гликозиди на хидрохинона и флороглуцина. В някои семейства, като например Върбовите (Salicaceae) и Пиреновите (Fricaceae) тези гликозиди са твърде широко разпространени. Към сем. Пире-нови принадлежат мечото грозде и червената боровинка, в листата на които се съдържат гликозидите арбутин и метиларбутин с дезинфекциращо пикочните пътища действие. От групата на фенолните киселини с най-голямо значение са производните на бензоената и хидроксиканелената киселина като например р-кумарова, кафена, ферулова, салицилова, галова и др. Някои от тях, като например ферулезата, са с доказано жлъчетворно и жлъчегонно действие. Освен гликозидно свързани фе-нолните киселини често се срещат свободни или под форма на депсиди. Елаговата киселина, която влиза в състава на някои хидролизирани се танини, е депсид на галовата киселина. Тя има силно кръвоспиращо действие. Широко разпространена в растенията е и хлорогеновата киселина, която е депсид между кафена и хининова киселина. Тя е с жлъчегонно действие. В много представители на семейство Устноцветни се съдържа и депсидната розмаринова киселина.

Флавоноидни гликозиди. Агликоните им са флаволи, флаволи, халкони, изо-флаволи и др. Названието на тези съединения идва от „флауус“ — жълт, тъй като са оцветени от бледожълто до жълтооранжево. Тези пигменти са широко разпространени и се срещат почти във всички растения и растителни части. Придават жълтия цвят на много цветове, но се съдържат и в листата, корените и плодовете. Биологичната активност на флавоноидите се проявява в различни насоки: а) повишават устойчивостта на капилярните кръвоносни съдове, увеличават тяхната еластичност и затова се прилага при кръвоизливи от различен произход, а също и като профилактично средство при начална склероза на кръвоносните съдове; б) доказано е, че диуретичното действие на някои билки се дължи на съдържащите се в тях флавоноиди, като например хвойна, хвощ, изсипливче, листа от бяла бреза, цвят от бъз и др.; в) стимулират сърдечната дейност и понижават високото артериално налягане (хипотензивно действие) — напр. някои от съединенията, съдържащи се в глога; г) установено е, че някои флавоноиди имат и спазмолитично действие — например съдържащите се в лайката гликозиди на апигенина, лутеолина и кверцетина; д) флавоноидите имат значение и като естествени противокислителни, например предпазват витамин С от окисляване.

Антоцианови гликозиди. Тази група обхваща червени, сини и виолетови багрила, които се съдържат в плодовете и цветовете на много растения. По химична структура са твърде близки до флавоноидите, към които често се отнасят. Познати са над 300 антоцианови гликозида, но те са производни само на около 15 агликона (антоцианидини). Действието им е подобно на флавоноидите, като влияят върху пропускливостта на капилярите. Освен това имат противовъзпалително действие и се използват при някои очни заболявания. Повишават остротата на зрението даже при недостатъчно осветление. С подчертана активност в това отношение са антоциановите гликозиди, съдържащи се в плодовете на черната боровинка.

Антрагликозиди. Агликоните им са производни на антрацена и в зависимост от степента на окисленост биват антрахинони, антропи и антраноли. Антрахиноновите гликозиди се срещат главно в представители на семействата Лападови, Зърнастецови, Брошови, Бобови и Кремови. Антрахиноните отдавна са познати като слабителни или пургативни средства при хроничен запек. По-често срещаните антрахинонови гликосиди са производни на агликоните

хризфанол, алоеемодин, франгулаемодин, реин, фисцион и др. Те се съдържат в корените на ревена, в корите на зърнастеца, в листата и плодовете на сената и др.

Кумаринови гликозиди. Те са производни на а-пирона, но могат да се разглеждат и като лактони на о-хидроксиканелената киселина или по-общо като фенилпро-панови производни. Основен представител е кумаринът, ядрото на който взема участие в структурата на всички кумаринови съединения от този тип. Различават се няколко основни групи — кумарини, изокумарини, фурокумарини и пиранокумарини. Разпространени са главно в семействата Сенникоцветни, Седефчеви, Розоцветни, Бобови, Сложноцветни, Картофови и др. От тази група са познати около 200 съединения. Някои от техните производни притежават спазмолитично и диуретично действие, а други разширяват коронарните съдове. Фурокумарините абсорбират силно ултравиолетовата светлина и във връзка с това влизат в състава на препарати против слънчево изгаряне. За някои съединения от тази група е установено, че имат и слабо седативно действие. Дикумаролът е субстанция с антнкоагулантно действие. Всред кумарините се срещат и токсични вещества. Например гъбата *Aspergillus flavus* продуцира токсин със силно канцерогенно действие. Този тип съединения се съдържат в хранителни продукти, поразени от плесенни гъби.

Сърдечно действащи гликозиди. Названието на тези гликозиди идва от тяхното специфично действие върху сърдечния мускул. Както по действие и терапевтично приложение, така също и по строеж на агликоните те са много добре обособена група. Агликоните им имат стероидна структура и са подобни на половите хормони, жлъчните киселини и витамин D. По строеж се отнасят към две основни групи: и) карденолиди — в листата на червения и вълнестия напръстник, го-рицвеза, боянката, зокума, момината сълза и др.; б) буфадиенолиди — в кукуряка, морския лук и дяволската уста. Наред с терапевтичното си действие при сърдечна недостатъчност тези съединения са силно токсични, поради което използването им трябва да бъде винаги под лекарски контрол. Лечебните растения, които съдържат сърдечно действащи гликозиди, се използват главно като суровина за производство на лекарствени препарати от химико-фармацевтичната промишленост.

Сапонини. Названието на тази голяма група природни съединения идва от латинската дума „сапо“ — сапун, поради това, че техните водни разтвори при разклащане силно се пенят и образуват стабилна, дълго неизчезваща пяна. Те са безцветни вещества, най-често с добра разтворимост във вода и характерното свойство-да лизират (разрушават) червените кръвни клетки, т. е. проявяват хемолитична активност.

Агликоните на сапонините носят специфичното название сапогенини. В зависимост от химичната структура на сапогенините се различават две основни групи: а)стероидни сапонини и б) тритерпенови сапонини.

Стероидни сапонини. По химична структура те са близки с половите хормони, сърдечните гликозиди, стеролите и имат еднакъв основен скелет с тях. Стероидните сапонини се срещат главно във видове от следните семейства: Кремови, Диоскорееви, Агавови, Картофови, Бобови, Живеничеви и др. Те имат голямо значение като изходна суровина за синтез на стероидни хормони и производни на кортизона. Най-подходящ за тази цел е сапогенина диосгенин, който се получава главно от представители на Диоскореевите, но също от някои видове Картофови и Бобови напр. от семената на сминдуха. Някои стероидни сапонини имат антибактериално и противегъбно действие.

Тритерпенови сапонини. Сапогенините на тези гликозиди са тритерпени. Според броя на бензолните ядра, които изграждат тяхната молекула, те се делят главно на пентациклични и тетрациклични. По-широко са разпространени пентацикличните и повечето от сапонините, които се съдържат в лечебните растения, са от в-амиринов тип. Най-важните тритерпенови сапонини са: есцин в конския кестен, сапорубин в сапунчето, глициризин в сладника, примуласапонин в игликата, хедера-сапонин в бръшляна и др.

Тритерпеновите сапонини намират приложение в терапията предимно като от-храчващи средства — експекторанти, подпомагащи отделянето и изхвърлянето на храчките от дихателните пътища. Те дават добър ефект само в подходящи дози, а при приемане на голямо количество предизвикват гадене и дори повръщане. Освен това сапонините активират

слюнчените жлези и секретията на стомашно-чревната, лигавица, с което благоприятствуват храносмилането. Притежават интересното свойство да улесняват резорбцията на веществата в храносмилателната система. Сапонините се използват и като емулгатори. Най-силният цитостатик от растителен произход засега се смята тритерпеновият сапонин, изолиран от цикламата, но не се прилага поради силна токсичност.

Иридоидни гликозиди. Агликоните им най-често имат основен скелет, изграден от циклопентанов пръстен, кондензиран с α -пирон. Тези съединения обикновено са със силно горчив вкус. Разпространени са изключително в двуседелните растения. Особено често се срещат в сем. Живеничеви (аукубинов тип), сем. Устноцветни (херпагозид), сем. Брошови (асперулозид), сем. Тинтявови (секоиридоиди) и сем. Дилянкови (валепотриати). Някои от иридоидите са антибиотици с антибактериално и противогъбично действие. Валепотриатите, съдържащите се в дялянката и други видове от сем. Дилянкови, имат ясно изразено седативно действие. Секоиридоидите на сем. Тинтявови са горчиви вещества, отдавна познати като апетитовъзбуждащи средства. Някои иридоиди имат освен това хипотензивно и противовъзпалително действие.

Цианогенни гликозиди. При разпадането си под действието на специфични ферменти тези гликозиди отделят циановодород. Разпространени са най-често в представители на сем. Розоцветни (амигдалин в горчивите бадеми), а също в сем. Живеничеви (пруназин), в сем. Бъзови (самбунигрин) и в сем. Ленови (линамарин). Цианогенните гликозиди се намират в семената, но също в листата и корените.

Тиогликозиди. Това са гликозиди, съдържащи сяра. Под действието на ферменти те се разпадат и отделят етерично масло, което силно дразни кожата и лигавиците. Най-богати на тиоглюкозиди са растенията от сем. Кръстоцветни, между които черният синап, съдържащ синигрин. Освен това те се срещат в латинката, резедата, в някои видове млечки и във видовете лук. Тиоглюкозидите имат бактериостатично и противогъбно действие, а някои са с жлъчегонно действие (например съдържащите се в ряпата).

4.2. АЛКАЛОИДИ

Алкалоидите са природни съединения с основен характер, в молекулата на които винаги има азот и се отличават със специфично физиологично действие. Повечето от алкалоидите са силно токсични съединения и само в терапевтични дози се използват като лечебни средства. Алкалоидоносните растения най-често намират приложение като суровина за производство на лечебни препарати и много по-ограничено се употребяват направо като билки.

Към типичните алкалоиди се отнасят главно хетероциклени съединения. Класификацията на алкалоидите е в зависимост от хетероциклената система, която изгражда основното ядро. По-важни групи са следните:

Пиридинови и пиперидинови алкалоиди. Към тази група се отнасят никотинът, който се съдържа в листата на тютюна; изопелетинеринът, основна съставка на наровите кори, а също е намерен и в жълтата тлъстига заедно с алкалоида седамин; силно отровният конинин, който се съдържа в бучиниша.

Хинолизидинови алкалоиди. Съдържат се предимно в представители на сем. Бобови. Важни алкалоиди от тази група са цитизинът, съдържащ се в листата на жълтата акация и в някои видове жълтуга; спартеинът, изолиран от различни видове бобови растения, а също от представители на сем. Лютикови, сем. Лободови и др.

Тропанови алкалоиди. Те са характерни главно за видовете от сем. Карто-фови. Основни алкалоиди от тази група са атропинът, L-хиосциаминът, скополаминът. Те се съдържат в лудото биле, татула, бляна и др. Препаратите, получени от лудото биле, намират широко приложение като спазмолитични и болкоуспокояващи средства при стомашни и чревни колики, язви, жлъчни и бъбречни камъни, спазми на пикочните пътища и др.

Хиполинови алкалоиди. Главен алкалоид от тази група е хининът, който се добива от кората на хиновото дърво. Хининът е специфично противомаларийно средство, но притежава и антипиретично действие. В хиновата кора се съдържат още към 25 други алкалоида, от

които приложение намира само хинидинът за лечение на сърдечна аритмия. Хиновите кори се използват за получаване на препарати с апетитовъзбуждащо действие, като например хиновото вино и хиновата тинктура.

Изохинолинови алкалоиди. Тук се отнасят алкалоидите на опия, който представлява засъхнал и изсушен млечен сок, получен от нарязаните неузрели плодове на сънотворния мак. Опият съдържа до 25% алкалоиди. От него са изолирани около 30 алкалоида, от които по-важни са следните: морфин, наркотин, папаверин, тебаин, кодеин, нарцеин и др. В медицината широко се използват морфинът, кодеинът и па-паверинът. Изохинолинови алкалоиди се съдържат също така в змийското мляко, росопаса, киселия трън и др.

Индолни алкалоиди. От тази група са алкалоидите, които се съдържат в мо-ровото рогче. Препарати от него намират приложение в акушеро-гинекологичната практика като тонизиращо матката средство при маточни кръвотечения. Индолни алкалоиди се съдържат освен това в листата на зимзелена, в семената от стрихноса и др. От корените на индийското растение рауволфия се добива алкалоидът резерпин, който намира широко приложение като понижаващ артериалното налягане препарат.

Пуринови алкалоиди. Пуриновите алкалоиди се съдържат главно в кафето, чая и какаото. Основни алкалоиди от тази група са кофеинът, теоброминът и теофилинът.

4.3. ТАНИНИ (ДЪБИЛНИ ВЕЩЕСТВА)

Танините са полимерни фенолни съединения с молекулно тегло от 1000 до 5000. Те са широко разпространени в растенията, но особено богати на тези вещества са представителите на семействата Върбови, Букови, Лападови, Розоцветни, Здравецови, Бобови, Устноцветни, Ерикови и др. Танините са главна действаща съставка на лечебните растения от родовете Дъб, Очиболец, Кървавиче, Смрадлика и др. Най-често се натрупват в кората на ствола при дървесните видове, но също се съдържат в корените и корнищата, листата и стъблата на тревистите растения.

Природните дъбилни вещества се разделят на две големи групи: 1) кондензирани и 2) хидролизиращи се.

Кондензирани танини. Те са полимери на катехините (флаванол 3) и лейкоциа-нидините (флавандиоли-3, 4) или съполимери на тези два типа флавоноидни съединения. Тук се отнасят танините, които се съдържат в кората на дъба, коренището на очебелеца, плодовете на черната боровинка, стръковете на камшика и др.

Хидролизиращи се танини. Под действието на киселини те се хидролизират до по-прости фенолни съединения, като галова и елагова киселина и в зависимост от това се разделят на: а) галотанини и б) елаготанини. Галотанините са естери на галовата или дигаловата киселина с глюкоза, при което към една молекула глюкоза могат да се присъединят до 5 молекули галова или дигалова киселина. В ела-готанините захарите са гликозидно свързани с елаговата киселина, която няма свободна карбоксилна група и свързването е чрез фенолните хидроксилни групи. Богати на елаготанини са шикалките, листата на смрадликата, коренището на динката и др.

Танините се прилагат главно като затягащи (адстрингентни) средства поради тяхното уплътняващо действие върху тъканите и кръвоносните съдове. Те образуват върху външния пласт на лигавиците или кожата коагулационна мембрана, която предпазва тъканите и окончанията на сетивните нерви от дразненето на различни агенти. В резултат на това при възпаление на лигавицата на устата и храносмилателния тракт възпалението и болките намаляват, разширените кръвоносни съдове се свиват и лигавицата става непропусклива за токсични вещества. Билките, съдържащи танини, се прилагат при диарии, дължащи се на възпаление на чревната лигавица от неинфекциозен и инфекциозен произход. Танините, от една страна, обезвреждат микроорганизмите, като коагулират протоплазмата им, а, от друга, адсорбират отделените от тях токсини. За перорално (през устата) приложение се предпочитат билки, съдържащи предимно катехинови танини, тъй като те имат по-меко адстрингентно действие. За външна употреба при кожни заболявания (екземи, дерматити),

потене на краката, хемороиди, а също и при възпаление на лигавицата на устната кухина се употребяват предимно билки, богати на галотанини.

4.4. ЕТЕРИЧНИ МАСЛА

Етеричните масла са сложни смеси от различни органични съединения. Притежават характерна миризма и са летливи. Те са твърде различни от тлъстите масла (мазнините), с които нямат нищо общо в химично отношение. Основната част от съединенията, които влизат в състава на етеричните масла, са от групата на терпените, които имат изопреноидна структура. В етеричните масла са установени само два класа терпеноиди — монотерпени и сесквитерпени. Наред с терпените в много етерични масла се съдържат и други алифатни и ароматни съединения — най-често производни на фенилпропана. Терпеноидите в етеричните масла са въглеводороди или техни кислородни производни — алкохоли, алдехиди, кетони, киселини, феноли, естери и лактони. Повечето от терпените са течности, но сред тях има и кристални вещества, които са разтворени в етеричното масло. Терпените могат да бъдат ациклически (алифатни) и циклически (хидроароматни) съединения.

В състава на едно етерично масло обикновено влизат десетки различни съединения, но най-често едно от тях е основно и се съдържа в по-значително количество — понякога и над 50%. Например в ментовото масло основно съединение с ментолът, в анасоновото — анistolът и т. н. От етеричните масла досега са изолирани над 500 различни съединения.

Етеричните масла са много широко разпространени в растенията. Те са характерни за редица родове и за някои семейства, например Борови, Хвойнови, Лаврови, Седефчеви, Сенникоцветни, Устноцветни, Сложноцветни и др. В растителните тъкани етеричните масла са разположени в специални етерично-маслени клетки (сем. Лаврови) или в междуклетъчни вместилища от различен тип (сем. Борови, сем. Сенникоцветни и сем. Седефчеви). В представителите на сем. Устноцветни и сем. Сложноцветни етеричното масло се продуцира от външни епидермални жлези и се натрупва между клетъчната обвивка и кутикулата. Различните органи на едно и също растение най-често съдържат етерично масло с еднакъв състав, но са познати и някои изключения.

В етеричните масла се съдържат вещества с твърде разнообразни фармакологично действие, но лечебният ефект най-често зависи от основните съставки.

Етеричномаслените растения и етеричните масла, които се съдържат в тях, намират приложение при лечението на различни заболявания. От твърде широкия спектър на действие, което имат етеричните масла, ще бъдат посочени само най-основните типове:

1. Противовъзпалителното действие е характерно главно за етеричните масла, съдържащи азулени, като напр. етеричното масло на лайката, белия равнец, белия пелин и др.
2. Отхрачващото действие е характерно за етеричните масла, които се съдържат в плодовете на някои растения от сем. Сенникоцветни, напр. анасон, резене и др., а също и в представители на сем. Устноцветни, напр. мащерка, риган и др. С отхрачващо действие са и етеричните масла, съдържащи цинеол, напр. евкалиптовото масло. Те имат пряко действие върху лигавицата на дихателните пътища, тъй като се излъчват през белите дробове, като увеличават бронхиалната секреция и облекчават отхрачването. Освен това фенолните съставки проявяват и антисептичен ефект.
3. Диуретичното действие е характерно за някои етерични масла, които дразнят бъбречните каналчета и предизвикват увеличаване на отделената урина. С такъв ефект е етеричното масло на хвойновите шишарки и плодовете на магданоза. Трябва да се има пред вид, че по-големи дози могат да предизвикват хема-турия или анурия.
4. Спазмолитично действие имат етеричните масла от много растения, напр. цветовете на лайката, плодовете на кима, кориандъра и резенето, коренищата на акоруса и др. На това действие се дължи благоприятният ефект при сто-машно-чревни заболявания, придружени с колики и болки.

5. Антисептичното действие е характерно за етеричните масла, съдържащи в големи количества фенолни съединения, като напр. еugenol в карамфиловото масло, тимол в мащерката и много др. Дезинфекционното действие на разтвори от тези етерични масла е еднакво по сила с разтвор на фенол, имащ същата концентрация.
 6. Жлъчегонно действие е установено за етеричните масла на ментата, рипата и др. За някои съставки на етеричните масла, като борнеол, фенхон, пинен и терпинеол, също е доказано жлъчегонно действие.
 7. Карминативното действие е присъщо на редица етеричномаслени растения от сем. Сенникови, напр. кимион, ананас, резене, кориандър, копър и др.
 8. Успокояващото действие е характерно за етеричното масло на диланката, маточината, лавандулата, лайката и др.
 9. Противоглистното действие е характерно за етеричното масло на сантолиновия пелин и противоглистния хеноподий, а също и за етерични масла, съдържащи туйон, като напр. от вратига и др. Туйонът е силно токсичен и затова приложението при деца на етеричномаслени растения, съдържащи туйон, трябва да се избягва.
 10. Дразнещи кожата и предизвикващи зачервяване са етеричните масла, които съдържат като главни съставки пинен и лимонен (терпентиново масло) или камфора, борнеол и цинеол. Зачервяване на кожата предизвиква и етеричното масло на синаповото семе. Тези етерични масла се предписват за външна употреба при ревматизъм, невралгии.
 11. Дразнещото действие на някои етерични масла върху лигавицата на устата и храносмилателния тракт засилва слюнчената и стомашната секреция, с което се подобрява храносмилането. На това действие се дължи употребата на редица етерично-маслени растения като подправки (канела, карамфил, джоджен и др.).
- Етеричните масла намират голямо приложение и като ароматизиращи средства за подобряване вкуса и аромата на лекарствени препарати и хранителни продукти. Някои етерични масла, като лавандуловото, розовото, лайковото, ментовото, здравецовото и др., имат много голямо значение за парфюмерията и козметиката.

4.5. ПОЛИЗАХАРИДИ

Полизахаридите са високомолекулни полимери, в състава на които влизат разнообразни монозахаридни компоненти в различни съчетания и количества. Те се съдържат във всички растителни части, но в най-голямо количество като резервна вещества се натрупват в подземните органи.

Разделят се на две основни групи: хомополизахариди и хетерополизахариди.

Хомополизахариди. Те са изградени от едни и същи захарни единици. Към тази група се отнасят амлопектинът — главна съставка на повечето нишестета, инулинът — водно разтворим полизахарид, характерен за представителите на сем. Сложноцветни, целулозата — главен структурен материал на клетъчните обвивки, лихенинът — характерен за лишките, и др.

Хетерополизахариди. Те се образуват от две или повече разнородни захарни единици. Към тях се отнасят пектините, гумите и слузните вещества, а също агарът и агиновата киселина, които се съдържат във водораслите. Тук спадат и различните видове хемилулоза.

От групата на хетерополизахаридите с най-изразено лечебно действие са слузните вещества. Те са основна съставка на редица билки, като напр. лененото семе, грудките от салеп, корените на ружата, листата на подбела и др. Намират приложение при стомашни и чревни възпаления (гастрити и ентероколити), а също като смекчаващо средство при възпаление на дихателните пътища. Върху възпалената лигавица те образуват защитна покривка, предпазваща сетивните нервни окончания от дразнещите вещества, с което подпомагат оздравителния процес. Слузните вещества имат свойството да набъбват във вода и да образуват вискозни разтвори. Приети през устата, те са едно от най-добрите средства за активиране перисталтиката на червата при хроничен запек. Трябва да се знае обаче, че

приети в малки дози могат да покажат и обратен ефект — като затягащо средство, поради свойството им да поглъщат течности.

Слузните вещества на видовете от род Жилувлек притежават антибактериално и антивирусно действие. Някои слузни вещества и гumi намират приложение и като добри емулгатори и свързващи средства във фармацевтичната технология.

5. ИЗПОЛЗУВАНЕ НА БИЛКИТЕ ПРИ РАЗЛИЧНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

5.1. БИЛКИ. ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ БОЛЕСТИ НА ХРАНОСМИЛАТЕЛНАТА СИСТЕМА

При лечение на болестите на храносмилателната система както в народната, така и в научната медицина много често се използват лечебни растения, които посредством стимулиране на секреторната и двигателната функция на различни части от храносмилателната система подобряват храносмилането и улесняват изпразването на червата. Широко се прилагат растения с апетитовъзбуждащо, жлъчегонно, слабително, очистително и други действия.

При заболявания на органите на храносмилателната система се използват растения с противовъзпалителни, болкоуспокояващи и други свойства, които могат да подпомогнат лечението на гастрита, язвената болест, ентерита, колита, ентероколитите, възпаленията на жлъчните пътища и други заболявания.

5.1.1. БИЛКИ С АПЕТИТОВЪЗБУЖДАЩО И СТИМУЛИРАЩО СТОМАШНАТА СЕКРЕЦИЯ ДЕЙСТВИЕ

За лечение на безапетитието от незапомнени времена се използват растения, съдържащи горчиви вещества. и сега в терапията за стимулиране на апетита все още основно място заемат извлеките от горчиви билки и лекарствата, приготвени от съдържащите се в тях горчиви съставки.

Горчивият вкус на растенията отдавна се е приемал като показател за тяхното лечебно и отровно действие. Цената на горчивите билки е била твърде висока. Едно от народните имена на червения кантарион например на немски е Tausendguldenkraut (т. е. трева за хиляда гулдена). Отначало като апетитовъзбуждащи са използвани и растения, съдържащи силно действащи и отровни горчиви съставки (алкалоиди, гликозиди и др.). Сега широко приложение намират растенията, чийто горчив вкус се определя най-често от сесквитерпенови лактони. Някои горчиви растения съдържат и ароматни съставки, които им придават допълнителни апетитовъзбуждащи и стимулиращи стомашната секреция свойства. Горчивите билки имат и други полезни действия: нервноуспокояващо (хмел), общо стимулиращо (пелин), жлъчегонно (цикория), диуретично (жълтута и магданоз) и др.

Горчивите вещества дразнят вкусовите папили на езика и по рефлекторен път стимулират секретариата и двигателната функция на храносмилателната система и на първо място — стомашната секреция. Извлеките от горчиви билки се оценяват толкова по-високо, колкото по-голям е техният индекс на горчивина (т. е. когато горчивият им вкус се долавя при по-голямо разреждане). За да могат горчивите вещества да окажат своето апетитовъзбуждащо действие, техният вкус не трябва да се притъпява. Апетитовъзбуждащите чаеве не се подслаждат.

При употребата на апетитовъзбуждащи чаеве (както във всички случаи на лечение с растителни или синтетични лекарства) трябва да се има пред вид голямото значение на приложената доза. Най-добър стимулиращ апетита ефект се получава с малки количества горчиви вещества, приети 30 мин преди хранене. При по-голяма доза се получава по-слаб ефект. Много големите количества горчиви вещества могат да предизвикат повръщане или да забавят храносмилането. Към действието на горчивите вещества може да се привикне. При честа употреба например на бира горчивите вещества загубват своето действие. Току-що откъснатите растения дават по-силен ефект. При съхранение някои горчиви съставки на растенията излитат (етеричните масла) или се разграждат (ненаситените лактони) и билките загубват горчивия си вкус. При индустриалната преработка на билките се прилагат методи, които могат да инактивират хидролизиращите ферменти и по този начин да запазят горчивите съставки на растенията.

Червен кантарион — *Centaurium erythraea* Rafn (*Erythraea centaurium* Pers., *Centaurium umbellatum* Glib.)

Сем. Тинтявови — *Gentianaceae*

Описание. Тревисто едногодишно или двегодишно растение с изправено, раз-клонено в горната си част стъбло (прил. 2). Стъблените листа са срещуположни, елипсовидни, целокрайни, а приосновните образуват розетка от обратно яйцевидни, стеснени към основата си листа. Цветовете са розовочервени, дребни, събрани в щитовидни съцветия на върха на стъблото. Чашката и венчето са петделни и сраснали в дълга тръбица. Тичинките са 5. Плодът е многосеменна кутийка. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по сухи и тревисти места, ливади и горски поляни в цялата страна.

Употребяема част. За лечебна цел се използват цъфтящите стръкове (*Herba Centaurii*), отрязани на около 15—20 см от върха.

Химичен състав. Растението съдържа горчивите вещества генциопикрозид -секоиридоиден гликозид, еритроцентаурин и до 1 % алкалоиди, главният от които е генцианин, производно на пиридина. Доказано е наличието на флавоноидни вещества и аскорбинова киселина.

Действие. Билката има апетитовъзбуждащо действие, тонизира стомаха и стимулира отделянето на стомашен сок, жлъчка и панкреатичен сок. Преписва й се и газогонно действие. В миналото е използвана за лечение на маларията,

тъй като може да понижи температурата при трескави състояния. Експериментално е доказано, че съдържащият се в растението генциопикрозид има противоглистно действие.

Приложение. Прилага се при безапетитие, възпаление на стомаха с намалено отделяне на стомашен сок, запек с газове, болезнени диспепсии, възпаление на черния дроб, анемия, чревни паразитози, трескави състояния, диабет. Външно се прилага при бавно заздравяващи рани. В научната медицина се използва спиртен извлек от надземната част на растението (тинктура) в различни комбинации с други горчиви съставки.

Начин на употреба. От надземната част на растението се приготвя запарка (1 чаена лъжичка от билката на 200 см³ гореща вода), която се изпива на три пъти, 1/2 час преди ядене. Може да се направи и извлек с вино, като 60 г билка се накисва в 1 л вино за 8 дни, след което се прецежда и се държи на хладно. Пие се по една винена чаша преди ядене — при анемия и след тежко боледуване. Запарката от дрогата се прилага и външно за компреси при бавно заздравяващи рани и при косопад. Понякога външно се прилага и счукана билка, смесена със зехтин.

Жълта тинтява — *Gentiana lutea* L.

Сем. Тинтявови — *Gentianaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с месесто дебело коренище (прил. 3). Корените достигат на дължина до 1 м, отвън са кафяви, а вътре жълтеникави. Отначало растението образува само листна розетка и едва след третата година се развива до 1,5 м високо, изправено, неразклонено стъбло. Цялото растение е голо (без власинки), синкавозелено. Листата са срещуположни, елипсовидни до яйцевидно елипсовидни, целокрайни, надлъжно надиплени, с дъговидно жилкуване. Приосновните листа са до 30 см дълги и 15 см широки, с дръжки. Стъбловите листа са по-дребни, с къси дръжки или приседнали, а най-горните са сраснали в основата помежду си. Цветовете са златистожълти, събрани в многоцветни прешлени в пазвите на най-горните 3—7 двойки листа. Венчето е до 2,5 см дълго, с къса тръбица и 5, по-рядко 6—9 широко разперени, линейни, остри дялове. Тичинките са 5. Плодът е многосеменна продълговата кутийка.

Разпространение. Расте по влажни каменливи склонове и скални полянки към горната граница на гората, най-често между 1600 и 2200 м надморска височина. У нас се среща в Централна Стара планина, Средните Родопи, Рила и Пирин. Поради хищническото ѝ събиране в миналото жълтата тинтява е застрашена от изчезване и затова е обявена за защитен вид. Събирането на корени от естествените находища е забранено.

Употребяема част. Използува се коренът (*Radix Gentianae*), който се изважда през есента и веднага се изсушава, за да не ферментира, тъй като съдържа значително количество захари (около 20%).

Химичен състав. Съдържа около 3% горчиви глинкозиди. Основният гликозид е генциопикрин, който притежава сравнително по-нисък индекс на горчивина. Около 5 пъти по-горчив е амарогенцинът. В корените се съдържат още пектин, дъбилни и слюзни вещества, а също и алкалоидът генцианин.

В България са разпространени още 13 вида тинтява, някои от които могат да се използват вместо жълтата тинтява самостоятелно или в комбинация с други горчиви растения.

Петниста тинтява (*Gentiana punctata* L.). Тя е с жълти цветове, но с множество по-тъмни точковидни петна по венчето, което е петразделно, най-много до 1/4 от дължината си. Разпространена е нарядко из влажни каменливи места и скални поляни в Централна Стара планина, Рила, Витоша и Пирин. Според проведените у нас изследвания корените на този вид са близо 4 пъти по-горчиви от тези на жълтата тинтява.

В българската народна медицина често се използват и тинтяви със сини цветове, от които се употребяват предимно стръковете.

Синя тинтява (*Gentiana cruciata* L.). Цветовете са разположени по няколко в пазвите на продълговати или тясно елипсовидни листа. Венчето е около 2,5 см дълго, на върха четириделно. Разпространена е из храсталаци, горски поляни и по каменливи склонове в планинските области на цялата страна. Този вид е едно от най-популярните растения в нашата народна медицина.

Горска тинтява (*Gentiana asclepiadea* L.). Тя е до 60 см високо растение с яйцевидно ланцетни листа, на върха постепенно-заострени. Венчето е 4—5 см дълго, на върха петделно. Разпространена е из храсталаци и край горите във всички по-високи планини,

Действие. Жълтата тинтява е най-горчивото растение от употребяваните в научната медицина апетитовъзбуждащи билки. Спиртните разтвори са по-силно горчиви, тъй като не всички съставки се извличат с вода.

Билката тонизира цялата храносмилателна система — засилва отделянето на слюнка, стомашен сок, жлъчка и други храносмилателни сокове и подобрява храносмилането. Има слабо температуро-понижаващо и глистогонно действие. Експериментално е установено, че активира производството на бели кръвни клетки, което може да се отрази благоприятно на имунната защита на организма.

Приложение. Прилага се при безапетитие, лошо храносмилане, колики, запек, отпадналост след тежко боледуване, анемия, жълтеница, пясък в бъбреците, глистни заболявания. От някои народи се използва при ревматизъм, подагра и малария.

Начин на употреба. Прилага се под формата на отвара, приготвена от 1/2—1 чаена лъжичка ситно нарязани корени в 1/2 л вода. Приема се по 1 кафена чашка преди ядене. Използват се и настойки във вино или ракия.

Синя метличина — *Centaurea cy anus* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Тревисто едногодишно растение (прил. 1), високо до 1 м, с разклонено стъбло, покрито с власинки, които му придават белезникав цвят, с целокрайни, линейно ланцетни листа. Цветовете са сини, събрани в единични цветни кошнички, външните са фуниевидни, а вътрешните са тръбести. Цъфти в началото на лятото.

Разпространение. Расте като плевел сред посевите и по тревисти места. Разпространено е в цялата страна.

Употребяема част. За лечебна цел се използват само сините цветове (Flores Cyani), без обвивните листчета на кошничката. Сушат се на сянка или в сушилни, защото цветовете избледняват при сушене на слънце и загубват терапевтичната си стойност.

Химичен състав. Цветовете съдържат антоциани (гликозида цианин), кума-рини (цихорнин, който е гликозид на ескулетина), флавоноиди, горчивия гликозид centaурин, слузни вещества, микроелементи и др.

Действие. Апетитовъзбуждащо, жлъчегонно, диуретично.

Приложение. Препоръчва се при безапетитие, лошо храносмилане, магарешка кашлица, ангина, възпаление на бъбреците, чернодробни и жлъчни заболявания, възпаление на очите и др.

Начин на употреба. От цветовете се прави запарка, като 1 чаена лъжичка от тях се заливат с 250 см³ вряща вода. След като изстине и се прецеди, запарката се изпива на три пъти преди ядене. Използват се и течни екстракти с 40° алкохол. Билката се прилага и външно при заболявания на кожата и за промивка при възпаление на очите.

В народната медицина се използват и други видове метличина, а именно: *Centaurea diffusa* Lam. и *Centaurea stoebe* L. — при треска и диария.

Пресечка — *Cnicus benedictus* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Едногодишно, силно разклонено, паяжино влакнесто растение (прил. 4). Стъблото е 10—60 см високо с множество приповдигащи се клонки. Листата са продълговати, пересто нарязани, бодливо назъбени, отдолу със силно изпъкнала мрежа от белезникави жилки; приосновните са до 20 см дълги, с дръжки, а стъблените са последователни, постепенно намаляващи по размери и по-слабо нарязани, приседнали, полустъблообхващащи до леко низбягващи; най-горните листа са яйцевидно ланцетни и сближени под съцветията. Цветните кошнички са широко яйцевидни, до 2—3 см в диаметър, разположени единично на върха на стъблото и разклоненията. Външните обвивни листчета на кошничката са яйцевидни, на върха удължени в бодил. Всички цветове са тръбести, жълти; външните са безплодни, триделни, а вътрешните са двуполови, петделни, с тесни дълги дялове. Плодовете са цилиндрични, надлъжно наребрани, жълтокафяви, 6—8 мм дълги. Хвърчилката е двуредна с по 10 четинки във всеки кръг.

Разпространение. Расте по сухи тревисти места. У нас се среща по Черноморското крайбрежие, Странджа, Източни и Средни Родопи, Югоизточна България и южната част на Струмската долина.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Cardui benedicti*), събрани по време на цъфтеж заедно с приосновните листа.

Химичен състав. Билката съдържа горчивия сесквитерпенов лактон кницин, слузни вещества, смоли, дъбилни вещества и др.

Действие. Пресечката тонизира функциите на стомаха, възбужда апетита, засилва жлъчната секреция, подобрява храносмилането. Тя предизвиква изпотяване и понижава температурата при трескави състояния, засилва диурезата. Приписва ѝ се способността да улеснява излъчването на пикочна киселина. Експериментално е установено, че подобрява кръвообращението в някои съдови области, стимулира работата на сърцето, успокоява централната нервна система.

Приложение. Дрогата се прилага при безапетитие, лошо храносмилане, отпадналост след тежко боледуване, анемия, жълтеница, някои бъбречни и трескави състояния. Прилага се също като успокояващо средство при кашлица, астма, невралгични болки, ревматизъм, някои кожни заболявания (бавно заздравяващи рани и др.). Плодчетата се прилагат при запек. Сокът от растението в прясно състояние се използва при ухапване от насекоми. Корените се прилагат при рани, отоци и др.

Начин на употреба. Използува се отвара или запарка от билката (5—10 г на 100 см³ вода), която се изпива на 3 пъти за 1 денонощие. За външна употреба се прилага пресният сок от растението или стръкове, накиснати за 10 дни в бяло вино в съотношение 1:50. Прилага се и отвара от корените.

Бял пелин — *Artemisia absinthium* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Многогодишно сребристосиво тревисто растение със своеобразен приятен аромат и силно горчив вкус (прил. 5). Стъблото е 40—120 см високо, в горната част разклонено, в основата вдървяло. Приосновните листа са 2 до 3 пъти пересто разсечени, разположени на дълги дръжки, а стъбловите — двойно пересто разсечени, с къси дръжки до почти приседнали, без ушички при основата си или в зоната на съцветието са триделни до цели. Листата от двете страни са покрити със сребристи копринести власинки. Съцветията са сложни метлици, изградени от многобройни едностранни гроздчета, които са съставени от кълбовидни, около 3—4 мм в диаметър, увиснали цветни кошнички. Всички цветове са тръбести, жълти, без чашка, разположени върху влакнесто съцветно легло. Плодът е около 1 мм дълъг, кафяв, продълговат, заострен, без хвърчилка или коронка. Цъфти от юли до септември.

Разпространение. Расте по тревисти и каменисти места, из храсталаци и градини, покрай огради и пътища в цялата страна, главно в равнините и предпланините.

Употребяема част. Използуват се цъфтящите облистени върхни части (*Herba Absinthii*), отрязани на около 25 см от върха. Събират се в началото на цъфтежа. Да не се смесва с черния пелин — *Artemisia vulgaris* L., на който листата отгоре са тъмозелени, голи, а отдолу бели; цветните кошнички са продълговато елипсовидни, изправени; съцветното легло е голо и цветовете са червеникави.

Химичен състав. Стръковете на белия пелин съдържат 0,5—2% етерично масло (*Oleum Absinthii*). Основни компоненти на маслото са кислородни производни на бициклични терпени — алкохолът туйол и кетонът туйон. На тях се дължи благотворното действие на

билката при стомашни колики и лошо храносмилане, по в по-големи дози тези вещества са отровни. В етеричното масло освен това се съдържат и редица други съединения, между които моноцикличният терпен феландрен, бицикличният сесквитерпен кадинен и азуленовият сесквитерпен хамазуленоген, който на въздуха се окислява до хамазулен — известен с противовъз-палителното си действие. В дрогата се съдържа и горчивото вещество абсинтин, в структурата на което има азуленов пръстен. При разцепване на абсинтина се образува артабсин. Това вещество най-напред е било наречено прохамазуленоген, тъй като при дестилация с водни пари дава оранжевия хамазуленоген, който под действието на кислорода се превръща в синия хамазулен.

У нас се срещат още 12 вида пелин, от които в народната медицина се използват: черният пелин — *Artemisia vulgaris* L., като апетитовъзбуждащо средство, за заздравяване на рани и др.: камфоровият пелин — *Artemisia alba* Turra (*A. lobclii* All., *A. camphorata* Vill.) ,едногодишният пелин — *Artemisia annua* L.,и приморският сantonинов пелин — *Artemisia santonicum* L. (при глисти). Като лечебни растения приложение намират и някои култивирани из градините видове: *Artemisia uraoucnmus* L. — тарос, употребяван главно като подправка, и *Artemisia abrotannm* L.. отглеждан предимно като декоративно растение (използува се при нередовна менструация, при глисти).

Действие. Пелинът е едно от най-често употребяваните растения в балканската народна медицина. Използувал го е още Хипократ. Експериментално е доказано, че съдържащите се в растението горчиви вещества (абсинтин) тонизират мускулатурата на храносмилателните органи, увеличават отделянето на храносмилателни сокове и подобряват храносмилането. Съдържащите се в етеричното масло съставки (туйон, тупол и др.) възбуждат централната нервна система подобно на камфората. Хамазуленът има противовъзпалително действие и способността да премахва спазмите на гладкомускулните органи (стомах, бронхи и др.).

Приложение. Нашата медицина използва широко билката при гастрит и други възпаления на стомаха, чернодробни и жлъчни заболявания, при лош дъх в устата, при анемия, безсъние, чревни паразити, нередовна менструация, гръдна жаба, бронхиална астма, екземи, рани, ухапвания от насекоми и др. Стръковете се поставят в шкафове между дрехите за ароматизирането им и срещу молци. Дрогата намира приложение и при много други заболявания.

Продължителната употреба на билката може да предизвика ато-ничен запек. Тя не трябва да се дава на кърмачки (млякото става горчиво). Не е подходяща при болни с мозъчни кръвоизливи и при язвена болест. Спиртните разтвори от растението, в които са извлечени туйон, туйол и други вещества, са отровни. Те предизвикват гърчове, храносмилателни, чернодробни и бъбречни увреждания, халюцинации и др. През миналото столетие в Русия са описани отравяния с т. нар. „пелинова водка“, протекли с епилептични гърчове. Във Франция от 1915 г. е забранена употребата на аперитива „Абсент“, ароматизиран с пелин, поради голямата му токсичност.

Начин на употреба. Най-често се прилага извлек, приготвен от 1 чаена лъжичка билка, накисната за 2 часа в 300 см³ вода. Той се приема по 1 кафена чашка преди обед и вечеря. Използува се и запарка от билката.

Аир (акорус) — *Acorus calamus* L.

Сем. Змиярникови — *Araceae*

Описание. Многогодишно блатно тревисто растение (фиг. 6) с хоризонтално пълзящо коренище, дълго до 1,5 м и до 3 см в диаметър, с триръбесто стъбло и линейно мечовидни листа с успоредно жилкуване, дълги до 120 см. Съцветието е цилиндрично, към върха леко заострено, обагрено в жълто и е разположено сякаш странично на стъблото. Плодът е суха червена ягода. Цялото растение, особено коренището, има силна и приятна миризма. Цъфти от юни до август.

Разпространение. Расте по мочурливите места и блата в Софийско, Казанлъшко и Варненско (пренесено).

Употребяема част. За лечебна цел се използва коренището (*Rhizoma Calami*), което се събира през есента, най-често се обелва и разцепва по дължина. Допуска се употреба и на необелени коренища.

Химичен състав. Коренището е богато на етерично масло (от 1,5 до 4,5%), което се състои от двупръстенни терпени и техни кислородни производни — а-камфен, а-пинен, борнеол, моно- и бициклични сесквитерпени — каламен, кала-менол, акоренон и др. Съдържа веществото азарон, което има канцерогенно действие. Някои „хромозомни раси“ от този вид (4 п) не съдържат азарон. Освен етерично масло в коренището се съдържат горчивият гликозид акорин, дъбилни вещества и др.

Действие. Способността на горчивия гликозид акорин да възбужда рефлекторно стомашната и жлъчната секреция, да увеличава количеството на урината и да оказва противовъзпалително действие е потвърдена експериментално. Извлеци от коренището понижават артериалното налягане и действуват болкоуспокояващо, отхрачващо, противогъбично и дезинфекционно.

Приложение. Използува се апетитовъзбуждащото и противовъзпалителното действие на билката при възпаление на стомашната лигавица, язва и лошо храносмилане. Дрогата се прилага и при диария, жълтеница, кашлица, анемия, нередовна менструация, зъбобол. Дъвкането на корените предизвиква гадене и повръщане, поради което се използва за отказване от тютюнопушене. Приписва им се противогърчово действие и способността да подобряват зрението и паметта. Влиза в състава на препаратите неутрацид и викалин — за лечение на язвената болест.

Начин на употреба. Прилага се запарка от 3—4 г стрито коренище, залято с 250 см³ вряща вода. Запарката се приема топла, половин час преди ядене. Прилага се и спиртен извлек (тинктура) от растението по 50 капки преди ядене като апетитовъзбуждащо средство. Външно се прилага извлек, приготвен от 20 г корени на 1 литър вода — за компреси. Може да се комбинира с други растения.

Водна детелина (блатен трилистник, горчивче)— *Menyanthes trifoliata* L.

Сем. Воднодетелинови — *Menyanthaceae*

Описание. Многогодишно блатно тревисто растение с дълго, пълзящо, начленено коренище, дебело 1 —1,5 см. Цветносното безлистно стъбло е високо от 15 до 35 см. Листата с дълги дръжки са прикрепени направо за приповдигащата се част на коренището; петурата им е разделена на 3 обратно яйцевидни или елипсовидни листчета, 3—10 см дълги и 1,5—3 см широки. Съцветието е гроздовидно. Цветовете са бледорозови или бели с петлистна чашка и фуниевидно венче с петделна коронка. Плодът е едногнездна яйцевидна кутийка, разпукваща се на две половинки. Цъфти от юни до август.

Разпространение. Расте из заблатени места, мочурливи ливади и торфища предимно в планинския и по-рядко във високопланинския пояс на Западните и Средните Родопи, Рила, Витоша, Западна Стара планина (Петрохан), Южен Пирин (Папазчаир), а също и под 1000 м надморска височина в Самоковско и Станкедимитровско.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Menyanthidis*, *Folia Trifolli fibrini*), събрани в края на цъфтежа с дръжки, не по-дълги от 3 см.

Химичен състав. Листата на водната детелина съдържат горчиви гликозиди от иридоиден тип — логанин (мелиатин), сверозид, ментиафолин, фолиаментин и дихидрофолиаментин. От дрогата са изолирани и флавоноидните гликозиди рутин, хиперин и трифолин. Установен е алкалоидът генцнанин. Съдържат се 3—7% дъбилни вещества, тлъсто масло, витамин С, каротен и др.

Действие. Билката има апетитовъзбуждащо действие. Приписва и се способността да успокоява централната нервна система.

Приложение. Съдържащите се в листата горчиви гликозиди определят приложението на билката като апетитовъзбуждащо, общо-тонизиращо и подобряващо храносмилането средство. Използува се и при захарна болест, подагра, ревматизъм, глистни и трескави заболявания и др. В животновъдството се прилага против опаразитяване и за подобряване на апетита.

Начин на употреба. Прилага се като запарка. Дозата за 1 ден (приета на 3 пъти половин час преди ядене) е 2 чаени лъжички билка, залята с 250 см³ вряща вода. Влиза в състава на апетитовъзбуждащи, жлъчегонни и други билкови чаеове.

Като апетитовъзбуждащи, общоукрепващи при пролетна умора и противоанемични средства се използват и други растения: глухарче (*Taraxacum officinale* Weber), синя жлъчка (*Cichorium intybus* L), лечебна очанка (*Euphrasia officinalis* L.), бял оман (*Inula helenium* L.), пчелник (*Marrubium vulgare* L.).

Хмел — *Humulus lupulus* L, Горчивият вкус на хмела се използва в хранителната и пивоварната индустрия. Неговото апетитовъзбуждащо действие отслабва при честа употреба.

Хрян — *Armoracia rusticana* P. Gaertn. (*Cochlearia armoracia* L.). Етеричното масло на хряна дразни вкусовите рецептори, възбужда апетита, засилва секрецията на храносмилателните жлези. Притежава известно газогонно и диуретично действие. Приписва му се ефект и при захарна болест.

За лечение на безапетитието се прилагат и много други растения - лайка, бреза, метличина, росопас, здравец, исоп, лавандула, мента, риган, върба, арника и др. Апетитовъзбуждащо действие имат и много растителни храни и подправки — чесън, лук, праз, ряпа, магданоз, артишок и др.

Апетитовъзбуждащото действие на билките се получава, ако се-приемат 1/2 час преди ядене.

5.1.2. БИЛКИ, КОИТО СЕ ПРИЛАГАТ ПРИ ЯЗВЕНА БОЛЕСТ, ГАСТРИТ И ХИПЕРАЦИДИТЕТ

Язвената болест е често срещано страдание, което не намалява през последните години, въпреки че сега ние знаем повече относно причините, които го предизвикват, и можем по-добре да го лекуваме. Очевидно някои фактори, които предизвикват и поддържат язвите в активно състояние, продължават да действуват неблагоприятно — нервно свръхнапрежение, преумора, стресови реакции, нередовно и. нерационално хранене и др.

Лечението на язвената болест е сложно, комплексно и изисква компетентната намеса на лекар. Лечебните растения намират място в това лечение като помощни средства за намаляване, подтискане или в най-добрия случай отстраняване на някои от проявите на язвената болест.

За лечение на язвената болест се използват растения:

а) които могат да ускорят заздравяването и епителизирането на язвите, на първо място съдържащите флавоноиди и витамини (С и Р) растения — звъника, жиловлек, зарасличе, жълтуга, шипка, невен и др.;

б) които съдържат слюзни вещества или които предизвикват обилно отделяне на слюз от стомашните жлези и по този начин пред-пазват лигавицата на стомаха и дванадесетопръстника от дразнещото действие на храната и на солната киселина — ленено семе, салеп, медуница, лечебна ружа, слез, исландски лишей и др.;

в) които имат противовъзпалително, болкоуспокояващо и спаз-молитично действие — мента, лайка, риган, босилек, градински чай и др.;

г) които улесняват изпразването на стомаха и поддържат редовното изпразване на червата — слабители и др.

Много други растения могат да бъдат полезни при язвената болест със своите нервноуспокояващи, подтискащи паренето и уригва-нето, местно и общо болкоуспокояващи и други свойства.

Жълт кантарион (звъника)—*Hypericum perforatum* L.

Сем. Звъникови—*Hypericaceae* (*Guttiferae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение, високо 30—100 см, с изправено, голо, силно разклонено в горната си част стъбло, с две надлъжни ребра (прил. 7). Листата са срещуположни, без дръжки, приседнали, овално елипсоидни до овално ланцетни, целокрайни, дълги 1—3 см. Гледани срещу светлината, те са пунктирани (перфорирани) поради наличието на вместилища с етерично масло. Цветовете са жълти, събрани на върха на стъблото в съцветие — метлица. Чашката се състои от 5 продълговато заострени, свободни, целокрайни листчета. Венчето има 5 яркожълти листчета, два пъти по-дълги от тези на чашката. Тичинките са много, сраснали в основата си в 3 сночета. Плодът е яйцевидна тригнездна кутийка. Цъфти от май до септември.

Разпространение. Расте из цялата страна по тревисти места, из храсталаците и сечищата, край пътищата и из низите. В нашата страна се срещат около 22 вида звъника.

При събирането на жълтия кантарион той трябва да не се смесва с други видове, които приличат на него: четириръбестата звъника — *Hypericum tetrapterum* Fries (*Hypericum quadri-rangulum* L.), която има четириръбесто кухо стъбло; мъхестата звъника — *Hypericum hirsutum* L., на която стъблото е обло, но мъхесто и без надлъжни ребра, а чашелистчетата, наблюдавани под лупа, са с жлезисти реснички.

Употребяема част. Надземната част (*Herba Hyperici*) се събира в началото или през времето на цъфтенето чрез отрязване на обли-стените стъбла с цветовете и пъпките на около 20 см от върха. Не трябва да се събират прецъфтели стръкове.

Химичен състав. Растението съдържа 0,5% хиперицин и псевдохиперицин, които са кондензирани антрахинонови производни. Намерени са също флавоноидите хиперозид (около 1%), рутин, кверцитрин, изокверцитрин, кверцетин и др., смолисти вещества (до 10%), 6—12% катехинови дъбилни вещества, до 0,10% етерично масло — оцветено в зелено и съставено предимно от сесквитерпени, коротен, никотинова киселина, ксантони и др.

Действие. Изброените съставки на билката определят нейните разнообразни и много полезни свойства — противовъзпалително, противомикробно, адстрингентно, ранозаздравяващо и противоязвено действие, тонизиране на нервната система, подчертан кръвоспиращ ефект чрез уплътняване на капилярната стена, подобряване на оросяването на сърдечния мускул, засилване на сърдечната дейност, леко повишаване на артериалното налягане, диуретичен ефект.

Приложение. Жълтият кантарион е една от най-често употребяваните от дълбока древност досега и изключително полезна билка. С изолирани съставки или извлекци от дрогата са получени препарати за лечение на голям брой страдания.

Забележително добре се повлияват възпалителни заболявания на храносмилателните органи и смущения в храносмилането — язвена болест на

стомаха и дванадесетопръстника, остри и хронични гастрити, ентероколити, парене, лошо храносмилане, диария и др. Наличието на хиперицин, псевдохиперицин и етерично масло в дрогата е основна предпоставка за противовъзпалителното, адстрингентното и ранозаздравяващото действие както при изброените заболявания, така и при изгаряния, замърсени гнойни и бавно зарастващи рани по кожата и лигавиците.

Флавоноидите в билката й придават капиляротонизиращ ефект, който е от значение при много заболявания, придружени с кървене, възпаление, отоци и др. — хемороиди, обилна менструация, ревматизъм, колити, изгаряния и др. При възпаления на венците и на устната лигавица запарка от дрогата може да замени вносната билка ратания.

Флавоноидните съставки подобряват и сърдечната дейност, като разширяват кръвоносните съдове на сърцето, засилват неговите съкращения, леко повишават артериалното налягане и действуват диуретично. Именно затова дрогата влиза в състава на много препарати за лечение на сърдечно-съдови заболявания, особено атеросклероза, разстройства в кръвообращението; изгаряния, възпаление на пикочния мехур, ревматизъм и др.

Билката е полезна и при болни с депресия и неврологични страдания, както и при изтощение след тежко боледуване. Тя подобрява общото състояние на болния, теглото се увеличава, напрежението, безсилието и страхът изчезват. Успокояващото действие се засилва при комбинирането и с хмел.

Съдържащият се в растението хиперицин предизвиква сенсибн-лизиране към слънчево облъчване, затова болните, които употребяват дълго билката или нейни препарати, трябва да избягват по-продължително излагане на кожата на въздействието на слънчевите лъчи.

Начин на употреба. Съществуват различни предписания за приготвяне на запарки и отвари от билката. Вътрешно тя се приема най-често като запарка, приготвена от една супена лъжица ситно счукана билка на 250 см³ вода. След като ври 10—15 минути, запарката се прецежда и след изстиване се изпива за 1 денонощие. За лечение на язвената болест у нас се използва и запарка от 1 супена лъжица билка на 1 л вода, която се пие вместо вода за 1 денонощие. Лечението продължава няколко месеца. Под формата на клизми запарката се прилага при колит и хемороиди. Външно дрогата и нейният маслен извлек се използват при много кожни заболявания. Извлекът се получава с 20—30 г пресни цъфтящи върхове от растението, които се счукват ситно и се заливат с 250 г растително масло (маслиново, слънчогледово, ленено и др.). Извлекът се разклаща често. След 2 седмици се прецежда и с него се обработват раните. Билката влиза в състава на много препарати. У нас се използва като суровина за получаване на препарата пеплавит, който съдържа катехини и притежава капиляроукрепващо действие.

Зараслича (черен оман) — *Symphytum officinale* L.

Сем. Грапаволистни — *Boraginaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 8), достигащо на височина от 50 до 100 см. Коренището е късо, черно, с дълги, разклонени корени, отвън тъмнокафяви до почти черни, а вътре белезникави. Стъблото е изправено, в горната част разклонено, ръбесто, отчасти крилато от низбягващи листа. Листата са последователни, 10 до 15 см дълги; приосновните и долните стъблени листа са продълговато яйцевидни, дълго заострени, в основата стеснени в крилата дръжка; горните са по-дребни, ланцетни, приседнали и низбягващи по цялата дължина на междувъзлията. Цветовете са събрани в спирално завити съцветия. Венчето е тръбесто звънчевидно, на върха петделно, при разцъфтяване виолетово до пурпурно-червено, по-късно преминава в светлосиньо. Тичинките са 5, прикрепени за венеч-ката тръбица. Плодът при узряване се разпада на 4 черни, гладки, лъскави орехчета. Цъфти от май до юли.

Разпространение. Расте по влажни места из крайречни храсталаци и като бурен край огради и пътеки из низините и предпланините на цяла България.

Употребяема част. Използват се корените ("Radix Syniphyti"), събрани в края на лятото и през есента.

Химичен състав. Корените съдържат 0,8—1 % алантоин - вещество, което стимулира регенерацията на тъканите. Установени са пиролизидинените алкалоиди симфитин, ехинатин и лазиокарпин. Съдържат се също 10—15% слюзни вещества, скорбяла, дъбилни вещества, смоли, аспарагин, фенолни киселини, тритерпени и следи от етерично масло.

Действие. Съдържащите се в растението алантонин и други съставки ускоряват заздравяването на бавно зарастващи и гнойни рани, костни счупвания и други.

Приложение. Корените се използват за улесняване заздравяването на рани, костни счупвания и др. Действието е потвърдено от експериментални проучвания върху животни и хора. Билката улеснява епителизирането на повърхностни гнойни рани, на язви на стомаха и дванадесетопръстника, на наранявания върху устната лигавица и венците (включително и гнойни). В редица страни са получени препарати от зарасличето за стимулиране зарастването на рани и растежа на кости. Забележително е, че при костни счупвания дрогата е била прилагана още от римските военни лекари. В нашата народна медицина тя намира приложение и при диария, кашлица кървене (от носа, от червата, при продължителна менструация и др.).

Билката трябва да се използва много внимателно, тъй като съдържа съставки със силно действие и може да предизвика отравяне.

Начин на употреба. Сварените на каша корени се прилагат под формата на лапи при трудно заздравяващи рани, циреи и др. За гаргара и при язвена болест се използва запарка от 10 г корени на 250 см³ вода, която се изпива за един ден. Растението се прилага и в пресен вид (настъргани корени) при изгаряния, рагади на гърдата у кърмачки и други наранявания, при които бързо се успокоява болката на нараненото място.

Сладник (сладък корен) — *Glycyrrhiza glabra* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 9) с късо, дебело коренище и силно разклонена коренова система с дълги до няколко метра корени, отвън кафяви, а отвътре лимоненожълти. Стъблата са до 1 м високи, изправени, в горната част разклонени, покрити с дребни точковидни жлезички или шипчета. Листата са с къси дръжки, последователни, 5—20 см дълги, нечифтоперести, с 4 до 8 двойки елипсовидни, яйцевидни до продълговато яйцевидни, целокрайни листчета, 2—4 см дълги, жлезисто влакнести. Цветовете са бледовиолетови, събрани в редки гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на горните листа. Чашката е с пет ланцетни остри зъбчета. Венчето е 8—12 мм дълго. Тичинките са 10, от които 9 сраснали в тръбица. Плодът е 2—3 см дълъг, линейно продълговат, сплескан боб. Цъфти през юни и юли.

Разпространение. Расте по сухи тревисти места в Дунавската равнина (Свищовско, край р. Дунав източно от гр. Никопол, при Сомовит).

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Glycyrrhizae*, *Radix Liquiritiae*), обелени от външната кафява кора.

Химичен състав. Съдържа 6—12% глициризин, на който се дължи сладкият вкус на корена и лечебното му действие. Глициризинът е около 50 пъти по-сладък от захарта. Той е калциево-калиева сол на глициризиновата киселина, която е от групата на тритерпеновите сапонини. Освен глициризин в дрогата са установени различни флавоноиди, от които с биологична активност са флаванонът ликвирицигенин и халконът изоликвирицигенин. В корените се съдържат също хидроксикумарините умбелиферон, херниарин и ликумарин. Съдържат се още глюкоза и захароза, манитол, скорбяла (25—30%), етерично масло, аспарагин, стероли (р-ситостерол) и др.

Действие. Билката има омекчаващо, противовъзпалително, от-храчващо, спазмолитично, капиляроукрепващо и противоязвено действие.

Приложение. Сладникът намира приложение отдавна както в народната, така и в научната медицина — при възпаление на дихателните пътища, при възпаление и камъни в бъбреците, при пресипнал глас, при гастрит, хроничен запек и ревматизъм. След като беше установено противоязвено действие на корените, растението се използва и при язвена болест (деглициризиниран екстракт от корените, съдържащ флавоноидна смес, влиза в състава на някои противоязвени препарати, напр. Caved S, Alcid V). Действието е проучено фармакологично и клинично. Без да се променя киселинността на стомашния сок, се улеснява заздравяването на разранената лигавица. Дрогата се прилага и като спазмолитично, капиляроукрепващо и

противовъзпалително средство при много заболявания. Тя може да предизвика задръжка на натрий в организма с получаване на отоци, затова не трябва да се прилага дълго и без лекарско наблюдение.

Начин на употреба. Използува се запарка от 1—2 чаени лъжички счукани корени на 250 см³ вряща вода, която се изпива на 3 пъти преди ядене.

Нарязаните корени влизат в състава на отхрачващи, слабителни и диуретични билкови чаеове. Във вид на прах и екстракт билката се използва за приготвяне на лекарствени препарати.

Бял смил — *Gnaphalium uliginosum* L. (*Filaginea uligmosa* (L.) Opiz)

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Едногодишно сивовлакнесто растение, 5—25 см високо, от основата силно разклонено. Листата са последователни, линейно ланцетни до продълговати, 1—5 см дълги и 2—6 мм широки. Цветните кошнички са дребни, 3—4 мм в диаметър, събрани на върховете на клонките в снопчета по 3—10 и обвити в лъчисто разперени върхни листчета. Обвивните листчета на кошничките са продълговати до линейни, кафеникави, по края ципести и блестящи. Съцветното легло е голо и леко изпъкнало. Цветовете са много дребни, светложълти. Плодовете са продълговато цилиндрични с хвърчилка от един ред власинки. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по влажни места из цялата страна.

Употребяема част. Използува се цялата надземна част (*Herba Gnaphalii uliginosi*), събрана през лятото по време на цъфтеж. Да не се смесва с другите видове от род *Gnaphalium*, разпространени у нас, на които цветните кошнички образуват класовидни или щитовидни съцветия или са единични. Белият смил да не се смесва със свещицата — *Filago arvensis* L., и други видове от този род, които се различават по това, че обвивните листчета на кошничката са тревисти, гъсто влакнести, а не са ципести и лъскави.

Химичен състав. Растението е богато на каротен (12—53 мг%). Установени са дъбилни вещества, следи от етерично масло, смоли, флавоноиди, фитостероли, следи от алкалоиди и др.

Действие. Установено е благоприятно действие на корените при високо артериално налягане и гръдна жаба и способност на маслените извлеци да ускоряват заздравяването на различни видове рани.

Приложение. Билката се прилага отдавна в народната медицина, а през последните 50 години навлезе и в научната медицина. Използува се като средство, улесняващо зарастването на рани (кожни и на стомашната и чревната лигавица), като диуретично, жлъчегонно, нервноуспокояващо, понижаващо артериалното налягане средство и при много други заболявания.

Начин на употреба. Белият смил се използва най-често под формата на отвара, приготвена от 1 супена лъжица ситно нарязана билка, която се някисва за 30 минути в 250 см³ вряща вода. След прецеждане отварата се пие по 1

супена лъжица преди ядене. Външно се прилагат спиртно-маслени разтвори за лечение на бавно заздравяващи рани.

Широколист жиловлек — *Plantago major* L.

Сем. Жиловлекови — *Plantagirtaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 10), високо 12—30 см, с приосновна розетка от листа с дълги дръжки. Листата са широко елипсовидни до яйцевидни, целокрайни, със силно изпъкнали дъговидни жилки. Цветовете са дребни, светлокафяви, ципести, събрани в съцветие цилиндричен клас, дълъг колкото цветоносното стъбло или по-дълъг от него. Цветовете са правилни, двуполови. Тичинките са 4. Плодът е двугнезна кутийка с 4—10 семена. Цъфти през цялото лято.

Разпространение. Расте по влажните и тревисти места, край пътищата и насипите на цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Plantaginis riiajoris*), като се събират напълно развитите листа или се отрязва цялата розетка и се отстранява цветоносното стъбло.

Химичен състав. Листата съдържат слюзни вещества, гликозида аукубин, горчиви вещества, флавоноидите байкалин и скутеларин, около 4% танини, аскорбинова киселина, каротен, витамин К, минерални соли (калиеви и силициеви). В семената се съдържат 40% слюзни вещества, 30% тлъсто масло, олеанолова киселина и сапонини.

Действие. Билката има омекчаващо, ранозаздравяващо, проти-вомикробно, слабително, противоязвено, диуретично действие.

Приложение. Дрогата се използва широко за лечение на бронхит и други възпаления на дихателните пътища, при храносмилателни разстройства — гастрит с повишена киселинност на стомашния сок, язва, диспепсия, ентероколити. Противоязвеното действие е потвърдено в клиниката. Получени са препарати от листата за лечение на язвената болест. При лечение с тях намаляват болката, запекът, нормализира се стомашната киселинност, подобрява се храносмилането. При голям процент от болните разраняванията на стомашната лигавица оздравяват. Много добър ефект се получава и при хроничен гастрит и ентерит. Тъй като билката има противовъзпалително и кръвоспиращо действие, с нея се лекуват и някои кожни заболявания, на първо място младежките пъпки.

Начин на употреба. Извлеци от листата се използват за улесняване заздравяването на рани. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица сухи нарязани листа с 250 см³ вряща вода. След като престои 10 минути, запарката се изпива на глътки за 1 час (доза за 1 ден). Използува се и сокът от пресни листа при заболяване на стомашно-чревния тракт, както и при наранявания на роговицата на окото.

Теснолист жиловлек — *Plantago lanceolata* L.

Сем. Жиловлекови — *Plantaginaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 111) с голо, безлистно цветоносно стъбло, високо 10—15 см, и листа, събрани в приосновна розетка. Листата са с къси дръжки, ланцетни, с 3—7 почти успоредни жилки, целокрайни или с единични зъбчета. Цветовете са дребни, белезникави, събрани в гъст цилиндричен клас, дълъг 1—5 см. Чашката и венчето са четириделни, ципести. Ти-чинките са 4, с дълги дръжки. Плодът е двугнездна кутийка с по едно семе във всяко гнездо. Цъфти през май и август.

Разпространение. Расте из ливади и пасища по сухи тревисти и песъчливи места, край пътища и огради, а също и като плевел из окопни култури и стърнища. Среща се из цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Plantaginis lanceolatae*), семената (*Semen Plantaginis lanceolatae*) и пресният сок.

Химичен състав. Съдържа иридоидни гликозиди, от които главна аукубин и каталпол, флавонолигнани — апигенин-7-глюкозид, танини, слюзни вещества, фенолни киселини, ферменти, витамин С и др.

Действие. Теснолистният жиловлек има действие, сходно с това на широколистния жиловлек, но с по-слаб диуретичен ефект.

Начин на употреба. Прилага се запарка от 1 супена лъжица сухи листа с 250 см³ вряща вода, която след изстиване се прецежда и се изпива за 1 ден. Пресните листа се размачкват, изстискват се и се смесват с равно количество мед. Варят се 20 минути и се използват по 1 супена лъжица 3 пъти дневно. Изстисканият сок от билката може да се консервира, ако се смеси със спирт (1 част сок и 4 части спирт).

Главесто зеле — *Brassica oleracea* L var *capitata* L.

Сем. Кръстоцветни — *Brassicaceae* (*Cruciferae*)

Описание. Главестото зеле има плътно кочановидно централно стъбло, а листата са събрани в розетка и са завити плътно навътре. Образуват се главести вегетационни тела с различна форма, големина и багра. У нас се отглежда бяло и червено главесто зеле.

Разпространение. С многобройните си разновидности и стотици сортове зелето се отглежда във всички страни с умерен климат и е една от най-важните зеленчукови култури.

Химичен състав. Освен като основна съставка на българската национална кухня бялото главесто зеле се използва и като ценно лекарство, тъй като съдържа вещества с доказано лечебно действие.

В сок от прясно зеле е открит фактор с противоязвено действие, наречен противоязвен витамин или витамин U. Установено е, че този фактор съдържа метилметионин. В зелевия

сок са доказани значителни количества от някои липо-тропни вещества, като холин, бетаин, инозитол и метилметионин. Тези вещества препятствуват отлагането на мазнините в черния дроб и определят благоприятния лечебен ефект при хронични чернодробни заболявания. Зелето съдържа 30—40 мг% витамин С, почти колкото и лимоните. Витамин С се запазва и в киселото зеле. Съдържат се също витамини от групата В и витамин Р.

Белтъчините на зелето са пълноценни, защото съдържат редица незаменими аминокиселини, а заедно с тях и специфични ферменти, които разграждат белтъчните вещества. Минералният състав на зелето е твърде разнообразен, включващ и редица микроелементи.

С богатия си и интересен състав бялото зеле е много ценен хранителен, диетичен и лечебен продукт, който още от дълбока древност с успех е използван в народната медицина на редица страни.

Действие. Лечебното действие на сок от прясно зеле при язвена болест е потвърдено върху опитни животни, при които предпазва от развитието на експериментални язви. Киселинността на стомашния сок и активността на пепсина в него не се променят. Благоприятният ефект се свързва със засилената секреция на муцин, който предпазва лигавицата от дразнене, както и със съдържащия се в зелето витамин С.

Приложение. Сок от главесто зеле (в пресен и изсушен вид) се прилага освен за лечение на язвената болест и като средство, тонизиращо двигателната функция на стомаха и червата. Той отстранява запеката, болката, подтиска гаденето и повръщането. Прилага се и при възпаление на жлъчните пътища.

Начин на употреба. Сокът от главесто зеле се използва в прясно състояние по 1/2 кафена чаша 2—3 пъти дневно преди ядене. Прилага се и в изсушен вид, смесен в равни количества със захар по 1—2 супени лъжици, разтворени във вода и приети 30 минути преди хранене.

Невен — *Calendula officinalis* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Едногодишно светлозелено тревисто растение. Стъблото е 30—50 см високо, изправено, от основата разклонено, покрито с къси, твърди власинки, в горната част жлезисто влакнесто. Листата са последователни, долните — продълговати, обратно яйцевидни, с дръжки, горните — продълговати или ланцетни, приседнали. Цветните кошнички са жълти, 3—5 см в диаметър. Обвивката на кошничките е с почти еднакви, линейни, заострени, късовлакнести листчета. Съцветното легло е голо, плоско. Крайните цветове са езичести, плодникови, а средните са тръбести, тичинкови. Плодовете са твърде разнообразни по форма и размери плодосемки, най-често сърповидно или дъговидно извити. Цъфти от юни до късна есен.

Разпространение. Отглежда се като декоративно растение. Произхожда от Средиземноморската област.

Употребяема част. За лечебни цели се използват цветните кошнички (*Flores Calendulae*).

Химичен състав. От цветовете са изолирани голям брой тритерпенови съединения, между които производните на лупеола — арнидиол, фарадиол, урзадиол и календуладиол, а- и р-амирин, сапонини, производни на олеаноловата киселина, сесквитерпеновото горчиво

съединение календин. Дрогата съдържа също така етерично масло, полиацетилени, каротенонди, ситостерол, стигмастерол и изофукосте-рол. Установени са флавоноиди, (производни на изорамнетина), дъбилни и слузни зещества, смоли, органични киселини (ябълчна, салицилова) и незначително количество алкалоиди.

Действие. Билката има доказано противомикробно действие и способност да ускорява заздравяването на рани.

Приложение. Прилага се за лечение на язвите на стомаха и дванадесетопръстника. Използува се и при много други заболявания — предимно стомашно-чревни, жлъчни, сърдечно-съдови, кожни и др.

Начин на употреба. Прилага се настойка от цветовете (1:5) вътрешно по 30—40 капки 3—4 пъти дневно и външно за компреси и промивки в по-голямо разреждане.

Бяла акация (*Robinia pseudacacia* L.). Цветовете на растението се използват като температуропонижаващо и отхрачващо средство. Кората — при стомашно-чревни разстройства, повишена киселинност на стомашния сок, при язва и гастрит. Листата се използват като жлъчегонно средство.

Начин на употреба. Прилага се 1/2 чаена лъжичка кора от бяла акация на 300 см³ вряща вода. Запарката се изпива за 2 дни по 3 пъти дневно преди ядене. Билката трябва да се използва в много малки количества, защото в кората на акацията се намират отровни вещества.

Пчелник (*Marrubium vulgare* L.). Стръковете имат спазмолитично действие и известен противовъзпалителен, противомикробен и улесняващ заздравяването на раните ефект. Използуват се за лечение на много заболявания, включително и на язвената болест.

5.1.3. БИЛКИ С ПРОТИВОВЪЗПАЛИТЕЛНО, БОЛКОУСПОКОЯВАЩО И ПРОТИВОСПАСТИЧНО ДЕЙСТВИЕ

Няколко представителя на голямата група етерично-маслени растения се прилагат за лечение на стомашно-чревни възпаления, придружени от колики и болка. В състава на етеричното масло на тези растения влизат терпенови или фенилпропанови съединения, които определят лечебното им действие.

Така например ментата, чубрицата, риганът, градинският чай, кимионът съдържат пръстения монотерпени с много добро противовъзпалително действие при възпаление на устната кухина, стомаха, червата, белите дробове и др. Лайката, която съдържа сесквитерпени, се използва освен в горепосочените случаи и при възпаление и на други лигавици, при язвена болест, главоболие, подтиснатост и др.

Съдържащите етерични масла части от растенията се използват като извлеци със студена вода, като запарки за инхалации, промивки, гаргара или като чай. Използуват се и изолираните от тях етерични масла и твърдят преципитат, получен при охлаждане на етеричните масла. Например от ментата се употребяват листата на растението, ментовото масло и ментолът, които имат различно приложение: чай от листа — при смущения в храносмилането, ментово масло — при гадене, ментол - при мигрена, хрема, простуда.

Лайка — *Matricaria chamornilla* L, (*Chamomilla recutita* (L.) Rausch.)

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. И) с изправено, високо до 50 см стъбло, силно разклонено в горната си част, с последователни, двойно до тройно пересто нарязани листа с тесни заострени дялове. Цветните кошнички са разположени на върховете на стъблените разклонения. Състоят се от 12—18 периферни бели езичести цветчета и многобройни вътрешни жълти тръбести цветчета. Обвивката на кошничките е от керемидообразно наредени, продълговато яйцевидни, тъпи, с широк ципест ръб, жълтеникавозелени листчета. Съцветното легло е голо, с малки ямички, кухо. В току-що разцъфналите кошнички то е полусферично, а към края на цъфтенето се удължава до конусовидно. Цялото растение и особено цветните кошнички имат характерна приятна миризма и остър, възгорчив вкус. Цъфти от май до август.

Разпространение. Расте по ливадите, поляните и пасищата, около населените места, покрай пътищата. Разпространено е из цялата страна.

Най-често срещаните нежелателни примеси от съществия на други растения са полското подрумиче — *Antheinis arvensis* L., което се различава по листчетата на обвивката на кошничките, които са тъпи, широко ципести, докато у лайката са меки, и по плътното цветно легло; кучешката лайка- *Anthemis colula* L., която има твърди, линейно шиловидни листчета на обвивката на кошничките. Полското подрумиче и кучешката лайка имат неприятно тежка миризма, докато миризмата на лайката е приятна.

Употребяема част. За лечебна цел се използват цветните кошнички (*Mores Chamomillae*) от диворастващи или култивирани растения. Цветните кошнички се берат, когато езичестата на периферните бели цветчета са в хоризонтално положение. Брането се извършва ръчно или със специални гребени. Цветовете се откъсват с дръжка, не по-дълга от 3 см.

Химичен състав. В цветните кошнички се съдържа 0,5-1,5% етерично масло с характерен син или синьозелен цвят. Цветът му зависи от съдържанието на азулени, което е различно и е в зависимост от биологичния вид на растението, както и от географския му произход. Азуленът на лайката се нарича хамазулен, образуващ се по време на получаването на маслото от нелетливи, безцветни съставки — матрицин, и не се съдържа в свободно състояние в растението. Водни или алкохолни извлеци, които съдържат хамазулен, са нетрайни. В цветовете от лайка се съдържат и флавоноидни гликозиди с агликони апигенин, лутеолин, кверцетин, патулетин, които имат спазмолитично действие. Същото действие имат и кумарините умбелиферон и херниарин. Съдържат се още и слюзни вещества, стероли, горчиви вещества и мастни киселини.

Действие. Лайката има противовъзпалително, антисептично, болкоуспокояващо, спазмолитично, ранозаздравяващо, успокояващо, потогонно и други действия. Отдавна използвана от народната медицина, лайката навлезе широко в научната медицина. Проучени са нейният състав и действие. Най-

важната действаща съставка на етеричното масло е хамазуленът. Доказано е неговото противовъзпалително, спазмолитично и газогонно действие.

Приложение. Като противовъзпалително и болкоуспокояващо средство лайката се използва вътрешно и външно при голям брой заболявания: възпаления на храносмилателната система — на лигавицата на устата, венците, гърлото, при зъбобол, гастрити, ентерити, колити (с болки и колики), при язва на стомаха и дванадесетопръстника. Външно се прилага под формата на промивки при възпаления на конюнктивите, при хемороиди, болезнени и трудно заздравяващи рани, мокреци екземи, при потене на краката и др. Под формата на инхалации се предписва при грип, фарингити, ларингити и др. Като успокояващо средство лайката намира приложение при болезнена менструация и при смущения на съня (в Италия чайт от лайка се продава в пликчета с надпис *Sogni d'oro* — „Златни сънища“). Лайката се използва в козметиката за освежаване на кожата и за поддържане цвета на русите коси.

Начин на употреба. Най-добре е да се използва извлек, получен на студено (10 чаени лъжички билка се залива с 500 см³ студена вода. След 8 часа се прецежда и се изпива за 1 — 2 дни). Може да се използва и запарка за вътрешно и външно приложение — 2—3 супени лъжици билка се залива с 250 см³ вряща вода и престоява в затворен съд 1 час. Чайт се изпива на два пъти.

Лютивa мента — *Mentha x piperita* L. (*Mentha aquatica* x *spicata*)

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Култивирано многогодишно хибридно тревисто растение (прил. 12) с разклонено от основата, често тъмновиолетово стъбло, високо 30-90 см. Листата са с къси дръжки, срещуположни, яйцевидно ланцетни или ланцетни, 4—8 см дълги и 1,5—4 см широки, в основата сърцевидни, на върха заострени, по края напилено назъбени, от двете страни покрити с етеричномаслени жлези. Цветовете са розови или бледовиолетови, събрани във върхни класовидни съцветия. Чашката е с 5 зъбчета. Венчето е фуниевидно, почти правилно, четириделно, с малко по-широк и леко изрязан горен дял. Тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 орехчета. Цъфти през юни—юли

ОТГЛЕЖДАТ СЕ РАЗЛИЧНИ СОРТОВЕ

Разпространение. В България са разпространени 6 диворястящи вида от род *Mentha*, някои от които се използват в народната медицина, като например бласкунът (*Mentha pulegium* L.), дивият джоджен (*Mentha spicata* L.), водният джоджен (*Mentha aquatica* L.), дълголистният джоджен (*Mentha longifolia* (L.) Hudson) и др.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Menthae piperitae*) и стръковете (*Herba Menthae piperitae*).

Химичен състав. Лютивата мента съдържа 1—3% етерично масло (*Oleum Menthae*) с твърде различен състав в зависимост от сорта и климатичните условия, при които се отглежда.

Доброкачествените ментови масла съдържат 50—60% ментол, като част от него (до 20%) е в естерна форма. За качеството на маслото има значение и наличието на други съставки като кетона жасмон. В ментовото масло се съдържа кетонът ментон (10—15%), който има приятна миризма. Други съставки са ментофуран, изоментол, неоментол, пулегон, пиперитон, пинен, лимонен, цинеол и др. В листата се съдържат 6—12% танини, горчиви вещества, флавоноиди, никотинова киселина и др.

Действие. Листата, етеричното масло и ментолът възбуждат секреторната функция на стомаха и червата и секрецията на жлъчката, с което стимулират апетита. Едновременно с това действуват болкоуспокояващо, противовъзпалително и спазмолитично.

Приложение. Листата и стръковете се прилагат предимно при храносмилателни разстройства с болки, гадене, повръщане и смущения в храносмилането, при жълтеница и камъни в жлъчния мехур. Листата се прилагат при маточни кръвоизливи, за бани при нервна възбуда, за гаргара при възпаление на венците и др. Маслото (външно, в спиртен разтвор) се прилага за втриване при главоболие, мигрена, кожни възпаления и за инхалиране при възпаления на дихателните пътища.

Начин на употреба. Запарката от 2 чаени лъжички листа на 250 см³ вряща вода се изпива неподсладена на глътки за 1 ден.

Босилек — *Ocimum basilicum* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 22) с характерен аромат. Стъблото е 20—60 см високо, четириръбесто, разклонено от основата. Листата са срещуположни, с дълги дръжки, яйцевидни, 3—5 см дълги и 2—2,5 см широки, почти целокрайни или с редки зъбчета. Съцветието е прекъснато класовидно, образувано от малкоцветни прешлени. Цветовете са бели, по-рядко розови. Тичинките стърчат навън от венчето. Плодът след узряване се разпада на 4 чернокафяви орехчета. Цъфти през юли и август.

Разпространение. Отглежда се из градините като декоративно растение и подправка. Отечеството му е Азия.

Употребяема част. Използува се цъфтящата надземна част (*Herba Basilici*), отрязана на около 20 см от върха, без долните одървенели части на стъблото.

Химичен състав. Съдържа около 1,5% етерично масло с твърде разнообразен състав. Познати са няколко типа етерично масло — със съдържание главно на ли-налоол и метилхавикол или камфора и α -пинен или еugenol и др. В дрогата са установени сапонини, танини, органични киселини, флавоноиди и др.

Действие. Противовъзпалително, спазмолитично, апетитовъзбуждащо и други действия, които се дължат на етеричното масло.

Приложение. Билката се употребява за възбуждане на апетита, за лечение на хронични колити, гастрити и ентерити (особено придружени от колики). Намира приложение и при кашлица и бронхиална астма. Препоръчва се при възпаление на пикочните пътища, при зъбобол, хрема, ангина. Дрогата влиза в

състава на препарати за лечение на кашлица, чревни колики и др. В големи количества може да предизвика отравяне.

Начин на употреба. Прилага се под формата на отвара от 1—2 чаени лъжички билка на 250 см³ вода, която се изпива за 1 ден.

Гледичия — *Gleditsia triacanthos* L.

Сем Бобови - *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Дърво, достигащо у нас до 20 м, с дълги до 10 см прости или разклонени, остри, червенокафяви шипове (прил. 13). Листата са перести или двойно перести, 20—30 см дълги. Цветовете са жълтозелени, събрани в сбити гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на листата. Плодът е сърповидно извит или надлъжно усукан боб, 30—45 см дълъг и 3—4 см широк, кафяв, лъскав, многосеме-нен. Цъфти през юни — юли, а плодовете узряват септември — октомври.

Разпространение. Култивира се често като декоративно и противоерозийно дърво из цялата страна. Произхожда от Северна Америка.

Употребяема част. Използват се младите листа (*Folia Gleditsiae*) и плодовете (*Fructus Gleditsiae*).

Химичен състав. Листата съдържат алкалоида триакантин (до 1%) с изразено спазмолитично действие, аскорбинова киселина (до 400 мг%/о) и др. В плодовете са установени флавонови съединения, сапонини, антрахинонови гликозиди (около 2,6%), дъбилни вещества, витамин К и др.

Действие. Установено е, че алкалоидът триакантин действа спазмолитично, съдоразширяващо, понижава артериалното налягане и възбужда дишането.

Приложение. Листата са употребяват за лечение на спастични състояния и колики, при язвена болест, колит, бронхиална астма, спазми на жлъчните и пикочните пътища и др. Плодовете с обвивката оказват слабително действие при хроничен запек.

Начин на употреба. Използува се запарка от младите листа при дневна доза 1 чаена лъжичка листа на 250 см³ вода.

Маточина (*Melissa officinalis* L.). Действието на листата е болкоуспокояващо, спазмолитично върху гладката мускулатура и нервно тонизиращо и ободряващо.

Използува се за стимулиране на апетита и подобряване на храносмилането, за отстраняване задръжката на газове и за облекчаване на болки и спазми предимно при заболявания на храносмилателната и дихателната система. Намира приложение и при нервни и кожни заболявания.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 8 чаени лъжички билка с 1/2 литър вряща вода. След като престои 30 минути в затворен съд, запарката се изпива за един ден. За външно приложение се прави два пъти по-концентрирана запарка.

Лавровишня (*Prunus laurocerasus* L.). Листата се препоръчват предимно за лечение на кашлица, но намират приложение и при колики на стомаха и червата, при язвена болест, повръщане, безсъние и др. Използува се воден

извлек, който се дозира на капки, тъй като съдържа токсичната циановодородна киселина. Да не се прилага при деца!

5.1.4. БИЛКИ, УПОТРЕБЯВАНИ ПРИ ЗАПЕК (СЪС СЛАБИТЕЛНО И ОЧИСТИТЕЛНО ДЕЙСТВИЕ)

В нашата епоха на все по-голямо обездвижване, напрежение, нередовно и нерационално хранене запекът е твърде често срещащо се страдание. Той не е безобидно състояние. Със смущенията в храносмилането и задръжката на токсични вещества може да стане причина за увреждане в различна степен на целия организъм, включително на сърцето, черния дроб, нервната система и др. Всичко това е предпоставка за твърде честата употреба на слабители средства, по-голямата част от които са от растителен произход. Използувани само при нужда и внимателно, те могат да бъдат полезни. Когато се вземат продължително и в големи количества, стават опасни и могат да предизвикат сериозни смущения. Честата им употреба става причина за привикване към тях. Слабителното действие се загубва и ако болният в желанието си да получи лечебен ефект увеличи количеството, може да се получи отравяне. Особено опасни в това отношение са растенията, които съдържат антрахинонови гликозиди (алое, ревен, зърнастец, зърника и др.). В големи количества тези растения могат да предизвикат изменения в дебелото черво (в напреднали случаи отстранени само оперативно), придружени от диария, обезводняване на организма, мускулна слабост, апатия. Същите растения, както и рициновото масло, в някои случаи могат да предизвикат аборт. Антрахиноновите гликозиди и билките, използвани от кърмачки, се излъчват с млякото в количества, които са вредни за кърмачето.

Растенията със слабителен ефект, както всички слабители препарати, не трябва да се прилагат при запек, който се дължи на органични промени в червата с продължителен спазъм, както и при коремни болки с неизяснена причина.

Употребата на тези растения трябва да бъде внимателна и след предварително съветване с лекар.

Растителните продукти със слабителен ефект действуват по различен начин:

1. Голяма част от тях са дразнещи вещества (рациново масло, антрахинонови гликозиди и др.). Те възбуждат рецепторите, предизвикват засилена перисталтика на червата и дефекация. Ефектът на антрахиноновите гликозиди настъпва късно, тъй като дразнещото вещество се получава след ферментативното разпадане от чревните бактерии.
2. Друга голяма част растителни продукти (нишестета, гуми, пектинови вещества и др.) имат способността да поемат вода, при което набъбват, увеличават многократно масата си, разпъват чревната стена и предизвикват дефекация.
3. Растителните масла облекчават изпразването на червата, като „смазват“ чревната стена и изпражненията и улесняват придвижването на последните. Те затрудняват и всмукването на водата.

В зависимост от силата на своето действие улесняващите изпразването на червата средства се наричат аперитивни (когато леко стимулират чревната перисталтика), слабители (когато предизвикват безболезнена дефекация) или очистителни (когато предизвикват дефекация, придружена с колики).

Броят на растенията със слабителен и очистителен ефект е много голям. Тук ще бъдат разгледани само най-често използваните.

Зърнастец—*Frangula alnus* Mill. (*Rhamnus frangula* L.)

Сем. Зърникови — *Rhamnaceae*

Описание. Храст или дърво с височина до 6 м, с гладка сивокафява лъскава кора, с хоризонтални сивобели лещанки (прил. 15). По-старите клони имат по-тъмна кора и разширени лещанки. Листата са целокрайни, елипсовидни, към върха заострени, блестящи, с 6—9 двойки успоредни, слабо дъговидно извити странични жилки. Цветовете са дребни, бледозелени, разположени в пазвите на листата. Плодовете са костилковидни, отначало са зелени, след това червени, а когато са напълно узрели, стават черни. Цъфти през май—август, а плодовете узряват юли-октомври.

Разпространение. Разпространено е из широколистните и иглолистните гори и храсталаци, край реките и потоците, до 1700 м надморска височина.

Понякога се смесва с кори от други дървета: елша — *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., зърника — *Rhamnus catharticus* L., гроздовидна череша — *Padus racemosa* (Lam.) C. Schumacher, и разни видове върби — *Salix* L. Тези примеси са недопустими и се разпознават лесно от зърнастеца по следния начин: при леко остъргване на горния слой на кората се вижда зелен или кафяв слой, но не и червен (характерен за зърнастеца).

Не трябва да се събира и планински зърнастец — *Frangula rupestris* (Scop.) Schur (*Rhamnus rupestris* Scop.), тъй като съдържа много малко действащи вещества. При загряване на неговата кора с вода се получава керемиденооранжево оцветяване, а при зърнастеца — вишневочервено оцветяване.

Употребяема част. Кората (*Cortex Frangulae*) се събира рано през пролетта (март—април), преди появяване на листата, като върху стъблата и клоните се правят пръстеновидни нарязи с остър нож на около 30 см разстояние един от друг, след което се прави един надлъжен наряз и тогава кората се отделя във вид на тръбичка. Кората може да е с дебелина от 0,5 до 2 мм. Употребява се само кора, отлежала (лагерувала) една година или изсушена при 100°C в продължение на 1 час.

Химичен състав. Прясната кора съдържа предимно димерни, редуцирани производни на антрона и антранола, които дразнят стомашната лигавица и предизвикват гадене и повръщане. След изсушаване и отлежаване те претърпяват редица промени, като окисление, ензимна хидролиза и др. Престоялата кора съдържа мономерния антрахинонов гликозид глюкофранулин — до 7%, който е главната действаща съставка на кората, гликозида франгулин и малки количества свободен франгулаемодин, хризофанол, рамноцерин,

фитостероловия алкохол рамнол и горчиви вещества. Освен тези съединения се съдържат около 10% дъбилни вещества, органични киселини, етерично масло (следи).

Действие. Билката притежава слабително или очистително действие в зависимост от дозата. Има и жлъчегонно действие.

Приложение. За лечение на запек се използва кората на растението след едногодишно престояване. Пресните кори имат слабителен ефект, но употребата им може да предизвика повръщане. Лечебното действие се проявява 8—10 часа след приемането на дрогата. Билката не променя функциите на тънките черва. Най-добър ефект се получава при атоничен хроничен запек. Слабителното действие отслабва при продължителна употреба на билката едновременно с настъпване на токсични прояви — безсилие, мускулна слабост, обезводняване на организма, диарии. Може да се предизвика аборт.

Начин на употреба. Корите се прилагат в отвара, получена от 1—3 супени лъжици надробена билка в съотношение 1:10. Пие се по 1 винена чаша преди ядене 3 пъти дневно. Корите на зърнастеца влизат в състава на много слабителни смеси и слабителни препарати.

Слабителна зърника — *Rhamnus catharticus* L.

Сем. Зърникови — *Rhamnaceae*

Описание. Храст или ниско дърво, 3—5 м високо, с грапава сивочерна кора (прил. 14). Клонките са повече или по-малко срещуположни и често завършват с тръни. Листата са срещуположни, елипсовидни или закръглено яйцевидни до почти кръгли, 2—5 см дълги и 2—3 см широки, на върха тъпи, късо заострени, по края дребно назъбено напилени. Цветовете са зеленикави, еднopolови, събрани в снопчета по 10—15 в пазвите на листата. Чашката и венчето са четирилистни. Тичинките са 4. Плодовете са сочни, костилковидни, кълбовидни, черни, блестящи, 6—8 мм в диаметър, с 3—4 костилки. Цъфти май—юни, а плодовете узряват август—септември.

Разпространение. Разпространено е из разсветлени широколистни гори от низините до планинския пояс, нарядко в цялата страна, докъм 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се узрелите плодове (*Frustus Rhamni cathartici*), листата (*Folia Rhamnis cathartici*) и кората (*cortex Rhamni cathartici*).

Химичен състав. Плодовете съдържат оксиметил-антрахинони — емодин и неговите гликозиди франгулин и глюкофрангулин, а също и други антрахинонови съединения, на които се дължи слабителното действие. Освен това в плодовете се съдържат и флавоноли — кемпферол, кверцетин, рамноцитрин и рамнетин. В кората на ствола и клонките се съдържа първичният антрагликозид рамнокатартикозид (до 7%). В листата се съдържа до 3% аскорбинова киселина.

Действие. Подобно на слабителния ефект от кората на зърнастеца, но по-меко.

Приложение. Прилага се при страдащи от запек хипертоници, парализирани болни и др. Поносимостта към плодовете на зърниката е по-добра от тази към

кората на зърнастеца, тъй като съдържанието на антрахинон в тях е по-малко. В народната медицина растението се използва и външно при гнойни рани, при краста и др. Прилага се и за спиране на млечната секреция у кърмачки.

Начин на употреба. Плодчетата на зърниката могат да се консумират пресни сутрин на гладно (10—20 плодчета) или сварени в сутрешната супа. Изсушени, те се счукват и се заливат с 250 см³ студена вода и след като престоят в нея 8 часа, извлекът се прецежда и се изпива на 2 пъти (може и подсладен).

Сиротица — *Graiiola officinalis* L.

Сем. Живеничеви – *Scrophulariaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с пълзящо, членесто коренище и 20—60 см високо стъбло (прил. 16). Листата са срещуположни, полустъблообхващащи, ланцетни, в горната част назъбени. Цветовете са единични, разположени в пазвите на листата на дълги дръжки. Чашката до основата е петделна с линейно ланцетни дялове. Венчето е тръбесто, около 2 см дълго, на върха с почти двуустна коронка, бяло или жълтеникаво, с редки надлъжни виолетови жилки. Тичинките с добре развити прашници са само 2. Плодът е широко яйцевидна, заострена кутийка, около 5-6 мм дълга, Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Разпространено е из влажни ливади, край мочурища и по брегове на водоеми в цялата страна.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Gratiolae*), събрана по време на цъфтеж.

Химичен състав. В растението се съдържа тритерпеновият гликозид грациозид (грациолин), който при хидролиза се разпада на глюкоза и грациогенин. Освен това са установени алкалоиди, смолисти и дъбилни вещества, тлъсто масло, следи от етерично масло, бетулинова киселина и др. От надземната част са изолирани четири С-моноголикозида и апигеинна и други флавонови О-гликозиди.

Действие. Има очистителен ефект, придружен от силна болка и колики, затова трябва да се прилага само при хора със здрави черва и стомах. Действува диуретично, противоглистно, блювателно (предизвиква повръщане).

Приложение. Стръковете се прилагат при атоничен запек, при лошо храносмилане и лениви черва, при задръжка на вода в организма (различни видове отоци), при чернодробни страдания (предимно свързани с отоци), против чревни паразити, при сърбеж и др. Билката съдържа силно действащи отровни съставки и нейното действие е силно и драстично, затова трябва да се приляга много внимателно, само при предписание от лекар и под негово наблюдение.

Начин на употреба. Дневната доза е запарка, получена от 1—2 чаени лъжички оситнена билка, залята с 250 см³ вряща вода. След като изстине, запарката се прецежда и се изпива на два пъти. В по-големи дози билката предизвиква повръщане.

Луличка — *Linaria vulgaris* Mill.

Сем. Живеничеви — *Scrophulariaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с право, гъсто облистено стъбло, високо 30—100 см (прил. 17). Листата са последователни, приседнали, ланцетно линейни, заострени, 2—6 см дълги и 2—10 мм широки. Цветовете са събрани във върхни дълги гроздовидни съцветия. Венчето е жълто, двуустно, с оранжево петно на изпъкналата част на долната устна и с дълга заострена шпора. Тичинките са 4, от които две са по-дълги. Плодът е яйцевидна до продълговата кутийка. Семената са дисковидни с широко ципесто крило. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Разпространено е по тревисти места, край пътищата и като плевел в орниците из цялата страна.

Употребяема част. Използват се цъфтящите облистени надземни части (*Herba Linariae*), отрязани на около 30 см от върха.

Химичен състав. Съдържа алкалоида пеганин с възбуждащо действие върху гладката мускулатура и жлъчегонно действие. изолирани са и флавоновите гликозиди линарин (гликозид на акаетина), неолинарин и пектолинарин. Установени са освен това фитостерол, аскорбинова киселина и други органични киселини.

Действие. Има очистително, диуретично, жлъчегонно и болкоуспокояващо действие.

Приложение. Билката се прилага при лениви черва като очистително, при нощно напикаване у децата, болезнено уриниране, възпаление на простатата жлеза, главоболие, жълтеница и др. Външно се използва при циреи, хемороиди, възпаление на конюнктивите, ухапване от насекоми и др. Дрогата е отровна. Тя дразни стомаха, предизвиква диария, затруднява дишането, отслабва сърдечната дейност и др. Затова трябва да се прилага внимателно под лекарски контрол.

Начин на употреба. Използува се запарка от растението. Дневната доза се получава, като се залее 1 чаена лъжичка от оситнената билка с 250 см³ вряща вода. След изстиване запарката се прецежда и се изпива на 2—3 пъти.

От дрогата в СССР е получен препарат с очистително действие.

Сена (касия) — *Cassia senna* L. (*Cassia acutifolia* Del.) и *Cassia angustifolia* vahl

Сем. Бобови — *Fabaceae* , (*Leguminales*)

Описание. Малки храсти, високи до 1 м. Листата са сложни члфтоперести с 4—5 двойки почти приседнали ланцетни целокрайни листчета, 2--3 см дълги и 5—10 мм широки. Цветовете са жълти, събрани в пазвени гроздовидни съцветия. Плодът е плосък, кожест, слабо извит, кафяв боб, 3-5 см дълъг и 1,5-2,5 см широк.

Разпространение. Култивира се в Африка и Индия.

Употребяема част. Използват се листчетата на сложния лист (*Folia Sennae*) и плодовете (*Fructus Sennae, Folliculis, Serinae*), известни с народното название майчин лист.

Химичен състав. В листата се съдържат около 6% антрахинонови гликозиди — сенозид А и сенозид В, реин и алоеемодин, а също флавонолите кемпферол и из-орамнетин. Очистителното действие на дрогата се засилва от наличието на около 10% слузни вещества, захарния алкохол пинит и смолисти вещества. Плодовете съдържат антрахинонови гликозиди, но в по-малко количество (около 2%) в сравнение с листата.

Действие. Слабително, диуретично.

Приложение. Листата и плодът на растението се използват при запек. Както другите съдържащи антрахинонови гликозиди растения и сената дава късен ефект (10—12 часа след приемането на билката). Действието е меко, безболезнено и не се последва от запек. Това позволява да се прилага при запек у тежко болни, чернодробно болни и при хемороиди. При продължителна употреба слабителният ефект отслабна. Прилага се и като диуретично средство. Някои народи ги използват при очни и кожни възпалителни заболявания. Дрогата е много по-слабо токсична от другите съдържащи антрахинонови гликозиди растения.

Начин на употреба. Използува се отвара от плодовете или листата на сената. Една супена лъжица от билката се вари 5 минути с 250 см³ вода. Цялото количество се изпива наведнъж, най-добре вечер преди лягане.

Ревен — *Rheum palmatum L. var. tanguticum Maxim.*

Сем. Лапadowи — *Polygonaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение е късо многоглавесто коренище и дълги до 1 м месести корени. Стъблото е право, до 2 м високо. Приосновните листа са с дълги до 30 см дръжки, стъбловите са с по-къси дръжки, а най-горните са почти приседнали. Листната петура на приосновните листа достига до 75 см в диаметър, в очертание с широко яйцевидна, дланевидно разделена на 5—7 дяла. Цветовете са бели, розови или червени, събрани в многоцветни метличести съцветия. Околоцветникът е прост, венчевиден, шестделен. Тичинките са 9. Плодът е триръбесто широко крилато орехче. Цъфти юли—август.

Разпространение. Родината на тангутския ревен е Централен Китай. Отглежда се в промишлени плантации в някои райони на СССР. У нас се отглежда само като декоративно растение.

Употребяема част. Използват се коренищата и корените (*Radix et Rhizoma Rhei*).

Химичен състав. Съдържа свободни и гликозидно свързани антрахинони (около 3—7%), както и малко количество редуцирани антрахинони. Установени са 5 антрахинонови гликозида — реохризин, хризофанеин, глюко-емодин, глюкореин и глюко-алоеемодин. Дрогата съдържа и танини — глюкогалин, голямо количество минерални вещества, нишесте, пектин и др.

Действие. В малки дози ревенът подобрява храносмилането, като увеличава стомашната секреция и тонизира мускулатурата на храносмилателните органи. В по-големи дози действа слабително или очистително.

Приложение. Корените, коренището и листата се използват при хроничен запек предимно като слабително средство поради съдържанието на антрахинони. Действието настъпва 8—10 часа след приемане, без да се повлиява функцията на стомаха и тънките черва. Този факт е много благоприятен при лечение на запек у децата, тъй като не се подтиска апетитът и не се разстройва храносмилането. Дрогата може да бъде приложена едновременно с горчиви средства. Единственото неудобство е, че след прекъсване на лечението може да се получи запек, тъй като билката е богата на дъбилни вещества.

Начин на употреба. Корените на ревена, стрити на прах, се прилагат като тонизиращо храносмилателната мускулатура средство в доза 0,05—0,10 г, като слабително средство по 0,25—0,50 г и като очистително средство по 1—3 г. Те са включени в състава на препарати със слабително действие.

Лен — *Linum usitatissimum* L.

Сем. Ленови – *Linaceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 18), отглеждано предимно като влакнодайна култура. Стъблото е тънко, цилиндрично, 30—120 см високо. Листата са последователни, линейно ланцетни, приседнали, целокрайни, на върха заострени, 2—4 см дълги. Цветовете са с петлистно небесносиньо венче, 1,5—3 см в диаметър. Тичинките са 5. Плодникът е с петгнезден завръз и 5 стълбчета. Плодът е почти кълбовидна, обикновено десетсеменна кутийка. Семената са продълговато яйцевидни, сплескани, в единия край заострени, в другия — закръглени, 4—6 мм дълги, кафяви, гладки, лъскави. Цъфти през юни и началото на юли, а плодовете узряват през юли—август.

Употребяема част. Използува се лененото семе (*Semen Lini*), събрано в пълна зрелост. За лечебни цели се предпочита едросеменният маслодаен лен. Приложение намират освен целите ленени семена също лененото брашно (*Farina Lini*) и ленено масло (*Oleum Lini*).

Химичен състав. Лененото семе съдържа 5—12% слuzно вещество, на което се дължи омекчаващото, противовъзпалителното и леко слабителното действие. Извличането на слuzното вещество от епидермалните клетки се осъществява чрез накисване в студена вода, без загряване! Съдържа се тлъсто масло (30—45%), в състава на което влизат предимно глицериди на ненаситени висши мастни киселини — линоленова, линолова и олеинова. Лененото масло действа добре приизгаряния. То е ценен източник за получаване на препарати, съдържащи витамин F (условно така е наречена групата полиненаситени мастни киселини), който е изходно вещество за биосинтеза на простагландините в човека.

За терапевтичния ефект на лененото семе има значение и съдържащият се в него цианогенен гликозид линамарин (около 1,5%), разпадащ се под действието на фермента линамараза на циановодород, глюкоза и ацетон. В стероловата фракция са установени ситостерол, кампестерол, циклоартенол и холестерол. В лененото семе се съдържат около 20—30% белтъчини, 10—25% въглехидрати, органични киселини, ферменти, витамин А и др.

Действие. Лененото семе има слабително и омекчаващо действие.

Приложение. Гликозидът линамарин активира секрецията и двигателната функция на храносмилателната система и предизвиква мек слабителен ефект без болки и колики. Действието му е особено благоприятно при еластичен запек. Слизните съставки определят проти-вовъзпалителното действие на лененото семе както вътрешно (при възпаление на стомаха, червата, бронхите, пикочните пътища и др.), така и външно (при изгаряне, циреи и др.).

Лененото семе е полезно при болни с нарушена обмяна на мазнините. Може да се прилага в диетата на болни с атеросклероза и при затлъстяване. Съдържащото се в семената ленено масло пречи за всмукването на животинския холестерол.

Начин на употреба. Вътрешно се приема извлек, получен от 1 супена лъжица семена, залети с 400 см³ студена вода. След като кисне 2 часа, се изпива по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

Външно се правят компреси от счукано ленено семе или ленено масло. Последното е много подходящо средство при изгаряне, приложено самостоятелно или смесено с варна вода.

Дива тиква—*Bryonia alba* L.

Сем. Тиквови – *Cucurbitaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение, с месест реповиден корен, отвън жълтеникав, а вътре бял. Стъблата са катерливи, до 3—4 м дълги, прикрепващи се с мустачки за други растения. Листата са последователни, с дръжки, в очертание широко яйцевидни, петделни, в основата дълбоко сърцевидни, по края назъбени, от двете страни четинесто грапави. Цветовете са разделнополови; мъжките са жълтеникави, събрани по 5—7 в щитовидни гроздчета с 5—20 см дълги съцветни дръжки; женските цветове са зеленикави, събрани по 5—12 в щитовидни гроздчета с по-къси дръжки. Плодникът е с долен тригнезден завръз и едно стълбче с три близалца. Плодът е черна, кълбовидна ягода, 6—8 мм в диаметър с 4—6 семена. Цъфти от май до юли.

Разпространение. Разпространено е по влажни места, из храсталаците, край реките и като бурен из цялата страна.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Bryoniae albae*), събрани преди цъфтежа. Предпочитат се за употреба свежите корени. Да не се смесва с близкия вид *Bryonia dioica* Jacq., на който плодовете са червени и растението е двудомно!

Химичен състав. Цялото растение е отровно! Корените съдържат тритерпеноидните горчиви гликозиди брионин и брионидин. Брионинът при хидролиза се разпада на тритерпеновия сапогенин бриогенин със структура, подобна на кукурбитацините, за които е установено, че имат антитуморно действие. Освен сапонини в корените се съдържат смолисти вещества със силно пургативно действие, много скорбяла, дъбилни вещества, органични киселини и др.

Действие. Очистително, жлъчегонно, диуретично.

Приложение. Дрогата, която съдържа силно действащи (отровни!) съставки, се прилага при хроничен атоничен запек. Ефектът се придружава от силни болки и колики. Използува се също като диуретично средство при отоци и като жлъчегонно за стимулиране тонуса на жлъчните пътища. В нашата народна медицина се прилага и при болести на опорния апарат, при ревматизъм и подагра, като успокояващо средство срещу повръщане и др. Билката трябва да бъде прилагана в много малки количества. По-големите количества предизвикват повръщане, кръвоизливи в стомаха и червата, кървава диария и др.

Начин на употреба. Външно се прилагат счукани корени на каша с растително масло или настойка в съотношение 1:1 при ревматизъм, натъртване, подагра и други мускулни и ставни болки. Използуват се и счукани пресни корени, без да се разтварят в растително масло. Вътрешно трябва да се прилага много внимателно отвара от счуканите корени, като 1 чаена лъжичка от тях се варят с 1/2 л вода. Изпива се по 1 супена лъжица до 1/2 кафена чашка преди ядене.

Алпийски лапад—*Rumex alpinus* L.

Сем. Лападови — *Polygonaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с пълзящо хоризонтално много--главесто коренище и дълги жълтеникави корени. Стъблото е 1—2 м високо, изправено, разклонено. Приосновните листа са с дълги жлебовидни дръжки и широко яйцевидна петура, в основата дълбоко сърцевидна, на върха закръглена, а по края леко нахъдрена. Цветовете са зеленикави, събрани в силно разклонени метличести съцветия. Околоцветникът е шестделен. Тичинките са 6. Плодът е светлокафяво лъскаво орехче. Цъфти юни—август.

Разпространение. Разпространено е из планинските поляни, край потоци и реки, около хижи и кошари върху богати на азот почви в планините между 1200 и 2400 м надморска височина.

Употребяема част. Използуват се корените (*Radix Rumici alpini*).

Химичен състав. Съдържа антрахиноновите съединения хризофанова киселина, хризофанин, емодин, глюко-емодин, реохрилин и фисцион, а също и дъбилни вещества.

Действие. Билката действа запичащо в малки дози и слабително в по-големи дози. Ефектът прилича на действието на ревена. В малки дози се получава жлъчегонно действие и понижаване на артериалното налягане.

Приложение. Корените на алпийския (*R. alpinus* L.) и конския (*R. confertus* Willd.) лапад се прилагат в малки дози при разстройство, а в по-големи дози — при запек. Действието настъпва около 10—12 часа след приемане на билката. Малките дози предизвикват жлъчегонно и общотонизиращо действие и се използват при безапетитие, жълтеница и други стомашно-чревни и чернодробни заболявания. При продължителна употреба на билките настъпва привикване. Слабителното действие отслабва, но може да се получи нарушение

на солевата обмяна, да се увреди сърдечната дейност, да се получат неврити и парализи. Те могат да влошат състоянието на болни от бъбречнокаменна болест, затова трябва да се избягва употребата им. В народната медицина корените се използват и външно при кожни болести — обриви, циреи, краста и др.

Начин на употреба. Приготвя се отвара от 1 супена лъжица билка, която се вари 2 мин в 1/2 л вода. Пие се по 1 кафена чашка преди ядене. Външно се прилага сок от прясно растение.

Полска поветица — *Convolvulus arvensis* L.

Сем. Поветицови — *Convolvulaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с увивно или полегнало стъбло. Листата са цели, целокрайни, продълговато яйцевидни, триъгълни или ланцетни, в основата най-често копиевидни или стреловидно копиевидни, с дълги дръжки. Цветовете са разположени по 1—2, по-рядко по 3 в пазвите на листата. Венчето е фунневидно, розово или бяло. Тичинките са 5, прикрепени за основата на венчето. Плодникът е горен с едно стълбче и две нишковидни близалца. Плодът е двугнезна, четирисеменна сферично яйцевидна кутийка. Цъфти от май до август.

Разпространение. Разпространено е като плевел най-често из окопните култури, но също и в посеите. Среща се и като бурен по тревисти и каменливи места край пътища и огради, из дворове и градини.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Convolvulae arvensis*), събрани по време на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа гликозидно смолисто вещество със силно слабително действие, дъбилни вещества, витамин С и др. В хидролизат от листата са установени флавоновите агликони кверцетин, кемпферол и кафена киселина.

Действие. Очистително и жлъчегонно.

Приложение. При хроничен атоничен запек предизвиква бърз и силен ефект, придружен от болки и колики. Използува се при застойна жълтеница, при затруднено уриниране и възпаление на простатната жлеза. Билката е отровна в по-големи количества. Предизвиква диария, увреждания на сърцето, бъбреците, черния дроб и др. Причинява и кръвоизливи. Трябва да се прилага много внимателно. Да не се прилага при деца.

Начин на употреба. Запарка от 1 чаена лъжичка билка, накисната за 1 час в 250 см³ вряща вода, се изпива за 2 дни по 3 пъти дневно.

Всички народи имат предпочитани средства, които използват за предотвратяване на запека и за редовно изпразване на червата.

Общозвестно е лекото слабително действие на сладкото, приготвено от цветовете на розата (*Rosa damascena* Mill.). У нас има и препарати, получени от цветовете на розата и от съдържащите се в тях гликозиди. Те влизат и в състава на комбинирани препарати със слабително действие.

Друго народно средство у нас са сините сливи (*Prunus domestica* L.). Пресни, сушени или като компот те оказват слабително действие.

В някои страни като леко слабително средство при деца използват цветовете от праскова — *Prunus persica* (L.) Batsch (*Persica vulgaris* Mill.). Цвят от праскова (30 г) се запарва с 1/2 л вода или мляко. Съдържащият се в цветовете гликозид има и успокояващо действие. В големи дози може да бъде отровен.

Много слабително действие имат съдържащите слузни вещества цветове от слез (*Malva sylvestris* L.), ленено семе (*Semen Lini*) и др.

Слабителен ефект притежава и сокът от свежото растение пролез (*Mercurialis annua* L.). Изсушената билка е почти без ефект. Прясното растение се препоръчва и при кърмачки за прекъсване на млечната секреция. Използува се от 30 до 100 г сок в бульон.

Коренището на сладката папрат (*Polypodium vulgare* L.) притежава очистително и жлъчегонно действие в доза 0,15 г.

Много силно и драстично очистително действие има сгъстеният сок от листата на *Aloe arborescens* Mill; наричан сабур или алое. Съдържащите се в него антрахинонови гликоиди силно дразнят органите на малкия таз с опасност от усложнения до аборт при бременни. Това дразнещо действие ограничава прилагането на растението като очистително средство. Сокът от пресните листа се използва за стимулиране заздравяването на рани при изгаряне, след рентгеново облъчване и др. Той притежава и противомикробно действие. Приписва му се и полововъзбуждащ (афродизиачен) ефект.

Слабителните билки се използват най-често комбинирано. Така тяхното действие се засилва и се добавят някои съставки от голямо значение за храносмилането и изпразването на червата - апетитовъзбуждащи, карминативни, жлъчегонни и други вещества. Прибавянето на корени от сладкото коренче (*Glycyrrhiza glabra* L.) подобрява вкусовите качества на билковите смеси и засилва тяхното действие.

5.1.5 БИЛКИ С КАРМИНАТИВНО (ГАЗОГОННО) ДЕЙСТВИЕ

Растенията, използвани като карминативни (газогонни) средства, съдържат етерични масла, чиито съставки имат способността да възбуждат перисталтиката на червата. Едновременно с това те стимулират стомашната секреция и се доближават по действие до апетитовъзбуждащите средства. Най-често използваните растения са от сем. Сенникоцветни. Наред с газогонното си действие понякога те повлияват и функцията на централната нервна система, като я възбуждат или потискат. Това позволява да се подбере най-подходящото растение за всеки болен, страдащ от задръжка на газове (метеоризъм).

Някои карминативни растения притежават и други ефекти — болкоуспокояващи и местно обезболяващи, спазмолитични, слабителни, пикочогонни. Приписва им се и способността да увеличават млечната секреция у кърмачки. Най-често се използват плодчетата на растенията, които са почти безвредни в предписваните количества. Трябва да се знае обаче, че някои части на растенията могат да бъдат силно отровни.

Ким — *Carum carvi* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Двегодишно до многогодишно голо тревисто растение (прил. 19). Стъблото е 30—80 см високо, кухо, в горната част разклонено. Листата са два до-почти три пъти пересто разделени с ланцетно линейни или линейни, остри, 3—25 мм дълги и 1—1,5 мм широки крайни дялове. Съцветието е сложен сенник, 4—8 см в диаметър с 8—16 нееднакво дълги главни лъча. Цветовете са бели или розови. Плодовете са 4—5 мм дълги, жълтокафяви, продълговато елипсовидни, към върха стеснени, с добре очертани жълтеникави главни ребра и широки бразди между тях. При узряване плодовете се разделят на две сърповидно извити полуплодчета. Цъфти от май до юли.

Разпространение. Разпространено е из ливади, горски поляни и пасища, по стръмни тревисти склонове в предпланините и планините. У нас се среща в Централна и Западна Стара планина, Предбалкана, западните гранични планини, Витоша, Рила, Западни и Средни Родопи от 700 до 1600 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructus Carvi*) и полученото от тях етерично масло (*Oleum Carvi*).

Химичен състав. Плодовете съдържат 3—7% етерично масло с главни компоненти кетона карвон (50—60%) и около 30—40 % лимонен: в по-малки количества се съдържат дихидрокарвон и карвеол. Освен етерично масло плодовете съдържат 15—20% тлъсто масло и около 20% белтъчини.

Действие. Карминативно, антисептично, спазмолитично, болкоуспокояващо и стимулиращо секрецията и моториката на стомаха и червата.

Приложение. Газогонното действие на дрогата е познато още на старите римляни. Освен при задръжка на газове тя се прилага при стомашно-чревни колики и възпаление, при лошо храносмилане и други смущения на храносмилането. Използува се и за увеличаване на млечната секреция у кърмачки, като отхрачващо средство при трахеити, бронхити и други възпаления на дихателната система. Билката може да се прилага и при деца.

Начин на употреба. Най-добре е плодчетата да се приемат чрез дъвкане или като подправка на храната. Може да се прилагат като отвара. Счукани плодчета (3 чаени лъжички) се заливат с 250 см³ . вряща вода, кипват се 15 мин и се оставят в закрит съд 10 мин. Извлекът се прецежда и се изпива на части за 1 ден.

Кориандър — *Coriandrum sativum* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Едногодишно растение (прил. 20) с 30—70 см високо, фино набраздено, голо, кухо стъбло, разклонено в горната част. Листата са последователни, приосновните с дълги дръжки, цели и триделни до напълно трилистни, по-рядко и пересто наделени; долните

стъблови с къси дръжки, два пъти пересто насечени; средните и горните 2 до 3 пъти пересто насечени с линейни или почти нишковидни крайни дялове. Съцветието е сложен сенник с 3—5 почти еднакво дълги главни лъча, в основата без обвивка или само с едно листче. Цветовете са бели или розови. Плодовете, са кълбовидни или елипсовидни, 2—5 мм в диаметър, светлокафяви или жълти, неразпадливи, с 10 слабо изпъкнали, змиевидно извити главни ребра и 12 ясно изпъкнали, прави вторични ребра. Цъфти през юни и юли.

Разпространение. Отглежда се главно в Първомайско и Асеновградско. Много рядко се среща и подивяло като плевел из посеви и градини.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructus Coriandri*) и полученото от тях етерично масло (*Oleum Coriandri*).

Химичен състав. Плодовете съдържат 1—3% етерично масло с главна съставка алкохола линалоол (кориандрол) — 60 до 80%, на който се дължи приятният аромат. В плодовете се съдържа също 10—20% тлъсто масло, до 17% белтъчини и незначително количество алкалоиди. Установени са флавоноиди и кумарини — умбелиферон и скополетин.

Действие. Както другите ароматни растения от сем. Сенникоцветни плодчетата на кориандъра стимулират секрецията и моториката на храносмилателната система, като действуват карминативно, апетитовъзбуждащо, спазмолитично и болкоуспокояващо. Притежават известно откашлично действие.

Приложение. Плодчетата се използват най-често като газогонно и стимулиращо храносмилането средство, при лениви черва, безапетитие и запек. По-рядко се прилагат при бронхит и други белодробни възпалителни заболявания. Плодчетата не са отровни, но пресният сок от растението потиска централната нерва система и може да предизвика смърт от спиране на дишането.

Начин на употреба. Използват се плодчетата по 5—10 броя, приети 1—2 пъти дневно, или приготвените от тях спиртен извлек и запарка. Последната се приготвя с 1 чаена лъжичка счукани плодчета на 250 см³ вода (доза за 1 ден). Поради неприятния им вкус добре е те да се приемат едновременно с други газогонни билки.

Резене (морач)—*Foeniculum vulgare* Mill.

Сем. Сенникоцветни—*Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Многогодишно или двегодишно растение (прил. 23) с 1 до 2,5 м високо, силно разклонено стъбло. Листата са последователни, 3—4 пъти пересто насечени е линейно нишковидни до нишковидни крайни дялове. Съцветието е сложен сенник с диаметър 8—20 м, с 10—12 главни лъча, без обвивка в основата. Цветовете са жълти. Плодовете са 5—10 мм дълги и 2—3 мм широки, продълговато цилиндрични, към краищата леко стеснени, зеленикавокафяви, двусеменни, при узряване разпадащи се на две полуплодчета с по 5 светли, ясно изпъкнали ребра. Цъфти от юли до септември.

Разпространение. Културно растение, но в някои части на страната се среща и подивяло.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructus Foeniculi*) и етерично масло (*Oleum Foenicili*).

Химичен състав. Плодовете съдържат 2—6% етерично масло с главна съставка анетол (около 50—80%) и бицикличния кетон фенхон (10—20%), на който се дължи камфороподобната му миризма. В сладката форма *var. dulce* фенхон почти не се съдържа. В етеричното масло освен това се съдържат метилхавикол, анисалдехид, анискетон, анисова киселина и др. В плодовете са установени и флавоноиди — производни на кверцетина и кемпферола. В плодовете се съдържат и до 18% тлъсто масло, белтъчини и захари.

Действие. Газогонно, апетитовъзбуждащо, слабително, откашлично, диуретично.

Приложение. Плодчетата се прилагат особено често при деца с ленив стомах, безапетитие, запек с колики, задръжка на газове и др. Те стимулират храносмилането — подобряват апетита, премахват коликите, действуват газогонно и слабително. Действието им се засилва, когато се комбинират със слабителни билки. Използват се и като отхрачващо средство при бронхите и коклюш. Прилагат се понякога и за увеличаване на млечната секреция у кърмачки, както и за регулиране на нередовната менструация. Дрогата има общостимулиращо действие и увеличава работоспособността (за разлика от плодчетата на анасона и кориандъра, които успокояват и довеждат до сънливост). Корените се използват при бъбречни болести и отоци като пикочогонно средство. Плодчетата влизат в състава на готови билкови чаеве.

Начин на употреба. При стомашно-чревни колики у кърмачета се прилага запарка от 1 чаена лъжичка (2—3 г) счукани плодчета, които се заливат с 250 см³ вряща вода и престояват 10 мин в нея. Извлекът се прецежда и подсладва. Дават се по 1—2 чаени лъжички след кърмене. За възрастни се прави три пъти по-концентрирана запарка, която се приготвя по същия начин и се приема по 1 супена лъжица след хранене.

Копър — *Anethum graveolens* L.

Сем. Сеникоцветни - *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Едногодишно растение с набраздено, кухо, 40 до 120 см високо стъбло. Листата са последователни, 3 до 4 пъти пересто нарязани, с линейно ниш-ковидни или нишковидни крайни дялове. Съцветието е сложен сенник с диаметър около 15 см, с 30—50 главни лъча, в основата без обвивка. Цветовете са жълти. Плодовете са 3—5 мм дълги, яйцевидни, сивокафяви, двусеменни. Цъфти юли—август.

Разпространение. Разпространено е като диворастящо само в южната част на Черноморското крайбрежие и край Дунава. Отглежда се из цялата страна.

Употребяема част. За лечебни цели се използват зрелите плодове (*Fructus Anethi*) и цялата цъфтяща надземна част (*Herba Anethi*) в свежо състояние.

Химичен състав. В плодовете се съдържат 3—4% етерично масло с главна съставка d-карзон (50—60%), а също така диллапиол, феландрен и d-лимонен. Освен етерично масло в

плодовете се съдържа до 20% тлъсто масло. Надземната част съдържа до 1,5% етерично масло, витамин С (135 мг%) каротен (6,5 мг%), витамин В1, и В2, флавоноиди (кверцетин, кемпферол и изорамнетин) и др.

Действие. Газогонно, подтискащо централната нервна система.

Приложение. Плодчетата на копъра имат същото приложение както плодчетата на резенето (*Foeniculum vulgare* Mill.). Различно е само действието им върху централната нервна система. Докато резенето я възбужда, копърът действа успокояващо до сънотворно. Затова той се смята за едно от най-добрите народни средства при колики у неспокойни, изнервени кърмачета и за лечение на хълцането.

Начин на употреба. Плодчетата се прилагат под формата на запарка в същата доза както плодчетата на резенето.

Челебитка — *Nigella sativa* L.

Сем. Лютикови — *Ranunculaceae*

Описание. Едногодишно културно растение с 30—50 см високо стъбло (прил. 21). Листата са последователни, 2 до 3 пъти пересто наделени, с линейни или тясно ланцетни крайни дялове. Цветовете са единични, връхни, с 5 белезникави, а към върха синкавозелени околоцветни листчета. Тичинките са многобройни. Плодът е кутийка, образувана от 5 сраснали почти по цялата си дължина плодолисти. Семената са многобройни, триръбести, набръчкани, черни. Цъфти от май до юли.

Разпространение. Отглежда се нарядко из градините в Североизточна България, а също в Старозагорски и Хасковски окръг.

Употребяема част. Използват се семената (*Semen Nigellae sativae*).

Химичен състав. Семената съдържат около 1 % етерично масло, в което е установено бензохиноновото производно тимохинон с антибактериално и холере-тично действие. В семената се съдържа и тритерпеновият сапогенин хедерагенин (мелантигенин). Освен етерично масло в семената се съдържа и до 34% жълто-оранжево тлъсто масло, дъбилни вещества, минерални соли и др.

Действие. Газогонно, слабително.

Приложение. Семената се използват при задръжка на газове, при запек, при някои хронични бъбречни заболявания и отоци (увеличават отделянето на урината) и при някои глистни заболявания. Прилагат се и за засилване на млечната секреция при кърмачки.

Начин на употреба. Семената в доза 1/2 до 1 г в 250 см³ вода се прилагат под формата на чай, който се изпива на 2—3 пъти през деня.

В народната медицина се използват и други билки с газогонно действие:

Анасон (*Pimpinella anisum* L.). Въпреки че анасонът в научната медицина се използва главно при заболявания на дихателната система, в народната медицина билката се прилага и при стомашно-чревни и бъбречни заболявания като газогонно, болкоуспокояващо, спазмолитично, апетитовъзбуждащо,

слабително и противовъзпалително средство. Прилага се под различна форма — водни и спиртни извлеци, напитки, етерични масла и запарка, приготвена по същия начин както тази от плодчетата на резенето.

Кимион (*Cuminum cuminum* L.). Това е едно от най-ефикасните газогонни средства. Освен това има способността да увеличава млечната секреция у кърмачки. Плодчетата се прилагат както плодчетата на резенето.

Хрян — *Armoracia rusticana* P. Gaertn. (*Cochlearia armoracia* L.). Освен другите си полезни действия върху храносмилателната система корените на хряна имат и газогонно действие. В големи дози ефектът отслабва. Тъй като действието се дължи на етеричното масло, най-благоприятна е употребата на прясно настъргани корени.

5.1.6. БИЛКИ С АНТИДИАРИЧНО И АДСТРИНГЕНТНО ДЕЙСТВИЕ

Най-често използваните билки с антидиарично и адстрингентно-действие съдържат танини. Различните видове танини имат общото свойство да се свързват с белтъците, да ги преципитират, да уплътняват тъканите, да подсушават мокрещи рани, да улесняват образуването на съсиреци и да спират кръвотечението. В големи дози те имат дразнещо, разрушаващо тъканите действие. Билките се използват като противовъзпалителни и кръвоспиращи средства както външно, така и вътрешно най-често при диария — особено кървава (при точно поставена диагноза и под лекарски контрол).

Често наред с танини растенията съдържат етерични масла и пектини. При ферментативното разпадане на последните се получава пектинова киселина, която ускорява съсирването на кръвта.

Билките с антидиарично действие трябва да се прилагат внимателно при точно спазване на дозировката, в не много концентрирани разтвори, за да се избегне дразнещото им действие. При приготвяне на отвари билките да се варят само десетина минути, за да не се разруши активната им съставка.

Планински очиболец (горско прозорче)

***Potentilla erecta* (L.) Rauschel (*P. tormentilla* Stokes)**

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 25) с почти хоризонтално-коренище, тъмнокафяво отвън и червенокафяво отвътре. Стъблата са приповдигащи се или изправени, 10—40 см високи, тънки, в горната част разклонени. Приосновните листа са с дълга дръжки, с 3 или 5 листчета, а стъбловите са винаги тропни, приседнали с два едри прилистника. Цветовете са единични, жълти, около 10 мм в диаметър, с дълги дръжки. Чашката е двойна, с 4 листчета на подчашката и 4 чашелистчета. Венчето е с 4 обратно сърцевидни венчелистчета. Тичинките и плодниците са многобройни. Цъфти юни—август.

Разпространение. Разпространено е из мочурливи и влажни ливади в предпланините и планините от 500 до 2800 м надморска височина в цялата страна.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Tormen-tillae*).

Химичен състав. Съдържа 15—30% главно катехинови дъбилни вещества, но също галотанин и елаготанин. Изолирани са димерни и тримерни катехини. Освен това в дрогата се съдържа свободна елагова киселина, тритерпеновите торментилови киселини, а също и тритерпеновият гликозид торментозид.

Действие. Запичащо, кръвоспиращо, противовъзпалително, спазмолитично.

Приложение. Коренището се използва като запичащо и кръвоспиращо средство. Прилага се при кървене от носа, матката, при хемороиди и др. Употребата му при вътрешни кръвоизливи крие голяма опасност за болния — в такива случаи трябва да се потърси непременно лекарска помощ. Билката се препоръчва при възпаление на стомаха и червата, при язва, гастрит с намалена киселинност на стомашния сок, при диария (особено у старци); при чернодробни заболявания, възпаление на очите и др. Външно се използва при мокреща екзема, изгаряния, рани, натъртване с подкожни кръвоизливи, хемороиди, бяло течение у жените, невралгии, неврити и др. Пресният сок от корените се пие при чернодробни заболявания.

Начин на употреба. За вътрешно приемане се приготвя отвара от 5—10 г коренище в 1/2 л вода. След като ври 20 мин, се прецежда и се приема по 6—8 супени лъжици дневно. За външна употреба се прави по-концентрирана отвара с 30 г билка на 1/2 л вода.

В народната медицина освен планински очиболец за същите заболявания се използва и пълзящият очиболец (*Potentilla reptans* L.).

Трънка — *Primus spinosa* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Силно разклонен бодлив храст, висок 1—3 м, с тъмносива кора (прил. 26). Листата са елипсоидни до обратно яйцевидни, 2—4 см дълги, назъбени. Цветовете са бели, най-често единични, 1,5—2 см в диаметър, с 5—6 мм дълги дръжки. Чашката и венчето са петлистни, а тичинките са многобройни. Плодът е костилков, кълбовиден до елипсоиден, тъмносин със синкав восъчен налеп и стипчивокисел вкус. Цъфти преди разлистването през март—април.

Разпространение. Разпространено е из храсталаци, по склонове и край пътища в зоната на дъбовите гори в низините и планините на цялата страна докъм 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цветовете (*Flores Pruni spinosae*) и плодовете (*Fructus Pruni spinosae*).

Химичен състав. Цветовете съдържат флавоноиди, главно кемпферол, кемп-ферол-3,7-дирамнозид и кверцетин; малко цианогенни гликозиди, захари и др. Плодовете съдържат захари (глюкоза и захароза), пектинови и дъбилни вещества, антоцианови багрила, витамин С, органични киселини и др.

Действие. Запичащо, противовъзпалително.

Приложение. Плодовете на трънката със стипчивия си вкус са привлекли вниманието на народните лечители. Те се прилагат като запичащо средство при стомашно-чревни разстройства. Цветовете се използват като успокояващо, пикочогонно, потогонно и очистително средство. Прилагат се при възпаления на бъбреците и пикочния мехур, при болезнени състояния (невралгии, болки в стомаха, ревматизъм, колики на жлъчния мехур и др.).

Начин на употреба. 6—8 изсушени плода се заливат с 250 см³ вода и се варят, докато водата намалее с 1/3. Чаят се прецежда и се изпива на 2—3 пъти за 1 ден. Цветовете се прилагат в 2% запарка (2 чаени лъжички цветове се заливат с 250 см³ вряща вода и киснат 8 часа). Запарката се изпива за 1 ден.

Градско омайниче (зайча стъпка) — *Geum urbanum* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо хоризонтално коренище. Стъблото е 30—70 см високо, леко влакнесто. Приосновните листа са прекъснато пересто лировидни, сближени в розетка. Стъбловите листа са тройни, с къси дръжки или най-горните са триделни. Цветовете са светложълти, 10—15 мм в диаметър. Плодниците са многобройни и при узряване образуват сферична главичка. Плодчетата са 3—6 мм дълги, влакнести, с дълго членесто стълбче. Цъфти от май до август.

Разпространение. Разпространено е из храсталаци и сенчести гори, горски поляни, край горски пътеки, из селищата край огради, по дворове и пустеещи места от низините до 1500 м надморска височина из цялата страна.

Употребяема част. Използват се коренищата (*Rhizoma Gei tirbanae*, *Rhizoma Caryophyllatac*) и надземната част (*Herba Gei urbanac*).

Химичен състав. Коренището съдържа етерично масло, в състава на което влиза евгенол, на който се дължи приятната му карамфилова миризма. Освен това се съдържат 20—30% дъбилни вещества, скорбяла, захари и др. В надземните части също има дъбилни вещества и флавоноиди.

Действие. Препоръчва се от народната медицина като противо-възпалително, кръвоспиращо, затягащо и тонизиращо средство.

Приложение. Използват се при кървящи венци, хемороиди и др. Намират приложение и при други храносмилателни заболявания — колики, метеоризъм, повръщане, възпаление на стомаха, червата, черния дроб. Използват се за ускоряване заздравяването на рани. Препоръчват се като нервнотонизиращо средство.

Начин на употреба. Корените с коренището се прилагат в отвара — 2 чаени лъжички на 250 см³ вряща вода, която се изпива за 1 ден.

Червено подъбиче— *Teticrium chamaedrys* L.

Сем. Устноцветни - *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Дребно полухрастче (прил. 28) с едногодишни, приповдигащи се до изправени цветоносни стъбла, високи 10 до 30 см. Листата са срещуположни, с къси дръжки, продълговати или продълговато яйцевидни, в основата клиновидни, по-края напилени или назъбени с тъпи зъбчета. Цветовете са разположени в пазвите на горните листа и образуват класовидно съцветие. Венчето е розово до червеникаво, с привидно липсваща горна устна, тъй като е разцепена дълбоко на две половини, които са отместени към долната устна. Тичинките са 4 и стърчат навън от венечната тръбица. Плодът при узряване се разпада на 4 орехчета. Цъфти от май до август.

Разпространение. Разпространено е из храсталаците и горските поляни в цялата страна.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Teucrii chamaedrys*), събрана по време на цъфтеж без приосновните вдър-венели части на стъблото.

Химичен състав. Съдържа жълтозелено етерично масло, дъбилни вещества, витамин С, флавоноиди. иридоидното съединение харпагин а др.

Действие. Запичащо, кръвоспиращо.

Приложение. Билката се препоръчва при запек и кървене. Използува се за подобряване на храносмилането и апетита, при болки в стомаха и червата, при пясък в жлъчния мехур. Външно се прилага за промивки при бяло течение у жените, при хемороиди, за компреси и промивки при младежки пъпки, екземи, рани и други, както и при възпаления на конюнктивите.

Начин на употреба. Запарка от 4 чаени лъжички стръкове на 250 см³ вряща вода се изпива за едно денонощие. Запарката се използва и външно.

Черна боровинка — *Vaccinium myrtillus* L.

Сем. Пиренови – *Ericaceae*

Описание. Полухраст, висок 10—40 см, със силно разклонени тънки ръбести стъбла (прил. 27). Листата са с къси дръжки, последователни, светлозелени, яйцевидни, стеснени към върха, по ръба ситно назъбени; опадат през есента. Цветовете са разположени единично в пазвите на по-горните листа. Венечните листа са розовозелени, 4—5-делни; тичинките са 8—10. Плодът е многосеменна, сферична, синкавочерна ягода, с приятно кисело-сладък и леко стипчив вкус. Цъфти от май до юли.

Разпространение. Разпространено е по високите планини на страната над 1000 м надморска височина, из иглолистните и широколистните гори и пасища заедно с червената и синята боровинка.

Често черните боровинки могат да се заменят с плодчетата на синята боровинка — *Vaccinium uliginosum* L., които се разпознават лесно по сивосиния цвят и по удължената си форма. Черните боровинки могат много рядко да бъдат

примесени с „плодчета“ на хвойната - *Juniperus communis* L., които са големи, с гладка лъскава повърхност, а вътрешността им е светложелта и с три семена. Има случаи на смесване с плодчетата на бяза — *Sambucus nigra* L. които са много по-дребни и имат по 3—4 семена.

Употребяема част. За лечебна цел се събират листата (*Folia Myrtilli*) и плодовете (*Fructus Myrtilli*), като листата се събират през юли—август, и плодовете след тяхното узряване — от юли до септември.

Отрязва се цялата надземна част на растението, след което се берат листата или се обират след изсушаване на целите клонки. Плодовете се събират, когато са узрели, но не презрели, ръчно или с помощта на специални гребени. Събраните боровинки се поставят в щайги или плитки кошници.

Химичен състав. Листата съдържат флавоноидите изокверцетин, авикулярин до 20% дъбилни вещества, 2% арбутин, гликозидите миртилин и неомиртилин, урзо-лова киселина, церилов алкохол, свободен хидрохинон (следи), аскорбинова киселина (около 250 мг%). Плодовете след изсушаване съдържат до 12% катехи-нови дъбилни вещества, 30% захари, пектин, около 7% свободни органични киселини, антоциановия гликозид миртилин, който представлява смес от гликозидите делфинидин и малвидин витамин С, витамин В и каротен.

Действие. Затягащо, антисептично, противовъзпалително. Приложение. Богато на витамини, дъбилни вещества и флавоноиди, растението притежава много полезни свойства и се прилага в медицинската практика като затягащо средство при диарии у децата (заедно с противомикробното средство, предписано от лекаря) и при гастрити, ентерити и колити у възрастни. Затягащото и противовъзпалителното действие на плодовете се дължи предимно на дъбилните вещества. Пресните плодове нормализират перисталтиката на червата и подобряват храносмилането. При екзема се поставят лапи от кипнали няколко минути пресни плодчета. В народната медицина се препоръчва и при болезнени пристъпи при бъбречни камъни, подагра, ревматизъм. Голямото съдържание на каротен оправдава прилагането на плодовете при кокоша слепота. Експериментално е установено и известно понижаващо нивото на кръвната захар действие на неомиртилина, който се съдържа в листата на боровинките. При хемороиди се правят клизми със запарка от листата.

Начин на употреба. При диария се приемат 50 до 100 г пресни боровинки на ден. Сухите плодчета се киснат 8 часа в студена вода или се запарват с вряща вода, при дневна доза 2 чаени лъжички плодове на 250 см³ вода. За външно приложение се препоръчва по-гъста отвара (100 г плодове в 1/2 л вода се варят, докато водата изври наполовина). Компресите е отварата се сменят на 5 часа.

Розмарин—*Rosmarinus officinalis* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiacea (Labiatae)*

Описание. Вечнозелен силно разклонен храст (прил.29), достигащ до 2 м височина, с изправени или приповдигащи се клонки, Листата са срещуположни, 1,5 до 4 см дълги и 1—3 мм широки, линейни, кожести, със завит надолу ръб, отгоре тъмнозелени и лъскави, отдолу бяловлакнести, със силно изпъкнала главна жилка. Цветовете са виолетови, бледосини или бели, събрани в къси гроздовидни съцветия. Тичинките са само 2. Плодът при узряване се разпада на 4 кафяви орехчета. Цъфти от май до юли.

Разпространение. У нас се отглежда като декоративно растение, главно по Черноморското крайбрежие. Родината на розмарина е Средиземноморската област.

Употребяема част. Изолзуват се листата [*Folia Rosmarini*] и младите облистени клонки (*Herba Rosmarini*), събрани по време на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа 1—2% етерично масло, (*Oleum rosmarini*) с главна съставка цинеол (около 30%). В състава на етеричното масло влизат още борнеол, камфора, а-пипен, камфен и др. терпени. В листата се съдържат тритерпеновите киселини — урзолова и олеанолова, полифенолната розмаринова киселина, флавоноиди и др.

Действие. Антидиарично, обезболяващо, противовъзпалително, жлъчегонно.

Приложение. Листата и младите стръкове на растението се използват широко в народната медицина на средиземноморските страни. Те се прилагат при стомашно-чревни разстройства (особено кървави диарии), при отпадналост и преумора, при възпаление и застой в жлъчните пътища, при косопад и др. Особено се цени етеричното масло, което под формата на мази се използва за лечение на натъртване, изкълчване, на рани и др. Може да бъде приложено и при ревматизъм, Растението има и инсектицидно действие, особено срещу молци.

Начин на употреба. От листата и младите стръкове се приготвя запарка, като 2 чаени лъжички дрога се залива с 250 см³ вряща вода. След като изстине, запарката се прецежда и се изпива за 1 ден. Може да бъде използвана за гаргара, компреси и др. Прилага се и спиртен извлек за мазане на болните стави при ревматизъм.

Къпина — *Rubus* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Къпината се описва като сборен вид, неправилно наречен *Rubus fruticosus* L., с много видове, подвидове, сорти и форми. У нас са разпространени 44 вида, между които: сива къпина — *R. caesescens* DC, полска къпина — *R. caesius* L. влакнеста къпина — *R. hirtus* W. K., кървавочервена къпина — *R. sanguineus* Friv. и др. Те са бодливи, храстовидни растения с дълги полегати или катерливи одървенели стъбла и добре развити коренища. Листата са нечифтеперести с по 3—7 листчета с дръжки. Листчетата са яйцевидни, заострени към върха, назъбени, отгоре

зелени, отдолу белезникави поради наличието на власинки; по долната страна на главната жилка се намират дребни шипчета и по-едри — върху листната дръжка и клоните. Цветовете са бели, събрани в гроздовидни съцветия. Чашката е петделна. Венчелистчетата са 5, свободни, малко по-дълги от листчетата на чашката. Плодът е сборен, състои се от голям брой (20—30) месести костилкови плодчета. Отначало той е зелен, после се зачервява и при пълно узряване става черен, лъскав. Вкусът му е възкисел и с приятна миризма. Цъфти от май до август.

Разпространение. Къпината расте из горите, храсталаците, поляните, покрай пътищата, по предпланинските и планинските склонове на цялата страна.

Употребяема част. С лечебна цел се използват листата (*Folia Rubi fruticosi*) и корените (*Radiax Rubi fruticosi*). Листата се събират през лятото, а корените — от септември до ноември.

Химичен състав. Листата съдържат около 10% дъбилни вещества, флаво-ноиди, органични киселини, витамин С и др. Корените — дъбилни вещества, инозит и др.

Действие. Запичащо, кръвоспиращо, лротивовъзлалително, фитонцидно.

Приложение. Къпината се използва като лекарство отдавна. Още старите гърци са употребявали листата за заякчаване на венците. Римляните са ги използвали против диария, а Гален прилагал корените против бъбречни камъни. Арабите са използвали листата като средство за полово възбуждане. В нашата народна медицина листата и корените се използват при диария, гастрит, обилна менструация. Плодовете се използват при простуда. Външно листата се прилагат при възпаление на лигавицата на устата, против кървене на венците и при хемороиди.

Начин на употреба. Използува се запарка или отвара от листата или плодовете, която се приготвя от 6—10 г листа или 15—20 г плод на 500 см³ вряща вода. Предпочита се отварата от листата. Тя може да бъде използвана и за гаргара.

Миши уши (рунянка) — *Hieracum pilosella* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с дълги, тънки, пълзящи издънки. Стъблата са безлистни, 5—30 см високи, завършващи на върха с по една цветна кошничка. Листата са 2—10 см дълги, 5—20 мм широки, продълговато елипсовидни до обратно ланцетни, събрани в приосновна розетка, отгоре зелени, с редки, дълги, четинести власинки, а отдолу бяловълнести. Обвивните листчета на цветните кошнички са линейно ланцетни, остри. Всички цветове са езичести, жълти, с червени ивици от външната страна. Цъфти юни—август.

Разпространение. Разпространено е из гористи и планински места в цялата страна.

Употребяема част. Използува се цялата надземна част (*Herba Hieracii pilosellae*), събрана в началото на цъфтежа.

Химичен състав. Съдържа дъбилни вещества, кумарина умбелиферон, флаво-ноиди — лутеолин-7-глюкозид, кафена и хлорогенова киселина, захари, горчиви и слюзни вещества, смоли и др.

Действие. Противовъзпалително, кръвоспиращо, запичащо, диуретично.

Приложение. Надземната част от растението се използва при стомашно-чревни разстройства, при бъбречни камъни, при слабо кърпене от различно естество (маточно, чревно и др.). По-рядко се прилага при белодробни възпаления, при циреи, при кокоша слепота (вътрешно). Мас от суха или прясна трева се използва за улесняване заздравяването на гнойни рани. Билката съдържа отровни вещества и не трябва да се прилага дълго и в големи количества.

Начин на употреба. Запарка от 3—4 чаени лъжички ситно нарязана билка с 250 см³ вряща вода се изпива за 1 ден при назначение и наблюдение от лекар.

Дрян — *Cornus mas* L.

Сем. Дрянови — *Cornaceae*

Описание. Храст или разклонено дързо, високо до 8 м, с жълтеникавосива напукана кора на стъблото. Листата са срещуположни, прости, с елипсовидна форма, целокрайни. Цветовете са дребни, жълти, приседнали в пазвите на листата. Плодът е червен, продълговато елипсовиден, месест, с една костилка. Цъфти през февруари—март, преди развитието на листата. Плодовете узряват през август—октомври.

Разпространение. Разпространено е из горите и храсталаците, в предпланинския и планинския пояс на цялата страна докъм 1300 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructiis Corni*).

Химичен състав. Плодовете съдържат до 0,50% дъбилни вещества, флавонола рутин, витамин С, органични киселини до 3%, захароза, пектин и др.

Действие. Запичащо, противовъзпалително, кръвоспиращо. Приложение. Използват се плодовете (пресни, кулинарно преработени и изсушени) при стомашно-чревни разстройства (гастрити, колити, диарии) с кървене. Кората и младите пъпки имат жлъчегонно и диуретично действие.

Начин на употреба. Най-често се употребява запарка от 5—10 г сухи плодове на 250 см³ вряща вода, която се изпива на 1—2 пъти. Може да се използва и за гаргара при кървящи венци.

Мушмула (*Mespilis germanica* L.). Растението има адстрингентно, кръвоспиращо, противовъзпалително действие. Плодовете, особено незрелите, и семената се използват при стомашно-чревни заболявания — особено при диария. Прилагат се и при бъбречни колики. При ангина се прави гаргара с чай от листата. От листата се приготвя отвара — 1 супена лъжица листа на 250 см³ вряща вода. Отвара може да се направи и от плодовете.

Ориз (*Oryza sativa* L). Високата хранителност и усвояемост правят ориза подходящ за диетично хранене и за хранене на децата, когато е необходимо да се повиши калоричността на храната. Използува се под формата на отвара или каша срещу стомашно-чревни разстройства. Оризовите трици се прилагат срещу болестта бери-бери.

Като антидиарични средства се използват и много други растения — дъб, орех, различни видове метличина и др.

5.1.7. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЧРЕВНИ ПАРАЗИТИ

Чревните паразитози, широко разпространени в миналото, с подобряване на хигиенните условия чувствително намаляват през последните години. Лечението на опаразитяването трябва да става винаги от лекар. За тази цел съществуват ефикасни препарати. В народната медицина срещу чревните паразити се използват неголям брой растения, някои от които намират приложение и в научната медицина. Активните вещества в растенията влияят върху нервната система на паразитите и стават причина те да се откъснат от червата и да бъдат изхвърлени чрез изпражненията. Тези вещества, ако се резорбират, могат да бъдат отровни и за човека.

От описаните растения само тиквеното семе би могло да се прилага при домашни условия. Другите билки не трябва да се използват за самолечение.

Мъжка папрат (противоглистна папрат)

***Dryopteris filix-mas* (L.) Schott (*Nephrodium filix-mas* (L.) Strempel, *Aspidium filix-mas* (L.) Swartz)**

Сем. Папратови — Polypodiaceae

Описание. Многогодишно тревисто растение с едро, до 30 см дълго, дебело, косо възходящо или хоризонтално коренище (прил. 30), покрито с остатъци от листни дръжки на миналогодишни листа. Листата са до 1 м дълги, с по-къси от петурата дръжки, в очертание елипсовидно продълговати, два пъти пересто нарязани. По долната страна на листата от двете страни на средните жилки на дяловете от втори порядък в две редици са разположени сорите (група спорангии). Те са покрити с ципесто бъбрековидно покривало (индузий), което в началото е сиво, а после червенокафяво. Спорите узряват през август—септември.

Разпространение. Разпространено е из влажни, сенчести гори и храсталаци в планините до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Filicis-maris*), което се изважда през есента или в ранна пролет. Да не се смесва с коренището на женската папрат (*Athirium filix-femina* (L.) Roth)

Химичен състав. Съдържа редица производни на флороглуцина — аспидинол, албаспидин, филиксова киселина (филицин), флаваспидинова киселина и др. Освен това в коренището се съдържат етерично масло, флавоноиди, дъбилни вещества, тлъсто масло, скорбяла и др.

Действие и приложение. Коренището на мъжката папрат съдържа няколко производни на флороглюцина, които подтискат нервната система, мускулната и сърдечната дейност. Дразнят лигавиците и предизвикват възпаление. Използват се маслени, етерни и други извлекци от коренището или препарати, получени от активните вещества в него. Прилагат се за лечение на панделковидните глисти (тениите), като се спазват съвсем точно назначените от лекаря доза, диета и схема на лечение. Непременно след лекарството трябва да се вземе солево очистително — английска сол. (Да не се взема рнциново масло!) Никога не трябва да се приема без лекарско назначение и надзор.

Вратига — *Tanacetum vulgare* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 32) с хоризонтално коренище. Стъблата са многобройни, 50—150 см високи, набраздени, на върха разклонени. Листата са последователни, в очертание елипсовидни, пересто нарязани, 7—20 см дълги; долните с дръжки, средните и горните приседнали. Цветните кошнички са 7—12 мм в диаметър, събрани в гъсти щитовидни съцветия по върхните разклонения на стъблото. Обвивките листчета на кошничката са голи, по края ципести. Всички цветове са тръбести, оранжевожълти. Плодозете са продълговати, към основата клиновидно стеснени, без хвърчилка. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Разпространено е по тревисти места, из храсталаци, по скалисти склонове и горски поляни, край реки, жп линии, пътища и огради в цялата страна.

Употребяема част. Използват се цветните кошнички (*Flores Tanaceti*) или върхните стъблени части заедно с цветовете и листата (*Herba Tanaceti*), отрязани на около 20 см от върха на стъблото по време на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа около 1% етерично масло (*Oleum Tanaceti*) с характерна камфороподобна миризма. Основна съставка на етеричното масло са кето-нът в-туйон (d-изотуйон) (до 60%) и неговият изомер а-туйон (l-туйон) (20%). Тези съединения са силно токсични. Освен това в етеричното масло са установени камфен, пинен, сабинен, лимонен, цинеол, цимол, борнеол и др. Цветовете съдържат флавоновите гликозиди лутеолин-7-глюкозид и апигенин-7-глюкозид. В растението са установени също така алкалоиди, горчиви вещества, смоли, галова киселина и др.

Действие. Билката се използва като противоглистно средство поради съдържанието на туйон. Тя има и антисептично и спазмолитично действие.

Приложение. Използува се освен като противоглистно средство и при възпаление на пикочните пътища, камъни в бъбреците, главоболие, нервност, жълтеница и др. Противоглистното действие на билката се засилва при комбинирането ѝ с цвят от пелин и лайка.

Начин на употреба. 2—3 г от билката или 8 г от сместа, получена от равни количества стръкове от вратига, изсушен цвят от пелин и пресен цвят от лайка се вари с 400 см³ вода в продължение на 10—15 мин. След изстиване се прецежда и се използва за клизми.

Растението е отровно. Отварата не трябва да се пие. Туйонът, който се съдържа в надземната част, дразни силно лигавицата на бронхите. След краткотрайна възбуда на централната нервна система оказва силно подтискащо действие с парализа на дишането и сърдечната дейност.

Билката не трябва да се прилага за самолечение.

Обикновена тиква — *Cucurbita pepo* L.

Сем. Тиквови — *Cucurbitaceae*

Описание. Едногодишно културно растение със стелещо се или катерливо стъбло и едри последователни листа с дълги дръжки. Цветовете са разделнопо-лови, жълторанжеви, 7—10 см в диаметър, разположени в пазвите на листата. Плодът е кълбовиден до цилиндричен, 15—40 см в диаметър, с многобройни бели семена. Цъфти юни—юли, а плодовете узряват септември—октомври.

Употребяема част. За лечебни цели се използват семената (*Semen Cucurbitae*) и месестата част на плода (*Pulpa Cucurbitae*).

Химичен състав. Семената съдържат до 50% тлъсто масло, фитостерол (ку-курбитол), смолисти вещества, съдържащи оксистеротинова киселина, органични киселини, витамини и др. В месестата част на плода се съдържат 4—11% захари, витамини — А, В1, В₆, С, Е, пантотенова и фолиева киселина. По съдържанието на провитамин А тиквата е на едно от първите места между най-богатите на витамин А растителни продукти. Тиквата е много богата на пектин и пектиноподобни вещества.

Действие, приложение и начин на употреба. Тиквеното семе се използва срещу панделковидни и кръгли чревни паразити.

Употребяват се както пресните, така и сухите семки. Токсичността им е значително по-слаба от тази на коренището от мъжката папрат, затова и досега, макар и в редки случаи, намират приложение в народната медицина. Семките се използват и като слабително и диуретично средство.

Прилагат се 300 г счуканн обелени семки със 100 г мед на гладно. След 3 часа се дава очистително и се прави клизма. На децата се назначават по-малки количества семки (75—150 г).

Месестата част на плодовете се прилага при колит и други стомашно-чревни възпаления. Съдържащите се в нея пектини спомагат и за изхвърляне на холестерола от организма, което е много полезно при атеросклероза и при затлъстяване.

Пикочогонното действие определя употребата на тиквата в диетата на болни с отоци и някои болести на бъбреците. Народната медицина препоръчва при безсъние вечер по 1/2 чаша изцеден сок от тиква. Външно се прилага каша от настъргана тиква при изгаряне, екземи и др.

Народната медицина препоръчва при отоци и тиквичките.

Сантонинов пелин— *Artemisia santonicum* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно сивовлакнесто тревисто растение (прил. 31) с характерна приятна миризма. Цветоносните стъбла са до 69 см високи, разклонени, в основата вдървенели. Приосновните и долните стъблови листа са 2 до 3 пъти пересто нарязани, с дръжки, а средните и горните са приседнали. Цветните кошнички са дребни, продълговато елипсовидни, с къси дръжки, увиснали или изправени, събрани в метличести съцветия. Всички цветове са тръбести, жълти или червеникави. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Разпространено е на песъчливи места по Черноморското крайбрежие и по-рядко из вътрешността на страната.

Употребяема част. Използват се цветните кошнички (*Flores Artemisiae santonicae*) главно като суровина за химико-фармацевтичната промишленост за получаване на противоглистното вещество сантонин.

Химичен състав. Съдържа 2—3% сантонин, хеленин, артемизин, етерично масло, от което са изолирани а- и б-пинен, сабинен, цинеол, р-цимол, а- и б-туйон, камфора и др. Листата съдържат до 100 мг% витамин С и флавоноиди.

Действие и начин на употреба. В нашата народна медицина растението се използва като противоглистно средство. Стритите на прах цветни кошнички се смесват с мед и се вземат по определена схема при опаразитяване с кръгли глисти (острици, аскари и др.). Накрая се взема очистително.

Растението е отровно и трябва да се използва под наблюдение на лекар.

Нар — *Punica granatum* L.

Сем. Нарови — *Punicaceae*

Описание. Силно разклонен храст или дърво (прил. 33), високо 1,5—5 м, със срещуположни, широко ланцетни, кожести листа. Цветовете са едри, 2—4,5 см в диаметър, кървавочервени, разположени в пазвите на горните листа. Тичинките са многобройни. Плодът е сферична ягода с диаметър 10—15 см, обвит с твърда кожата обвивка. Вътрешността му е с множество сочни, червеникави плодчета с кисел-сладък вкус. Цъфти през лятото.

Разпространение. Разпространено е като градинско растение в южните райони на страната ни.

Употребяема част. Използува се кората на стъблото, клоните и корените (*Cortex Granati*), както и кората от плодовете на нара (*Cortex Granati fructus*, *Pericarpium Granati*).

Химичен състав. В *Cortex Granati* се съдържат алкалоидите пелеттиерин, изопелеттиерин, метилзопелеттиерин и псевдопелеттиерин, както и 28% дъбилни вещества. В кората на плодовете - тритерпеновата урзолова киселина и танини.

Действие. Противоглистно, адстрингентно.

Приложение. Употребява се като средство против глисти и при диарии. Използува се във фармацевтичната промишленост като изходна суровина за получаване на алкалоида пелетиерин, който има най-силно действие срещу панделковидни глисти (тении). Не трябва да се прилага за самолечение поради голямата токсичност на съдържащите се в него алкалоиди.

Начин на употреба. Приготвя се отвара от 50 г надробена кора, която се залива с 400 см³ вода, накисва се в продължение на 6 часа, след което се вари, докато се получи 200 см³ отвара. Изпива се в продължение на 1 час. След половин час се дава очистително средство.

От ситно счуканата плодова кора на нара се приготвя отвара от 2 чаени лъжички дрога с 200 см³ вода и се изпива за 2 дни при диарии и стомашно-чревни възпаления.

5.1.8. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЧЕРНОДРОБНИ И ЖЛЪЧНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

Дрогите, които се употребяват при лечението на чернодробни и жлъчни заболявания, целят облекчаването на някои прояви на тези страдания.

Най-често се използват билки, които стимулират чернодробната функция и жлъчната секреция, премахват спазмите на жлъчните пътища, оказват болкоуспокояващо и противозъпалително действие. Обикновено в едно растение се съдържат съставки, които имат няколко полезни качества: горчиви вещества и киселини, които стимулират секрецията; етерични масла, които освен това притежават антисептично и болкоуспокояващо действие и премахват спазмите на жлъчните пътища, като могат да облекчат изхвърлянето на песъчинките и камъните с жлъчката; алкалоиди, лигнани и други вещества със специфично мощно действие върху отделни прояви на заболяването и др.

Растенията, които се използват в народната медицина за лечение на жълтеницата и чернодробните заболявания, нерядко съдържат силно действащи и вредни за здравето съставки. Самоволната им употреба може да доведе до тежки отравяния с увреждане на функциите на черния дроб и на други органи. Затова повечето растения, разглеждани в този раздел, трябва да се прилагат само след лекарско предписание.

Змийско мляко — *Chelidonium majus* L.

Сем. Макови — *Papaveraceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 34) с оранжев млечен сок. Стъблата са разклонени, 30—60 см високи. Листата са пересто наделени, отгоре зелени, отдолу сивозелени; приосновните са с разширени в основата влакнести дръжки, а стъбловите — с къси дръжки или почти приседнали, най-често с 2—3 двойки странични дялове. Цветовете са жълти, събрани по 2—6 в сенниковидни съцветия с дълги дръжки. Чашелистчетата са 2, опадващи при разтварянето на цвета. Венчето е четирилистно, а тичинките са многобройни. Плодът е 3—5 см дълга едногнездна шушулковидна кутийка, разпукваща се от основата към върха на два дяла, с многобройни чернокафяви семена. Цъфти април—юни.

Разпространение. Разпространено е из каменливи, влажни, сенчести места, из храсталаци и разредени гори, най-често като рудерално около жилища, край стари зидове и огради в цялата страна. Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Chclidonii*). Събира се цялата надземна част малко преди разцъфтяване, докато цветовете не са се разтворили.

Химичен състав. Съдържа около 20 изохинолинови алкалоида, от които най-важни са хелидонин, хемохелидонин, хелиритрин, сангвинарин и берберин. Освен алкалоиди в дрогата се съдържат органични киселини (хелидонова, ябълчна, лимонена и янтарна), флавоноиди, сапонини, етерично масло, витамин С и др.

Действие. Спазмолитично, успокояващо, жлъчегонно, противо-възпалително. Растението принадлежи към сем. Макови и също както съно-творния мак съдържа много алкалоиди, на които предимно се дължи неговото действие и приложението му в народната и научната медицина. Много от алкалоидите - са изолирани и проучени фармакологично. Така например хелидонинът в малки дози действа успокояващо, а в големи дози предизвиква парализи. Хомохелидонинът има местно обезболяващо действие, но в малко по-големи дози предизвиква гърчове. Хелиритринът дразни тъканите на мястото, където е поставен. Сангвинаринът в малки дози подтиска, а в големи възбужда централната нервна система, засилва чревната перисталтика и секрецията на храносмилателни сокове, особено на жлъчката. Протопинът тонизира маточната мускулатура.

Приложение. Използува се както надземната, така и подземната част на растението и пресният сок от него при много и разнообразни заболявания.

У нас растението се прилага за лечение на чернодробни болести (жълтеница, жлъчно-каменна болест), гастрит, колит и др., при които оказва болкоуспокояващо, противовъзпалително и спазмолитично действие. Използува се и при бъбречни заболявания и отоци (действа диуретично), при лошо храносмилане, високо артериално налягане, хемороиди, за регулиране на менструационния цикъл, при скрофули, глисти и при някои кожни болести (напр. брадавици, при което се разчита на дразнещото действие на сока на растението).

Лечението трябва да се провежда само при предписание и наблюдение от лекар (растението е силно отровно; предизвиква възпаление на лигавицата на стомаха и червата с диария, обща слабост, гърчове и др.).

Начин на употреба. Използува се пресният сок от стръковете външно при брадавици, които се намазват с него един-два пъти дневно в продължение на няколко дни. Може да се използва и запарка, приготвена от 1 супена лъжица стрита билка, наkisната в 1/2 л вряща вода за 1 час. Пие се по 1 ракиена чаша преди ядене.

Жълт смил—*Helichrysum arcnarium* (L.) Moench

Сем. Сложноцветни = Asteraceae (Compositae)

Описание. Многогодишно сивозелено до сребристосиво, влакнесто тревисто растение (прил. 35). Стъблата са прави или възходящи, високи до 30 см, разклонени само в зоната на съцветията. Листата са последователни, приседнали, линейно ланцетни, 2—6 см дълги, целокрайни, заострени. Цветните кошнички са кълбвидни, 5—6 мм в диаметър, с лимоненожълта до златистожълта обвивка от сухи, лъскави, керемидообразно наредени листчета. Всички цветове са тръбести, оранжеви. Цъфти юни—септември.

Разпространение. Разпространено е по песъчливи, каменисти и тревисти места по Черноморското крайбрежие — Варненско, Аврен-ското плато, край Камчия, между Бургас и Несебър; в Югоизточна България — Провадийско, Шуменско и др., а също и в Кюстендилско.

Употребяема част. Използват се цветните кошнички (*Inflores-centia Helichrysi arenarii*, *Flores Helichrysi arenarii*. *Flores Stoechados citrini*).

Химичен състав. Съдържа флавоноиди от различен тип — флавоноли, флавони, флаванони и халкони. С най-голямо значение за лечебното действие са халконът изосалипурпозид; гликозидът на флаванона нарингенин, гликозидите на апигенина и кемпферола. С биологична активност са и установените в дрогата фталиди, кумарини, стероли, етерично масло, инозитол, каротеноиди и др.

Действие. Жлъчегонно, апетитовъзбуждащо, пикочогонно.

Приложение. Цветовете на жълтия смил намират приложение при заболявания на черния дроб, жлъчните пътища и отделителната система. Предписват се предимно при възпаление на жлъчните пътища с жълтеница, камъни и пясък в жлъчния мехур, възпаление на бъбреците и пикочния мехур, смущения в уринирането, отоци, ревматизъм, невралгия, импотентност, ишиас, ниско артериално налягане, някои кожни болести и др.

Доказана е способността на извлеците от цветовете на жълтия смил да стимулират секрецията на жлъчка, стомашен и панкреати-чен сок, да засилват тонуса на жлъчния мехур и да увеличават отделянето на урината. Едновременно с това при болните от жълтеница се наблюдава спиране на повръщането и гаденето, облекчаване на болките, изхвърляне на задържаните газове, намаляване на жълтото оцветяване на кожата и лигавиците.

Начин на употреба. Използват се чаеве, отвари, запарки от цветовете на жълтия смил. Предписва се например запарка, приготвена от 1 супена лъжица билка, накисната за 1 час в 1/2 л вряща вода. Пие се по 1 кафена чашка преди ядене. В някои страни има препарати, приготвени от действащите вещества на растението. Те са слабо токсични, но при продължителна употреба могат да предизвикат жлъчен застой в черния дроб и да смутят храносмилането, като затруднят изпразването на стомаха и червата.

Глухарче — *Taraxacum officinale* Weber

Сем. Сложноцветни - Asteraceae (Composite)

Описание. Многогодишно тревисто растение (фиг. 36), високо до 30 см, чиято надземна част се състои от розетка от листа и цилиндрично, кухо събло, на върха на което се намира една цветна кошничка. Листат са с неправилно изрязана петура, с едри заострени дялове, насочени към дръжката. Цветната кошничка е съставена от жълти, езичести цветове. Обвивката на кошничката е с три реда зелени листчета, като най-чъншните са извити надолу. При лошо време и нощем кошничките се затварят. Плодът е елипсовиден, на върха с хвърчилка от дълги бели власинки. Растението развива късо коренище, което преминава в дебел месест корен, дълъг до 20 см. Цъфти от ранна пролет до есента.

Разпространение. Разпространено е из цялата страна по песъчливите места, из ливадите и пасищата, край пътищата, по зелените площи на паркове и градини.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Taraxae*), събрани през есента, когато листната розетка започва да увяхва. Корените се изкопават, изчистват се от пръстта и от кореновата шийка и се измиват със студена вода. След отцеждане на водата корените се изсушават, докато при пречупване престанат да отделят млечен сок.

Химичен състав. Корените съдържат горчивите вещества с гликозиден характер — тараксацин и тараксацерин, които са с неизучен химичен състав; около 40% инулин, които през пролетта е само 2%, слузни вещества, каучук, органични киселини, смолисти вещества, тритерпенови съединения от в-амиринов и лунеолов тип, в-ситостерол и стигмастерол и около 18% захари.

Действие. Жлъчегонно, жлъчетворно, общотонизиращо, пикочогонно.

Приложение. В ранна пролет пресните листа на растението се използват за приготвяне на богата на витамини салата, от корените се прави заместител на кафето. Те се използват и при приготвяне на лекарствени форми. Всичко това показва, че растението не съдържа силно действащи отровни вещества и може да бъде използвано в умерени дози за непродължително време без опасност от отравяне.

Прилагат се предимно корените на растението. Съдържащите се в тях горчиви вещества, органични киселини, гликозиди и др. обуславят благоприятното действие при стомашно-чревни и жлъчни забо-лявания. Използват се за стимулиране секрецията и тонуса на храносмилателната система, особено за стимулиране на жлъчната секреция при чернодробни и жлъчни заболявания. Прилагат се за засилване на апетита, като слабители, глистогонни и диуретични средства. Пресните листа и сокът от растението се препоръчват за лечение на анемия, авитаминоза С, атеросклероза, диабет и някои кожни болести.

Начин на употреба. Използува се извлек, като 2 чаени лъжички ситно нарязани корени се заливат с 250 см³ студена вода и се оставят да престоят 8

часа. Изпива се на глътки за 1 ден. Прилага се и пресен сок от билката, както и млади листа като салата. Корените влизат в състава на много билкови чаеве.

Пчелник — *Marrubium vulgare* L.

Сем . Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Многогодишно сивозелено тревисто растение (прил. 37). Стъблата са до 50 см високи, четириръбести, разклонени. Листата са срещуположни, с дръжки, кръгли до широко елипсовидни, назъбени, отдолу със силно изпъкнали жилки. Цветовете са бели, разположени в пазвите на горните листа. Чашката е с 10 еднакви, шиловидни и на върха кукесто завити зъбчета. Венчето е двуустно; горната устна е двуделна до средата, а долната е с къси странични и широк среден дял. Тичинките са 4, затворени в тръбицата на венчето. Плодът се разпада на 4 продълговати тристенни орехчета. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Разпространено е по тревисти и буренливи места, край пътища и огради из цялата страна.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Marrubii*), събрана по време на цъфтеж. Стръковете се отрязват на около 20 см от върха. Да не се смесва с другите три вида от род *Marrubium*, който се среща у нас! Те се различават по зъбците на чашката, които са само 5 или ако са 10, не са кукесто завити.

Химичен състав. Съдържа горчивите дитерпенови лактони марубин и према-рубин, а също вулгарол и марубиол. Изолирани са алкалоидите бетоницин турицин и стахидрин; холин, в-ситостерол, галова и урзолова киселина и др.

Действие. Спазмолитично, жлъчегонно, противокашлично.

Приложение. Използува се при болести на черния дроб, при стомашно-чревни възпаления с колики, при възпаления на бъбреците и пикочния мехур, при диабет, при скрофули, ревматизъм, кожни обриви и др. Прилага се при ларингит, бронхит, магарешка кашлица, задух. Във ветеринарната медицина с надземната част на растението в пряко състояние се лекуват гнойни рани. Билката се препоръчва за лечение предимно на болестите на дихателните пътища и при жълтеница. Доказана е основателността на използването ѝ като жлъчегонно, спазмолитично и хипотензивно средство.

Начин на употреба. Приготвя се извлек от 2 чаени лъжички оситнена билка, накисната за 4 часа в 250 см³ студена вода. Изпива се за 1 ден. Може да се приеме и под формата на прах по 4 г 2—3 пъти дневно, подсладен със захар.

Кисел трън — *Berberis vulgaris* L.

Сем. Киселтрънови — *Berberidaceae*

Описание. Бодлив, силно разклонен храст, висок до 3 м (прил. 39). Клонките са покрити с триделни, по-рядко петделни или прости, здрави бодли, дълги до 2 см. Листата са

елипсоидни, обратно яйцевидни или продълговато обратно яйце-видни, на върха тъпи, при основата стеснени в къса дръжка, по края слабо напилени, събрани в кичури по няколко заедно в пазвите на шиповете. Цветовете са жълти, разположени по 15—25 в увиснали гроздовидни съцветия, дръжките на които излизат от пазвите на листата. Околоцветникът е двоен с шестлистна чашка и шестлистно венче. Тичинките са 6. Плодовете са продълговати, оранжевочер-вени, сочни, 2—3-семенни ягоди. Листата и плодовете имат кисел вкус. Цъфти през май-- юни, а плодовете узряват през септември.

Разпространение. Разпространено е из храсталаците, по сухи и каменливи места, в крайнини на гори, обикновено на варовит терен, **Употребяема част.** Използват се корените (*Radix Berberidis*), корите на корените (*Cortex Berberidis radices*), листата (*Folia Berberidis*) и плодовете (*Fructus Berberidis*). Корените се изваждат през пролетта, а плодовете се берат при пълното им узряване.

Химичен състав. Корените съдържат главно алкалоиди от протоберберинов тип. Основен от тази група е алкалоидът берберин — съдържанието му в кората на корена достига до 7%. Освен берберин со съдържа ятроризин, колумбамин и пламатин. Наред с протобербериновите алкалоиди в корените са установени оксиакантин и бербамин, които са бисбензилизохинолинови производни. Плодовете съдържат ябълчна, винена и лимонена киселина, витамин С, пектин и каротеноиди.

Действие. Жлъчегонно, жлъчетворно, апетитовъзбуждащо, съдоразширяващо, спазмолитично.

Приложение. Плодчетата могат да се консумират като храна под формата на сладка, компоти, ликьори и други с леко жлъчегонно и подобряващо храносмилането действие. Корените съдържат силно активни алкалоиди, които в големи дози са отровни, затова трябва да се прилагат внимателно. Всички използвани части на растението премахват спазмите на жлъчния мехур и действуват болкоуспокояващо при жлъчнокаменна болест и дискинезии на жлъчните пътища. Същевременно се стимулира отделянето на жлъчка. Корените и изолираните от тях алкалоиди се използват като тонизиращо и кръво-спиращо средство при маточни кръвотечения, за засилване на сърдечната дейност или за понижаване на артериалното налягане. В народната медицина се прилагат и при възпаление на бъбреците и пикочния мехур, при спазми на стомаха, диария, дизентерия, при ревматизъм, шипове, отоци, скрофули и др. Външно се употребяват при перде на очите и при възпаление на венците.

Начин на употреба. От корите на корените се прави отвара, като 1 супена лъжица билка се вари 10 мин в 1/2 л вода. Изпива се по 1 винена чашка от отварата преди ядене. От алкалоида берберин е получен препарат, който се прилага като тонизиращо матката и стимулиращо жлъчната секреция средство.

Синя жлъчка (цикория) — *Cichoriini intybus* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 40) с месест вретеновиден корен. Стъблата са ръбести, изправени, 30 —120 см високи. Приосновните листа са събрани в розетка и са неправилно вълновидно пересто изрязани на триъгълни дялове, а стъбловите са ланцетни, полустъблообхващащи. Цветните кошнички са единични или по няколко заедно, с къси дръжки или почти приседнали в пазвите на стъбловите листа. Обвивката на цветните кошнички е от два кръга листчета. Всички цветове са езичести, светлосини, рядко бели или розови. Плодът е с 5 неясни ребра и коронка от 1—2 реда къси люспици. Всички части на растението са с млечен сок. Цъфти от юни до октомври.

Разпространение. Расте по сухи тревисти места, край пътища и изкопи, като плевел из окопните култури и стърнищата и като бурен по рудерализирани места из цялата страна.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Cichorii*), извадени през есента, и стърковете (*Herba Cichorii*).

Химичен състав. В корените се съдържат 40-50% инулин, гликозидът интибин и др. В млечния сок се съдържат горчивите сесквитерпенови лактони лактуцин и лакукопикрин, а също и таракастерол. В цветовете се съдържа кумариновият гликозид циконирин, който при хидролиза се разцепва на ескулегин и глюкоза.

Действие. Тонизиращо храносмилателната система, апетитовъзбуждащо, жлъчегонно, слабително. Има известно диуретично действие.

Приложение. Дрогата се използва както другите съдържащи горчиви съставки растения за стимулиране на храносмилането - засилване на секрецията на жлъчка, стомашен и чревен сок от активиране перисталтиката на червата. Билката у нас най-често се прилага като жлъчегонно средство при жълтеница, камъни в жлъчния мехур, лошо храносмилане, атоничен запек, хронични бъбречни възпаления и камъни в бъбреците, за стимулиране обмяната на веществата и др. Употребява се и външно при кожни пъпки, цирей и др. От корените на цикорията се приготвя заместител на кафето.

Начин на употреба. От стърковете се приготвя запарка, като 2 чаени лъжички стрита билка се залива с 250 см³ вряща вода. Запарката се изпива за 1 ден (стимулира жлъчната секреция). От корените също може да се направи запарка, която има очистително действие.

Росопас — *Fumaria officinalis* L.

Сем. Макови — *Papaveraceae*

Описание. Едногодишно растение (прил. 38) с полулежащи или възходящи, силно разклонени стъбла, високи 10 - 40 см. Листата са сложно пересто нарязани с тясно линейни, линейно ланцетни или елипсовидни, 1- 4 мм широки крайни дялове. Съцветията са гроздовидни, многоцветни, 2 - 6 см дълги. Прицветниците са 2 - 3 пъти по-къси от цветните дръжки, заострени. Цветовете са 6 - 9 мм дълги, неправилни, розововиолетови до

пурпурночервени. Чашелистчетата са яйцевидни, 2,5 - 3,5 мм дълги, едро назъбени. Тичинките са 2, триразделни. Плодът е кълбовидно, на върха вдлъбнато орехче, 2,5 - 3 мм в диаметър. Цъфти от април до юни.

Разпространение. Расте по тревисти места, из посеите като пле-вел и по рудерализирани площи край пътища и огради из цялата страна до 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Fumariae*), събрана по време на цъфтеж. Да не се смесва с отаналите 7 вида от рода *Fumaria*, разпространени у нас, които се отличават с не по-дълги от 1 мм чашелистчета (*F. parviflora*, *F. vaillantii*, *F. schleicheri* и *F. schrammii*), с разперени и завити надолу плодни дръжки (*F. thuretii* и *F. kralikii*) и със заострени или заоблени, но не вдлъбнати на върха орехчета.

Химичен състав. Съдържа алкалоидите протопин, криптопин, синактин, кори-далин, булбокапнин и др.; фумарова киселина, слузни вещества, смоли и др.

Действие. Спазмолитично, болкоуспокояващо, жлъчегонно.

Приложение. Билката се използва предимно като отстраняващо спазмите и болкоуспокояващо средство при дискинезии на жлъчните пътища, жлъчни камъни. Прилага се и като апетитовъзбуждащо средство и тонизиращо червата при атоничен запек, при хемороиди, скрофули, като средство за отслабване и др. Външно се използва при пъпки и лишеи и при краста. Растението е отровно. Уврежда централната нервна система, сърдечно-съдовата и храносмилателната система. Затова не трябва да се прилага самостоятелно за самолечение, а при лекарско назначение и под наблюдение от лекаря. Експериментално е установено, че извлеци от надземната част понижават силно и продължително артериалното налягане.

Начин на употреба. Прилага се като извлек, приготвен на студено от 2 чаени лъжички ситно нарязана билка с 1/2 л студена вода. След като кисне 8 часа, се изпива за 1 ден. Съществуват и препарати с жлъчегонно и жлъчетворно действие, приготвени от дрогата.

Камшик— *Agrimonia eupatoria* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 41), с изправено стъбло, високо до 1 м, покрито с твърди власинки. Облистено е само в долната си част, като листата са нечифтоперести. Отделните листчета са продълговато ланцетни, назъбени, отгоре са тъмнозелени, отдолу сивовлакнести. На върха на стъблото се намират златистожълтите цветове, събрани в гроздовидни съцветия. Венчелистчетата са 5, тичинките са от 5 до 20. Плодът е с неправилна сферична форма, покрит с кукести израстъци по повърхността. Цъфти през лятото — от юни до август.

Разпространение. Расте навсякъде из храсталаците, ливадите, край сградите.

Употребяема част. За лечебна цел се прилагат облистените надземни части (*Herba Agrimoniae*), събрани в период на цъфтеж. Надземната част на растението се отрязва на разстояние до 25 см от върха надолу, като се отстраняват дебелиите стъбла. Прецъфтели стръкове не трябва да се събират.

Химичен състав. Растението съдържа около 5% катехинови танини, флаво-ноидни вещества, следи от никотинова киселина, витамин К, етерично масло.

Действие. Адстрингентно, запичащо, жлъчегонно, апетитовъзбуждащо, диуретично.

Приложение. Надземната част на растението се използва ши-роко като жлъчегонно средство при чернодробни заболявания, ка-мъни в жлъчния мехур и др., като запичащо средство (при диарии), като пикочогонно и потогонно средство (при простуда, отоци, бъбречни заболявания и др.). По-рядко се прилага при възпаление на кожата (дерматит, циреи и др.), атония на пикочния мехур със затруднено уриниране, нощно напикаване, ревматизъм. Билката се използва и при хемороиди, кървящи венци, за промивка на варикозни язви и др. Особено се препоръчва за гаргара при възпаление на гърлото и при ларингит. Понася се добре. Билката не е отровна.

Начин на употреба. Приготвя се чай от оситнени стръкове, като 3 - 4 супени лъжици билка се залива с 1/2 л вряща вода. След изстиване чаят се прецежда и се изпива за 1—2 дни. При ларингит се препоръчва следната рецепта за гаргара: 100 г сухи листа се варят в 1 л вода, докато обемът намалее с 1/3. Прецежда се и се добавя мед.

Петнист бял трън—*Silybtini niarianum* (L.) Gaertn.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Едногодишно или двегодишно бодливо растение (прил. 43). Стъблото е 20 - 150 см високо, право, неразклонено или слабо разклонено, почти голо. Приосновните листа са с дръжки, пересто наделени 25 - 50 см дълги и 12 - 25 см широки, голи. Стъбловите листа са по-дребни и по-слабо наделени, приседнали, стъблообхващащи; листните дялове завършват с жълтеникавобели, твърди, до 8 мм дълги бодли. Цветните кошнички са единични, 2,5 - 4 см в диаметър с обвивка от бодливи листчета. Всички цветове са тръбести, пурпурночервени. Плодосемките са продълговато яйцевидни, 6 - 8 мм дълги, лъскави, с хвърчилка от бели власинки. Цъфти юни - август.

Разпространение. Расте край пътища и огради като рудерално растение предимно в южните части на страната, но сравнително рядко.

Употребяема част. Използват се плодосемките (*Fructus Silybi*).

Химичен състав. Съдържат флавоноиди (флаванолигнани), слузни вещества, тлъсто масло, смоли и др.

Действие. Жлъчегонно, слабително,, тонизиращо.

Приложение. Плодосемките се прилагат при чернодробни забо-

лявания и камъни в жлъчния мехур. Особено ценно е хепатопротективното им (предпазващо черния дроб) действие. По-рядко се назначават при хроничен бронхит. Понякога се използват и листата освен при изброените заболявания и при хемороиди, високо артериално налягане, запек и др. Младите листа на растението се използват като витаминозна пролетна салата. От плодосемките са получени препарати (силимарин и легалон) с хепатопротективно действие.

Начин на употреба. Плодосемките се дават по 1—2 г дневно в естествен вид или във воден или спиртен извлек. Листата са прилагат по 2-5 г дневно под формата на запарка.

Артишок — *Cynara scolymns* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Многогодишно тревисто растение с 1,5 до 2 м високо стъбло. Листата са дълбоко пересто нарязани, отдолу сивовлакнести, приосновните са до 80 см дълги. Цветните кошнички са единични, едри, 6-7 см в диаметър. Обвивните листчета са керемидообразно наредени, голи, външните са с остър триъгълен придатък на върха. Плодовете са 6-8 мм дълги, с 25 - 40 мм дълга хвърчилка. Цъфти юли-август.

Разпространение. Расте в Югозападна Европа. У нас се отглежда много рядко като декоративно растение.

Употребяема част. За лечебни цели се използват цветните кошнички (*Anthodium Cinarae*) и листата (*Folia Cynarae*).

Химичен състав. Съдържа цинарин - вещество с жлъчегонно действие и понижаващо нивото на холестерола и липидите в кръвта. Изолирани са и сесквитерпенови лактони. Съдържат се също флавоноиди и полифенолни киселини.

Действие. Засилва жлъчната секреция и диурезата, стимулира метаболизма на холестерола, има и антидиабетно действие.

Приложение. Използува се като жлъчегонно и жлъчетворно, апетитовъзбуждащо, слабително и диуретично средство, при черно-дробна, сърдечна и бъбречна недостатъчност, при хроничен и остър нефрит. Наблюдавано е намаляване на холестерола и уреята в кръвта при лекувани с билката болни.

Начин на употреба. Използува се 1% запарка от листат с вода по 1 супена лъжица или 1/2 кафена чашка преди ядене. Прилага се и водно-спиртен извлек от билката по 0,10 г преди ядене.

Черна ряпа — *Raphanus sativus* L. var. *niger* (Mill.) Per

Сем. Кръстоцветни — Brassicaceae (Cruciferae)

Описание. Двегодишно зеленчуково растение, развиващо през първата година листна розетка и кореноплод, а през втората — цветоносно стъбло. Кореноплодът е от 5 до 20 см в диаметър с разнообразна форма и багра. Вътрешната част на кореноплода е бяла, жълтеникава или червеникава, с остър парлив вкус и характерна миризма. Цветоносното стъбло е до 1 м високо. Приосновните листа са събрани в розетка. Цветовете са бели, розови или виолетови с по-тъмни жилки. Цъфти през юни—юли.

Разпространение. Отглежда се като зеленчуково растение в цялата страна.

Употребяема част. За лечебни цели се използва кореноплодът (*Radix Raphani sativi*).

Химичен състав. Съдържа етерично масло с фитонцидни свойства, витамини (А, В2, С, Р, К), минерални вещества (калиеви, калциеви, серни, магнезиеви и фосфорни соли), микроелементи, ферменти, пектинови вещества и др.

Действие. Жлъчегонно, апетитовъзбуждащо, пикочогонно.

Приложение. Черната ряпа се използва като храна и като лекарство. Съдържащите се в ряпата вещества (киселини, етерични масла, лизоцим и др.) ѝ придават специфичен вкус, аромат и лечебни свойства. Използува се като апетитовъзбуждащо и жлъчегонно средство и при камъни в бъбреците. Опитно е установено стимулиращо действие върху секрецията на храносмилателните сокове. Захарен извлек от ряпата се използва против кашлица, при ишиас, против глисти и др. Настърганата ряпа, нанесена като лапа, има действие, близко до това на синапа. Очуканите семена от ряпата се препоръчват от народната медицина като антимикробно и противогъбично средство за външно приложение.

Начин на употреба. Използуват се кореноплодът, захарен извлек от него (кореноплодът се издълбава, поставя се захар и се изчаква една седмица, след което се използва захарният извлек), настъргани корени, счукани семена под формата на чай и настойка за външно приложение.

Като жлъчегонни и жлъчетворни средства се използват много други растения, съдържащи горчиви съставки, свободни киселини, етерични масла, смоли, алкалоиди и други вещества, способни да тонизират жлъчния мехур и да стимулират жлъчната секреция.

Царевична коса (*Stigmata Maydis*). Използува се широко при чернодробни, жлъчни и други заболявания.

Опитно е установено, че различни извлеци от билката увеличават жлъчната секреция, намаляват съдържанието на билирубина, ускоряват кръвосъсирването. Действието на билката се свързва с царевичното масло, което има подобно на яйчния жълтък влияние върху жлъчната секреция и обмяната на веществата. За разлика от яйчния жълтък царевичното масло изпразва по-добре и за по-дълго време жлъчния мехур, като забавя напълването му с прясна жлъчка. Използува се запарка от царевичната коса.

Вратига (*Tanacetum vulgare* L.). Растението има добре изразено и потвърдено от опита жлъчегонно действие: секретът на жлъчка се засилва, като се намалява съдържанието на слузни вещества в нея.

Жлъчегонен ефект имат и ментата, хрянът, копривата, невенът, чесънът, кромидният лук и други етерични растения. Много подправки имат жлъчегонно действие.

5.1.9. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ХРАНОСМИЛАТЕЛНАТА СИСТЕМА

Чаете при заболявания на устната кухина и при неприятен дъх в устата

1. При възпаление на устната кухина* (Species *Aniistomiliticae*)

Rp. Rad. Symphyti	(корени от черен оман)	50,0
Fl. Calendulae	(цвят от невен)	50,0
Fl. Chamomiilae	(цвят от лайка)	50,0

Прилага се при възпаление на лигавицата на устната кухина и на венците.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива със 100 см³ вряща вода. Остава се да изстине. Използува се за неколkokратно изплакване на устната кухина чрез жабуркане.

2. Rp. Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Fl. Chamomiilae	(цвят от лайка)	10,0
Fol. Salviae	(листа от градински чай)	15,0
Hb. Agrimoniae	(стръкове от камшик)	20,0
Rad. Althaeae	(корени от ружа)	15,0

Прилага се при възпаление на устната лигавица и венците и при фарингит.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва в 250 см³ вода за 30 мин. Със запарката се прази гаргара 3—4 пъти дневно.

3. При неприятен дъх в устата*

Rp. Fr. Atiisi	(плодове от анасон)	30,0
Fol. Rosmarini	(листа от розмарин)	20,0
Fol. Menfhae pip.	(листа от мента)	20,0
Hb. Absinthii	(стръкове от пелин)	10,0

Прилага се при неприятен дъх в устата вследствие нервно напрежение, стомашно-чревни смущения, развалени зъби и др.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се вари 3 мин с 600 см³ вода. След като изстине, чаят се изпива на три пъти за един ден.

Апетитовъзбуждащи чаеве

4. Горчив чай	(Species ainara)	
Rp. Poncirpium Aurantii	(портокалова кора)	
Fol. Menyanthidis	(листа от блатен трилистник)	20,0
Hb. Absinthii	(стръкове от пелин)	20,0
Hb. Cardui benedicti	(стръкове от пресечка)	20,0
Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	20,0

Прилага се за стимулиране на апетита.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 чаена лъжичка смес на 250 см³ вряща вода. Прецежда се, след като изстине. Изпива се на 3 пъти преди ядене.

5. Rp. Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	30,0
Fl. Miliefolii	(цвят от бял равнец)	30,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	30,0

Прилага се като апетитовъзбуждащо средство при възрастни и при дена.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се залива с 200 сма вряща вода. Остава се да престои 2 часа. След като изстине, чайт се пие по 50 см³ 1/2 час преди ядене.

Чаете при заболявания на стомаха

6. Rp. Fl. Tiliae	(цвят от липа)	20,0
Sem. Lini	(семе от лен)	20,0
Rad. Givcyrrhizae	(корени от сладник)	20,0
Rhiz. Calami	(коренища от акорус)	20,0
Fol. Menithae pip.	(листа от мента)	20,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	20,0

Прилага се при киселини в стомаха.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва. с 250 см³ вода. За един ден се изпиват 2—3 чаши чай.

7. Rp. Red. Valerianae	(корени от дилианка)	5,0
Hb. Gentininae asclep.	(стръкове от синя тинтява)	5,0
Rhiz. Calami	(коренище от акорус)	5,0
Fol. Trifolii fifrini	(листа от блатен трилистник)	10,0
Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	10,0
Fr. Carvi	(плодове от ким)	10,0
Fr. Anisi	(плодове от анасон)	10,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	10,0
Fi. Chamoillae	(цвят от лайка)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	15,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	20,0

Прилага се при гастрит.

Начин на употреба. Една пълна супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща пода. След като престои 10 мин в добре затворен съд, чайт се изпива наведнъж топъл, без захар около 30 мин преди обяд.

8. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	15,0
Fol. Rubi	(листа от къпина)	10,0
Hb. Agrimoniae	(стръкове от камшик)	5,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	10,0
Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	10,0
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Rad. et Hb. Taraxaci	(корени и стръкове от глухарче)	15,0
Hb. Alillefolii	(стръкове от бял равнец)	15,0

Прилага се при гастрит, язвена болест.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вода за 15 минути. Чаят се пие топъл 3 пъти дневно преди хранене.

9. Профилактичен чай при язва на стомаха и дванадесетопръстника (Species profilacticae antiulceris ventriculi et duodeni)

Rp. Hb. Veronicae	(стръкове от великденче)	10,0
Hb. Saturejae	(стръкове от чубрица)	20,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	20,0
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	40,0
Rad. Valerianae	(корени от диланка)	10,0
Fol. Rubi	(листа от къпина)	30,0
Fol. Plantaginis majoris	(листа от широколист жиловлек)	40,0
Fr. Rosae	(плодове от шипки)	40,0

Прилага се за предпазване от появяване на язва на стомаха и дванадесетопръстника и като помощно средство при лечение на язва.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се вари 3 мин в 200 см³ вода. Чаят се изпива след изстиване. Дневна доза 4 чая.

10. Rp. Rhiz. Tormentillae	(коренища от очиболец)	15,0
Rad. Aiihaeae	(корени от ружа)	15,0
Rad. Symphyti	(корени от черен оман)	15,0
Fol. Melissaе	(листа от маточина)	15,0
Tur. Pini	(врѣхчета от бор)	15,0
Hb. Absinthii	(стръкове от пелин)	15,0
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	15,0

Прилага се при язвена болест.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва в 250 см³ вода за 10 мин. Изпива се по 1 чаша чай преди хранене.

11. Rr. Rad. Alhaeae	(корени от ружа)	20,0
Rad. Glycyrrhizae	(корени от сладник)	20,0
Rad. Symphyti	(корени от черен оман)	20,0
Hb. Ciiclidonii	(стръкове от змийско мляко)	10,0

Прилага се при язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника.

Начин на употреба. Прави се отвара от 1 супена лъжица смес с 250 см³ вода. Изпиват се 2—3 чаши дневно.

12. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	40,0
Hb. Ceniaurii	(стръкове от червен кантарион)	20,0
Fr. Carvi	(плодово от ким)	20,0
Fol. Sennae	(листа от сена)	10,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	10,0

Прилага се при язвена болест, придружена от колит.

Начин на употреба. Две чаени лъжички смес се запарва с 250 см³ вряща вода. След 15 мин чайт се прецежда и се изпива вечер преди сън.

13. Rp. Fr. Anaethi	(плодове от копър)	15,0
Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	5,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	15,0
Fr. Coriandri	(плодове от кориандър)	10,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	5,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	15,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	15,0
Cort. Frr.iig'illae	(кори от зърнастец)	10,0
Hb. Milieloiiii	(стръкове от бял равнец)	10,0

Прилага се при гадене и повръщане при стомашни забо-лявания.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вряща вода. След 1 час чайт се прецежда и се пие неподсладен.

14. Rp. Fr. Anisi	(плодове от анасон)	10,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	10,0
Fr. Carvi	(плодове от ким)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	20,0

Прилага се при стомашни спазми и задръжка на газове.

Начин на употреба. Две пълни чаени лъжички смес се запарва с 250 см³ вода. Чайт се изпива на глътки за 1 ден.

Чаете при заболявания на червата

1. Rp. Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	15,0
Raci. Glycyrrhizae	(корени от сладник)	15,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	15,0
Rad. Altnneae	(корени от ружа)	30,0
Sem. Lini	(ленено семе счукано)	30,0

Прилага се при хроничен запек.

Начин на употреба. Запарка от 2 чаени лъжички смес с 250 см³ вода се изпива вечер преди сън.

2. Rp. Fol. Sennae	(листа от сена)	80,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	80,0

Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	40,0
Rad. Liquiritiae	(корени от сладник)	40,0
Rad. Valerianae	(корени от дилиянка)	40,0
Fl. Rosae	(цветове от роза)	20,0
Fl. Chamomillae	(цветове от лайка)	20,0

Прилага се при запек.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 400 см³ вода и се вари 10 мин. Пие се по 100 см³ 3 пъти дневно преди ядене.

3. Rp. Cistosirac barbatae	(цистозира)	20,0
Rad. Taraxaci	(корени от глухарче)	10,0
Rad. Onoiidis	(корени от гръмотрън)	10,0
Rad. Levistici	(корени от селим)	10,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	50,0

Прилага се при затлъстяване и при запек.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес с 250 см³ вода се вари 10 мин. Изпива се 2—3 чаши отвара на ден.

4 Rp. Cort. Fraiigulae puv.	(кора от зърнастец на прах)	20,0
Fr. Rhaimni	(плодове от слабителен	
calliart. pulv.	зърнастец на прах)	20,0
Fr. Focriiciili pulv.	(плодове от резене на прах)	10,0

Прилага се при хроничен запек.

Начин на употреба. Отвара от 1/2 до 1 изравнена чаена лъжичка смес с 250 см³ вода се пие 2—3 пъти на ден.

5. Rp. Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	100,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	100,0
Fl. Malvae	(цвят от слез)	100,0
Fl. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	100,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	100,0
Fol. Seniiiae	(листа от сена)	50,0
Cort. Frangulao	(кори от зърнастец)	20,0
Rad. Riiei	(корени от ревен)	20,0
F1. Rosae	(цвят от червена роза)	10,0

Прилага се при хроничен запек и при затлъстяване за отслабване.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вряща вода. Вечер преди лягане се пие по 1/2 - 1 чаена чаша чай.

6. Rp. Cort. Franguiae	(кори от зърнастец)	100,0
Fol. Mcnyanthi dis	(листа от блатен трилистник)	20,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	20,0
Fl. Carvi	(плодове от ким)	10,0

Прилага се при хроничен запек.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва в 1/4 л вода. Изпива се по 1/2 чаша чай вечер преди лягане.

Забележка. При продължителна употреба може да се увеличи стомашната киселинност.

7. Rp. Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	30,0
Rhiz. Graminis	(коренище от пирей)	10,0
Fr. Carvi	(плодове от ким)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	20,0
Fl. Sambuci nigri	(плодове от черен бъз)	10,0
Rad. Taraxaci	(корени от глухарче)	10,0
Fol. Sennae	(листа от сена)	10,0

Прилага се при хроничен запек.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ студена вода, нагрива се 20 мин, без да закипи. След изстудяване чаят се прецежда а се изпива по 50 см³ 3 пъти дневно.

8. Rp. Fi. Chamoniillae	(цвят от лайка)	45,0
Fr. Carvi	(плодове от ким)	10,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	15,0
Fol. Meliissae	(листа ст маточина)	20,0
Fol. Mentiiae	(листа от мента)	20,0

Прилага се при колит и диария.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се залива с 250 см³ вода. Загрива се до кипване. Похлупва се и престоива 5 мин. Прецежда се. Дава са по 1 чаена лъжичка няколко пъти на ден.

9. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	20,0
Fr. Rosae	(плодове от шипка)	20,0
Lichen islanbicus	(исландски лишей)	10,0
Fr. Myrtilli	(плодове от боровинка)	20,0
Hb. Origanii	(стръкове от риган)	10,0
Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	20,0

Прилага се при ентероколити с диарии.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се залива с 250 см³ вода, загрива се до кипване. Прецежда се след 1/2 час. Пие се по 1/2 чаена чаша топъл чай 4 пъти дневно.

10. Rp. Rhiz. Tormentillae	(коренище от очиболец)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Fol. Myrtilli	(листа от черна боровинка)	10,0
Fol. Urticae	(листа от коприва)	10,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	10,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	10,0

Прилага се при чревни разстройства.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 супена лъжица смес на 250 см³ вода. Изпива се по 2—3 чаени чаши запарка на ден.

11. Rp. Rhiz. Tonneillae	(коренище от очибелец)	15,0
Rhiz. Bistortae	(коренище от кървавиче)	15,0
Hb. Bursas pastoris	(стръкове от овчарска торбичка)	30,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Fl. Chamomillae	(цвят го лайка)	10,0

Прилага се при колит.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица смес с 250 см³ вода. Изпива се по 2—3 чаени чаши запарка на ден.

12. Rp. Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	20,0
Hb. Agrimoniae	(стръкове от камшик)	20,0
Fol. Plantaginis	(листа от жиловлек)	40,0

Прилага се при диария.

Начин на употреба. Прави се отвара от 1 супена лъжица смес с 250 см³ вода. Пие се по 1/2 чаена чаша отвара 3—4 пъти на ден.

Чаете при заболявания на черния дроб и жлъчните пътища

1. Жлъчегонен чай*	(Species Cholagogae MA)	
Rp. Strob. Lupuli	(шишарки от хмел)	50,0
Fol. Menthae spicate	(листа от джоджен)	25,0
Hb. Cichorii	(стръкове от синя жлъчка)	25,0

Прилага се при заболявания на жлъчните пътища и храносмилателната система.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 200 см³ вряща вода. След изстиване чаят се изпива 20 мин преди ядене. Дневна доза 3 чая.

2. Rp. Rad. Cichorii	(корени от цикория)	40,0
Fl. Helichrysi	(цветове от жълт смил)	40,0
Rad. Taraxaci	(корени от глухарче)	40,0

Прилага се за стимулиране изпразването на жлъчния мехур.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се вари 5 мин с 250 см³ вода. Прецежда се, след като изстине. Изпива се на 3 пъти за един ден.

3. Rp. Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Hb. Absinthii	(стръкове от пелин)	10,0
Fl. Hefichrysi arenarii	(цветове от жълт смил)	10,0
Cort. Fransulae	(кори от зърнастец)	10,0
Rad. Taraxaci	(корени от глухарче)	10,0
Rad. Rubiae tinct.	(корени от борш)	40,0

Прилага се при жлъчнокаменна болест. Стимулира изпразването на жлъчния мехур.

Начин на употреба. Отвара от 2 супени лъжици смес с 250 см³ вода се пие сутрин и вечер по 1 чаена чаша.

4. Rp. Hb. Marrubii	(стръкове от пчелник)	10,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	20,0
Hb. Centaurii	(стръкове от червен кантарион)	20,0
Hb. Absinthii	(стръкове от пелин)	20,0

Прилага се за стимулиране произвеждането и отделянето на жлъчка.

Начин на употреба. Отвара от 2 супени лъжици смес на 250 см³ вода се пие по 1—2 супени лъжици 30 мин преди хранене.

5. Rp. Hb. Chelidonii	(стръкове от змийско мляко)	10,0
Rad. Taraxari	(корени от глухарче)	10,0
Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	10,0
Siygm. Maydis	(царевична коса)	10,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	10,0
Hb. Vioiae tricol.	(стръкове от трицв. теменуга)	10,0
Fr. Anisi	(плодове от анасон)	10,0
Fr. Coriandri	(плодове от кориандър)	10,0

Прилага се при жлъчнокаменна болест.

Начин на употреба. Прави се отвара от 1 супена лъжица смес на 250 см³ вода. Пие се по 1 чаена чаша отвара 3 пъти на ден.

5.2. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ДИХАТЕЛНАТА СИСТЕМА

От древността до наши дни лечебните растения се ползват може би с най-голяма популярност при заболяванията на дихателната система. Много от тези болести като остри възпаления (катари) на горните дихателни пътища, остри и хронични бронхити, емфиземи, бронхиектазии, бронхиална астма и др. могат да бъдат повлияни благоприятно от приготвени в домашни условия лекарства (чаеве, отвари, запарки) от лечебни растения. В едни случаи само тези народни средства могат да бъдат достатъчни, в други те успешно се съчетават с температуропонижаващи, противоинфекциозни и др. лекарствени средства. Особено подходящи са лечебните билки при хронични заболявания на дихателната система, изискващи продължително лечение, при стари хора.

Нарушенията във функциите на дихателната система най-често се изразяват в затруднено дишане, бронхоспазъм, кашлица с различен характер: суха, дразнеща, без отделяне на храчки или с по-лесно или по-трудно изхвърляне на бронхиални секрети. Всяко заболяване на дихателната система изисква компетентно и точно диагностициране и своевременно лечение. В комплекса от лечебни мероприятия на лечебните растения се пада важна роля.

При остри възпалителни заболявания много полезни са топли чаеве, лапи и др., приготвени от различни дроги. Те упражняват потогонно действие, разширяват кожните кръвоносни съдове и увеличават излъчването на топлина, снижавайки по този начин повишената температура. Към това се прибавя и противовъзпалителното и противомикробното действие на редица дрогн. Един

от най-обезпокоителните симптоми на заболяванията на дихателната система е кашлицата. Често тя се поражда от дразнене на чувствителни нервни окончания, разположени в лигавицата на горните дихателни пътища поради възпалителен оток, натрупване на секрети и други причини. В такива случаи особено полезно е използването на някои слюзни вещества, съдържащи се в различни растения. Във вода тези вещества образуват желатиноподобна слюзеста маса, която „покрива“ като лапа възпалените лигавици и намалява кашличния рефлекс. Такива слюзни вещества се намират в лененото семе, в корените на ружата, в семките на дюлята и др. Поради липсата на токсичност това са истински „домашни средства.“

За успокояване на безцелната, суха кашлица могат да се използват някои вещества (главно алкалоиди) които подтискат, успокояват центъра на кашлицата в продълговатия мозък. Такова действие има опиатът, кодеинът, наркотинът и др., съдържащи се в сънотворния мак, но те не са „домашни средства“. Напротив, тяхното използване силно се ограничава поради голямата им токсичност, способността им да подтискат центъра на дишането и да предизвикват привикване и пристрастяване.

Много лечебни растения съдържат активни вещества, които повлияват рефлексна на отхрачването (отхранващи, експекториращи средства). Едни от тях допринасят за втечняването на бронхиалните секрети, усилват движенията на ресничките на постилащите дихателните пътища клетки и по този начин улесняват изхвърлянето на секрета. На сапонините, които се съдържат в някои растения, като иглика, подбел, трицветна теменуга и др., се дължи отхранващият ефект на тези растения. Приложени в малки дози, те дразнят умерено лигавицата на стомаха и червата, предизвикват леко гадене (повдигане) и по този начин увеличават бронхиалната секреция и улесняват нейното изхвърляне.

Растения, съдържащи етерични масла (мащерка, бор, анасон и др.), имат способността в малки дози да втечняват бронхиалния секрет и да улесняват неговото отделяне, а в големи дози да подсушават дихателните пътища. Освен това излъчвайки се през белите дробове, етеричните масла упражняват и местен противовъзпалителен ефект, отбъбват бронхиалната лигавица. Те притежават и умерен ан-тисептичен, противомикробен и противогнилостен ефект, което ги прави популярни помощни средства при хронични бронхити с гнойни храчки, при белодробни абсцеси, гангрени.

Много растения, съдържащи етерични масла (мащерка, роза), упражняват и известно бронхоразширяващо действие и с успех се използват при някои спазми — спазстичен бронхит, коклюш, бронхиална астма.

Черен бяз—*Sambucus nigra* L .

Сем. Бъзови — *Caprifoliaceae*

Описание. Разклонен храст или дърво (прил. 44), високо до 3 м и рядко до 8 м, със силно развита коренова система. Стъблото и клоните са сивокафяви със светли лещанки по тях (като чертички) и с бяла шуплеста сърцевина. Листата са срещуположни, нечифтоперести,

дълги до 35 см, с 3 до 9 листчета — с яйцевидно продълговата форма, назъбени по края. Цветовете са жълтеникавобели, дребни, с петделно венче и петзъбна чашка, събрани в сложно съцветие като щит на върха на цветоносни клонки. Тичинките са 5, с едри жълти прашници. Плодът е черновиоле-това сочна ягода, най-често с 3 кафяви семена. Цъфти през май—юни.

Разпространение. Расте покрай реките, из храсталаците и в населени места в цялата страна.

Употребяема част. За лечебна цел се използват най-често цветовете (*Fiores Sambuci*), които след изсушаване на сянка се пресяват през сито, така че да преминат само цветовете, а цветните дръжки се отстраняват. Изсушените цветове имат сладникав слюзест вкус. Порядке се употребяват корените (*Radix Sambuci nigri*).

Химичен състав. Цветовете съдържат малко количество етерично масло, съставено предимно от терпени, флавоноидите рутин, хиперозид, изокверцитрин и полифенолните киселини кафена, хлорогенова и ферулова, така също и гликозидни вещества с потогонно действие, слюзни и малко дъбилни вещества.

Действие. Цветовете на бъза имат потогонно, омекчаващо и отхрачващо действие. Листата действуват диуретично и слабително.

Плодовете имат слабително и диуретично действие.

Приложение. Цветовете на бъза се употребяват при хрема, ангина, кашлица, пресипнал глас.

В българската народна медицина чаят от цветовете се употребява още за лечение на възпаление на пикочните пътища, при импотенция, хемороиди, подагра.

Отвара от листата се използват външно за бани при кожни обриви, хемороиди, ревматизъм.

Чай от цветовете се използва за инхалация при пресипнал глас и възпаление на горните дихателни пътища.

Начин на употреба. От цветовете се приготвя запарка (чай), като 2 чаени лъжички цветове се заливат с 250 см³ вряща вода. Остава се за 10—15 мин, след което се прецежда и се пие на глътки. Напоследък в сред народа широко популярно е приготвянето на воден извлек и сироп от цветове на бъз: 15 пресни съцветия се накисват в 3 л вода за една вечер, течността се прецежда и се пие затоплена или се приготвя сироп със захар, които се употребява разреден с вода като напитка.

От плодовете на бъза се приготвя сгъстен пулп или мармелад, който се употребява като диуретично и слабително средство, за усиляване и при неврози. Може да се приготви и извлек от 1/2 лъжица изсушени плодове и 250 см³ вода.

Липа (дребнолистна, едролистна, сребролистна) — *Tilia cordata* Mill. (*T. parvifolia* Ehrh.)

***Tilia platyphyllos* Scop. (*T. grandifolia* Ehrh. *Tilia tomentosa* Moench (*T. argentea* DC.)**

Сем. Липови — *Tiliaceae*

Описание. Високи до 25—30 м дървета, разклонени, с гъста корона. Листата са последователни, с неправилно сърцевидна форма, назъбени покрай, с дълги дръжки, с прилистници в основата. Листата на дребнолистната липа отгоре са тъмнозелени, отдолу — синкавозелени, при едролистната липа те са еднакво зелени от двете страни, а при сребролистната — отгоре са зелени, а отдолу бели, покрити с власинки. Цветовете са събрани в полусенник, чиято дръжка е сраснала с главната жилка на присъцветника, който е ланцетен, целокраен, кожест, с мрежесто жилкуване. Присъцветникът на дребнолистната липа е гол, на едролистната — покрит със звездовидни власинки, а при сребролистната — с белезникави власинки. Съцветията на дребнолистната и сребролистната липа са дребни, обикновено са от 5 до 7, дори до 15 цветчета, а на едролистната — от 2 до 5, най-често 3 едри цветчета. Чашката на всички е петлистна, венчето е светложълто, петлистно. Тичинките са многобройни. Плодът е едносеменно меко орехче при дребнолистната липа и с твърда, вдървена обвивка при останалите два вида. Дребнолистната липа цъфти най-късно към средата на лятото — след едролистната и сребролистната.

Разпространение. Сребролистната липа е най-широко разпространена в страната ни, докато останалите два вида са разпространени по-рядко в горите, по каменистите склонове на предпланинските и планинските области. Дребнолистната и едролистната липа се отглеждат като декоративни дървета.

Употребяема част. Използват се съцветията с присъцветниците (*Flores Tiliae cum bracteis*) и без присъцветниците (*Flores Tiliae sine bracteis*), събрани по време на цъфтене.

Химичен състав. Цветовете съдържат около 0,06% етерично масло с главна съставка алкохола фарнезол; флавоноидния гликозид тилирозид (производно на кемпферола и р-кумарова киселина) и флавоноиди, производни на кверцетина. В прицветниците се съдържат слузно вещество, танини, производни на β -ампирина, аскорбинова киселина и др.

Действие. Цветовете на липата (липов цвят) притежават потогонно, леко дезинфекционно (противомикробно), противоспастично, противовъзпалително и диуретично действие.

Приложение. Използва се под формата на чай при остри катарии на горните дихателни пътища (ларингити, трахеобронхити) и други температурни състояния. Като леко диуретично средство липовият цвят намира приложение за лечение на някои заболявания на пикочните пътища.

Под формата на запарка или отвара липовият цвят се използва още и външно за гаргара при възпалителни заболявания на гърлото и устната кухина.

В народната медицина се препоръчва отвара от липов цвят под формата на бани при изгаряния, кожни обриви, възпалени хемороидални възли, ставни болки.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица ситно нарязан липов цвят на 250 см³ вряща вода. След около 20 мин запарката се прецежда и се пие гореща. За външна употреба се приготвя отвара от 100 г липов цвят и 2 л вода. За гаргара се приготвя отвара от 20 г липов цвят на 250 см³ вряща вода, като в топлата отвара може да се прибави и 1 чаена лъжичка сода бикарбонат.

Малина — *Rubus idaeus* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Полухраст, достигащ на височина 1 — 1,5 м. През първата година стъблата са тревисти, безплодни, със синкавозелен налеп и къси тънки шипчета. Втората година тези стъбла вдървяват, дават цветоносни клонки и след узряване на плодовете загиват. Листата са тройни или перести с 5—7 листчета, отгоре зелени, голи, отдолу сребристосиво напластени. Цветовете са бели, около 10 мм в диаметър, с дълги дръжки. Чашката и венчето са петлистни. Тичинките и плодниците са многобройни. Плодът е сборен, съставен от многобройни червени костилкови плод-чета; лесно се отделят от изпъкналото, леко влакнесто цветно легло. Цъфти май—юли, а плодовете узряват юли—август.

Разпространение. Малината е разпространена из гори и храсталаци от равнините до високите части на планините в цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Rubi idaei*) и плодовете (*Fructus Rubi idaei*).

Химичен състав. Листата съдържат флавоноиди, танини, витамин С, каротен, органични киселини и др. Плодовете съдържат около 10% захари (глюкоза, фруктоза и захароза), органични киселини — предимно лимонена и ябълчна, но също и салицилова киселина, танини, пектини, антоцианови пигменти, витамин С, каротен и др.

Действие. В прясно състояние или под форма на сок или сироп плодовете на малината са приятно витаминозно, общоукрепващо, потогонно и тонизиращо средство.

Приложение. Изсушени, плодовете на малината се употребяват като потогонно средство самостоятелно или в състава на комбинирани потогонни чаеви при висока температура, възпалителни заболявания на горните дихателни пътища.

В народната медицина се препоръчва използването на листата и корените на малината при някои стомашно-чревни заболявания (катари, диарии, стомашни и чревни колики, повишена киселинност). Външно запарка от малинови листа се прилага за плакнене на устата и за гаргара при възпалителни процеси в устната кухина и при гърлобол.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица сушени плодове и 250 см³ вряща вода или от 1 супена лъжица листа или корени и 250 см³ вряща вода. Изпива се след прецеждане като топъл чай.

Дюля — *Cydonia oblonga* Mill.

Сем. Розоцветни — Rosaceae

Описание. Дърво, високо 3—5 м, или храст. Стволът е покрит с тънка, лю-щеца се на люспи, тъмносива кора. Листата са последователни, с къси дръжки, широко яйцевидни или широко елипсовидни, целокрайни, в основата закръглени или сърцевидни, отгоре голи, тъмнозелени, отдолу сивовлакнесто напльстени. Цветовете са единични, 4—5 см в диаметър, бледорозови. Чашката и венчето са петлистни. Тичинките са многобройни. Плодът е с крушовидна или ябълковидна форма, 3—15 см в диаметър, петгнезден. Семената са клиновидни или обратно яйцевидни, ръбести, почти тристенни, до 10 мм дълги, червепокафяви, по 4—8 във всяко гнездо. Цъфти април—май.

Разпространение. Отглежда се из дворове и градини в цялата страна, предимно в предпланински и планински райони до 1400 м надморска височина, понякога и подивява.

Употребяема част. За лечебни цели се използват семената (*Semen Cydoniae*).

Химичен състав. В семенната обвивка се съдържа около 20% слузно вещество. Семената съдържат цианогенния гликозид амигдалин, малко дъбилни вещества и около 15% тлъсто масло. От семената чрез накисване във вода се получава слузен разтвор (*Mucilago Cydoniae*). Той се приготвя от цели семена със студена вода, за да се избегне извличането на амигдалина.

Действие. Слузното вещество оказва омекчаващо, противовъзпалително и покриващо действие върху възпалените лигавици на дихателните пътища и храносмилателния тракт.

Приложение. Семената на дюлята се използват при остри възпаления на дихателните органи (ларингита, фарингита, трахеобронхити) и на стомашно-чревния канал (гастроентерити и др.). Използува се още при напукана кожа, при изгаряния.

Начин на употреба. Накисват се семена от дюля (1 чаена лъжичка на 100 см³ вода) и се оставят да престоят няколко часа, след което се прецеждат. Пие се по 50 см³ 3 пъти дневно.

Бял оман — *Inula helenium* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 45) с дебело, късо, ме-сесто коренище и дълги кафяви корени. Стъблата са 100—150 см високи, набраздени, на върха разклонени. Листата са последователни, отгоре с редки власинки, отдолу гъсто мъхесто влакнести. Приосновните листа са до 50 см дълги, елипсовидни или продълговато яйцевидни, заострени, към основата постепенно стеснени в дръжка, дълга почти колкото петурата. Стъбловите листа са по-дребни, 10—30 см дълги, продълговато яйцевидни; долните с къси дръжки, горните приседнали. Съцветията са кошнички с диаметър 6—7 см, разположени единично на върха на стъблото и клонките. Обвивните листчета на кошничката са

керемидообразно наредени. Цветовете са жълти; крайните са езичести плодникови, около 30 мм дълги, средните са двуполови, тръбести, с 5 зъбчета. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по влажни сенчести места в горите, из крайречни храсталаци и покрай планински потоци, по-често над 1000 м надморска височина, предимно в източните части на страната.

Употребяема част. Използват се корените с коренището (*Radix Iruiaae*, *Rhizoma Iniilae cum radicibus*), събрани късно през есента или през ранна пролет.

Химичен състав. Дрогата съдържа 1—3% етерично масло, кристалната част на което, наречена хеленин, представлява смес от три сесквитерпенови лактони от селианов, тип — алантолактон, изоалантолактон и дихидроалантолактон. Освен хеленин в етеричното масло се съдържат алантова киселина, алантол и проазулен. Наред с етеричното масло в корените се съдържат полизахаридът инулин (около 40%), незначително количество алкалоиди, тритерпени от типа на фриделина, стигмастерол и др. В листата е установено горчиво вещество — алантопикрин.

Действие. Коренището и корените на белия оман са популярни в народната медицина на много страни. Притежават отхрачващо, се-кретолитично и противовъзпалително действие.

Приложение. Корените и коренището се използват при различни възпалителни заболявания на дихателната система (bronхити, белодробни възпаления и др.), особено при такива с гъсти бронхиални секрети и кашлица. Прилагат се още при възпалителни заболявания на стомашно-чревния канал (диарии, язва, гастрит и др.), стимулират апетита и подобряват храносмилането. Имат и жлъчегонно действие и могат да се използват при някои заболявания на жлъчните пътища.

В българската народна медицина белият оман се препоръчва още при болезнена менструация, хемороиди, при кожни заболявания, при чревни паразити и др.

Начин на употреба. За вътрешна употреба се приготвя отвара (1 супена лъжица ситно нарязани корени на 1/2 л сода), като варенето продължава 10 мин. От прецедената и изстинала отвара се взема по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. Противовъзпалителното действие на дрогата в съчетание с известно противомикробно действие прави оправдано външното прилагане на отвара и воден извлек от бял оман за лечение на кожни заболявания (екземи, рани, язви, сърбеж, копривна треска и др.), възпаления на венците, зъбобол (гаргара). Препоръчват се мехлеми (напр. 1 част прах от корени в 10 части свинска мас или маслиново масло).

Известно е „омановото вино“ (100 г корени се накисват в 1 л червено вино при често разклащане. След 7—8 дни виното се прецежда и от него се пие по 1 кафена чашка преди ядене). В българската народна медицина омановото вино се употребява като укрепващо и апетитостимулиращо средство.

Лечебна ружа — *Althaea officinalis* L.

Сем. Слезови — *Malvaceae*

Описание. Многогодишно сивозелено тревисто растение (прил. 46) с късо де-бело коренище и дълги до 50 см белезникави корени. Стъблата са 60 — 150 см високи, цилиндрични, в долната част вдървенели. Листата са последователни, 5—15 см дълги, с дръжки, кадифено мъхести; долните и средните недълбоко три- или петделни, най-горните цели. Цветовете са бледорозови до почти бели, 2—3 см в диаметър, с къси дръжки, събрани в пазвите на листата. Чашката е с 5 триъгълни остри дяла и подчашка от 8—12 линейни листчета, сраснали в основата. Тичинките са многобройни, сраснали почти до прашниците в обща тръбица. Плодът е плосък, дисковиден, при узряване се разпада на 15—25 плодчета, гъсто покрити по тръбната страна със звездовидни власинки. Цъфти юли—август.

Разпространение. Растението се среща по влажни крайречни и мочурливи места в цялата страна.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Althaeae*), листата (*Folia Althaeae*) и цветовете (*Fiores Althaeae*). Корените се изваждат през есента. Предпочитат се корените от двегодишни растения, тъй като имат най-високо съдържание на слузни вещества. Още докато са свежи, се обелва външната кора и се нарязват на късове. Листата се берат през лятото, преди да са почнали да жълтеят, а цветовете в началото на цъфтежа.

В България освен лечебната ружа се срещат още 7 вида, които се различават главно с по-дългите си от 2 см венчелистчета и с наличие на не повече от 6—7 листчета на подчашката. Само два вида: *A. hirsuta* L. (четинесто влакнесто едногодишно растение) и *A. cannabina* L. (с дълбоко три или петделни листа) имат по-къси от 2 см венчелистчета, но от тях лечебната ружа се различава с по-късите от листата дръжки на съцветията и с кадифено мъхестите си листа.

Химичен състав. Корените съдържат 25 до 35% слузно вещество със слабо кисела реакция и добра разтворимост в студена вода. В състава на слузното вещество влизат 22% галакуронова киселина, 48% хексози (главно — D-глюкоза), 8% пентози и др. Освен това в корените се съдържат скорбяла (до 37%), захари (до 10%), пектин (до 11%), тлъсто масло (1—2%), аспарагин, бетани, малко та-нини и др.

Листата и цветовете също съдържат слузни вещества, но в по-малки количества.

Действие. Препаратите от ружа отдавна намират приложение в медицинската практика. Включени са във фармакопеите на много страни. Притежават смекчаващо, противовъзпалително и отхрачващо действие.

Приложение. Корените се употребяват за лечение на възпаления на дихателните пътища: ларингит с пресипнал глас, фарингит, трахеобронхит с дразнеща мъчителна кашлица, задух. Прилагат се още по

ради покривното и омекчаващото им действие при остри възпаления на стомашно-чревния тракт. Приети заедно с други лекарства, те забавят тяхната резорбация.

В нашата народна медицина корените на ружата се използват още при възпаления на пикочните пътища, болезнено уриниране и др.

Външно се препоръчва воден извлек от корени на ружа за гаргара при ларингит с пресипнал глас, както и за лечение на циреи, рани и други кожни заболявания под формата на компреси.

Начин на употреба. Приготвя се извлек, като 1 супена лъжица ситно нарязана дрога се залива с 500 см³ студена вода и се оставя да престои 1 час, след което се прецежда. Подсладен със захар, мед или небет-шекер, извлекът се пие по 1 супена лъжица 5—6 пъти дневно.

Фармацевтичната промишленост у нас приготвя от корените на ружата сух и течен екстракт, сироп и дисперг. Корените на ружата влизат в състава на гръдния чай.

Слез—*Malva sylvestris* L.

Сем. Слезови — *Malvaceae*

Описание. Едногодишно до многогодишно тревисто растение (прил. 47), с 25—150 см дълги, изправени, възходящи или лежащи, разклонени стъбла. Листата са последователни, с 10—15 см дълги дръжки и закръглено сърцевидни до бъбрековидни петури, почти цели или до 1/3 3—7-делни с кръгло назъбени дялове. Цветовете са едри, 3—4 см в диаметър, с 1—4 см дълги дръжки, разположени по 2—5 в пазвите на листата. Чашката е петделна, а подчашката е от 3 продълговато лан-цветни до елипсовидни листчета. Венчелистчетата са розовочервепи, 15—30 мм дълги, обратно яйцевидни, на върха дълбоко врязани. Тичинките са многобройни, сраснали в тръбица. Плодът е дисковиден, 5—10 мм в диаметър, разпадащ се на 9—12 странично сплескани, тъмнокафяви, бъбрековидни плодчета. Цъфти от май до септември.

Разпространение. Расте по тревисти места, край пътища и огради като рудерално растение в равнините и предпланините, но по-рядко в планините докъм 1400 м надморска височина из цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Malvae*) и цветовете (*Florcs Malvae*), събрани по време на цъфтеж. Листата се откъсват с къси дръжки, а цветовете без дръжки.

Химичен състав. Цялото растение съдържа слузни вещества: в цветовете от 0,5 до 6%, даващи при хидролиза D-глюкоза, L-арабиноза, L-рамноза, D-галактоза и глюкуронова киселина; в листата около 8% с подобен състав, но с най-значително количество D-галактоза. Освен слузни вещества в цветовете се съдържат антоциановите гликозиди малвин (3,5-дигликозид на малвидина), малвидин-3-глюкозид и делфинидин-3-глюкозид. В цветовете са установени също танини, витамин С, каротен, минерални соли и др.

Действие. Със съдържанието на слузни вещества се свързва противовъзпалителното и омекчаващото действие на цветовете и листата, както и слабителното им действие.

Приложение. Под формата на запарка или отвара те се употребяват за лечение на възпалителни заболявания на дихателните пътища (пресипнал глас, ангина, трахеобронхит, кашлица).

В българската народна медицина чай от слез се употребява още при възпалителни заболявания на стомаха, червата, черния дроб, при възпалителни процеси на пикочните пътища, при липса на апетит, за стимулиране отделянето на млякото у кърмачки.

Външно отваря и запарки от слез се употребяват за гаргари и плакнене на устата при пресипнал глас, възпаления на устната лигавица, а също под формата на лапи или компреси при кожни заболявания (циреи, фурункули), изгаряния, хемороиди.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица дрога и 250 см³ вряща вода. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

Градински чай — *Salvia officinalis* L.

Сем. Устноцветки — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Полухраст със силно разклонени, гъсто облистени, четириръбести, сивозелени стъбла (прил. 48), високи 20—50 см. Листата са срещуположни, с дръжки, най-горните приседнали, продълговати или ланцетни, 3—8 см дълги, с грапава повърхност, отдолу със силно изпъкнали жилки. Цветовете са събрани по 6—12 в прешлени на върха на клонките и образуват рехави класовидни съцветия. Венчето е синьовиолетово, двуустно, 20—25 мм дълго, Тичинките са 2, скрити под горната устна. Плодът е съставен от 4 тъмнокафяви или черни, почти кълбовидни орехчета. Цъфти юни—юли.

Разпространение. Отглежда се доста често из градините като декоративно и лечебно растение. Много рядко подивява. Произхожда от Средиземноморската област.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Salviae*) и цялата надземна част (*Herba Salviae*) за получаване на етерично масло (*Oleum Salviae*).

Химичен състав. Съдържа 1—2,5% етерично масло с главни компоненти туйон (около 50%), цинеол — 15%, други терпени (борнеол, камфора, пинен, цедрен) — 15%, и около 15% сесквитерпени. В листата освен това се съдържат горчивият дву-терпенов лактон карназол, тритерпеновите урзолова и олеанолова киселина, около 8% катехинови дъбилни вещества, флавоноиди (производни на лутеолина и апигенина), в-ситостерол, витамини (B1 и C), каротен, фумарова и никотинова киселина.

Действие. Поради съдържанието на етерично масло градинският чай притежава противовъзпалително, дезинфекционно и противокаш-лично действие.

Приложение. Употребява се при гърлобол, ларингит, трахеобронхит, кашлица от различен произход. Успокоява стомашни болки и действа благоприятно при възпаление на стомаха и червата, при стомашна язва, диария, чернодробни и жлъчни заболявания.

Външно като запарка за компреси се прилага за лечение на гнойни рани, а за бани — при кожни обриви. Под формата на гаргара се препоръчва при ангина,

зъбобол, възпаления на устната лигавица. Етеричното масло от градинския чай се използва за инхалации.

Начин на употреба. Запарка от 1 супена лъжица билка на 1/2 л вряща вода се използва за гаргара и за лечение на гнойни рани. За вътрешна употреба се приготвя запарка от 1 супена лъжица дрога и 250 см³ вряща вода.

Очанка — *Euphrasia officinalis* L. (*E. rosikoviana* Hayne)

Сем. Живеничеви — *Scrophulariaceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 49) с изправено, разклонено стъбло, високо 10—20 см, с яйцевидни, назъбени, приседнали листа, покрити с власинки. Цветовете са бели или бледорозови, с лилави жилки, дребни, приседнали в пазвите на листата. Чашката е звънчевидна, четириделна, венчето е с тръбица, по-дълга от чашката и двуустен отвор. Тичинките са 4. Плодът е многосеменна кутийка. Цъфти през юли—август.

Разпространение. Расте по ливадите, храстите и горите из цялата страна и в планините до 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Събират се стръковете (*Herba Euphrasia*) в период на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа дъбилни вещества, етерично масло, горчиви и слузни вещества, антоциани, гликозиди с неизучен състав.

Действие. Противовъзпалително, омекчително, затягащо.

Приложение. При възпаление на ларинкса, заболявания на стомаха и червата, жълтеница и като добро средство за засилване на зрението.

В народната медицина се препоръчва освен при споменатите вече заболявания и като средство против кашлица, при липса на апетит, диария и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 супени лъжици от билката и 500 см³ вода. След прецеждане се пие по 100 см³ преди ядене 4 пъти дневно.

Салеп — *Orchis* sp. div.

Сем. Салепови — *Orchidaceae*

Описание. Многогодишни тревисти растения с прави неразклонени стъбла и две подземни грудки, които в същност са грудковидно задебелени корени. Листата са с успоредно жилкуване. Цветовете са неправилни, събрани на върха на стъблото в съцветие грозд или клас. Околоцветните листчета са събрани в шлем или са раз-перени. Устната в основата е видоизменена в шпора. Тичинката е само една. Плодът е разпуклива кутийка.

Употребяема част. Използват се грудките (*Tubera Saicp*) от следните видове:

1. **Петнист салеп** — *Orchis maculata* L. Грудките са дълбоко три- или четириделни. Листата са продълговато обратно яйцевидни, тъпи, с тъмни петна. Прицветниците са малко по-къси или по-дълги от яйчника. Двете

външни листчета на околоцветника са разперени. Шпората е цилиндрична, насочена надолу. Цъфти май—август.

Разпространен е из горите, горските поляни, край планински потоци и влажни ливади предимно в планините.

2. Мъжки сале — *Orchis masculia* L. Грудките са цели, кълбовидни до яйцевидни. Листата са продълговато ланцетни с дребни червени петна. Прицветниците са ланцетни, червени, дълги почти колкото яйчника. Двете външни листчета на околоцветника са разперени или завити назад. Шпората е по-къса от яйчника, разположена хори-зонтално или е дъговидно извита нагоре. Цъфти април—май.

Разпространен е из храсталаците по слънчеви склонове, край горите и по горските поляни в предпланините и планините из цялата страна.

3. Шлемовиден сале — *Orchis militaris* L. Грудките са цели, сферични до елипсовидни. Листата са продълговато елипсовидни. Прицветниците са много дребни, най-малко 3 пъти по-къси от яйчника. Всички околоцветни листчета са събрани в шлем. Шпората е бухалковидно цилиндрична. Цъфти април—юни.

Разпространен е по тревисти места, из ливади, в храсталаци и гори най-често в предпланините и планините.

4. Обикновен сале — *Orchis tritoria* L. Грудките са цели кълбовидни. Листата са широко ланцетни. Прицветниците са по-къси от яйчника. Всички околоцветни листчета са събрани в шлем. Шпората е хоризонтална или към върха леко извита нагоре и бухаловидно разширена. Цъфти април—май.

Разпространен е по поляни, из ливадите и в редките храсталаци почти из цялата страна, най-вече в равнините и предпланините.

Химичен състав. Грудките съдържат около 50% добре разтворимо във вода слузно вещество, съставено от глюкоманан, който при хидролиза дава маноза и глюкоза. Освен това драгата съдържа около 30% нишесте, декстрин, захроза и белтъчни вещества.

Действие. Поради богатото си съдържание на слузни вещества грудките на салепа имат покривно, смекчаващо и протизовъзпалително действие.

Приложение. Използват се в народната медицина при остри и хронични заболявания на дихателната система (дразнеща кашлица, трахеит, остри и хронични бронхити), както и при възпалителни заболявания на стомашно-чревния тракт (гастрити, ентероколити, язва на стомаха) с болки, диария.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка от счуканата на ситно дрога се поставя в 250—300 см³ вряща вода и се оставя да ври 5-10 мин, след което се оставя малко да изстине и се прецежда. Запарката се пие гореща при заболявания на дихателната система и студена при болести на храносмилателната система. Приема се по 1 кафена чашка 3—4 пъти на ден.

Бял бор—*Pinus sylvestris* L.

Сем. Борови — *Pinaceae*

Описание. Вечнозелено иглолистно дърво (прил. 50), с право, високо до 40 м стъбло и с прешленовидно разположени клони. Листата са иглести, сивозелени, до 7 см дълги, по две заедно. Шишарките са удължено яйцевидни, събрани на групи, със завити надолу дръжки. Мъжките шишарки са разположени гроздовидно в основата, а женските шишарки на върха на младите клонки.

Разпространение. Расте в планините от 1000 до 2200 м надморска височина, особено по склонове с южно изложение.

Употребяема част. За лечебна цел се използват боровите връхчета (*Turiones Pini*), събрани преди разпукването им. Представяват цилиндрични клонкови пъпки, дълги до 5 см и дебели около 4 мм. Притежават балсамична миризма и смолисто горчив вкус.

Химичен състав. Съдържат около 0,5% етерично масло, което се състои от а-пинен, в-пинен, в-феландрен, лимонен, мирцен, кадинен, силвестрен, борнеал, бор-нилацетат, борнилестер и др.; смолисти вещества, витамин С, танини и др.

Действие. Поради богатото съдържание на етерично масло боровите връхчета упражняват противовъзпалително, пресушаващо бронхиалните секреции, слабо противомикробно, антисептично, както и противогнилостно действие. Имат още известно спазмолитично, жлъчегонно и диуретично действие.

Приложение. Използват се при възпаления на горните дихателни пътища, при хроничен бронхит и бронхиална астма, бронхиектазии и гнилостни бронхити с обилна гнойна секреция. В българската народна медицина боровите връхчета намират приложение още при заболявания на пикочните пътища (пясък и камъни в легенчето и мехура), при скорбут, скрофулоза, водянка, при възпаление на жлъчния мехур, при ревматизъм.

Начин на употреба. Съществуват различни начини на приготвяне и употреба на дрогата. При остри катарии на горните дихателни пътища се правят инхалации, като 20 г дрога се поставя в 250 см³ вряща вода. За вътрешна употреба се приготвя отвара от 100 г борови връхчета и 2 1/2 л вода, която се вари, докато течността остане 1/2 л. Изстиналата и прецедена отвара се подсладва със захар, мед или небет-шекер и се пие по 1 кафена чашка 3 пъти дневно.

При ревматизъм и кожни заболявания се правят бани с отвара от 500 г дрога, варена в продължение на 30 мин с 5 л вода и прибавена към водата за вана.

Поради богатото съдържание на витамин С от листата на бора се приготвя витаминозна напитка (50 г борови иглички се варят с 250 см³ вода в продължение на 20 мин и след изстиване се прецеждат). За подобряване на вкуса може да се прибави сок от лимон и захар.

Сладка папрат — *Polypodium vulgare* L.

Сем. Папратови — *Polypodiaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 51) с хоризонтално, пълзящо коренище, често разположено и над земята, покрито с кафяви, ланцетни, за-острени на върха люспи. Листата са 10—40 см дълги, разположени почти вертикално в две редици по горната повърхност на коренището. Листната дръжка с жълта или зеленикава, обикновено по-къса от петурата, при основата съчленена. Листната петури е кожеста, удължено триъгълна, до продълговат ланцетна, дълбоко пересто изрязана почти до средната жилка, от всяка страна с до 20 дяла. Листните дялове са линейни, заострени или тъпи. Сорите са кръгли, разположени в две редици по долната страна на листните дялове, без ципесто покривало (индузий). Образуват се през юли—август.

Разпространение. Расте по влажни сенчести скали и каменливи места в горите из цялата страна.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Polypodii*, *Rhizoma Filicis dulcis*), събрано през есента.

Химичен състав. Съдържа дъбилни, слюзни и горчим вещества, смоли, белтъчини, сапонини, захари, манит, тлъсто масло, ябълчна, глициризинова и стеаринова киселина.

Действие. Коренището на сладката папрат действа смекчаващо и протнвокашлично. Притежава още жлъчегонно, лаксативно (очисти-телно) и пикочогонно действие.

Приложение. Употребява се при остри възпалителни заболявания на горните дихателни пътища, при чернодробно-жлъчни заболявания, при запек. В народната медицина се използва и при глисти.

Начин на употреба. Приготвя се най-напред студен извлек (3 чаени лъжички стрита на прах дрога се залива с 250 см³ студена вода и се оставя да кисне 8 ч, след което се прецежда) и след това запарка (останалата след прецеждането дрога се залива с 250 см³ вряща вода и след 15 мин се прецежда). Смесват се студеният извлек и запарката и от получената течност се пие няколко пъти дневно.

Великденче — *Veronica officinalis* L.

Сем. Живеничеви — *Scrophulariaceae*

Описание. Многогодишно влакнесто тревисто растение (прил. 54) с пълзящо или приповдигащо се стъбло и изправени цветоносна клонки. Листата са срещуположни, широко яйцевидни или елипсовидни, 1,5—4 см дълги и 1—2 см широки, с къси дръжки. Цветовете са светлосини, 6—7 мм в диаметър, събрани в многоцветни гроздовидни съцветия, излизащи от пазвите на стъбловите листа. Чашката и венчето са четириделни. Тичинките са 2. Плодът е двугнезна многосеменна кутийка. Цъфти от май до август.

Разпространение. Расте из гори и храсталаци доста често в цялата страна до 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използва се надземната част (*Herba Veronicae*), събрана в началото на цъфтежа. Да не се смесва с многобройните други видове от род *Veronica*, разпространени у нас, на които съцветието е върхно или чашката е петделна, или стъблото и листата не са влакнести, или цветните дръжки са по-дълги от чашката.

Химичен състав. Съдържа иридоидни гликозиди, главно аукубин, а също и вероникозид и ладрозид. Освен това са установени дъбилни и горчиви вещества, сапонини, малко етерично масло, манитол, в-ситостерол, фенолни киселини, флаво-ноиди, захари, витамин С, каротен, органични киселини (ябълчна, лимонена, млечна), смолисти вещества и минерални соли.

Действие. Дрогата има противовъзпалително, антисептично и отхрачващо действие.

Приложение. Прилага се при заболявания на дихателната система (bronхити, бронхиална астма и др.) Проявява се още като диуретично и дезинфекциращо пикочните пътища средство, заради което се използва от народната медицина при бъбречнокаменна болест и възпаление на пикочните пътища. В народната медицина се прилага още при някои чернодробно-жлъчни заболявания, при умствена умора, запек и др., а външно (настойка в растително масло) — при някои заболявания на кожата (циреи, изгаряния, гнойни рани).

Начин на употреба. Дрогата се употребява под формата на запарка — 1 супена лъжица ситно нарязана дрога на 250 см³ вряща вода.

След изстиване и прецеждане се пие по 1 кафена чашка 3—4 пъти дневно.

За външна употреба се приготвя настойка в отношение 1 част дрога на 10 части маслинено масло.

Миризлива теменуга — *Viola odorata* L.

Сем. Теменугови — *violaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 52) със силно разклонено коренище, без надземно стъбло, с розетка от листа и 10—25 см дълги, вкореняващи се надземни издънки. Листата са с дълги дръжки, закръглено бъбрековидни до яйцевидно бъбрековидни, в основата дълбоко и тясно, сърцевидни, плитко, ситно и тъпо назъбени. Цветовете са разположени по един в пазвите на розетковите листа, 1,5—2,5 см високи, виолетови или сини, рядко бели, с приятна миризма. Плодът е многосеменна широко яйцевидна до сферична кутийка, разпукваща се при узряване на 3 дяла. Цъфти март—април.

Разпространение. Расте из просветлени листопадни гори и храсталаци в цялата страна докъм 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се коренището с корените (*Rhizoma et radix Violae*, *Rhizoma Violae cum radicibus*) и цветовете (*Flores Violae*).

Химичен състав. Коренището и корените съдържат сапонини, флавоноиди, горчиви вещества, незначително количество етерично масло, гликозида виолутозад (метилов естер на салициловата киселина, гликозидно свързан с вицианоза).

Цветовете съдържат етерично масло, антоциановия гликозид цианин (циани-дин-3,5-диглокозид), захари, органични киселини, слюзни вещества и др.

Действие. Цветовете на миризливата теменуга имат секретолитично (втечняващо бронхиалните секрети), отхрачващо и дезинфекционно действие. Имат още потогонно действие и успокояват нервната система.

Приложение. Използват се при бронхити, суха кашлица, бронхиална астма, коклюш. В народната медицина се прилагат още при нервно безпокойство, безсъние, нервно сърцебиене, хистерия.

Начин на употреба. Две чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 250 см³ вода (студена) и се оставя 1 ден. Това е еднодневната доза. Може да се приготви и сироп: 50 г ситно нарязана дрога се залива с 200 см³ вряща вода и се оставя 24 часа, след което се прецежда и се смесва с 200 г захар. Приема се по 1 чаена лъжичка няколко пъти дневно.

Да се има предвид, че при по-големи дози може да се предизвика повръщане.

Трицветна теменуга — *Viola tricolor* L.

Сем. Теменугови — *Violaceae*

Описание. Едногодишно или двегодишно тревисто растение (прил. 53) с 10-40 см високо стъбло. Листата са тъпо назъбени. Долните са широко яйцевидни до яйцевидно ланцетни, изведнъж стеснени в дръжка, до два пъти по-дълга от петурата; средните са елипсовидни до лапчетни, в основата клиновидно стеснени с много къса дръжка до почти приседнали. Цветовете са единични, 2-3 см дълги, зигоморфни, разположени в пазвите на горните и средните листа, с 3-12 см дълга дръжка. Чашката и венчето са петлистни. Горните венчелистчета са тъмновиолетови, широко обратно яйцевидни, страничните са посветловиолетови, извити встрани, долното е почти триъгълно, на върха врязано, с 15-20 мм дълга шпора, бледовиолетово, рядко жълто или бяло, с 5-7 по-тъмни жилки, в основата оранжево. Цъфти от май до септември.

Разпространение. Расте по тревисти места, из ливади и пасища, в храсталаци и като плевел в обработваеми площи до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Violae tricoloris*), събрани по време на цъфтеж. Да не се смесва с останалите около 30 вида от род *Viola*, разпространени у нас!

Химичен състав. Съдържа флавоноловия гликозид рутин, незначително количество етерично масло, сапонини, слюзни вещества и танини. Трицветната теменуга е много богата на каротеноиди: в-каротен (до 40 мг%), специфичен каротеноид е виолоксантинът. В цветовете се съдържат антоцианови гликозиди: виоланин (про-изводно на делфинидина с глюкоза, рамноза и хидрооксиканелена киселина), делфинидин-3-глюкозид и пеонинидин-3-глюкозид.

Действие. Трицветната теменуга се ползува с името на добро отхрачващо средство. Отхрачващото и действие се отдава на сапонините. Притежава също противовъзпалително и диуретично действие.

Приложение. Употребява се при възпалителни заболявания на дихателната система (bronхити, кашлица с гъсти секрети). В народната медицина се използва още като диуретично средство, при подагра, ревматизъм, като потогонно и „крвоочистително“ средство, при различни кожни заболявания.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 чаени лъжички дрога с 250 см³ вряща вода и след изстиване и прецеждане се пие по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. При необходимост от по-силно отхрачващо действие се взема в по-голямо количество — по 1 кафена чашка 3—4 пъти дневно.

Да се има пред вид обаче, че в големи дози отварата от теменуга може да предизвика дразнене на стомашно-чревния тракт с гадене, повръщане и диария.

Иглика — *Primula veris* L. (*Primula officinalis* (L.) Hill)

Сем. Игликови — *Primulaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 55) с тъпо, едро назъбени листа с продълговато яйцевидна форма и широка крилата дръжка, събрани в при-основна розетка. Повърхността на листата е набръчкана, тъй като жилките от горната страна са силно вдлъбнати, а от долната — силно изпъкнали. Цветоносният стрък е цилиндричен, безлистен, на върха завършва с няколко едри цвята, събрани в сениковидно съцветие. Чашката е тръбесто звънчевидна, неопадлива, с 5 зъбчета. Венчето е яркожълто, фуниевидно в основата, в горната част разперено, петделно. Плодът е яйцевидна, разпуклива, многосеменна кутийка. Коренището е право или извито, сивокафяво, дълго около 10 см и дебело около 5 мм. От всичките му страни излизат многобройни, дълги до 12 см и дебели около 1 мм белезникави коренчета. Цъфти рано през пролетта — от март до юни.

Разпространение. Расте из храсталаците, горите и ливадите по всички предпланински и планински райони на страната.

Употребяема част. Използват се коренището и корените (*Radix et Rhizoma Primulae*), цветовете (*Florcs Primulae*) и листата (*Folia Primulae*). Коренищата с корените се събират преди цъфтеж — през април, и след узряване на семената, когато листата са започнали да жълтеят — през юни, а цветовете през март—юни, листата — през март—май, по време на цъфтеж.

Химичен състав. Коренището и корените съдържат тритерпенови сапонини, от които главният е примулова киселина А (от 5 до 10%), гликозидите примверин и примулаверин, чийто агликони са производни на салициловата киселина. Съдържат се още кетехинови дъбилни вещества и около 0,25% етерично масло. Листата съдържат до 2% сапонини, дъбилни вещества и 5% аскорбинова киселина; цветовете — сапонини и флавоноиди.

Действие. Корените на игликата поради богатото съдържание на сапонини притежават отхрачващо действие. Те предизвикват втечняване на бронхиалните секрети и улесняват тяхното изхвърляне. Имат известно потогонно и диуретично действие. Засилват стомашната секреция. Върху нервната система действуват успокоително.

Приложение. Най-широка е употребата на корените на игликата при катар на горните дихателни пътища, бронхити, бронхиална астма, грип. Използват се

още при възпалителни заболявания на пикочните пътища, трудно уриниране, подагра, шипове и др. Поради голямото съдържание на витамин С и на провитамин А листата на игликата се използват в много страни като пролетна салата против отпадналост, главоболие, при скорбут (недоимък на витамин С), не-доимък на витамин А и др. Цветовете на игликата се прилагат в народната медицина при нервна слабост, безсъние, главоболие.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица ситно счукани сухи корени и 250 см³ вода. Вари се 10 мин, след което запарката се прецежда и се подсладва със захар или с мед. Взема се по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. От цветовете или листата се приготвя запарка, като 8—10 г дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се прецежда след 15 мин. Пие се по 1 кафена чашка 3 пъти дневно.

Подбел — *Tussilago farfara* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 56) с тънко, дълго, разклонено коренище. През ранна пролет от коренището израстват 4—15 см високи, неразклонени стъбла, покрити с дребни, яйцевидно ланцетни, кафявочервени листчета. На върха на всяко стъбло се образува по една цветна кошничка, до 2 см в диаметър, с обливка от един ред листчета. Съцветието легло е голо, без люспи и почти плоско. Цветовете са златистожълти крайните са езичести, а средните — тръбести. Плодовете са тясно цилиндрични, ръбести, на върха с хвърчилка от многобройни власинки. След прецъфтяване стъблата загиват и едва тогава са появяват листата, разположени в розетка. Листата са с дълги дръжки, почти кръгли, 10—20 см в диаметър, в основата сърцевидни, неравномерно, вълнообразно, едро назъбени с червенокафяви зъбчета, отгоре зелени, голи, отдолу — бяло напластени. Цъфти от февруари до април.

Разпространение. Расте по влажни места, най-често по изкопи и насипи, край брегове на реки и потоци, а също из влажни ниви из цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Farfarac*) и цветните кошнички (*Flores Farfarae*). Да не се смесва с видовете чобанка от род *Petasites*, листата на които отгоре са влакнести.

Химичен състав. Листата съдържат 5 —10% слюзно вещество, при хидролиза на което се образуват D-галактуринова киселина, галактоза, глюкоза, арабиноза, ксилоза, рибоза и рамноза. Освен това съдържат горчиво гликозидно вещество — тусилагин, на което се дължи успокоителното действие при кашлица. В листата се съдържат също така сапонини, танини, полизахаридите инулин и декстрин, галова, ябълчна и винена киселина, каротеноиди (около 5 мг%) и аскорбинова киселина.

В съцветията са установени стероидните съединения фитостерол, стигмастерол, фарадиол и тараксантин; флавоноловите гликозиди рутин и хиперин.

Действие. Листата на подбела са отдавна известно средство против кашлица и задух. Притежават омекчаващо, противовъзпалително и отхрачващо действие.

Приложение. Използват се за лечение на ларингит с пресипнал глас, остри катарии на горните дихателни пътища, бронхити, бронхиална астма, възпалителни процеси на белия дроб.

Дрогата се употребява още за лечение на възпалителни заболявания на стомашно-чревния тракт, като апетитостимулиращо и подобряващо храносмилането средство. Използува се и при възпалителни заболявания на пикочните пътища. В народната медицина е популярно налагането на пресни листа от подбел върху рани, язви, циреи, а под формата на лапи от счукани пресни или сухи листа — за лечение на кожни заболявания, възпалени разширени вени на краката, мазоли и др. Сухите листа се използват още за пушене при задух (бронхиална астма).

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се залива с 500 см³ вряща вода и след изстиване запарката се прецежда. Изпива се за 1 ден.

Анасон — *Pimpinella anisum* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Едногодишно растение с 30—60 см високо стъбло (прил. 57). При-основните листа са с дълги дръжки и цели бъбрековидни до яйцевидни петури, в основата сърцевидни, по края назъбени или нарязани. Стъбловите листа са просто перести с 3—5 яйцевидни или обратно яйцевидни назъбени дялове или са 2 до 3 пъти перести с линейно ланцетни дялове. Съцветието е сложен сенник със 7—15 главни лъча, в основата — без обвивка или само с едно листче. Цветовете са бели. Плодовете са 3—5 мм дълги, яйцевидни до яйцевидно продълговати. Цъфти юни—юли.

Разпространение. Отглежда се у нас като етеричномаслена култура и за медицински цели главно в Първомайско, Хасковско, Бургаско и Чирпанско.

Употребяема част. За лечебни цели се използват плодовете (*Fructus Anisi*) и полученото от тях етерично масло (*Oleum Anisi*).

Химичен състав. Плодовете съдържат 2—3% (в някои сортове достига до 6%) етерично масло с главна съставка анетол (80—90%). Освен анетол се съдържат и малки количества метилхавикол, анизалдехид, анизкетон и анизова киселина. Плодовете съдържат 6—28% тлъсто масло, белтъчни вещества, захари, слюзни вещества, около 10% минерални соли и др.

Действие. Плодовете на анасона поради богатото съдържание на етерично масло притежават отхрачващо, антисептично и спазмо-литично действие. Освен това те действуват потогонно и температуропонижаващо.

Приложение. Плодовете на анасона се ползват с голяма популярност като средство за лекуване на кашлица от различен произход. Способствуват за разреждане и изхвърляне на бронхиалните секрети (секретолитично действие). Прилагат се при ангини, ларингити с пресипнал глас, фарингити, хронични бронхити, бронхиална астма. В народната медицина се използват още при различни заболявания на стомашно-чревния тракт — гастрити, ентероколити с болезнена колики, пр.; метеоризъм (газове) и др. Прилагат се още при

заболявания на отделителната система — възпалителни заболявания на пикочните пътища, бъбречнокаменна болест и др.

В народната медицина анасонът се употребява за стимулиране на млечната секреция у кърмачките.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 чаена лъжичка счу-кани плодчета с 1/2 л вряща вода. След 1 час запарката се прецежда, Пие се по 1/2 чаена чаша преди ядене.

Бедреница (каменоломков анасон) — *Pimpinella saxifraga* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с 15—60 см високо стъбло (прил. 58). Приосновните листа са разположени в розетка, с дълги дръжки, перести, с 3—7 двойки странични дялове; дяловете са яйцевидни, назъбени до дълбоко нарязани, в основата закръглени или нишковидни. Средните стъблови листа са почти два пъти перести с тесни, клиновидно стеснени дялове или с напълно редуцирана петура. Съцветието е сложен сенник с 6—25 главни лъча, в основата без обвивка или с 1—4 нишковидни листчета. Цветовете са бели, жълтеникаво-бели или по-рядко розови. Плодовете са 2—2,5 мм дълги, широко яйцевидни. Цъфти юни—август.

Разпространение. Растението се среща по тревисти и каменливи места, из храсталаци и крайнини на гори в предпланините и планините от 400 до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се коренът (*Radix Pimpinelliae*).

Химичен състав. Съдържа кумариновия дериват умбелиферон и фуранокумарините пимпенелин, изопимпинелин, бергаптен, изобергаптен и др. От корена е получено и етерично масло (0,70%) със син цвят, съдържащо около 10% азулени. Освен това са установени дъбилни и смолисти вещества, сапонини, нишесте, захари, белтъчни вещества и др. Плодовете съдържат 1—6% етерично масло, а ендоспермът е богат на тлъсто масло (30%).

Действие. На растението се приписват разнообразни действия. Наличието на етерично масло и сапонини обуславя неговия отхрачващ, секретолитичен ефект. Притежава още съдоразширяващо, спазмолитично, диуретично, потогонно действие.

Приложение. Корените се използват при катар на горните дихателни пътища, при ларингит с пресипнал глас, при бронхит и бронхиална астма. В народната медицина се използват още при заболявания на пикочните пътища, при различни нарушения на храносмилателната система — за стимулиране на апетита, при болезнени спазми на стомаха и червата, газове в червата, при подагра, ревматизъм и др. Външно отварата от сварения на каша корен под формата на лапа се прилага при някои кожни заболявания.

Начин на употреба. Прави се най-напред студен извлек; 1 чаена лъжичка ситно стрит корен се залива с 250 см³ студена вода и след 8 ч се прецежда;

същата дрога се залива с 250 см³ вряща вода и след 10 мин се прецежда. Двете течности се смесват и полученият екстракт се изпива за 1 ден.

Исландски лишей—*Cetraria islandica* (L.) Ach.

Сем. Пармелиеви — *Parmeliaceae*

Описание. В исландския лишей са обединени два растителни организма — гъба и водорасло, които се намират в симбиоза (съжителство) (прил. 59). Та-лусът му е плосък, неправилно вилужно разклонен, понякога с тръбовидни завити дялове. Горната повърхност е кафявозелена, а долната — сивобелезникава. Ръбът на разклоненията има дребни зъбчета, характерни за този вид. По повърхността на талуса се намират плоски, овални, наподобяващи щит спороносни плодни тела — апотеции, които отначало са светли, а впоследствие стават кафяви.

Разпространение. Среща се из гористите и скалистите области на по-високите планини у нас.

Употребяема част е талусът на растението, събран в сухо време.

Химичен състав. Съдържа 50—60% полизахаридно вещество, което се състои от лихенин, разтворим в гореща вода, и изолихенин, който се разтваря в студена вода. Високото съдържание на полизахариди прави исландския лишей една от най-добрите слузни дроги. Горчивият вкус на дрогата се дължи на фураропрото-цеттаровата киселина (до 3%), а увеличаващото резорбцията действие — на протолихестериновата киселина (1,5%). В състава на дрогата влиза и усниновата киселина, която има антибиотично действие.

Действие. Исландският лишей упражнява покривно, защитно и смекчаващо действие върху лигавицата на дихателните пътища и стомашно-чревния канал.

Приложение. Използува се за успокояване на кашлицата при катар на горните дихателни пътища, при бронхит, бронхиална астма, коклюш, туберкуозна кашлица.

Използува се широко в народната медицина още за възбуждане на апетита и за лекуване на редица стомашно-чревни заболявания -гастрит, ентероколит, атония на стомаха, язва на стомаха и дванадесетопръстника, диария, хроничен запек и др.

Начин на употреба. Една супена лъжица счукана дрога се за-парва с 250 см³ вода и се вари 5 мин. След изстиване се прецежда и се пие по 1—2 супени лъжици 4—6 пъти дневно, за предпочитане преди ядене.

Бударица — *Gaieopsis tetrahit* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Едногодишно растение с 15—40 см високо, четириръбесто стъбло с власники (прил. 60). Листата са срещуположни, долните са яйцевидни, а горните — ланцетни, назъбени. Цветовете са розовочервени или почти бели. Венечната тръбица е не по-дълга от чашката; горната устна е шлемовидна, а долната триделна с обратно сърцевиден среден дял,

в основата от горната страна с два кухи роговидна израстъка. Тичинките са 4, разположени под горната устна. Плодът се разпада на 4 орехчета. Цъфти през юни—август.

Разпространение. Расте по сухи тревисти и каменливи места и като плевел из посевите.

Употребяема част. Използува се цъфтящата надземна част (*Herba Galeopsidis*).

Химичен състав. Съдържа около 1% силикати (от тях около 0,25% разтворими във вода), малко етерично масло, 5—10% танини, флавоноиди, иридоидния гликозид галиридозид, смоли, мазнини, восъци и др.

Действие. Дрогата оказва отхрачващо действие.

Приложение. Използува се за лечение на бронхити с гъсти секрети, бронхиална астма, кашлица при белодробна туберкулоза и други заболявания (като помощно средство). В народната медицина бударицата е била използвана и при анемии.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица дрога и 250 см³ вряща вода. Вари се 5 мин. Пие се по 1 кафена чашка 3 пъти дневно.

Сапунче — *Saponaria officinalis* L.

Сем. Карамфилови — *Caryophyllaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 6i) с дълго, пълзящо, разклонено коренище и цилиндрични, отвън червенокафяви, надлъжно набраздени корени. Стъблата са 30—70 см а понякога и до 1 м високи, приповдигащи се или изправени, в горната част слабо разклонени. Листата са срещуположни, ланцетни, елипсовидни или продълговати, целокрайни, заострени, 5—12 см дълги, с 3 надлъжни жилки, в основата стеснени в много къса дръжка или приседнали. Цветовете са бели или бледорозови, разположени по 3—7 в пазвите на горните листа и образуващи на върха на стъблото метличести съцветия. Чашката е тръбеста, до 2 см дълга. Венчелистчетата са 5. Тичинките са 10. Плодът е продълговато яйцевидна многосеменна кутийка. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по влажни песъчливи и чакълести места край реки и потоци, из храсталаци и горски поляни в низините и предпланините докъм 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Saponariae*) и цъфтящата надземна част (*Herbs Saponariae*).

Химичен състав. Корените съдържат около 5% сапонини, главно сапурбин и сапурбинова киселина. Сапурбинът е тритерпенов сапонин с агликон гипсогенин. В листата е установен флавоноловият гликозид сапонарин (7-О-глюкозил-изовитексин), който при хидролиза дава изовитексин (сапонаретин) и витексин, които са апигенинови С-гликозиди. Освен това в листата се съдържа и до 1 % аскорбинова киселина.

Действие. Широката популярност на сапунчето като отхрачващо средство е свързана с действието на съдържащите се в неговите корени сапонини. Те предизвикват втечняване на гъстите бронхиални секрети и улесняват тяхното изхвърляне.

Приложение. Корените се използват за лечение на бронхити, бронхиална астма и други заболявания на дихателната система, съпровождащи се с гъсти, трудно отделящи се храчки и мъчителна кашлица. Дрогата има още слабително, потогонно и диуретично действие.

В народната медицина се използва още като жлъчегонно средство при чернодробно-жлъчни заболявания, при ревматизъм, ставни болки; подагра, при метеоризъм, кожни обриви.

Начин на употреба. Приготвя се воден извлек, като 1 чаена лъжичка стрити на прах корени се заливат с 250 см³ студена прева-рена вода и се оставят да киснат в продължение на 8 ч. От precedentния извлек се пие по 1 кафена чашка няколко пъти дневно (за предпочитане след нахранване). Може да се приготви и отвара от 1 чаена лъжичка стрити корени и 250 см³ вряща вода. След като ври 5 мин, се оставя да изстине и се прецежда. Взема се по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. Отхрачващото действие може да се засили, ако към нея се прибавят 5 г анасоново-спиртни капки и 1 чаена лъжичка сода бикарбонат. За подобряване на вкуса може да се прибави сироп.

Забележка. Препоръчаните дози трябва да се спазват стриктно, тъй като съдържащите се в дрогата сапонини са токсични и при предозиране могат да предизвикат гадене, повръщане, болки в корема, диарии.

Риган— *Origanum vulgare* L.

Сем. Устоцветни - *Lamiacea (Labiatae)*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 62) с късо, пълзящо коренище. Стъблата са 30—80 см високи, изправени, четириръбести, в горната част разклонени. Листата са срещуположни, с дръжки, продълговато яйцевидни, 1—4 см дълги, целокрайни или неясно назъбени, на върха заострени, отгоре тъмозелени, отдолу сивозелени. Цветовете са много дребни, светлочервени или розововиоле-тови, разположени в пазвите на керемидообразно припокриващи се виолетови прицветници. Събрани са по 5—25 в класовидни групи, които образуват щитчета, а от тях се формира сложно метличесто съцветие. Чашката е тръбеста с 5 зъбчета. Венчето е двуустно. Тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 тъмнокафяви закръглено яйцевидни орехчета. Цъфти от юли до септември.

Разпространение. Расте из храсталаци, по каменливи места и в редки гори предимно в предпланините и планините из цялата страна докъм 1600 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цветоносните върхни части (*Herba Origanī*), събрани по време на цъфтеж, като се отрязват на около 20 см от върха.

Химичен състав. Съдържа 0,5—1,5% етерично масло, в състава на което влизат главно тимол и карвакрол (до 50%), сесквитерпени (12,5%), геранилацетат (2—5%) и др. Освен това

в дрогата се съдържат дъбилни вещества, флавоноиди — производни на лутеолина, диосметина и апигенина.

Действие. Поради съдържанието на етерично масло риганът притежава антисептично, отхрачващо, антиспастично и успокояващо нервната система действие. Стимулира секрецията на потните, храносмилателните и бронхиалните жлези, засилва перисталтиката на червата, възбужда апетита.

Приложение. Билката се употребява като потогонно, успокояващо кашлицата и отхрачващо средство при остри катарии на горните дихателни пътища, при бронхит, трахеит, бронхиална астма, коклюш. Влиза в състава на различни гръдни чаеове. Използува се още при атония и газове в червата, спазми на стомаха и червата, чернодробни и жлъчни заболявания. Поради успокояващото му действие върху централната нервна система намира приложение в народната медицина при нервна възбуда, безсъние, главоболие, полова възбуда. Външно се прилага под формата на бани при кожни заболявания - екзема и др.

Начин на употреба. Приготвя се чай от 1 кафена лъжичка дрога и 200 см³ вода, който се вари 5 минути и се пие топъл. За еднократна доза се приготвя запарка от 2 чаени лъжички дрога и 50 см³ вряща вода, която кисне 2 ч, след което се прецежда. Пие се по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно преди ядене.

За външна употреба се вари 100—200 г дрога с 2—3 л вода в продължение на 10 мин. Прецежда се и се прибавя към водата за къпане.

Мащерка (бабина душица, овчарски босилек) — *Thymus sp. div.*

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae (Labiatae)*

Описание. Многогодишни тревисти растения или малки полухрастчета с пълзящи или полегнали стъбла и възходящи цветносни клонки, високи до 20 см (прил. 66). Листата са срещуположни, приседнали или с къси дръжки, линейно ланцетни, яйцевидни или елипсовидни, с точковати жлези и жлезисти власинки. Цветовете са розови, лилави или бели, събрани по много в пазвите на най-горните листа, като образуват сбити или прекъснати класовидни или метличести съцветия. Чашката и венчето са двуустни. Тичинките са 4. Плодът се разпада на 4 едносеменни орехчета.

Разпространение. Полиморфен род с много голям брой видове и форми, които трудно се разграничават. У нас са разпространени около 15 вида. Срещат се по сухи тревисти и скалисти припечни места из горските поляни и пасища, а по-рядко в ливадите из цялата страна от морския бряг до планинските върхове. Най-широко са разпространени в предпланинските и средно високите части на планината.

Употребяема част. Използват се цъфтящите надземни части (*Herba Serpylli*).

Химичен състав. Съдържат 0,5—1% етерично масло с твърде различен състав в зависимост не само от таксономичната принадлежност, но и от екологичните условия. В състава на етеричното масло влизат главно тимол, карвакрол и р-ци-мол, но също терпинен, терпинеол, борнеол и др. В дрогата се съдържат още около 5% дъбилни вещества, смоли, флавоноиди, урзолова и олеанолова киселина, горчиво вещество и др.

Действие. Поради богатото съдържание на етерично масло мащерката притежава антисептично, противовъзпалително, отхрачващо, спазмолитично и газогонно действие. Има и известно болкоуспокояващо действие, успокоява нервната система.

Приложение. Мащерката се използва като отхрачващо, бронхоразширяващо и дезинфекциращо средство при остри катарни на горните дихателни пътища, при хроничен бронхит, коклюш, бронхиална астма, при суха и еластична кашлица, белодробни възпаления.

Широко приложение намира и за лечение на различни заболявания на храносмилателната система — хронични гастрити и язва на стомаха, колики на стомаха и червата, метеоризъм (газове в червата), диарии, гнилостни процеси, чревни паразити.

В българската народна медицина дрогата се прилага още при нервна възбуда, безсъние, главоболие, малокръвие. Външно се използва за гаргара и плакнене на устата при зъбобол и възпаление на устната лигавица и под формата на бани — при ставни и нервно-мускулни заболявания (радикулити, неврити, миозити и др.). Под формата на лапи се препоръчва като антисептично и дезинфекционно средство при различни гнойни възпаления на кожата — циреи, гнойни рани и пр.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 супени лъжици ситно нарязана дрога и 1/2 л вряща вода. След изстиване запарката се прецежда и се пие студена по 1 кафена чашка 3—4 пъти на ден. Прилага се още под формата на чай, приготвен от 1 чаена лъжичка мащерка и 250 см³ вряща вода, подсладен със захар или мед.

За външна употреба (бани, гаргара) се използва запарка от 100 г дрога и 2 л вряща вода, която след изстиване се прецежда.

Червена детелина — *Trifolium pratense* L.

Сем. Бобови — Fabaceae

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 65) с изправени или възходящи 10—50 см високи стъбла и тройни последователни листа. Листчетата са 1—3 см дълги и 0,5—1,5 см широки, елипсовидни или обратно яйцевидни, целокрайни или плитко назъбени. Съцветията са сферични главички, 2—3 см в диаметър. Цветовете са червени или розови. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте по тревисти места и в ливадите, равнините и планините до 2200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цъфтящите надземни части (*Herba Trifolii pratensae*).

Химичен състав. Съдържа флавоноиди от различен тип: флавона пратол; флавонолите изорамнетин, трифолин и пратолетин; изофлавонолите формонетин, генистеин и биоханин А; освен това съдържа фурфурол, органични киселини (р-кумарова, кетоглутарова и салицилова), алантоин и алантоинова киселина; различни ферменти и др.

Действие. Омекчително, кръвоспиращо, ранозаздравяващо. Приложение. Съцветията се използват като омекчаващо средство при кашлица, бронхит и прегракналост на гласа. Освен това във вид на чай се прилага при маточни кръвоизливи. Външно — при рани, изгаряния и пъпки.

В народната медицина листата и съцветията се препоръчват като диуретично средство и за повръщане при отравяния.

Начин на употреба. Под формата на отвара от 5 г дрога на 100 см³ вода, която се изпива за един ден. Правят се компреси и лапи за външна употреба.

Полски мак (кадънка)—*Papaver rhoeas* L.

Сем. Макови — *Papaveraceae*

Описание. Едногодишно растение с бял млечен сок (прил. 63). Стъблото е 20—90 см високо, надлъжно наребено, най-често разперено влакнесто, с твърда четинести власинки. Листата са един или два пъти перести, приосновните с дръжки, стъбловите приседнали. Цветовете са яркочервени, по-рядко розови или бели, с 10—20 см дълги дръжки, разположени по върховете на стъблото и разклоненията. Чашката е двулистна, опадваща при разцъфтяването. Венчето е четирилистно. Тичинките са многобройни. Плодът е продълговато обратно яйцевидна кутийка с непълни прегради и кръгли отвори под дисковидно близалце, през които се разсейват многобройни дребни черни семена. Цъфти от май до август.

Разпространение. Полският мак е разпространен най-често като плевел, особено в житните култури, но също по сухи тревисти места, из синури, край пътища и жп линии в равнините и предпланините докъм 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се венечните листа (*Flores Rhoeados*).

Химичен състав. Съдържа алкалоидите реадин и реаденин, близки до изохинолиновите алкалоиди на сънотворния мак, но също така незначителни количества папаверин, тебаин, глауцин и др. Цветът на венечните листа се дължи на антоциановите гликозиди мекоцианин и мекопеларгонин. Освен това са установени слюзни и смолисти вещества, пектин, минерални соли, органични киселини и други.

Действие. Цветовете на полския мак притежават омекчаващо и противокашлично действие.

Приложение. Използват се за успокояване на мъчителна кашлица. В българската народна медицина отвара от цветовете на полския мак се препоръчва още при диария, дизентерия, нощно напикаване. Отвара от плодовите кутийки е използвана при коремни болки, кашлица, нередовна менструация, при сърцебиене и др.

При малки деца употребата му е опасна поради обстоятелството, че има действие, подобно на това на опия, макар и много по-слабо.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 супени лъжици дрога и 250 см³ вряща вода. Взема се по 1 супена лъжица на 2 ч. Препоръчва се още под формата на сироп, приготвен от 50 г цветове, залети с 400 см³ вряща вода, в

която е разтворена 1 г винена или лимонена киселина. След престояване 4 ч се филтрира и течността се сварява с 500 г захар.

Пирински чай — *Sideritis scardica* Griseb.

Сем. Устноцветни - *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Многогодишно сивовлакнесто тревисто растение с прави или при-повдигащи се 15—30 см високи цветоносни стъбла. Листата са срещуположни, целокрайни, долните са продълговато ланцетни, с къси дръжки, а горните - сърцевидни, приседнали. Прицветниците са лимоненожълти, широко сърцевидни. Цветовете са жълти, с тръбесто звънчевидна чатка, двуустно венче и 4 тичинки. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по сухи варовити скали и каменливи места в Южен Пирин, Славянка и Средните Родопи от 1400 до 2200 надморска височина.

Употребяема част. Използват се цъфтящите връхни части на стъблото заедно с листата (*Herba Sideritis scardicae*).

Химичен състав. Съдържа етерично масло, горчиви вещества и танини.

Действие. Билката има смекчаващо, потогонно и противокашлично действие.

Приложение. Употребява се под формата на топъл чай с приятен мирис на лимон при бронхит и кашлица.

Начин на употреба. Нарязват се на ситно 3—4 стръка от билката и се заливат с 500 см³ вряща вода. Запарката се пие топла по 1 чаена чаша.

Лечебна медуница (меча пита) — *Pulmonaria officinalis* L.

Сем. Грапаволистни — *Boraginaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прпл. 64) с право, 15—30 см високо стъбло, покрито с разперени четинести власинки. Приосновните листа, които се развиват едва през лятото, са с дълги до 15 см дръжки и сърцевидно яйцевидни, целокрайни петури — до 15 см дълги и до 10 см широки, грапаво четинесто влакнести, с характерни белезникави петна. Стъбловите листа са последователни, приседнали и много по-дребни. Цветовете са с дълги дръжки, увиснали, разположени на върха на стъблото, отначало розовочервени, а след това синьо-виолетови. Чашката е петделна. Венчето е тръбесто, на върха петделно. Тичинките са 5. Цъфти от март до май.

Разпространение. Расте из сенчести храсталаци и влажни широколистни гори в предпланинския и планинския пояс на цялата страна. Отглежда се понякога и като декоративно растение.

Употребяема част. Използват се листа (*Folia Pulmonariae*) и цъфтящите надземни части (*Herba Pulmonariae*). Да не се смесва с другите 3 вида медуници, разпространени у нас, на които листата са винаги без петна!

Химичен състав. Съдържа до 15% минерални вещества, от които около 1% разтворими и около 4% неразтворими силикати, редица микроелементи и особено манган; слузни

вещества, сапопини, 6—10% дъбилни вещества, около 1% алантоин, витамин С, каротен, фитостерол и др.

Действие. Медуницата има противовъзпалително, омекчаващо и диуретично действие поради наличието на слузни вещества.

Приложение. Използва се за лечение на възпалителни процеси на дихателните пътища (трахеити и трахеобронхити, хронични бронхити), при бронхиална астма. Прилага се още при диарии, хемороиди, нощно напикаване. Външно поради противовъзпалителното и омекчаващото действие се прилага за лечение на някои екземи, за промивка на рани.

Начин на употреба. Запарва се 2 супени лъжици ситно нарязана дрога с 400 см³ вряща вода. Прецежда се след 15 мин. Пие се след подсладжане със захар или мед по 1 винена чаша 3 - 4 пъти дневно.

Телчарка—*Polygala major* Jacq.

Сем. Телчаркови — *Polygalaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с приповдигащи се стъбла, високи 15—40 см. Листата са последователни, приосновните са обратно ланцетни, а стъбловите — ланцетни до линейни. Съцветието е грозд с 20—50 цвята. Цветовете са пурпурночервени, синьовиолетови или бели. Чашката е петлистна с 2 по-едри венчевидно обагрени листчета (крилца). Крилцата са с 1/4 по-къси от тръбовидната част на венчето, Венчелистчетата са 3, а тичинките 8. Цъфти юни—юли.

Разпространение. Расте по тревисти места и в ливадите, предимно в предпланинския и планинския пояс из цялата страна.

Употребяема част. Използват се коренищата и корените (*Rhizoma et Radix Polygalae inajoris*).

Химичен състав. Съдържа тритерпенови сапонини, фитостероли, амониеви бази, етерично масло, тлъсто масло, свободни захари, слузни вещества.

Действие. Корените на телчарката поради съдържанието на сапонини имат секретолитично и отхрачващо действие — усилват секрецията на бронхиалните жлези и съдействуват за по-лесното изхвърляне на гъсти бронхиални секрети.

Приложение. При остри и хронични бронхити и други заболявания на дихателните пътища. Използват се още при катар на стомашно-чревния тракт. За външна употреба се препоръчват водните извлеци при лечение на фурункули, гнойници и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 чаени лъжички дрога и 400 см³ гореща вода. След изстиване се прецежда и се пие по 1 кафена чашка 3—4 пъти на ден.

Копитник—*Asarum europaeum* L.

Сем. Копитникови – *Aristolochiaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с пълзящо разклонено коренище. Стъблата са 2—5 см дълги, полегнали или приповдигащи се. Листата са 5—10 см широки, бъбрековидни до закръглени, целокрайни, кожести, с дълги до 10 см дръжки. Цветовете са единични, връхни, с прост звънчевиден, триделен околоцветник, около 1,5 см дълъг, виолетовокафяв. Тичинките са 12, Плодът е шестгледна кутийка. Цъфти от март до юни.

Разпространение. Расте из влажни, сенчести, най-често букови гори в предпланините и долния планински пояс до 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се цялото растение заедно с корена (*Herba et Radix Asari*). Употребява се прясно и изсушено.

Химичен състав. Съдържа 1% етерично масло с главни съставки азарон (фе-нилпропаново производно), и диазарон. Тези две съединения в етеричното масло са около 30%. Те са летливи отровни вещества. Освен това в етеричното масло се съдържат азарилов алдехид, пинен, евгенол, метилевгенол и борнилацетат. Коренището съдържа още дъбилни и слузни вещества, въглехидрати. От растението е изолиран алантоин и два флавонови гликозида. Смята се, че азаронът има наркотично действие.

Действие. Копитникът притежава отхрачващо, диуретично и успокояващо нервната система действие.

Приложение. Дрогата се използва в народната медицина при кашлица, воднянка, при нервна възбуда, главоболие, мигрена. Народната медицина я препоръчва още като средство против пианство.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 чаена лъжичка дрога и 250 см³ вряща вода. Прецежда се и се пие по 1 кафена чашка 2—3 пъти на ден. За отвикване от пиене към виното се прибавя 1 чаена лъжичка от билката и 1 чаена лъжичка счукани зелени обвивки от плод на орех.

Забележка. Да се внимава с употребата на дрогата поради силната ѝ токсичност!

Бръшлян — *Hedera helix* L.

Сем. Бръшлянови — *Araliaceae*

Описание. Вечнозелен храст с пълзящи или катерливи стъбла (прил. 67), по които се развиват адвентивни въздушни корени, служещи за закрепване. Листата са 3—10 см дълги, кожести, лъскави, по цветоносните клонки яйцевидни или елипсовидни, а по вегетативните стъбла 3—5-делни с триъгълни целокрайни дялове. Съцветията са сениковидни, разположени по върховете на клопките. Цветовете са жълтозелени с петделна чашка и венче. Плодовете са кълбовидни, при узряване тъмновиолетови или черни, сочни, лъскави, с по 3—5 закръглени тристенни семена. Цъфти август—септември, а плодовете узряват на следващата пролет.

Разпространение. Расте из широколистните и смесените гори, по-рядко и по скали из цялата страна докъм 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Hederae*).

Химичен състав. Съдържа до 5% хедерасапонин С, агликон на който е три-терпенът хедерагенин. Освен това съдържа флавоноловия гликозид рутин, хлорогенова и кафена киселина, скополин, дъбилни вещества, смоли, пектин, каротен и др.

Действие. Бръшлянът има противокашлично действие, втечнява бронхиалния секрет. Има изразено противовъзпалително действие.

Приложение. Използува се при бронхит, кашлица от различен произход, при чернодробно-жлъчни заболявания, при ревматизъм и подагра. С широка популярност се ползува външното прилагане на дрогата — при мазоли, гнойни рани, брадавици, изгаряния, при косопад, бяло течение.

Начин на употреба. Прави се студен извлек, като 1/2 чаена лъжичка ситно нарязани листа се заливат с 250 см³ студена вода и се оставят да киснат 8 часа. Тази доза се употребява за 1 ден.

Лечебна пищялка (ангелика) — *Angelica archangelica* L. (*Archangelica officinalis* Hoffm.)

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо месесто коренище. Стъблото е до 1,5 м високо, право, цилиндрично, кухо, в горната част разклонено. Листата са двойно или тройно пересто разделени, с големи, силно издути влагалища. Съцветието е сложен сенник с 20—40 главни лъча. Цветовете са жълтозеленикави. Цъфти юли—август.

Разпространение. Расте по влажни и сенчести места, много на-рядко в Източна и Средна Стара планина и в Родопите. У нас много по-широко е разпространена горската пищялка *Angelica sylvestris* L.

Употребяема част. Използват се коренището с корените (*Rhizoma et Radix Angelicae*) и плодовете (*Fructus Angelicae*)

Химичен състав. В коренището се съдържа около 1% етерично масло с главна съставка р-феландрен, а също а-пинен, р-цимол и др. С фармакологично-действие са и съдържащите се кумарини — ангелицин, остол, остенол, императорин, ксантотоксин, бергаптен, умбелиферон, умбелипренин, и някои други съединения, като ангеликовата киселина, флавоноиди -- производни на нарингенина, β-ситостерол и др.

Плодовете съдържат етерично масло (около 1 %) с основна съставка Р- феландрен; до 17% тлъсто масло; кумариновите производни ксантоксол, ксантотоксин, бергаптен, императорин; фурокумарина фелоптерин и др.

Действие. Дрогата има откашлично, потогонно, диуретично и обезболяващо действие, успокоява спазмите на гладкомускулните органи. Възбужда жлъчната секреция.

Приложение. Използва се при ангина, грип, кашлица, при бо-лезнени колики, при газове в червата. Външно под формата на гар-гара се прилага при ангина, а като бани — при хистерия и други нервни заболявания.

Начин на употреба. Прави се „студена запарка“ - 1/2—1 чаена лъжичка дрога се залива с 250 см³ студена вода и след 1/2 ч се въз-варява няколко минути. Изпива се за 1 ден.

Волски език — *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman (*Scolopendrium vulgare* Sm.)

Сем. Папратови – *Poiypodiaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо коренище (прил. 68). Листата са 15-50 см дълги и 3—6 см широки, кожести, широко линейни, целокрайни, по края леко вълновидни, в основата сърцевидни, с дръжки. Спорите са линейни, 8 до 18 мм дълги, наредени от долната страна на листата в две редици, косо спрямо средната жилка и успоредно помежду си. Спорите се образуват през юли—август.

Разпространение. Расте из сенчести и влажни скалисти места в горите, най-често в дъбовия пояс.

Употребяема част. Използват се листата без дръжките (*Folia Scolopendrii*).

Химичен състав. Установени са дъбилни и слузни вещества, свободни ами-нокиселини — аспарагинова, глутаминова и др.

Действие. Листата на волския език имат омекчаващо действие, успокояват кашлицата, болката. Имат известно кръвоспиращо и про-тивовъзпалително действие.

Приложение. При кашлица, дължаща се на различни причини, при жлъчни и бъбречни възпалителни заболявания, при гръдна жаба.

Начин на употреба. Прави се запарка - 1 супена лъжица дрога се залива с 250 см³ вряща вода. След изстиване се прецежда. Изпива се на 3 части за 1 ден.

Лопен — *Verbascum phlomoides* L. *Verbascum thapsiforme* Schrad.

Сем. Живеничеви *Scrophulariaceae*

Описание. Двегодишни мъхесто влакнести тревисти растения (прил. 69). През първата година образуват само листната розетка, а през втората право, неразклонено, до 1,5 м високо стъбло с последователни листа. При *V. phlomoides* стъбловите листа са приседнали, полустъблообхващащи, а при *V. thapsiforme* низбягват почти по цялата дължина на междувъзлията, т. е. листната петура продължава надолу по стъблото и под мястото на прикрепване, като е сраснала с него и затова стъблото изглежда крилато. Цветовете са жълти, събрани на върха на стъблото в многоцветни силно удължени класовидно гроздовидни съцветия. Прицветниците при *V. phlomoides* са 1 —1,5 см дълги, а при *V. thapsiforme* от 1,5 до 4 см. Чашката и венчето са дълбоко петделни. При *V. phlomoides*

дяловете на чашката са ланцетни и на върха изведнъж стеснени в осил, а при *V. thapsiforme* са яйцевидни, на върха заострени, но без осил. Тичинките са 5, сраснали за венчето. Дръжките на горните 3 по-къси тичинки са покрити с белезникави власинки. Плодът е многосеменна кутийка. Цъфтят юни—август.

Разпространение. Срещат се по сухи тревисти места, песъчливи и каменливи склонове, из редки храсталаци, по необработваеми площи, край пътища и огради в цялата страна.

Употребяема част. Използува се венчето с прикрепените към него тичинки без чашката (*Flores Verbasci*). Дрогата се получава от двата описани вида. Освен тях у нас са разпространени още около 30 вида лопен, от които *V. phlomoides* и *V. thapsiforme* могат да се отличат със следните характерни белези:

- а) съцветието е покрито само с прости или звездовидни власинки, а не с жлезисти;
- б) цветовете са разположени в пазвите на прицветниците на групи по няколко, а не са единични;
- в) тичинковите дръжки на горните три по-къси тичинки са по-крити с бели или жълтеникави власинки, а не с виолетови;
- г) тичинковите дръжки на долните две по-дълги тичинки са изцяло голи, а не влакнести;
- д) прашниците на долните две по-дълги тичинки низбягват по тичинковите дръжки, а не са бъбрековидно закръглени.

Химичен състав. Съдържа до 2% слюзни вещества, около 20% захари, сапонини, иродоида аукубин, флаваноновия гликозид хесперидин (хесперитин-7-рутинозид), каротеноидните багрила Р-каротен и х-кроцетин, следи от етерично масло и кумарини.

Действие. Лопенът има омекчаващо, противовъзпалително и от-храчващо действие, дължащо се на съдържащите се в него сапонини и слюзно вещество.

Приложение. В народната медицина се употребява при заболявания на дихателната система: бронхит с обилна бронхиална секреция, бронхиална астма, коклюш, остър катар на горните дихателни пътища с пресипнал глас и др. Използува се още при възпалителни заболявания на стомашно-чревния тракт, диария, чернодробно-жлъчни заболявания. Под формата на запарка понякога се прилага като външно омекчаващо и противовъзпалително средство за гаргара и плакнене на устата и гърлото и за бани при скрофулоза. Дрогата от лопен влиза в състава на гръдни чаеви.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 супена лъжица ситно нарязан цвят от лопен и 250 см³ вряща вода. Пие се по 1 винена чаша 2—3 пъти на ден.

Росянка — *Drosera rotundifolia* L.

Сем. Росянкове – *Droseraceae*

Описание. Дребно многогодишно насекомоядно растение с приземна листна розетка и 5—15 см високо, тънко, безлистно, червеникаво, цветоносно стъбло. Листата са почти кръгли, 0,5—1 см в диаметър, изведнъж стеснени в 1,5—3 см дълга дръжка. Горната повърхност на

листата е покрита с червеникави жлезисти власинки с различна дължина, като най-дългите (4—5 мм) са разположени в периферията. Когато насекомото кацне на листа, власинките се извиват към него, обливат го с лепкав секрет, а след това отделят и ферменти, с които го смилат. Съцветието е ци-мозно — едностранен, в началото охлювидно завит монохазий, съставен от 6—10 цвята. Цветовете са бели, с петделна чашка и петлистно венче. Цъфти юни—август.

Разпространение. Среща се рядко из мочурливите торфени ливади и торфищата в планините между 1200 и 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се цялата надземна част (*Herba Droscae*).

Химичен състав. Съдържа нафтохиноните дрозерон и плумбагон, антоцианови пигменти, органични киселини (ябълчна, лимонена и бензоена), флавоноидите кверцетин и кемпферол, флавоноловия гликозид хиперин, елагова киселина, един протеолитичен фермент, малко танини (1,5%) и др.

Действие. Росянката има отхрачващо, потогонно, антиспастично действие.

Приложение. В народната медицина дрогата се използва при спастични бронхити, бронхиална астма, коклюш и др. Да се има пред вид, че в големи дози билката е токсична.

Начин на употреба. Приготвя се запарка (чай) от 1 супена лъжица дрога и 500 см³ вряща вода. Остава се да изстине и след 2 часа се прецежда. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно. Подслажда се със захар или мед.

Лечебен исоп — *Hyssopus officinalis* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Ароматично многогодишно тревисто растение с многобройни изправени, четириръбести стъбла, високи 20—60 см. Листата са срещуположни, почти приседнали, целокрайни, ланцетни или линейно ланцетни, по края леко завити към долната страна, 1—5 см дълги и 1—10 мм широки. Цветовете са синьовиолетови, по-рядко бели, събрани по 3—7 в пазвите на листата и образуват по върха на стъблото и клонките продълговати класовидни съцветия. Чашката е петделна, венчето е двуустно, около 1 см дълго. Тичинките са 4, забележимо стърчащи навън от венчето. Цъфти от юли до септември.

Разпространение. Расте по варовити скали в Югозападна България и в Белоградчишко.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Hyssopii*), събрана по време на цъфтене.

Химичен състав. Съдържа около 1 % етерично масло, в състава на което като главни компоненти влизат пинен и пинокамфон (около 50%), а също цинеол, кам-фен и сесквитерпени. Освен това в дрогата се съдържат дъбилни вещества, олеа-нолова и урзолова киселина, р-ситостерол, дитерпеновото горчиво вещество марубин, розмаринова киселина, флавоновият гликозид диосмин и хизопин, смоли, захари, минерални соли, органични киселини и др.

Действие. Отхрачващо, противовъзпалително.

Приложение. Като отхрачващо средство при кашлица, при хроничен бронхит, бронхиална астма. Използува се още при хронични възпалителни заболявания на стомашно-чревния тракт, диспепсия, запек.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 чаена лъжичка ситно нарязана дрога и 250 см³ вряща вода. Пие се топла, по 1/2 чаша 3—4 пъти дневно. Може да се използва и външно за промивка на язви, рани и за плакнене на устата при възпалителни процеси в устната кухина и гърлото.

Евкалипт — *Eucalyptus globulus* Labiil.

Сем. Миртови — *Myrtaceafi*

Описание. Вечнозелено дърво, високо 50—70 м. Младите клонки са четириръбести, със срещуположни, приседнали, яйцевидни листа, отгоре зелени, а отдолу сребристобели, с дебел восъчен налеп. Листата на по-старите клонки са последователни, тясно ланцетни и сърповидно извити.

Разпространение. Отглежда се в области със субтропичен топъл климат из Средиземноморието, по Кавказкото черноморско крайбрежие, даже в Южна Украйна и Молдавия. Родината на евкалипта е Австралия.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Eucalypti*) и полученото от тях етерично масло (*Oleum Eucalypti*).

Химичен състав. В листата се съдържа 1,5—3% етерично масло с главна съставка 1,8-цинеол (евкалиптол) — до 80% Освен това евкалиптовото масло съдържа пинен, камфен, терпинеол и малко количество сесквитерпенови алкохоли и алдехиди от кадиненов тип, В листата се съдържат и дъбилни вещества.

Действие. Поради съдържанието на етерично масло дрогата има антисептично, анестетично, противовъзпалително и съдосвиващо действие.

Приложение. Под формата на настойка или отвара, или като евкалиптово етерично масло евкалиптът се употребява за инхалации при възпалителни заболявания на гърлото, при трахеити, бронхити, абсцес и гангрена на белия дроб. Вътрешно се използва отвара от листата като отхрачващо и дезинфекциращо средство при хронични бронхити. Отварата от листата на евкалипта се употребява външно под формата на лапи или за промиване на гнойни рани, абсцеси, флегмони и за промивки в гинекологичната практика. Евкалиптовото масло се използва за намазване на носната лигавица (в слънчогледово масло 2:100) при хрема, грип и др., както и за лечение на различни гнойни заболявания на кожата.

Начин на употреба. Прави се запарка от листата на евкалипта — 5 г листа на 250 см³ вряща вода. Взема се от изстудената запарка по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. За инхалации и гаргара се поставя 1 -2 супени лъжици извлек в 1 чаша вода.

Драка — *Paliurus spina-christi* Mill. (*Paliurus aculeatus* Lam.)

Сем. Зърникови — *Rhamnaceae*

Описание. Бодлив храст със силно разклонено от основата стъбло, високо 2—3 м. Листата еа последователни, яйцевидни или елипсоидни до закръглени, леко неравностранны, 2—4 см дълги и 1,5—3 см широки, неясно назъбени или целокрайни, кожести, голи, лъскави. Листните дръжки са до 1 см дълги, 2—4 пъти по-къси от петурата. Прилистниците са видоизменени в 2 твърди, къси, кафяви бодила, от които единият е по-дълъг, косо изправен, а другият е по-къс и извит назад. Цветовете са дребни, 3—4 мм широки, жълтозелени, събрани в пазвен грозд, съставен от дихазии. Плодът е суха, полусферична неразпуклива костилка, която по средата е обкръжена с дисковидно, по края вълновидно, ципесто крило. Цъфти от юни до септември, а плодовете узряват от юли до октомври.

Разпространение. Расте по скални и каменисти склонове предимно на варовит терен, по-рядко и по морските дюни, навлиза и в разредени дъбови гори. Среща се почти в цяла България докъм 600 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructus Paliuri*).

Химичен състав. Съдържат дъбилни вещества и флавоноловия гликозид рутин.

Действие. Отхрачващо, спазмолитично, противовъзпалително.

Приложение. В народната медицина се използва като отхрачващо средство, за успокояване на спастична кашлица. Прилага се при магарешка кашлица и хронични бронхити. Препоръчва се за лечение на хипертонията и някои кожни заболявания (екземи и др.).

Начин на употреба. Приготвя се отвара от 1 супена лъжица плодове с 1/2 л вода, която се пие по 1/2 чаена чаша преди ядене.

5.2.1. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ДИХАТЕЛНАТА СИСТЕМА

1. Чай при простудни заболявания* (*Species Common Cold*)

Rp. Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	20,0
Hb. Origarii	(стръкове от риган)	15,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	20,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	10,0
F1. Prirmilac	(цветове от иглика)	10,0
Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	5,0

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се залива с 600 см³ вряща вода. След 10—15 мин чаят се прецежда и се изпива подсладен с мед на 3 пъти за един ден.

2. Rp. Fr. Rubiidae	(плодове от малина)	40,0
Fol. Farfaras	(листа от подбел)	40,0

Hb. Origani (стръкове от риган) 20,0

Прилага се при възпалителни заболявания на дихателните пътища с повишена температура.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се запарва с 500 см³ вряща вода. Чаят се вари 5 мин. Прецежда се и се пие топъл.

3. Чай при кашлица* (Species Antitussivaei)

Rp. Hb. Thymi serpylli (стръкове от мащерка) 20,0

Hb. Origani (стръкове от риган) 20,0

Fol. Plantaginis majoris (листа от жиловлек) 20,0

Fr. Anisi (плодове от анасон) 20,0

Fol. Menthae pip. (листа от мента) 20,0

Прилага се при възпалителни процеси на горните дихателни пътища.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива със 100 см³ вряща вода. Остава се да кисне 10 мин. Чаят се пие топъл. Дневна доза — 3 чая.

4. Rp. F1. Sanibjci (цвят от черен бъз) 40,0
nicjri

F1. Tiliae (цвят от липа) 30,0

F1. Chamomillae (цвят от лайка) 30,0

Чай с потогонно, противовъзпалително, секретолитично и диуретично действие.

Начин на употреба. Две чаени лъжички смес се запарва с 250 см³ вряща вода. Чаят се прецежда след 20 мин. Пие се топъл на глътки. Изпиват се 3 чая дневно.

5. Чай против кашлица* (Species Antitussivae)

Rp. Hb. Thymi serpylli (стръкове от мащерка) 20,0

Fol. Farfarae " (листа от подбел) 20,0

Hb. Pu'monariae (стръкове от медуница) 20,0

Rad. AUhaeae (корени от ружа) 20,0

Fl. Sambici nigri (цвят от черен бъз) 20,0

Rad. Liquiritae (корени от сладък корен] 20,0

Rad. Primulae (корени от иглика) 20,0

Fl. Verbasci (цвят от лопен) 10,0

Прилага се при остър трахеобронхит, хроничен бронхит с гъсти секрети, белодробен емфизем.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща вода. Остава се да се запарява 20 мин. Чаят се пие топъл, подсладен с мед или с небетшекер. Дневна доза 4 чая.

6. Гръден чай* (Species pectorales)

Rp. Fol. Plantaginis lane. (листа от теснолист жиловлек) 20,0

Fl. Verbasci (цвят от лопен) 10,0

Fl. Rhoeados (цвят от див мак) 20,0

Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fl. Malvae	(цвят от слез)	20,0
Fl. Foeniculi	(плод от резене)	20,0
Lichen Islandicus	(исландски лишей)	20,0
Rad. Inulae	(корени от ружа)	20,0
Rhiz. Polypodii	(корени от бял оман)	20,0
Fl. Crataegi cum foliis	(коренища от сладка папрат) (цвят с листа от глог)	20,0 30,0

Прилага се при бронхити и възпаления на горните дихателни пътища.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва в 600 см³ вряща вода.

Чаят се изпива след ядене на три пъти за един ден.

7. Rp. Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fol. Salviae	(листа от градински чай)	10,0
Fl. Crataegi	(цветове от глог)	10,0
Rad. Liquiritiae	(корени от сладник)	5,0
Fl. Pseudacaciae	(цветове от бяла акация)	10,0
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	10,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	10,0
Fol. Marrubii	(листа от пчелник)	10,0
Fol. Menthae	(листа от мента)	10,0
pip.		
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	10,0

Прилага се при бронхиална астма, хроничен спастичен бронхит и др.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва със 750 см³ вряща вода. След 10 мин чаят се прецежда. Пие се по 2—3 чаени чаши чай дневно.

8. Rp. Fl. Primulae	(цвят от иглика)	5,0
Fl. Verbasci	(цвят от лопен)	5,0
Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fol. Plantaginis majoris	(листа от широколист жиловлек)	20,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	5,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	5,0
Fol. Menthae	(листа от мента)	10,0
Rad. Althaeae	(корени от ружа)	20,0
Rad. Liquiritia	(корени от сладник)	5,0

Билкова смес с отхранващо, спазмолитично и противомикробно действие.

Прилага се при остри и хронични бронхити.

Начин на употреба. Три супена лъжици смес се залива със 750 см³ вряща вода. След 15 мин чаят се прецежда. Пие се студен на 3 пъти за един ден.

9. Rp. Hb. Salviae	(стръкове от градински чай)	10,0
--------------------	-----------------------------	------

Rad. Althaeae	(корени от ружа)	10,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	10,0
Hb. Urticae	(стръкове от коприва)	5,0
Fl. Verbasci	(цвят от лопен)	5,0
Hb. Origani	(стръкове от риган)	10,0
Fl. Sambuci nigri	(цвят от черен бъз)	5,0
Fol. Farfarae	(листа от подбел)	20,0
Fr. Anisi	(плод от анасон)	5,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	5,0
Rad. Liquiritiae	(корени от сладък корен)	6,0

Билковата смес има отхранващо, спазмолитично и антисептично действие.

Прилага се при остри и хронични бронхити.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се залива с 250 см³ вряща вода.

След 15 мин се прецежда. Пие се топъл чай 3 пъти дневно.

10. Rp. Fol. Althaeae	(листа от ружа)	10,0
Fol. Farfarae	(листа от подбел)	10,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	5,0
Hb. Meliloti	(стръкове от комунига)	5,0
Hb. Hissopi	(стръкове от исоп)	25,0
Hb. Origani	(стръкове от риган)	10,0
Fol. Plantaginis lanceolatae	(листа от теснолист жиловлек)	10,0
Fib. Pulmonariae	(стръкове от медуница)	5,0
Fl. Verbasci	(цвят от лопен)	5,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	10,0
Hb. Vororacae	(стръкове от великденче)	10,0
Fol. Malvae	(листа от слез)	5,0

Комбиниран чай с отхрачващо, бронхолитично и успокояващо действие.

Прилага се при бронхити, кашлица.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се попарва със 750 см³ вряща вода. След 1 час чайт се прецежда, подслажда се с мед и се пие по 1 чаша 3 пъти дневно.

5.3. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА ЗАБОЛЯВАНИЯ НА СЪРДЕЧНО-СЪДОВАТА СИСТЕМА

Заболяванията на сърдечносъдовата система (високо артериална залягане, ниско артериално налягане, сърдечна недостатъчност, атеросклероза, коронаросклероза и др.) са едни от най-разпространените в целия свят, а поради сериозните си усложнения и последица заемат тревожното първо място като причина за смъртността на хората. Това поставя като първа и неотменима необходимост изискването тяхното лечение да става под строг, квалифициран медицински контрол. Самолечението в тези случаи може да има непоправими

последници. Използването на растения за лечението на сърдечно-съдовите заболявания има своята дълга история и голямо значение. Именно от растителни източници бяха получени едни от най-активните средства за лечение на сърдечно-съдови заболявания: сърдечно усилващите гликозиди от червения напръстник (*Digitalis purpurea* L.), от вълнестия напръстник (*Digitalis lanata* Ehrh.) и други растителни видове — за лечение на сърдечната недостатъчност, алкалоидът резерпин от индийския храст *Rauwolfia serpentina* (L.) Benth. за лечение на хипертонията и др.

5.3.1. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ХИПЕРТОНИЯ

Голям е списъкът от лечебни растения, на които се приписва благоприятно действие при хипертоничната болест. Лечебните растения могат да доведат до снижаване на високото артериално налягане по различни пътища и механизми. Голям брой билки притежават изразено успокояващо действие върху централната нервна система и по този начин оказват благоприятен ефект, особено при леки, начални форми на хипертония, при хипертония, дължаща се на нервно напрежение, отрицателни емоции и др. Други хипотензивно действащи растения съдържат активни вещества, които отпускат гладката мускулатура на кръвоносните съдове и действуват съдоразширяващо. Редица билки с диуретично (пикочогонно) действие имат способността да снижават повишеното артериално налягане. При много растения активно действащите вещества все още не са установени.

Високото артериално налягане е сериозно заболяване и затова се препоръчва неговото лечение да става под лекарски надзор, като се имат пред вид стадият и тежестта на болестта. За лечение на постоянната хипертония, на напреднали и по-тежки форми съвременната медицина разполага с ефикасни средства. При тези случаи билките могат да имат само допълващо, помощно значение.

Глог — *Crataegus raiiigyna* Jacq.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Разклонено дърво или храст (прил. 72), висок до 5 м, с последователни, най-често разсечени на 3—5 дяла листа; дяловете са неравномерно назъбени, в повечето случаи заоблени. Цветовете са бели, събрани в щитовидни съцветия. Цветът е правилен, с 5 чашелистчета и 5 венчелистчета. Тичинките са много. Плодът е червен, топчест, месест, с една костилка. Цъфти през пролетта.

Разпространение. Расте из горите и храсталаците на цялата страна до 1500 м надморска височина.

Не се допуска смесване с черния глог (*Crataegus pentagyna* W. et K.). Неговите листа са обикновено длановидно триделни, отдолу слабо влакнести. Листните дялове са отсечени под прав ъгъл. Плодът е черен.

Употребяема част. Използват се листата с цветовете (*Flores Crataegi cum folio*) или само цветовете (*Flores Crataegi*), или плодовете (*Fructis Crataegi*).

Химичен състав. По-рано действието на плодовете и цветовете с листата на глога се е приписвало на кратеговата киселина, която представлява смес от 3 тритерпенови киселини — олеанолова, кратеголова и урзолова. Днес вече е известно, че главните действащи вещества са флавоноидите хиперозид, кверцетин, витексин и др. — общо над 15 на брой. От другите фенолни съединения се съдържат кафена и хлорегенова киселина, един левкоцианидин, както и катехини.

Действие. Глогът се ползува с голяма популярност в народната медицина за лечение на различни заболявания на сърдечносъдовата система. Той засилва енергията на сърдечните съкращения, а в същото време успокоява сърцето (намалява неговата възбудимост, премахва неприятните усещания на „сърцебиене“). Върху кръвоносните съдове действа разширяващо, подобрява кръвоснабдяването на сърцето, на мозъка, умерено снижава повишеното артериално налягане. Благоприятно влияе при заболявания на сърдечносъдовата система. Има и свойството да успокоява централната нервна система. Глогът понижава холестероловото съдържание в кръвта.

Приложение. Използува се за лечение на сърдечно-съдови заболявания — леки форми на хипертония, сърдечни неврози, гръдна жаба, атеросклероза, безсъние и нервна възбуда, повишена функция на щитовидната жлеза и др.

Начин на употреба. Прави се запарка от глогов цвят, като 1 супена лъжица дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно. В аптеките се приготвя и отпуска глогова тинктура (1:5), от която се взема по 20 капки 2—3 пъти дневно.

У нас е създаден препарат от глог, наречен кратемон, който се прилага за лечение на коронарна болест.

Бял имел — *Viscum album* L.

Сем. Имелови — *Loranthaceae*

Описание. Вечнозелено, полупаразитно, двудомно храстче (прил. 70). Прикрепва се най-често върху клоните на иглолистните дървета и по тополите, по-рядко върху дъб и някои овощни дървета с помощта на кореноподобни образувания, наречени хаустории, които проникват под кората на стъблото и дават разклонения в дървесината. Смята се, че бял имел, който паразитира върху глог, е с най-високо качество, но това е твърде рядко. Развива вилужно разклонено стъбло и срещуположни, седящи, целокрайни листа, продълговати, на върха затыпени, кожести, с тъмнозелен цвят и паралелно жилкуване. Цветовете са малки, жълтозелени, събрани на групички в пазвите на листата. Плодът е бяла, едносеменна, лепкава ягода, която се прилепва към краката на птиците и по този начин растението се разпространява от дърво на дърво.

Разпространение. Паразитира върху широколистни и иглолистни дървета главно в Източна България.

Употребяема част. Използуват се стръковете (*Herba Visci*) и листата (*Folia Visci*). Дрогата притежава слаба своеобразна миризма и горчив вкус.

Химичен състав. Съдържа витамин С, восъци, смолисти вещества, холин, ацетилхолин, флавоноиди, танини, олеанолоза киселина и токсин с белтъчна природа — вискотоксин.

Действие. Белият имел снижава повишеното артериално налягане, което се свързва със способността му да разширява кръвоносните съдове и да премахва съдовите спазми. Смята се, че този ефект се дължи на съдържащия се в белия имел вискотоксин.

Приложение. Използува се като хипотензивно средство в ранните стадии на хипертонична болест. Повлиява виенето на свят, главоболието. Прилага се и при атеросклероза. Освен това белият имел има кръвоспиращо действие, засилва маточните контракции. В древността белият имел е намирал приложение за лечение на епилепсия, хистерия, както и при хемороидални и маточни кръвотечения.

В българската народна медицина белият имел се прилага още при коклюш, отоци, хронични ставни заболявания, за увеличаване млякото на кърмещи жени, за забременяване.

Начин на употреба. Приготвя се отвара от 1 супена лъжица дрога в 500 см³ вода, като се вари 10—15 мин. Прецежда се. Употребява се по 1 винена чаша 3 пъти дневно. Може да се приготви воден извлек — 1 чаена лъжичка дрога се залива с 250 см³ вода и се оставя да кисне 8 часа. Приема се по 1 винена чаша 2—3 пъти на ден.

Да се има пред вид, че в големи дози дрогата е отровна и не трябва да се употребява дълго време.

Зимзелен — *Vinca minor* L.

Сем. Тойнови — Аросупасеае

Описание. Вечнозелено многогодишно тревисто растение (прил. 75), с изправени цветоносни стъбла, високи 15—40 см и лежащи вегетативни, която се вкореняват. Листата са срещуположни, елипсовидни, кожести, блестящи, целокупни, дълги 3—5 см и широки 1—2 см, презимуващи. Цветовете са сини, петделни, единични и са разположени на дълга дръжка в пазвите на листата. Чашката е пет-листна, дребна, със сраснали в основата чашелистчета. Венчелистчетата са също сраснали и горната част образува петделен диск. Тичинките са 5. Плодът е продълговато вретеновиден, съставен от 2 удължени самостоятелни части, с по 6—8 кафяви семена. Цъфти от април до юни.

Разпространение. Расте като декоративно растение, отглеждана често в градините. Понякога се среща и подивяло. Расте на сенчеста места.

Употребяема част. Използува се надземната част — трева (*Herba Vincae minor's*) и листата (*Folia Viacae minoris*).

Зимзеленът — *Vinca minor* L., не трябва да се смесва с *Vinca major* L., чиито листа, са със сърцевидна форма и към долния си край са стеснени изведнъж в дръжка, или с дивораствящия у нас вид *Vinca herbacca* W. et K., който е с дъгообразно извити и вкореняващи се върхове на стъблата и с продълговато яйцевидни, по краищата ресничести, тънки, опадащи през зимата листа

Химичен състав. Листата съдържат от 0,30 до 0.50% алкалоиди, производни на индола. Изолирани са около 30 алкалоида, между които преобладаващо е количеството на алкалоида

винкамин. Съдържат и флавоноидите рутин, робинин, и кемпферол; урзолова и хлорогенова киселина, дъбилни вещества и др.

Действие. Зимзеленът има способност да понижава артериалното налягане. Тоза се дължи на съдържащите се в него алкалоиди и по-специално на винкамина. По характера на своето действие тези алкалоиди се доближават до алкалоидите на индийския храст рауволфия серпентина, от който се получава известният резерпин. Притежава способността да успокоява нервната система. Разширява мозъчните кръвоносни съдове, премахва главоболието, дължащо се на спазми на тези съдове.

Приложение. Използува се за лечение на леки и умерени форми на хипертонична болест. Притежава още кръвоспиращо, затягащо и противовъзпалително действие.

Начин на употреба. Приготвя се отвара от листа (1 чаена лъжичка листа се варят с 250 см³ вода в продължение на 15—20 мин). Това е еднодневна доза, която се разделя на 3 приема.

Българската фармацевтична промишленост приготвя препаратите винкапан и винкадрекс, притежаващи хипотензивно действие при леки форми на хипертония.

Известно е и външно прилагане на дрогата. Отвара от зимзелен се използва при сърбеж и кожни обриви, както и за гаргара при възпаление на гърлото и устната лигавица.

Градинска чубрица — *Satureja hortensis* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Едногодишно градинско растение (прил. 24). Стъблата са 20—40 см високи, изправени, четириръбести, силно разклонени от основата. Листата са срещуположни, с къса дръжки, линейни или линейно ланцетни, 1—4 см дълги и 1—5 мм широки, целокрайни. Цветовете са дребни, събрани на групи по 2 до 5 в пазвите на листата. Чашката е с 5 нееднакви зъбчета. Венчето е бяло, розово или лилаво, 4—7 мм дълго, двуустно. Тичинките са 4. Плодът при узряване се разпада на 4 орехчета. Цъфти през лятото.

Разпространение. Отглежда се из градините в цялата страна. Употребяема част. Използват се цъфтящите върхни части на растението (*Herba Saturejae hortensis*).

Химичен състав. Съдържа до 0,5—2% етерично масло с главни съставка карвакрол (до 40%) и р-цимол (до 30%) или тимол, а също дипентен и други терпени. Дрогата съдържа още танини и слюзно вещество.

Действие. Чубрицата притежава спазмолитично, хипотензивно, антисептично, потогонно и слабо диуретично действие.

Приложение. Използува се при високо артериално налягане, сърцебиене, главоболие, виене на свят, като потогонно и диуретично средство, при хрема и кашлица и др.

В българската народна медицина чубрицата се употребява при повръщане, катар на лигавицата на стомаха и червата, летни диарии, глисти.

Начин на употреба. Две супени лъжици ситно нарязана дрога се залива с 500 см³ вряща вода и се оставя да кисне 1 час. Пие се по 1 винена чаша преди ядене 3 пъти дневно.

Обикновен здравец — *Geranium macrorrhizum* L.

Сем. Здравецови — *Geraniaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с характерна приятна миризма и силно развито хоризонтално коренище. Стъблата са 15—40 см високи, покрити с жлезисти власинки. Приосновните листа са с 4—28 см дълги дръжки и дълбоко дланевидно разделена на 5—7 дяла петура. Цветовете са виолетовочервени или розови, разположени по два във върхни съцветия с 1—5 см дълга, жлезисто влакнеста съцветна дръжка. Чашелистчетата са 5, елипсовидно яйцевидни, на върха вдлъбнати с 2—4 мм дълго осилче. Венчелистчетата са 5, обратно яйцевидни, към основата клиновидно стеснени, 1—2 см дълги. Тичинките са 10, стърчащи извън цвета. Плодът е разпадлива кутийка, разделяща се на 5 едносеменни дяла. Цъфти юни-юли.

Разпространение. Расте по влажни, сенчести, тревисти, каменисти и храсталачни места в предпланините и планините от 300 до 2500 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се стръкове (*Herba Geranii macrorrhizi*), събрани по време на цъфтежа.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, в състава на което влизат сескви-терпенови въглеводороди, кетони и алкохоли, особено гермакрол (до 67%), γ-терпинен, терпинолен, р-цимол, борнеол, куркумен и др. Освен етерично масло растението съдържа дъбилни вещества, флавоноиди.

Действие. Капиляроукрепващо, противовъзпалително, хипотен-зивно. Фармакологично и клинично е потвърдена способността на съдържащите се в листата флавоноиди да понижават артериалното налягане у хипертоници и да тонизират капилярите и вените.

Приложение. Листата намират приложение в нашата народна медицина като лечебно средство при хипертония. Приписва им се и способността да понижават нивото на кръвната захар при диабетици. Коренището се използва от народната медицина и като кръвоспи-ращо, противовъзпалително и запичащо средство при кръвоизливи от венците, хемороиди и др. и при кожни възпаления.

Начин на употреба. В народната медицина се използват пресните листа (дъвче се по 1 лист дневно). Прилага се и студен извлек от 2 чаени лъжички листа, които се накисват в 500 см³ студена вода за 8 часа. Извлекът се изпива за 1 ден. Може да бъде употребен и външно за компреси, гаргара и промивки.

Лютива тлъстига (жълто прозорче) — *Sedum acre* L.

Сем. Тлъстигови — *Crassulaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 73) с тънко, пълзящо коренище и многобройни, възходящи, месесто сочни, голи, 5—15 см високи цветоносни стъбла. Листата са последователни, широко или продълговато яйцевидни, 2—5 мм дълги и 2—5 мм широки, без дръжки, прилегнали към стъблото, сочни, на вкус парливи. Цветовете са жълти, разположени по върховете на стъблата. Чашката и венчето са петлистни. Тичинките са 10, а плодниците 5. Плодът е сборен, съставен от 5 звездовидно разперени мехунки. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте по сухи каменливи и скалисти места, а понякога и по песъчливи места в планинските райони на страната докъм 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Sedi acris*), събрана по време на цъфтеж. Да не се смесва с другите разпространени у нас около 20 вида тлъстиги. От тях лютивата тлъстига се различава по следните белези:

- а) листата са яйцевидни, в сечение елипсовидни, до 5 мм широки, а не са плоски и по-широки от 10 мм;
- б) цветовете са с петлистна чашка и венче, а не 4-, 6- или 9-листни;
- в) венчелистчетата са жълти, а не бели, розови или червени;
- г) тичинките са 10, а не 4, 5 или 8;
- д) растението е многогодишно, а не едно- или двегодишно.

Химичен състав. Съдържа алкалоиди (около 0,2%), от които са изолирани: изопелетиирин, седамин, никотин, седридин, сединин и сединон. Установено е и наличието на дъбилни вещества, различни флавоноиди, между които флавоноловият гликозид рутин и производно на хербацетина, органични киселини, захар (седохеп-тулоза, глюкоза и фруктоза), слюзни вещества и др.

Действие. Хипотензивно, пикочогонно и болкоуспокояващо.

Приложение. При високо артериално налягане, атеросклероза. В българската народна медицина билката се използва при епилепсия, скорбут, като средство, успокояващо болките и сърбежа при хемороиди и др. Запарка от дрогата се прилага за гаргара при възпалителни и язвени процеси в устата.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 чаена лъжичка ситно нарязана дрога и 250 см³ вряща вода. Изпива се за 1 ден.

Зайча сянка (аспарагус) — *Asparagus officinalis* L.

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 76). Стъблото е изправено, високо до 150 см, с клонки, които излизат под остър ъгъл. Листата са във вид на малки безцветни люспи. В техните пазви се развиват видоизменени клонки (филокладии), които са нишковидни, дълги до 3 см, събрани в снопче от 3 до 6. Филокладиите заместват листата. Цветовете са звънчевидни с шестделен околоцветник. Мъжките цветове са 2 пъти по-едри от

женските. Плодът е червена, сферична, 6-семенна ягода (5—6 мм в диаметър). Коренището е дебело, хоризонтално, светложелто, от което излизат много шнуровидни корени. От коренището се развиват вертикални издънки, които носят спирално разположени едри люсповидни листа. Тези издънки, събрани от култивирани сортове, са използвани като деликатесен зеленчук. От диворастящото растение са горчиви и не се употребяват за ядене.

Разпространение. Среща се като диворастящо растение из влажните, тревисти места и храсталаци на страната. Култивирани сортове се използват като зеленчук.

Употребяема част. За лечебни цели се използва коренището с корените (*Rhizoma et radix Asparagi*), събрани през септември— ноември.

Химичен състав. В подземните части се съдържат стероидни сапонини с аг-лигони -- сарсасопогенин, диосгенин и ямогенин; флавоноиди, витамин А, В, С, полизахариди, аспарегин и др.

Действие. Зайчата сянка има диуретично действие, разширява кръвоносните съдове и снижава повишеното артериално налягане. Забавя сърдечната дейност, подтиква обмяната на веществата, засилва сърдечните съкращения.

Приложение. В народната медицина дрогата се прилага при отоци и задръжка на течности в организма, при хипертония и други заболявания на сърдечносъдовата система. Прилага се още при бъбречнокаменна болест, трудно уриниране, заболявания на простатата, заболявания на черния дроб. Препоръчва се като средство за увеличаване на млякото у кърмещи жени.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 чаени лъжички дрога и 250 см³ вряща вода. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

Орлови нокти (сграбиче, сладколистен клин)— *Astragalus glycyphyllos* L.

Сем. Бобови — Fabaceae (Leguminosae)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 92), от основата силно разклонено с приповдигащи се или полегнали, 30—100 см дълги ребресто набраздени клонки. Листата са с къси дръжки, нечифтоперести, 10 — 20 см дълги с 4—8 двойки широко елипсовидни до продълговато яйцевидни, 2—5 см дълги листчета, отгоре голи, отдолу разсеяно, прилегнало белезникаво влакнести. Цветовете са жълтозелени, събрани в 3—6 см дълги, многоцветни гроздовидни съцветия с дълги дръжки, които излизат от пазвите на листата. Плодът е 3—4 см дълъг, сърповидно извит боб с бъбрековидни, гладки, червенокафяви семена. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте из храсталаци и горски поляни предимно в предпланините и планините в цялата страна до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цъфтящи върхни облистени клонки (*Herba Astragali glycyphyllos*).

Химичен състав. Съдържа тритерпеновия сапонин глициризин, горчиви вещества, захари, манит, протеини, флавоноиди и др.

Действие и приложение. Опитно е доказано действието върху сърдечно-съдовата система (понижава артериалното налягане, забавя сърдечната дейност, разширява кръвоносните съдове на сърцето). Това наложи дрогата в научната медицина за лечение на хипертонията, коронарната болест, сърдечно-съдовата недостатъчност. Билката намира приложение и като диуретично, запичащо и противовъзпалително средство. Използува се при бяло течение у жените, при възпаление на стомаха и червата.

Начин на употреба. Използува се воден извлек, приготвен от 2 чаени лъжички билка на 250 см³ вода, който се изпива за 1 денонощие.

Горска ягода — *Fragaria vesca* L.

Сем. Розоцветни — Rosaceae

Описание. Многогодишно тревисто растение, високо 30 см, с дълги пълзящи стъбла, леко окосмени, често вкореняващи се, с късо кафяво коренище. Листата са предимно приосновни, сложни, тройни, с дълги дръжки. Отделните листчета са яйцевидни и назъбени. Цветовете са бели, събрани в съцветия, върху разклонени дръжки. Чашката е двойна, с по 2 листчета във всеки кръг. Венчето е петлистно, бяло. Плодчетата са многобройни, едносеменни орехчета, разположени по повърхността на изпъкналото и разраснало се, месесто, червено цветно легло; червеният лъжлив плод на ягодата е дребен и ароматен. Цъфти към края на пролетта и началото на лятото — от май до август.

Разпространение. Расте по поляните, из храсталаците и горите из цялата страна, дори на височина над 1000 м.

Употребяема част. Използуват се плодовете (*Fructus Fragariae*) и листата (*Folia Fragariae*).

Химичен състав. Плодовете съдържат органични киселини (лимонена, ябъл-чена), дъбилни вещества, етерично масло, 5—50 мг^o/о витамин С, каротен, до 15% захари, антоциани, пектини. Листата съдържат дъбилни вещества, флавоноиди, до 300 мг% витамин С.

Допуска се събирането на листа и от градинската ягода — *Fragaria ananassa* Duch., но те се берат без дръжките и след събирането на плодовете. Берат се, сушат се и се опаковат отделно от листата на горската ягода.

Действие. Воден извлек от листата на ягодата предизвиква разширяване на кръвоносните съдове, снижава артериалното налягане, забавя сърдечния ритъм и усилва съкратителната способност на сърцето. Маточните съкращения също се усилват.

Приложение. С превъзходните си вкусови качества плодовете на горската ягода са ценен диетичен продукт. Пресните плодове се препоръчват като лечебно средство при високо артериално налягане, при атеросклероза, а също така при язвена болест на стомаха и дванадесетопръстника, при анемия, авитаминоза, неврастения, при запек, подагра, маточни кръвотечения и др. Използуват се още като леко диуретично средство при бъбречни камъни, при подагра, при диарии, чернодробни възпаления и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от плодовете — 2 чаени лъжици се заливат с 250 см³ вряща вода. От листата се приготвя запарка, като 1 супена

лъжица ситно нарязана дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Пие се по 1 винена чаша преди ядене 3 пъти дневно.

5.3.2. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ АТЕРОСКЛЕРОЗА И КОРОНАРОСКЛЕРОЗА

Много от лечебните растения, които понижават артериалното налягане, се използват и за лечение на атеросклерозата поради съществуващата тясна връзка между двете заболявания. Тъй като основното и най-важно нарушение при атеросклерозата е нарушението на липидната обмяна с повишаване нивото на холестерола в кръвта, то истинските противосклерозни средства обикновено действуват върху тези нарушения.

Има растения, за които съществуват експериментални и клинични доказателства, че снижават нивото на холестерола в кръвта, намаляват отлагането на атеросклеротични плаки в кръвоносните съдове и отслабват атеросклеротичния процес. Такова действие притежават чесънът, левурдата и други съдържащи серни съединения растения. Подобно действие имат някои растения, съдържащи йод (напр. черупки от орехи) и някои морски водорасли (напр. морско зеле). Антиатеросклерозно действие се приписва на глога, на горската ягода, на лененото семе (лененото масло е богато на ненаситени мастни киселини — линолова, олеинова, линоленова и др.). Семената на моркова съдържат активни вещества, които разширяват коронарните кръвоносни съдове на сърцето и намаляват оплакванията при гръдна жаба. Подобно действие има глогът. От него у нас е създаден препаратът кратемон, предназначен за лечение на коронарна болест.

Способност да разширяват коронарните съдове имат още редица растения: майска латинка (*Tropaneolium majus* L.), гледичия (*Gleditsia triacanthos* L.), растението *Ammi visnaga* (L.) Lam. (от което се получава препаратът келин), пащърнак (*Pastinaca sativa* L.), мента (*Mentha x piperita* L.) и др. Много билки с успокояващо действие върху централната нервна система могат да бъдат полезни при лечението на коронаросклерозата. Трябва обаче да се има пред вид, че коронарната болест на сърцето е сериозно заболяване, което изисква точна диагноза и провеждано под лекарски контрол лечение. Билките могат да играят полезна роля като помощни средства при лечението на това заболяване.

Чесън — *Allium sativum* L.

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно културно луковично растение със сложна, широко яйцевидна луковица, съставена от 7—30 малки луковички (скилидки), обвити в обща белезникава ципеста обвивка. Стъблото е до 50 см високо. Листата са линейни, около 1 см широки, жлебовидни. Цветовете са бледорозови, почти безплодни.

В съцветието освен цветове се образуват многобройни малки луковички. Плодове и семена обикновено не се образуват. Размножава се вегетативно.

Разпространение. Отглежда се из цялата страна.

Употребяема част. За лечебни цели се използват луковиците (*Bulbus Allii sativi*).

Химичен състав. В свежите цели луковици се съдържа алиин — вещество, което е без мирис, но при разкъсване на тъканите под действието на ферменти алиинът се разпада до алицин, който е с много силна характерна миризма. На това вещество се дължи бактерицидното и хипогликемичното действие. Освен алиин се съдържат и някои негови производни — метилалиин, пропилалиин, пептиди, съдържащи L-цистеин и глутаминова киселина, алкилови производни на L-цистеина и 5-алкилсулфоокиси на цистеина, които понижават нивото на холестерола в кръвта, и 0,1—0,25% етерично масло. В състава на етеричното масло, получено чрез дестилация с водна пара, влизат разпадни продукти с неприятна миризма — диалилдисулфид, диалилтрисулфид, алилпропилсулфид и др. В луковиците са установени освен това тлъсто масло, фитостероли, витамини (А, В₁, В₂, С), никотинова киселина, флавоноиди (с най-вероятно значение за хипотензивното действие на чесъна), сапонини и др.

Действие. Чесънът намира разнообразно и широко приложение в народната медицина. С методите на експерименталната фармакология е доказано неговото благоприятно влияние върху сърдечно-съдовата система. Той предизвиква разширяване на кръвоносните съдове (включително тези на сърцето), снижава артериалното налягане, намалява нивото на холестерола в кръвта и отлагането му в стените на кръвоносните съдове, усилва сърдечните съкращения и забавя сърдечния ритъм. В чесъна се съдържат летливи вещества, притежаващи силно фитонцидно действие — убиват причинителите на различни инфекциозни заболявания (стрептококи, стафилококи, тифни бактерии, причинителите на грипа, на дизентерията и др.).

Приложение. Чесънът е ценно средство при лечение на високото артериално налягане, атеросклерозата, коронарната болест на сърцето. Тези ефекти се дължат на съдържащите се в чесъна органични серни съединения. С наличието на фитонциди се обяснява широката популярност на чесъна в народната медицина на много страни и неговото използване от древни времена като средство за профилактика на грипа, коремния тиф, холерата, дизентерията и др. Клинично е потвърдено благоприятното действие на чесъна при катар на дихателните пътища, гнойни процеси в белия дроб, ангини, коклюш, кожни заболявания и др.

Чесънът подобрява апетита, стимулира отделянето на стомашен сок, на жлъчка, на смилателни ферменти и с това подобрява храносмилането. Приложен локално върху кожата (счукал под формата на каша), чесънът дразни кожата и оказва благоприятно действие при някои кожни заболявания — лишеи, брадавици, екземи, краста, косопад. Под формата на клизми народната медицина го препоръчва за лечение на глисти (острици), а като промивки — за лечение на бяло течение.

Левурда (мечи лук) — *Allium ursinum* L.

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно луковично растение (прил. 71) с продълговата, около 1 см дебела, единична луковица, покрита с разнищваща се на успоредни влакна ципеста обвивка. Стъблото е 15—40 см високо, тристенно, обхванато в основата от листните влагалища. Листата са 2, елипсовидно ланцетни, на върха заострени, към основата стеснени в 5—20 см дълга дръжка. Съцветието е полукълбест сенник. Цветовете са бели, с 6 линейно ланцентни околоцветни листчета. Тичинките са 6. Плодът е тристенна тригнезна кутийка, с по 1 семе във всяко гнездо. Цъфти април—юни.

Разпространение. Расте из сенчестите широколистни гори докъм 1200 м надморска височина из цялата страна.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Allii ursini*) и луковиците (*Bulbus Allii ursini*).

Химичен състав. Цялото растение съдържа етерично масло, в състава на което влизат винилсулфид, дивинилсулфид, алиин пипеколинова киселина, следи от меркаптан и др. Освен това се съдържа значително количество витамин С (особено в листата) и високоактивни фитонциди със силни бактерицидни и фунгицидни свойства, превъзхождащи тези на чесъна и хряна.

Притежава близки до чесъна състав и лечебно действие.

Морков — *Daucus carota* L. subsp. *sativus* (Hoifm.) Arcang.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Двегодишно културно растение. През първата година образува листна розетка и месест кореноплод, а през втората — цветоносно стъбло. Корено-плодът е оранжев, с различна форма и големина в зависимост от сорта. Стъблото е сложен сенник с перести прицветници в основата на главните лъчи. Цветовете са бели. Плодът при узряване се разпада на две половини, покрити по ребрата с шипчета. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Отглежда се като зеленчуково растение с различни сортове в цялата страна. Повсеместно разпространен у нас по-сухи тревисти места е дивият морков, който е с тънък, белезникав корен.

Употребяема част. Използват се плодовете (*Fructus Carotae*) и свежият кореноплод (*Radix Carotae recens*).

Химичен състав. Плодовете съдържат етерично масло до 1,6%, в състава на което влизат апинен, лимонен, цинеол, геранилацетат, гераниол, каротал, р-цимол, азарон, бизаболен и др. Освен това в плодовете се съдържат флавонолови съединения, тлъсто масло, стероли и др. В кореноплода се съдържат каротеноиди: а-, в-, л-каротени, фитоеен и лико-пин; витамини: В1, В2, пантотенова и аскорбинова киселина; флавоноиди, анто-цианидини, кумарини, захари, тлъсто масло, етерично масло и др.

Действие. От плодовете на моркова е получен сумарен препарат, притежаващ спазмолитично действие.

Морковът има диуретично действие. В народната медицина е известен и като средство против глисти (острици).

Приложение. Използува се при коронарна недостатъчност.

Като източник на витамин А той е широко използван под формата на салата, сок, морковено брашно и др.

Приложен локално под формата на каша, пресният морков действа благоприятно при слънчеви изгаряния.

5.3.3. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ СЪРДЕЧНА НЕДОСТАТЪЧНОСТ

Преди близо 200 години английският лекар Withering описва „чудотворното“ действие на листата на червения напръстник (*Digitalis purpurea* L.) при болни с „водянка“ (хронична сърдечна недостатъчност с отоци, задух, увеличен черен дроб, течност в корема и т. н.). По-късно се установява, че това действие се дължи на съдържащите се в листата на растението сърдечно усилващи гликозиди. Подобни гликозиди се намират в редица още растения — вълнест напръстник (*Digitalis lanata* Ehrh.), горицвет (*Adonis vernalis* L.), момина сълза (*Convallaria majalis* L.) и др. Трябва да се каже, че и днес препаратите за лечение на хроничната сърдечна недостатъчност се получават изключително от растителни източници. В тази област природата все още не е надмината от химията, т. е. сърдечните гликозиди не могат да бъдат синтезирани. Разбира се, химията помогна много за установяване на химичната природа на тези активни вещества, за тяхното изолиране и пречистване. За разлика от миналото, когато за лечение на сърдечно болните се използваха части от растенията (листа, стръкове и пр.) под формат на отвари, запарки, извлеци, днес медицината използва пречистени гликозиди под формата на готови препарати. Най-голямо значение за получаване на препарати със сърдечно усилващо действие имат червеният и вълнестият напръстник и невиреещият у нас строфантус. Тези растения днес се използват почти изключително като суровина за фармацевтичната промишленост. Голям брой растения съдържат дигиталисоподобни гликозиди — горицвет (*Adonis vernalis* L.), момина сълза (*Convallaria majalis* L.), зокум (*Nerium oleander* L.), боянка (*Erysimum diffusum* Ehrh.), кукуряк (*Helieberis odorii* W. et K.) и др. Трябва да се знае обаче, че тяхното из-ползуване в домашна обстановка се ограничава до лечение на някои леки форми на сърдечна недостатъчност, на сърдечни неврози.

От друга страна, поради съдържанието на сърдечно активни гликозиди тези растения са силно токсични и при неправилна, неконтролирана от лекар употреба могат да доведат до тежки интоксикации: (вж. "Отравяния от лечебни растения"). Затова лечението на сърдечната недостатъчност трябва да става изключително от лекар терапевт.

Горицвет — *Adonis vernalis* L.

Сем. Лютикови — *Ranunculaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 77) с високи до 40 см гъсто облистени стъбла, покрити с власинки, слабо разклонени, излизащи по много от едно коренище. Листата са тройно до четворно пересто нарязани, с теснолинейни, заострени, делокрайни дялове. Долните и средните листа са с влагалищна основа, която полуобгръща стъблото. Цветовете са едри, златистожълти, разположени по-единично на върха на стъблата и разклоненията им. Чашелистчетата са 5—8, яйцевидни, на върха притъпени, с редки зъбчета. Венчелистчетата са продълговато елипсовидни, стеснени към върха, назъбени, на брой са от 15 до 25. Тичинките и плодниците са много. Плодът е сборен, овален, съставен от много сивозеленикави плодчета. Цъфти през април-май.

Разпространение. Расте по сухи ливади и пасища и каменисти местности в някои райони на Източна, Северна и Западна България, също в Софийски, Пернишки и други райони на страната.

Недопустимо е да се смесва с летния горицвет — *Adonis aestivalis* L., който е с по-големи размери на стъблото, с по-малки цветове, с червени венчелистчета. Съдържа значително по-малко количество сърдечно действащи гликозиди.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Adonis Vernalis*), събрана в началото на цъфтежа до образуването на първите плодчета.

Химичен състав. Съдържа над 15 сърдечно действащи гликозиди, които в химично отношение са близки до съдържащите се в момината сълза и строфан-туса. Тези гликозиди се разделят на разтворими и неразтворими във вода. Главният карденолид — адонитоксин с агликон адонитоксиген, принадлежи към първата група гликозиди, докато главната съставка на неразтворимите във вода гликозиди е цимаринът. Освен това в горицвета се съдържат флавоноиди от групата на така наречените С-гликозиди на лутеолина, петвалентният захарен алкохол адо-нид, сапонини, аконитова киселина, фитостероли, холин, смолисти вещества.

Действие. Горицветът притежава сърдечно усилващо, успокояващо нервната система и диуретично действие. Подобно на листата от червения и вълнестия напръстник, горицветът засилва сърдечните съкращения. За разлика от гликозидите на червения напръстник тези на горицвета имат по-слаба способност да се натрупват в организма. Горицветът повлиява благоприятно проявите на сърдечната недостатъчност (отоци, задух, цианоза), увеличава количеството на урината, успокоява нервната система.

Приложение. При хронична сърдечна слабост, при нарушения на сърдечния ритъм, сърдечна невроза, при епилепсия и др. Отвара от горицвет влиза в състава на т. нар. микстура на Бехтерев, предписвана за успокояване на нервната система.

В народната медицина се препоръчва още при атеросклероза, при болки и подуване на стомаха и червата и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка, като 1 супена лъжица ситно нарязана дрога се залива с 300 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Прецежда се и се пие по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно.

Забележка. Да се има пред вид, че горицветът е отровно растение! Лечението с него трябва да става под контрола на лекар!

Момина сълза — *Convallaria majalis* L.

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 74) с пълзящо хоризонтално коренище. Цветоносното стъбло е 15—30 см високо, тънко, неразклонено, безлистно. Листата са приосновни, обикновено 2, рядко 3, продълговато елипсовидни или елипсовидно ланцетни, 10—20 см дълги и 4—8 см широки, към върха заострени, в основата стеснени и образуват дълги влагалища. Съцветието е върхно, гроздовидно, рехаво, с 6—10, по-рядко до 20 цвята с къси дръжки, разположени последователно. Цветовете са бели с кълбовидно звънчевиден околоцветник с 6 зъбчета. Тичинките са 6, по-къси от околоцветника и сраснали с него. Плодът е кълбовидна, месеста, оранжевочервена многосеменна ягода. Цъфти април—юни.

Разпространение. Расте из светли широколистни гори и храсталаци, в равнините и планините от 100 до 1400 м надморска височина, наредко из цялата страна. Отглежда се често из градините като декоративно растение.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Convallariae majalis*) и листата (*Folia Convallariae majalis*).

Химичен състав. Цялото растение съдържа сърдечно действащи гликозиди — в листата около 0,2—0,3%, а в цветовете до 0,5%. Установени са около 20 гликозида. Основният гликозид е конвалотоксин, който при хидролиза се разпада на агликона строфантидин и L-рамноза. Изолирани са също така и глико-зидите конвалатоксол, конвалозид, локундиозид и др. В листата се съдържа сте-роидният сапонин конваларин, флавоноиди — производни на изорамнетина и кверцетина, хелидонова киселина. В цветовете се съдържа етерично масло с фарнезол.

Действие. Съдържащите се в момината сълза гликозиди оказват характерно избирателно действие върху сърцето — усилват сърдечните съкращения, забавят сърдечната дейност, премахват неприятните усещания в областта на сърцето, нормализират кръвообращението. Те успокояват нервната система, увеличават диурезата.

Приложение. За лечение на сърдечна недостатъчност (леки форми), сърдечни неврози, нарушения на сърдечния ритъм и др.

Под тяхно влияние състоянието на болния се подобрява, отоците изчезват, диурезата се увеличава, изчезват задухът и цианозата.

В народната медицина това действие на момината сълза е било отдавна познато и тя е намирала приложение при лечение на водянка, сърдечен задух, епилепсия и др.

Важно е да се знае, че съдържащите се в момината сълза активни вещества притежават висока токсичност и затова употребата на препарати от момина сълза трябва да става само под строг лекарски контрол.

Начин на употреба. Най-често се употребява тинктура от момина сълза по 10—15 капки 3 пъти дневно (под контрола на лекар!). В народната медицина се

употребява и запарка от 4—6 цвята и 250 см³ вряща вода. След изстиване се пие по 1 супена лъжица 3 пъти дневно.

Вълнест напръстник — *Digitalis lanata* Ehrh.

Сем. Живеничеви — Scrophulariaceae

Описание. Многогодишно или двегодишно тревисто растение с право, неразклонено стъбло, високо 30—100 см. Листата са последователни, продълговато ланцетни до ланцетни, 6—12 см дълги и 1,5—2 см широки, целокрайни, по-рядко по края леко вълновидни, голи или само по ръба в основната част с дълги многоклетъчни власинки. Върхните стъблови листа са приседнали, заострени към върха и постепенно преминаващи в прицветници. Съцветието е дълъг, гъст, многостранен грозд. Цветната ос, прицветниците и чашката са бяловлакнести. Цветовете са 2—3 см дълги, с почти до основата петделна чашка и бяло или жълтеникаво с виолетови и кафяви жилки двуустно венче. Тичинките са 4, прикрепени за долната част на венчето. Плодът е конусовидна, 8—12 мм дълга, двугнезна кутийка. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по сухи тревисти и каменисти места, из храсталаци и редки гори, най-често до 1000 м надморска височина в цялата страна.

Употребяема част. Листата (*Folia Digitalis lanatae*) се използват като суровина за фармацевтичната промишленост.

Химичен състав. Силно отровно растение! Съдържа 0,5—1% сърдечно действащи гликозиди, основната част на които са ланатозид А, ланатозид В и ланатозид С. Под действието на ферменти чрез отцепване на глюкоза и ацетилна група те се превръщат в съответните вторични гликозиди: дигитоксин, гитоксин и дигоксин. Освен това в значително по-малки количества са изолирани и още редица други сърдечно действащи гликозиди. Наред с тях са установени дигиталисови гликозиди, които са производни на прегнана, а също и стероидни сапонини, производни на слиростана, между които тигонин, гитонин, дигитонин и др. В листата са установени флавоноиди, производни на флавона, между които лутеолин, скутелареин, динагин и др. Съдържат се някои антрахинонови гликозиди.

Действие. Съдържащите се в листата на вълнестия напръстник гликозиди подобряват дейността на сърдечния мускул. Те засилват енергията на сърдечните съкращения, забавят и нормализират сърдечния ритъм, подобряват кръвоснабдяването на органите, засилват диурезата. С тези си свойства вълнестият напръстник, наред с другите видове напръстник (червен, жълт и др.), е незаменимо средство за лечение на хроничната сърдечна слабост. Днес дрогата се използва изключително като суровина за получаване на дигиталисови препарати от химико-фармацевтичната промишленост.

Приложение. В българската народна медицина вълнестият напръстник се използва при водянка, сърдечен задух, маточни кръвотечения, скрофулоза и др.

Днес за лечението на сърдечната недостатъчност се използват пречистени активни гликозиди под формата на фармацевтични препарати: ланатиген, цедиланид, изоланид, цеглунат, дигоксин и др. Трябва да се знае, че гликозидите на вълнестия напръстник са силно токсични вещества. При

продължително прилагане те се натрупват в организма и могат да доведат до отравяне. Поради това лечението с дигиталисови препарати трябва да става само под строг лекарски контрол! (вж. „Отравяния с лечебни растения“).

Боянка — *Erysimum diffusum* Ehrh. (*Erysimum canescens* Roth)

Сем. Кръстоцветни — *Brassicaceae* (*Cruciferae*)

Описание. Двегодишно до многогодишно сивозелено тревисто растение, Стъб-лата са 30—80 см високи, изправени, най-често разклонени. Листата са последователни, линейно ланцетни до линейни, целокрайни приосновните и долните стъблови са с дръжки, а горните — приседнали. Цветовете са жълти, събрани в гъсти многоцветни гроздовни съцветия. Чашката и венчето са четирилистни. Тичинките са 6. Плодът е четириръбеста шушулка, 3—8 см дълга и 0,5—1 мм. широка. Цъфти април—юни.

Разпространение. Расте по сухи тревисти и каменливи места, из храсталаци и поляки в цялата страна докъм 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Erysimi*), събрани по време на цъфтежа, и семената (*Semen Erysimi*). Стръковете се отрязват на около 30 см от върха.

Химичен състав. Съдържа сърдечно действащи гликозиди, от които с най-голямо значение са гликозидите еризимин и еризимозид. Те са производни на агликона строфантин.

Действие. Подобно на строфантина съдържащият се в боянката сърдечно активен гликозид еризимин засилва сърдечните контракции и премахва проявите на сърдечна недостатъчност. Проявява по-слаба способност да се натрупва в организма.

Приложение. Под формата на пречистени препарати при хронична сърдечна слабост. Може да се използва и под формата на запарка, като 2 г дрога се залива с 250 см³ вряща вода. След изстиване и прецеждане се употребява по 1 супена лъжица 3 — 4 пъти дневно.

Забележка. Както при останалите билки, съдържащи сърдечно активни гликозиди, лечението трябва да става под лекарски контрол, Да се има пред вид, че дрогата е силно токсична!

Кукуряк — *Helleborus odoratus* W. et K.

Сем. Лютикови — *Ranunculaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с хоризонтално, пълзящо, разклонено, чернокафяво коренище. Стъблата са изправени, до 40 см високи. Приосновният лист е с дълга дръжка, длановидно нарязан, със 7—16 яйцевидно ланцетни, остро назъбени дялове. Стъбловите листа са по-дребни, приседнали. Цветовете са жълтозелени, 5—7 см в диаметър, увиснали. Околоцветникът е петлистен, нектарниците са 8—12, много по-къси от

околоцветните листчета. Тичинките са многобройни. Плодът е сборен, съставен от няколко многосеменни мехунки. Цъфти рано през пролетта от февруари до май.

Разпространение. Расте в гори, из храсталаци и по поляни в предпланините и планините до 1500 м надморска височина в много райони на страната.

Употребяема част. Използват се коренището с корените (Rhizoma et Radix Hellebori).

Химичен състав. Съдържа буфадииенолидови гликозиди с кардиотонично действие, производни на агликона хелебригенин. Освен това в дрогата се съдържат стероидни сапонини, тлъсто масло със слабително действие и др.

Действие. Кукурякът притежава сърдечно засилващо действие, дължащо се на съдържащите се в него сърдечно активни гликозиди. Освен това той има диуретично действие, успокоява нервната система, стимулира перисталтиката на червата и има очистително действие.

Приложение. Използува се (рядко) за лечение на сърдечна недостатъчност с отоци и други явления на венозен застой.

В българската народна медицина е известна употребата на куку-ряка още при плеврит, хемороиди, кашлица, нервни заболявания. Външно се прилага при косопад, против пърхут, за стимулиране растежа на косата, за укрепване на косъма и др.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1/2 чаена лъжичка ситно счукана дрога и 300 см³ вряща вода. Пие се по 1 ракиена чашка 3 пъти дневно.

Забележка. Кукурякът е отровно растение и употребата му трябва да става под лекарски контрол!

Зокум (олеандър) — Nerium oleander L.

Сем. Тойонови — Аросунасеае

Описание. Вечнозелен храст или малко дърво, високо 3—5 м. Листата са продълговато ланцетни, кожести, целокрайни, голи, 9—14 см дълги, със силно изпъкнала средна жилка и къси дръжки, разположени в прешлени по 3. Цветовете са розови, червени, бели или жълти, събрани на върха на стъблото в щитовидни съцветия. Цъфти през лятото.

Разпространение. У нас се отглежда като декоративно растение. Произхожда от Средиземноморието.

Употребяема част. Използват се листата (Folia Oleandri).

Химичен състав. Цялото растение е отровно! Съдържа сърдечни гликозиди, от които основен е гликозидът олеандрин. Освен това в дрогата се съдържат урзолова киселина, сапонини, флавоноиди — рутин, и др.

Действие. Благодарение на съдържащите се в него гликозиди зокумът засилва сърдечните съкращения, нормализира сърдечната честота и ритъм, увеличава диурезата, премахва отоците.

Приложение. В народната медицина се е употребявал при сърдечна недостатъчност. Днес за тази цел почти не се използва. Прилага се външно при различни кожни заболявания, ревматизъм и др.

5.3.4. БИЛКИ С КАПИЛЯРОУКРЕПВАЩО И ВЕНОУКРЕПВАЩО ДЕЙСТВИЕ

Нарушенията на тонуса на венозните кръвоносни съдове и повишената пропускливост и чупливост на капилярите могат да станат причина за сериозни заболявания като разширени вени (варици), хемороиди, флебити и тромбофлебита, капилярни кръвоизливи, недостатъчно снабдяване с кръв на крайниците и др.

При такива състояния с голяма популярност се ползват растения, съдържащи флавонови гликозиди с близка до витамин Р структура, като див кестен, японска акация и др. Тези вещества „уплътняват“ стените на най-малките кръвоносни съдове — капилярите, намаляват тяхната пропускливост, подобряват еластичността им. От друга страна, те повишават тонуса на венозните кръвоносни съдове, премахват оточни състояния, дължащи се на венозен застой, подобряват кръвооросването на периферните органи.

Конски кестен — *Aesculus hippocastanum* L.

Сем. Конскокестенови — *Hippocastanaceae*

Описание. Високо до 30 м дърво с конусовидна корона. Стъблото е покрито със сивокафява кора. Листата са срещуположни, сложни, съставени от 5 до 9 длановидно разположени приседнали листчета, които са продълговати, обратно яйцевидни, в основата клиновидни, а на върха късо заострени с неравномерно напилен ръб. Цветовете са събрани в едри, изправени нагоре гроздовидни съцветия. В съцветията има голям брой мъжки цветове, а само по няколко са женски или двуполови. Чашката е звънчевидна, петделна. Венчелистчетата са бели с жълто или червено петно в основата, на брой най-често са 4 или 5. Цветовете са с несиметричен строеж. Тичинките са от 5 до 7, по-дълги от венчето. Плодът е сферична, зелена, покрита с бодли кутийка, съдържаща по 1—2 едри, кафяви, лъскави семена, 2—3 см в диаметър. Цъфти през април-май. Плодовете узряват през сеп-тември-октомври.

Разпространение. Среца се като диворастващ вид у нас само в Преславския Балкан, на 380—500 м надморска височина. Това място е обявено за резерват под името „Дервиша“, а дървото за защитен растителен вид. През последното столетие конският кестен е засаден като декоративно дърво в паркове и градини навсякъде в нашата страна.

Употребяема част. Използват се кората на по-млади стъбла и клони (*Cortex Hippocastani*) и семената (*Semen Hippocastani*).

Кората се събира рано напролет, преди да се разлистят дърветата, по време на сокоддвижението в растението. Семената се берат през септември-октомври.

Химичен състав. В кората се съдържат кумариновите гликозиди ескулин с агликон ескулетин и фраксин с англикон фраксетин, тритерпеновият сапонин есцин, дъбилни вещества, тлъсто масло, алантоин и др. Семената съдържат освен хид-роксикумарини и метоксикумарините ескулин и фраксин; флавоноидни биозиди и триозиди на кверцетина и кемпферола; тритерпеновият сапонин есцин се съдържа от 8 до 10% (негов агликон е есцигенинът); фитостероли; до 45% нишесте; до 8% тлъсто масло; около 2% дъбилни вещества; до 10% белтъчни вещества. В листата се съдържат флавоноидите рутин, спиреозид, астрагалин, кверцитрин, изо-кверцитрин, кверцетин и др.

Действие. Дивият кестен притежава венотонично, противовъзпалително, капиляроукрепващо и обезболяващо действие. Освен това той намалява увеличената склонност към кръвосъсирване и образуване на съсиреци (тромби), намалява вискозитета на кръвта.

Приложение. За лечение на хемороиди, разширени вени (варици), тромбофлебит и др. Доказано е, че екстракт от конски кестен понижава холестероловото съдържание в кръвта и оказва благоприятно влияние при атеросклероза. В народната медицина се препоръчва още за лечение на смилателни нарушения, дизентерия, бронхит, магарешка кашлица, маточни кръвотечения, подагра, ревматизъм, ишиас и др.

Екстрактът влиза в състава на кремове против слънчево изгаряне. Счуканите и наиснати в ракия плодове (2:10) се прилагат за разтриване при ревматизъм, ишиас. Екстрактът се прилага външно за бани при невралгии, мускулни болки и др. Добри резултати се съобщават за употребата му при хипертрофия на простатата и варикоцеле. Клинично е доказан благоприятният ефект на гъстия екстракт от дрогата при синусити.

Начин на употреба. Дивият кестен влиза в състава на много фармацевтични препарати с противоварикозно и противохеморойдно действие. От семената (ситно нарязани) се приготвя запарка от 1 кафена лъжичка дрога и 300 см³ вряща вода. След киснене 2 часа запарката се прецежда и се пие по 1 винена чаша 3 пъти на ден. От листата и корите се приготвя отвара — 1 супена лъжица листа или 1 чаена лъжица кори се варят 10 мин с 300 см³ вода. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

Японска акация (японска софора) — *Sophora japonica* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Листопадно дърво, високо до 25 м (прил. 84). Листата са нечиф-топерести с 11—15 двойки яйцевидни или овално ланцетни, заострени листчета. Цветовете са светложълти, разположени във върхни многоцветни метлици. Плодът - боб с цилиндрична форма, броециковидно прищъпнат, до 10 см дълъг и 1 см широк. Цъфти през лятото.

Разпространение. У нас се отглежда като декоративно дърво из паркове, градини и по улиците почти в цялата страна. Спонтанно расте в Япония и Китай.

Употребяема част. Използват се неразтворените цветни пъпки (*Flores Sophorae*) и плодовете (*Fructus Sophorae*).

Химичен състав. В цветните пъпки се съдържа флавоноловият гликозид ру-тин (около 20 %). В плодовете се съдържат редица флавоноидни гликозиди, между които изофлавонът генистеин.

Действие. Благодарение на богатото съдържание на рутин дро-гата притежава капиляроукрепващо действие, намалява чупливостта и пропускливостта на капилярните кръвоносни съдове, предпазва от кръвоизливи, има противовъзпалително действие.

Приложение. За лечение и предпазване от кръвоизливи на мозъка, ретината, при хипертония, атеросклероза, при бъбречни заболявания, при повишена склонност към чупливост на съдовете и кървене, при капилярни увреждания от токсични вещества, инфекциозни процеси и др. Желателно е дрогата да се използва заедно с витамин С.

Начин на употреба. Приложение намират цветните пъпки, изсушени и стрити на прах, по 0,2—0,5 г дневно на 3—4 приема. Може да се приготви и спиртен извлек (20 г цветове се наставят със 100 см³ спирт 70% в течение на 7 дни). Приема се по 20—40 капки 3 пъти дневно.

5.3.5. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ НАМАЛЕН СЪДОВ ТОНУС И НИСКО АРТЕРИАЛНО НАЛЯГАНЕ

Ефедра — *Ephedra distachya* L. (*Ephedra vulgaris* Rich.)

Сем. Ефедрови — *Ephedraceae*

Описание. Малко двудомно храстче от групата на голосеменните растения с изправени, силно разклонени и начленени стъбла, високи 10—50 см. Клонките са фино ребрести, зелени, срещуположни или събрани в прешлени по 3—4. Листата са много дребни, около 2 мм дълги, ципести, сраснали в основата си във вид на влагалище. „Цветовите“ са жълти, събрани в дребни шишарчици. Мъжките са на групи по много, а женските — по 2 на върха на клонките с 2—4 покривни листчета, които при узряване на семената стават месести, червени.

Разпространение. Расте по скалисти, каменисти и песъчливи места по Черноморското крайбрежие — Балчишко, Варненско, между Айтос и Бургас, по варовитите скали около Михайловград и Белоградчик, над Асеновград в Родопите, край р. Велека в Странджа и при с Долни Пасарел (Софийско).

Употребяема част. Използват се надземните части (*Herba Ephedrae*).

Химичен състав. Съдържа алкалоидите ефедрин и псевдоефедрин, а също и танини.

Действие. Лечебното действие на дрогата се дължи на съдържащия се в нея ефедрин. Ефедринът повишава артериалното налягане, възбужда дихателния център, засилва и учестява сърдечните съкращения и подобрява кръвообращението, разширява бронхите.

Приложение. За лечение на ниско артериално налягане, бронхиална астма, сенна хрема, еластичен бронхит.

Ефедринът възбужда нервната система и може да предизвика безсъние, треперене на крайниците, сърцебиене. Не бива да се употребява от лица, страдащи от високо артериално налягане, атеросклероза, безсъние и др.

Начин на употреба. В медицината се употребява чистият ефедрин (по лекарско предписание). В народната медицина билката се използва, като 2 г дрога се залива с 250 см³ вряща вода. Това е дозата за 1 ден.

5.3.6. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА СЪРДЕЧНОСЪДОВИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

1. Чай при сърдечна невроза* (*Species neurosac cardialis*).

Rp. Rad. Valerianae	(корени от дилианка)	20,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	20,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	5,0
Hb. Origan	(стръкове от риган)	5,0
Fol. Melissa	(листа от маточина)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	5,0
F1. Crataegi cum foliis	(цвят от глог с листа)	20,0
Strob. Lupuli	(шишарки от хмел)	5,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	5,0
Hb. Adonidis vernalis	(стръкове от горицвет)	5,0

Прилага се при възбудни състояния, сърцебиене, безсъние, сърдечни болки.

Начин на употреба. Една супена лъжица от сместа се запарва със 100 см³ вряща вода. Чаят се пие студен, след ядене. Дневна доза 3 чая.

2. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	5,0
Fl. Crataegi cum foliis	(цвят и листа от глог)	10,0
Fol. Melissa	(листа от маточина)	5,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	5,0
Fr. Crataegi	(плодове от глог)	10,0
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	7,5
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	10,0
Fol. Visealbi	(листа от бял имел)	30,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	30,0

Действие. Спазмолитично, хипотензивно, капиляроукрепващо.

Прилага се при леки форми на хипертония, атеросклероза.

Начин на употреба. Една супена лъжица от сместа се запарва с 250 см³ вряща вода. След 15 мин чайт се прецежда. Изпиват се по 2 чая дневно.

3. Rp. Fr. Anethi	(плод от копър)	10,0
Fl. Arnicae	(цвят от арника)	5,0
Fl. Crataegi	(цвят от глог)	15,0

Fol. Melissaе	(листа от маточина)	20,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	10,0
Rad. Valerianae	(корени от делянка)	10,0
Fol. Visci albi	(листа от бял имел)	20,0

Действие. Седативно, леко хипотензивно, съдоразширяващо и коронароразширяващо.

Прилага се при атеросклероза, леки форми на хипертония, коронарна болест (като помощно средство).

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вряща вода. Чаят се прецежда. След изстиване се пие по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

4. Rp. Fl. Crataegi	(цвят от глог)	50,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	50,0
Fol. Betulae	(листа от бяла бреза)	50,0
Hb. Visci albi	(клонки от бял имел)	50,0
Fol. Melissaе	(листа от маточина)	50,0
Fl. Sambuci	(цвят от бяз)	50,0
Rad. Valerianae	(корени от делянка)	50,0
Hb. Saturejae	(стръкове от балканска чубрица)	50,0

Действие. Успокояващо, леко хипотензивно.

Прилага се при леки форми на хипертония.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вода и се вари 5 мин. Чаят след изстиване се прецежда и се пие по 1 винена чаша 3 пъти дневно преди ядене.

5. Rp. Fl. Crataegi	(цвят от глог)	30,0
Hb. Melissaе	(стръкове от маточина)	30,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	30,0
Rad. Valerianae	(корени от делянка)	50,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	50,0
Hb. Origanum	(стръкове от риган)	50,0

Прилага се при сърдечна невроза.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вряща вода. Остава се да кисне 2 часа. Чаят се пие по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

6. Rp. Fib. Visci albi	(клонки от бял имел)	40,0
Fl. Crataegi	(цвят от глог)	40,0
Fr. Crataegi	(плод от глог)	40,0
Fol. Melissaе	(листа от маточина)	40,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Fl. Sambuci	(цвят от черен бяз)	20,0

Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	20,0
Hb. Saturejae	(стръкове от чубрица)	20,0
Hb. Sedi acris	(стръкове от прозорче)	20,0
Rad. Valerianae	(корени от диянка)	20,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	30,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	30,0
Fl. Tiliae	(цвят от липа)	20,0
Strob. Lupuli	(шишарки от хмел)	10,0

Прилага се при високо артериално налягане, атеросклероза, коронаросклероза.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вряща вода. Остава се да кисне 2 часа. Чаят се пие по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

7. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	10,0
Fl. Convallariae	(цвят от момина сълза)	10,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	20,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	30,0
Rad. Valerianae	(корени от диянка)	40,0

Прилага се при сърдечна невроза, безпокойство, безсъние.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се запарва с 250 см³ вода. Дневно се изпиват по 2—3 чая.

8. Rp. Hb. Adonidis vernalis	(стръкове от горицвет)	25,0
Rad. Valerianae	(корени от диянка)	25,0
Fol. Melissaе	(листа от маточина)	50,0

Прилага се при леки форми на сърдечна слабост, сърдечна невроза.

Начин на употреба. Една супена лъжица от сместа се залива с 250 см³ вряща вода. След изстиване чаят се прецежда. Изпива се за един ден.

9. Rp. Fl. Convallariae	(цвят от момина сълза)	10,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	20,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	30,0
Rad. Valerianae	(корени от диянка)	40,0

Прилага се при сърдечна невроза.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 500 см³ вряща вода. След изстиване чаят се прецежда. Изпива се за 1 ден.

10. Rp. Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	30,0
Fl. Crataegi	(цвят от глог)	20,0
Strob. Lupuli	(шишарки от хмел)	20,0
Hb. Marrubii	(стръкове от пчелник)	20,0

Прилага се при сърдечна невроза.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вряща вода. Чаят се изпива за един ден.

11. Rp. Cort. Betulae	(кори от бреза)	20,0
-----------------------	-----------------	------

Cort. Quercus	(кори от дъб)	20,0
Sem. Hippo castani	(семена от конски кестен)	20,0
Lichen	(исландски лишей)	50,0
Islandicus		
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	50,0
Rad. Rubi	(корени от къпина)	10,0
fruticosi		
Rad. Rhei	(корени от ревен)	30,0
Fl. Helichrisi	(цветове от жълт смил)	30,0

Прилага се при разширени вени (варици).

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вода и се вари 5 мин. Чаят се пие по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно.

12. Rp. Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	50,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	50,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	50,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	50,0
Fol. Urticae	(листа от коприва)	50,0
Sem. Hippo- castani	(семена от конски кестен)	20,0

Прилага се при намален тонус на кръвоносните съдове.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Чаят се пие по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно.

5.4. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ НАРУШЕНО КРЪВОСЪСИРВАНЕ И АНЕМИЯ

Лечебните растения намират точно определено, ограничено място в лечението на болестите на кръвта и кръвотворната система. С най-голямо основание и най-спокойно те могат да бъдат прилагани при леките форми на анемия — при пролетната умора с малокръвие. С такава цел природни продукти се използват от нашата народна медицина от дълбока древност.

Самолечението на другите заболявания на кръвотворната система с билки не е целесъобразно, въпреки че някои от заболяванията се лекуват с помощта на изолирани от растения силно действащи съставки.

При нарушаване на кръвосъсирването, придружено от кръвоизливи или тромбози, лечебните растения могат да бъдат използвани само при леките форми на кървене — най-често от капилярите, при кръвоизливи от носа, при хемороиди, при натъртвания. Кръвоизливи от вътрешните органи, както и от големи кръвоносни съдове и смущения в кръвосъсирването изискват лекарска помощ, понякога незабавна.

Много растения се използват за лекуване на кръвоизливи от матката и обилна менструация или за предизвикване на нормално кървене при оскъдна или закъсняваща менструация. Някои от тези растения ще бъдат разгледани в този

раздел, а други, които имат подчертано действие върху маточната мускулатура, ще бъдат описани при растенията с действие върху половата система.

Особено ценни са кръвоспиращите билки с успокояващо действие върху централната нервна система, с тонизиращо действие върху мускулатурата на кръвоносните съдове или матката, с болкоуспокояващо и противоалергично действие.

Бял равнец — *Achillea millefolium* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 80) с пълзящи подземни издънки, с право, неразклонено стъбло, с последователни, ланцетни, двойно или тройно пересто нарязани листа. Приосновните листа са с дълга дръжка, стъблените — седящи. На върха на стъблото цветните кошнички са събрани в гъст щит. Всяка кошничка се състои от 5 периферни, бели, езичести цветове и от 3 до 10 жълтокафяви, тръбести. Обвивните листчета на кошничките са керемидоподобно наредени, по ръба си са люспести, червеникавокафяви, а в средата — зелени. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по тревистите места, край пътищата, по ливадите, между храстите в цялата страна и над 1000 м надморска височина.

Употребяема част. За лечебна цел се използват цветните кошнички (*Flores Millefolii*) и надземната част (*Herba Millefolii*), отрязана 15—20 см от върха.

Химичен състав. В надземната част се съдържа от 0,20 до 0,50% етерично масло, чиято главна съставка е хамазуленът (50%), образуващ се от горчивия сесквитерпенов лактон матрицин (0,05—0,10%) при дестилация на растението с водни пари. Освен хамазулен етеричното масло съдържа сесквитерпена а-ка-риофилен и други моно- и бициклични терпени: а- и в-пиен, цинеол, туйои, камфора, борнеол, сложни естери. Билката съдържа още горчивото вещество ахилени, дъбилни вещества, алкалоиди, флавоноида лутеолин-7-гликозид, органични киселини, витамин С и К, аспарагин, нитрати и др.

Действие. Кръвоспиращото действие на съдържащите се в дрогата вещества е доказало експериментално. Растението има известно болкоуспокояващо и ободряващо действие. То нормализира двигателната и секреторната функция на стомаха. Притежава противозъпалително действие, свързано със съдържащия се в етеричното масло хамазулен.

Приложение. Цветните кошнички и надземната част на растението се прилагат много често като кръвоспиращо средство при кръвотечения от матката, венците, носа, стомаха, хемороидите и др. Те намират приложение и за възбуждане на апетита, при стомашни възпаления с болки (язва, гастрит), при колит, газове, бъбречни заболявания, сърцебиене, главоболие, виене на свят и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка, като 15 г оситнена билка се залива с 200 см³ вряща вода. След като изстине, запарката се пие по 1 супена лъжица преди ядене 3 пъти дневно. С нея може да се прави гаргара при кървящи венци,

възпаление на устната лигавица и др. Запарката трябва да се прилага в продължение на 1—2 седмици, за да се получи добро лечебно действие.

Коприва — *Urtica dioica* L.

Сем. Копривови — *Urticaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 88), високо до 150 см, с дълго, пълзящо коренище. Стъблото е четириръбесто, изправено, вдървенено в основата. Листата са срещуположни, продълговато сърцевидни, към върха заострени, с напilen ръб. Цялото растение е покрито с парливи власинки. Цветовете са еднополови, дребни, жълтозелени, групирани в увиснали съцветия — сложни реси. Растението е двудомно. Плодът е едносеменно орехче. Цъфти от май до септември. Да не се смесва с гръцката коприва (*Urtica urens* L.), чието стъбло е ниско, а листата са с дълбоко нарязан ръб и са по-дребни от тези на обикновената коприва. Имат малки прилистници.

Разпространение. Рудерално растение, широко разпространено из цялата страна.

Употребяема част. С лечебна цел се използват листата (*Folia Urticae*) и коренищата (*Rhizoma Urticae*). Листата се събират от май до септември, а коренищата — от септември до ноември. Стъблата се окосяват и листата се обират, докато растението е още свежо. Коренищата се изкопават, изчистват се от пръст и тънки коренчета и се измиват веднага.

Химичен състав. Листата съдържат дъбилни вещества, витамин С, К, кароте-ноиди, пантотенова киселина, ситостерол, виолаксантин, хистамин и др., а корени-щата — дъбилни вещества, нишесте и др.

Действие. Кръвоспиращо, диуретично, омекчаващо, антианемично.

Приложение. Пресният сок от растението и стритите пресни листа са използвани още от древната медицина като кръвоспиращо средство при кръвоизливи от носа, червата, при маточни и други кръвотечения.

Билката се препоръчва при анемии, при храносмилателни смущения с диария, кръвотечение от носа, обилна менструация, хемороиди. Прилага се и при бъбречни заболявания като диуретично средство, при захарна болест, хроничен бронхит, ревматизъм и др. Употребява се и външно като улесняващо епителизирането на раните средство, при отоци, при натъртвания, косопад и др.

Експериментално не е потвърдена способността на копривата да ускорява съсирваемостта на кръвта, но е доказано съдосвиващото ѝ действие и тонизиращото ѝ действие върху матката. Този факт подкрепя целесъобразността на употребата на растението при маточни кръвотечения.

Сходно действие има гръцката коприва (*Urtica urens* L.), която се прилага широко в нашата народна медицина като кръвоспиращо, маточно и диуретично средство.

Начин на употреба. Сухите листа от коприва се използват под формата на запарка при дневна доза 4 чаени лъжички листа на 250 см³ вряща вода.

Запарката се използва и външно. При косопад се приготвя отвара от 100 г листа, които се варят 30 мин в 1/2 л вода и 1/2 л оцет. С отварата се намокрят корените на космите или се измива косата вечер преди лягане.

Кръвен здравец (кървавочервен здравец)— *Geranium sanguineum* L.

Сем. Здравецови — *Geraniaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с хоризонтално коренище. Стъблата са 15—60 см високи, прави или възходящи. Листата са с дръжки, срещуположни, в очертание закръглени, 1—3,5 см дълги и 2—4 см широки, дълбоко, почти до основата разделени на 5—7 дяла. Цветовете са кървавочервени, единични, разположени на 5—15 см дълги, съчленени дръжки, излизащи от пазвите на листата. Чашката и венчето са петлистни. Тичинките са 10. Плодът се разпада на 5 едносеменни дяла. Цъфти през май—август.

Разпространение. Расте по тревисти и каменливи места, из храсталаци и редки гори в равнините и планините от морското равнище докъм 1700 м надморска височина в цялата страна.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Geranii sanguinei*).

Химичен състав. Съдържа около 15% дъбилни вещества, главно от групата на катехините.

Действие. Капиляроукрепващо, адстрингентно, противовъзпалително.

Приложение. Дрогата се препоръчва при стомашно-чревни възпаления — гастрити, колити, диария.

Външно се използва при кръвотечение от носа, сърбежи, фистули, рани и други кожни възпаления.

Начин на употреба. Прилага се студен извлек от 2 чаени лъжици билка, наисната в 1/2 л вода за 8 часа, който се изпива в продължение на 1 ден. Същият извлек се използва и външно за компреси и лапи.

Водно пипериче — *Persicaria hydropiper* (L.) Opiz (*Polygonum hydropiper* L.)

Сем. Лападови — *Polygonaceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 82), което достига до 60 см височина, със зелено или червеникаво цилиндрично стъбло със слабо разширени възли. Листата са последователни, продълговато ланцетни, целокрайни, с ципести кафяви прилистници, които обхващат стъблото и образуват цилиндрично влагалище (охреа). Приосновните листа са с къси дръжки, горните — почти седящи. Цветовете са дребни, зеленикаворозови, събрани във върхни рядкоцветни, увиснали, класовидни съцветия. Околоцветникът е прост с 4 (рядко 5) зелени дяла или бели ръбове и с кафеникави жлезисти точки (вместилища), забележими под

лупа. Тичинките са 6—8. Плодът е яйцевидно, тъмнокафяво орехче. Вкусът е парлив, изчезващ при сушене. Цъфти през юли—август.

Възможни са примеси от други видове пипериче:

Средно пипериче — *Persicaria mitis* (Schrank) Opiz (*Polygonum mite* Schrank), което по класчетата твърде много прилича на водното пипериче, но при него липсват кафеникавите точки на околоцветника, а охреата е покрита с грапави власинки.

Дребно пипериче — *Persicaria minor* (Huds.) Opiz (*Polygonum minus* Huds.) Листата му са линейни или тясно ланцетни, често разширени при основата си. Липсват сивокафявите точки по околоцветника.

Прасковolistно пипериче — *Persicaria maculata* (Raf.) S. F. Gray (*Polygonum persicaria* L.). Неговите листа са с тъмни петна, понякога изчезващи при сушене. Класчетата са изправени, дебели, а цветчетата са розови, без точки (вместилища) на околоцветника.

Нито един от тези видове в свежо състояние не притежава парливо лютив вкус и при събирането лесно се отличават. В сушена дрога това е по-трудно.

Разпространение. Водното пипериче е разпространено навсякъде покрай реките, влажните и мочурливи места в страната.

Употребяема част. За лечебни цели се използва трева от водно пипериче (*Herba Polygoni hydropiperis*), състояща се от цветоносни и плодоносни облистени стъбла, дълги около 40 см, събрани през периода на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа флавоноиди (около 2,5%), между които преобладават рутин, изорамнетин, кверцитрин, хиперозид и кемпферол; дъбилни вещества (около 3,5%), кетоалдехидът тадеонал, витамин К, С и Е, гликозидът полигопиперин, който има тонизиращо действие върху матката.

Действие. Кръвоспиращо, капиляроукрепващо, тонизиращо маточната мускулатура.

Приложение. Клиничната му употреба има нужда от по-подробно проучване. Билката се препоръчва при вътрешни и външни кръвотечения — чревни, маточни (при обилна менструация), кървящи хемороиди. Препоръчва се също при гастрит, язва, диария, бъбречнокаменна болест. При възпаление на бъбреците и пикочния мехур не трябва да се прилага.

Начин на употреба. Приготвя се чай от 3 чаени лъжички нарязани стръкове с 1/2 л вода. След като ври 15 мин, се прецежда и се изпива на 3 пъти за 1 ден. Прясното растение може да се приложи и за лапи при лечение на гнойни рани.

Кървавиче — *Bistorta major* S. F. Gray (*Polygonum bistorta* L.)

Сем. Лападови — *Polygonaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с високо до 1 м, право, неразклонено стъбло. Развива дебело, змиевидно извито коренище (като буквата S). Приземните листа са големи, с дълги дръжки, а стъблените са малки, обхващащи стъблото, приседнали. И едните, и другите

са продълговато ланцетни, заострени и целокрайни. Цветовете са дребни, розови, петлистни, със сраснал в основата си околоцветник. Цветовете са групирани в класовидно съцветие. Тичинките са 8. Плодът е тристенно орехче. Цъфти от май до август.

Разпространение. Расте по влажни и мочурливи ливади предимно в планинския пояс на почти всички наши планини до 2200 м надморска височина.

Употребяема част. Коренищата (*Rhizoma Bistortae*), събрани след узряване на семената или рано през пролетта.

Химичен състав. В коренищата се съдържат 15—25% дъбилни вещества., предимно галотанини, галова и свободна елагова киселина, окислени танини (флобафени) и много нишесте (над 25%).

Действие. Кръвоспиращо, затягащо и противовъзпалително.

Дрогата може да замени вносната билка *Radix Ratanhiae*.

Приложение. Коренището се използва при вътрешни и външни кръвотечения особено от стомаха и червата, при обилна менструация и кървава диария. Препоръчва се при възпаление на стомаха и червата, диария, дизентерия, обилна менструация, както и при възпаление на устната кухина и сливиците, при гнойни, бавно заздравяващи рани и при бяло течение у жените.

Начин на употреба. Запарка от 2 чаени лъжички билка с 250 см³ зряща вода, след като престои 20 мин, се изпива за 1 ден от възрастни и за 2 дни от деца. Може да се използва и външно.

Лечебна динка — *Sanguisorba officinalis* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 81) с дебело, хоризонтално, тъмнокафяво коренище. Стъблата са 20—100 см високи, прави, ръбести, кухи, в горната част разклонени. Приосновните и долните стъблови листа са 20 до 40 см дълги, сложни, нечифтоперести, с 4 до 12 двойки продълговато яйцевидни или елипсовидни, напилено назъбени листчета. Цветовете са дребни, събрани във връхни, 1—3 см дълги, елипсовидни до почти кълбовидни кафявочервени класо-видни съцветия. Чашелистчетата са 4, червени до тъмночервени. Венче липсва. Тичинките са 4, с червени дръжки и тъмночервени прашници. Плодът е орехче. Цъфти юни—септември.

Разпространение. Расте из влажни планински ливади и пасища в Средна и Западна Стара планина, Средните и Западните Родопи, Рила, Витоша и западните гранични планини от 800 до 2200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се коренището и корените (*Rhizoma de Radix Sanguisorbae*).

Химичен състав. Съдържа 12—20% дъбилни вещества, предимно галотанини, а също свободна галова и елагова киселина. Освен това са установени тритерпеновите сапонини сангвисорбин и потерин, стероли и до 30% нишесте.

Действие. Кръвоспиращо, адстрингентно, противовъзпалително и болкоуспокояващо.

Приложение. Билката се използва при кръвотечения, кървава диария, дизентерия, възпаление на венците, флебит и някои кожни заболявания.

Начин на употреба. Прилага се извлек, получен от 1/2 чаена лъжичка коренище, накиснато в 300 см³ вода за 8 часа. Пие се по 2—3 супени лъжици на ден след ядене.

Влиза в състава на готови билкови чаеве.

Царевица — *Zea mays* L.

Сем. Житни — Poaceae (Gramineae)

Описание. Едногодишно културно растение с право, неразклонено, до 3—4 м високо стъбло. Листата са линейни, с успоредно жилкуване. Цветовете са едно-полови; мъжките са събрани във върхни метличести съцветия, а женските — в кочани, разположени по стъблото. Цъфти през лятото.

Употребяема част. За лечебни цели се използват дългите нишковидни близалца на женските цветове (*Stigmata Maydis*) — т. нар. царевична коса или свила.

Химичен състав. Съдържа витамин К, аскорбинова и пантотенова киселина, каротеноиди, стероли (ситостерол и стигмастерол), сапонини, смолисти и горчиви вещества, тлъсто масло, етерично масло, инозит и др.

Действие. Диуретично, кръвоспиращо, жлъчегонно, успокояващо.

Приложение. Царевичната коса се употребява като кръвоспиращо средство. Действието се свързва със съдържащите се в нея вещества, подобни на витамин КЗ. Много често билката се използва и като пикочогонно средство, при камъни и пясък в бъбреците и пикочния мехур, при хронично възпаление на бъбреците и при отоци. Намира приложение и при застой на жлъчка, и при други чернодробни и жлъчни заболявания. Предписва се при диабет и като подтискащо апетита средство за отслабване. Много често се прилага като успокояващо средство.

Начин на употреба. Прилага се запарка от 10 г билка с 1/2 л вряща вода, която се изпива за 1 или 2 дни.

Калина — *Viburnum opulus* L.

Сем. Бъзови — Caprifoliaceae

Описание. Разклонен храст или дърво (прил. 83), високо 1,5—4 м. Кората на старите стъбла и клони е напукана, а на младите е гладка, сивокафява с червеникав оттенък. Листата са срещуположни, длановидно нарязани, три до петделни, отдолу влакнести. Цветовете са бели, събрани в щитовидни съцветия на върха на клоните. Плодовете са овални, лъскави, червени, сочни, със силно горчив вкус. Цъфти през май-юни.

Разпространение. Расте из храсталаците и горите, край потоците в предпланински и планинския пояс на страната.

Употребяема част. Използува се кората (*Cortex Viburni opili*) на стъблата и клоните, събрана през ранна пролет. При брането се правят пръстеновидни нарязи върху кората на разстояние 25—30 см, след което се съединяват с два надлъжни нарязи и кората се отделя лесно.

При брането да не се смесва с черната калина — *Viburnum lantana* L., чиито листа са цели, елипсовидни, набръчкани, а плодовете първоначално са червеникави, а впоследствие — черни.

Химичен състав. Съдържа дъбилни вещества, гликозида вибурнин (вибурно-зид), смолисти вещества, фитостероли. Качествената кора трябва да съдържа не по-малко от 4% дъбилни вещества.

Действие. Кръвоспиращо, успокояващо, хипотензивно.

Приложение. С добър резултат се прилага при различни кръво-течения. Фармакологичното проучване потвърждава кръвоспиращото действие на билката. Гликозидът вибурнин скъсява времето на кървене, понижава артериалното налягане, действа успокояващо. Дрогата се прилага и при белодробни възпаления с кашлица, при болки и спазми на стомаха и червата, при сърдечни и бъбречни заболявания като цротивооточно средство.

Начин на употреба. Запарка от 1 чаена лъжичка надробена кора на 250 см³ вряща вода се изпива за 1 ден.

Момкова сълза — *Polygonatum odoratum* (Mill.)

Druce (*Polygonatum officinale* All.)

Сем. Лилиецветни — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 93) с дебело, месесто, хоризонтално коренище. Стъблото е ръбесто, извито, високо 30—70 см, с последователни, елипсовидни листа с успоредно жилкуване. Цветовете са единични, рядко събрани по два. Околоцветникът е цилиндричен, бял, с 6 зъбчета и зелен ръб. Тичинките са 6. Плодът е черна ягода. Цъфти през май-юни.

Разпространение. Разпространено е из горите и храсталаците на цялата страна.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Polygonati*) в пресен или изсушен вид.

Химичен състав. Съдържа недостатъчно проучени гликозиди, дъбилни вещества и сапонини.

Действие. Ранозаздравяващо, кръвоспиращо, болкоуспокояващо.

Приложение. При ревматизъм, подагра и диабет. Употребява се и при маточни кръвотечения. Външно се прилага при подкожни кръвоизливи след контузии.

Начин на употреба. Приготвя се отвара от 50 г смляно коренище с 1/2 л вода, с която след изстиване се правят компреси при контузии и подкожни кръвоизливи.

Като кръвоспиращи средства се използват и много други билки, особено съдържащите танин растения, описани в раздела „Билки с антидиарично и адстрингентно действие“.

5.4.1. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ, ПРИЛАГАНИ ПРИ АНЕМИЯ И КРЪВОТЕЧЕНИЯ

(вж. и „Билкови чаеви, които се прилагат при заболявания на половата система“)

1. Rp. Fol. Urticae	(листа от коприва)	30,0
Fr. Sorbi	(плодове от офика)	70,0

Прилага се при авитаминоза С, при желязонедеимъчни анемии.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща вода и се вари 10 мин. След 4 часа се прецежда. Пие се по 1/2 чаена чаша 3—4 пъти дневно.

2. Rp. Fol. Cotini	(листа от смрадлика)	150,0
Cort. Quercus	(кори от дъб)	100,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	50,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	30,0

Прилага се при кървене на венците.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес с 1/2 л вода се вари 20 мин. Течността се прецежда и се използва за жабурканена устата по 2 мин 3—4 пъти на ден.

Да не се пие!

3. Rp. Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	20,0
Fr. Coriandri	(плод от кориандр)	20,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	20,0
Fol. Serine	(лист от сена)	20,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	20,0

Прилага се при хемороиди.

Начин на употреба. 1—2 чаени лъжички смес се запарва с 250 см³ вряща вода. След 10—15 мин чайт се прецежда. Пие се сутрин и вечер по 1 чаена чаша чай.

4. Rp. Hb. Polygoni hydropiperis	(стръкове от водно пипериче)	30,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	20,0
Fr. Foeniculi	(плод от резене)	20,0
Fol. Sennae	(листа от сена)	20,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	20,0

Прилага се при хемороиди с кръвотечение.

Начин на употреба. Една-две чаени лъжички смес се запарва с 250 см³ вряща вода. След 15 мин чайт се прецежда. Пие се сутрин и вечер по 1 чаена чаша.

5. Билкова смес при хемороиди (външно)* — Species Antihaemor-rhoidalis (externo).

Rp. Fol. Cotyni	(листа от смрадлика)	25,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	15,0
Cort. Quercus	(кори от дъб)	15,0
Hb. Polygoni hydropiperis	(стръкове от водно пипериче)	25,0
Hb. Calendulae	(стръкове от невен)	15,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	5,0

Прилага се при външни хемороиди, анални рагади и фистули.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва в 1 л вряща вода. След изстиване до температурата на тялото се прави седяща баня (вечер) с продължителност 10—15 мин. Седмичната доза е 9 супени лъжици (от 1 до 3 пъти седмично — според тежестта на заболяването).

6. Rp. Fol. Sennae	(листа от сена)	20,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	20,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнестец)	20,0
Fr. Coriandri	(плод от кориандър)	20,0
Rad. Liquiritiae	(корени от сладник)	20,0

Прилага се при различни кръвотечения.

Начин на употреба. Една супена лъжица от сместа се залива с 250 см³ вряща вода. Прецежда се, като изстине. Пие се по 1/2 чаена чаша вечер.

5.5. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ОТДЕЛИТЕЛНАТА СИСТЕМА

Фитотерапията има много голямо приложение при заболяванията на отделителната система. Като помощни средства за лечение на възпаленията на бъбреците, пикочния мехур и пикочния канал (особено при хронични случаи, когато е намалено или затруднено отделянето на урина) широко се използват растенията с диуретично действие. Много голям брой растения притежават диуретични свойства. Някои от съдържащите се в тях соли, етерични масла, смоли и др., които се отделят през бъбреците, с дразнещото си действие засилват диурезата. Някои билки могат да увеличат диурезата чрез подобряване работата на сърцето и засилване на кръвообращението в бъбреците. Последните билки са описани в раздела за растенията със сърдечносъдово действие. Някои от диуретичните растения имат способността да изхвърлят пясъчинки и камъчета от пикочните пътища. Почти всички съдържащи етерични масла диуретични растения имат и противовъзпалителен и

болкоуспокояващ ефект, като действуват антисептично върху органите на отделителната система.

Растенията с диуретично действие имат благоприятен ефект и при оточни състояния, при смущение на водно-солевата обмяна, при ревматизъм, подагра и други заболявания.

Някои от използваните за лечение на болестите на отделителната система растения имат силно дразнещо действие и не трябва да се прилагат при остри възпаления на бъбреците и пикочния мехур. Използват се предимно слабо действащи върхуцентралната нервна система билки, но трябва да имаме предвид, че при продължителна употреба на някои от тях могат да се получат токсични ефекти.

Обикновена хвойна (смрика) - *Juniperus communis* L.

Сем. Кипарисови – *Cupressaceae*

Описание. Вечнозелен двудомен храст или малко дърво, високо до 8 м (прил. 86). Листата са 1 - 1,5 см дълги, шиловидни, бодливи, разперени, отгоре плитко жлебовидни, с белезникава ивица, отдолу с тъп тръбен ръб, разположен в прешлени по 3. Месестите шишарки - галбулите, наричани неправилно "плодчета", са кълбовидни, синкавочервени, покрити с белезникав, восъчен налеп, 5-9 мм в диаметър, с по 3 сивокафяви семена. Цъфти през май-юни, а семената узряват през есента на следващата година.

Разпространение. Расте по сухи и каменисти склонове главно в планините до 1700 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се галбулите (*Galbulae Juniperi*, *Baccae Juniperi*, *Fructus Juniperi*)

Химичен състав. Съдържат 0,5 - 2% етерично масло, 30% инвертна захар, горчиви гликозиди, флавоноиди, дъбилни вещества, органични киселини, смоли, восъци и др. В състава на етеричното масло влизат терпените а-пинен камфен, кариофилен и др.; двупръстенният сесквитерпен кадинен, сесквитерпеновият алкохол юниперол. Специфичното диуретично действие се дължи на съединенията терпениол-4 и юнен.

Действие. Диуретично, пртивовъзпалително, спазмолитично, нервноуспокояващо.

Приложение. Билката се използва като пикочогонно средство при хронични възпаления на бъбреците и пикочния мехур. Тя влиз в състава на много билкови чаеове с диуретично действие. Прилага се при болки в ставите (най-често при хроничен ревматизъм с болки и отоци), при някои чернодробни и кожни заболявания, при неврози и др.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 2 чаени лъжички суха билка в 250 см³ вода. След 3 часа се прецежда и се изпива за един ден. Може да се използва и отвара от 100 г билка с 400 см³ вода, която след прецеждане се прибавя към 100 см³ захарен сироп. Приема се по 1 чаена лъжичка преди ядене. При ревматизъм към водата за баня се прибавя отвара от 200 г дрога в 1 л вода. При кожни обриви се предлага консумирането на няколко плодчета дневно.

(Започва се с 5. Количеството им са увеличава с едно всеки ден до 15 дневно. След това всеки ден се намалява с едно до 5 плодчета дневно).

Ветрогон — *Eryngium campestre* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Многогодишно бодливо тревисто растение (прил. 85) с дълъг вре-теновиден корен, проникващ в почвата до 1 м и повече. Стъблото е 30—70 см високо, сивозелено, в зоната на съцветието силно разклонено. Листата са кожести, белезникаво сивозелени от двете страни с ясно изпъкнало бледожълто мрежесто жилкуване, бодливо назъбени; приосновните са дълбоко пересто наделени с 10—20 см дълги дръжки и бодливо напилени дялове; стъбловите са с къси дръжки или приседнали, стъблообхващащи, с бодливо назъбени влагалища. Цветовете са бели или белезникави, събрани в сбити яйцевидно сферични главички с обвивка от линейно ланцетни бодливо назъбени листчета. Цъфти юли—август.

Разпространение. Расте по сухи тревисти и каменливи места, из пасища и сухи ливади, по синури, край пътища и жп линии и като плевел в окопни култури, овощни градини и лозя. Среща се от морското равнище докъм 900 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се коренът (*Radix Eryngii*).

Химичен състав. Съдържа тритерпенови сапонини, етерично масло, малко дъбилни вещества, органични киселини и др.

Действие и приложение. Билката се използва при камъни и пясък в бъбреците, трудно уриниране и други бъбречни заболявания. Освен диуретично действие дрогата има спазмолитично и болкоуспокояващо действие, което позволява употребата ѝ при колики от различно естество, задръжка на газове, коклюш, възпаление на жлъчните пътища и др. По-рядко се прилага за лечение на анемия като тонизиращо матката средство, за засилване на менструацията и др.

Начин на употреба. Прилага се пресен сок от корени или запарка, приготвена от 1—2 чаени лъжички оситнен корен на 250 см³ вода. Запарката се изпива на 3 пъти за 1 ден.

Бяла бреза — *Betula pendula* Roth (*B. alba* L *B. verrucosa* Ehrh.)

Сем. Брезови — *Betulaceae*

Описание. Високо до 25 м дърво или храст до 2—3 м, с гладка, тънка, бяла кора, която се обелва на хоризонтални ивици (прил. 89). Младите клони са прави, по-старите са увиснали, осеяни със смолисти брадавички. Листата са ромбовидни или сърцевидни, заострени на върха, по ръба двойно назъбени, в основата си целокрайни; отгоре листата са тъмни и лъскави, докато отдолу са по-светлозелени. Мъжките съцветия са дълги, цилиндрични, увиснали реси, а женските — къси, изправени, цилиндрични, 2—4 см дълги и 8—10 мм в диаметър. Цъфти през пролетта.

Разпространение. Расте из горите, сечищата и по скалистите места — в зоната на иглолистните и буковите гори навсякъде в страната. Отглежда се и като декоративно растение в паркове и градини.

Употребяема част. За лечебни цели се използват листата (*Folia Betulae*), листните пъпки (*Gemmae Betulae*) и кората (*Cortex Betulae*). Листата се събират през юни—септември, когато напълно са развити. Пъпките и кората — през април—май, по време на движение на соковете в растението и преди разпукването на пъпките.

Химичен състав. В листата се съдържат около 0,05% етерично масло, сапо-нини, дъбилни вещества до 10%, витамин С, никотинова киселина и флавоноид-ните съединения хиперозид, апигенин, кемпферол и др. Листните пъпки съдържат до 8% етерично масло с приятна миризма и смолисти вещества. Корите съдържат тритерпеновия алкохол бетуленол, гаултерин, до 15% дъбилни вещества, етерично масло и др.

Действие и приложение. Дрогата се използва широко при бъбречни, стомашно-чревни, сърдечни заболявания, при ревматизъм, кожни болести и др. В научната медицина се прилага от края на XIX в., когато беше потвърдено пикочогонното действие на листата от бяла бреза при отоци от сърдечен и бъбречен произход. Листата и пъпките от бреза влизат в състава на много диуретични чаеви. За разлика от някои други растения с диуретично действие (хвойна, хвощ и др.) те не оказват местно дразнещо действие и могат да се прилагат внимателно при стари хора и при остри възпаления на пикочните пътища.

Използва се запарка или отвара от листата при бъбречни заболявания, отоци, ревматизъм. При ревматизъм се правят и лапи на болното място със смачкани пресни листа. Брезовите пъпки се използват при същите заболявания, като оказват по-силен ефект от листата. Запарката от листа се прилага и при кожни болести — екземи, лишеи, обриви и др., при спазми и болки в стомаха, при атеросклероза и др. Пресният сок от растението се използва като общоукрепващо средство при анемия, за лечение на циреи, трудно заздравяващи рани и др. Брезовият катран се използва при лечението на редица кожни болести.

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 4 чаени лъжички сухи стрити листа на 1/2 л вряща вода, която се изпива за 1 ден. Може да се направи и отвара. Преди да се пият отварата и запарката, понеже са силно кисели, трябва леко да се алкализират, като им се прибави малко сода за хляб.

Полски хвощ—*Equisetum arvense* L.

Сем. Хвощови — Equisetaceae

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 94) с дълго разклонено коренище и два вида надземни стъбла: пролетно и лятно. Пролетното стъбло е неразклонено, кафяво, безхлорофилно и на върха завършва със спороносно класче, съставено от щитовидни спорофили, по ръба на които се развиват спорангиите. След разсейване на спорите пролетното стъбло отмира и от коренището се раз-звива лятното стъбло, което е зелено,

начленено и силно разклонено, до 40—50 см високо. Разклоненията на лятното стъбло са също начленени и разположени в прешлени. Листата са силно редуцирани и сраснали по 6—12 във влагалищни тръбици, разположени във възлите.

Разпространение. Расте по влажни места, насипи, из ливади и по нивите като плевел в цялата страна докъм 1500 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се лятното зелено стъбло (*Herba Equiseti*), отрязано на около 20 см от върха. Да не се смесва с другите разпространени у нас видове хвощ, някои от които са отровни! Смесва се най-често с блатния хвощ — *Equisetum palustre* L. който се образува два вида стъбла, а спороносните класчета се развиват на върха на зелени разклонени стъбла.

Химичен състав. Съдържа стероидния сапонин еквисетепин; флавонови и флавонолови гликозиди, производни на кверцетина, кемпферола, изорамнетина, лутеолина и апигенина; 6 - 10% силикати, по-голямата част от които са разтворими във вода. Установени са и алкалоиди, производни на пиридина, между които никотин и палустрин, а също и фенолни киселини.

Действие. Пикочогонно, кръвоспиращо, запичащо, противовъзпалително и реминерализиращо.

Приложение. Билката се използва най-често при хронични бъбречни заболявания (особено при пясък и камъни в бъбреците), при отоци от различно естество, високо артериално налягане, сърдечни заболявания, чернодробни болести, катар на стомаха, чревни инфекции (с кървава диария), главоболие, ишиас, ревматизъм, рани, екземи и др. На билката се приписва способността да засилва защитните сили на организма.

Поради местното си дразнещо действие drogата не трябва да се прилага при бъбречни възпаления, особено в остър стадий.

Начин на употреба. Прилага се под формата на запарка от 4 чаени лъжички билка с 1/2 л вряща вода. Запарката се изпива на гълтки за 2 дни. Прилага се и външно за гаргара, компреси и про-мивки под формата на извлек от 1 супена лъжица билка, накисната за 30 мин в 250 см³ вода.

Гръмотрън — *Ononis spinosa* L. и *Ononis arvensis* L. (*Ononis hircina* Jucq.)

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Многогодишни тревисти бодливи растения (прил.96), развиващи тъмнокафяво коренище, което преминава във вдървенен дълъг, често усукан корен. Стъблото е високо до 70 см, с голям брой бодли. Долните и средните листа са триделни, а горните - прости, снабдени с прилистници. Дяловете са овални, по края остро назъбени. Цветовете са единични или по два в пазвите на листата и образуват гъсти класовидни съцветия. Венчето е розово, неправилно, два пъти подълго от чашката. Плодът е боб с 2 - 4 семена. Цъфти през юни - юли.

Разпространение. Расте из цялата страна по сухите тревисти и песъчливи места, по бреговете на реките, докъм 1500 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Ononidis*), събрани през есента след узряване на плодовете.

Химичен състав. Корените съдържат 0,20% етерично масло, нишесте, захари, смоли, дъбилни вещества и до 10% минерални соли. Смята се, че биологично активните вещества са изофлавоновите гликозиди ононин, който при хидролиза се разлага на агликона формонетин и глюкоза, и онопин. Сладкият вкус се дължи на гликозида ононид.

Действие. Корените имат пикочогонно и противовъзпалително действие. Те влизат в състава на много диуретични чаеове. Прилагат се при отоци, камъни и пясък в бъбреците и пикочния мехур, хронични възпаления на пикочните пътища, ревматизъм, подагра, кожни обриви и др.

Начин на употреба. Прави се запарка от корените (1 супена лъжица корени с 1/2 л вода). След като престои 15 мин, запарката се прецежда и се изпива за 1 ден на 3—4 пъти.

Багрилна жълтуга - *Genista tinctoria* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Силно разклонен храст или полухраст (прил. 95), достигащ на височина 30—60 см. Листата са последователни, 1—4 см дълги, ланцетни или елипсовидни, прости, целокрайни, отгоре голи, отдолу изцяло или най-малко по жилките влакнести, с ясно изпъкнали странични жилки. Цветовете са жълти, събрани в рехави гроздовидни съцветия, от 4 до 10 см дълги, най-често с 6 до 10 цвята. Чашката е петделна, двуустна. Плодът е 1—4 см дълъг, продълговато линеен, тъмнокафяв боб. Цъфти през юни—август.

Разпространение. Расте из храсталаци и просветлени гори в предпланините и планините докъм 1500 м надморска височина в цялата страна.

Употребяема част. Използват се цъфтящите и облистени върхни части (*Herba Genistae tinctoriae*), отрязани на около 30 см от върха.

Химичен състав. Съдържа алкалоидите цитизин и спартеин, флавоноиди — лутеолин, генистеин и др., тритерпенови сапонини, дъбилни и слюзни вещества.

Действие. Пикочогонно, слабително и капиляроукрепващо.

Приложение. При отоци от различно естество, възпаление на бъбреците и пикочния мехур, възпаление на жлъчните пътища, хемороиди и др.

Експериментално е установено противовъзпалителното, противоязвеното и капиляроукрепващото действие на тоталната флавоноидна смес от виреещата в нашата страна жълтуга (*Genista rumelica* Vel.).

Начин на употреба. Приготвя се запарка от 1 чаена лъжичка оситнена билка с 250 см³ вряща вода, която се изпива за 1 ден.

Магданоз (мерудия) — *Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill (*Petroselinum sativum* Hoffm.)

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbeiliferae*)

Описание. Двегодишно тревисто растение. През първата година развива само листна розетка, а през втората — до 80 см високо, право, разклонено, голо, набраздено стъбло. Приосновните и долните стъблови листа са с дълги дръжки и 2—3 пъти пересто наделена петура, а горните — триделни, с линейно ланцетни дялове. Цветовете са жълтозелени, събрани в сложни сенници с 8—20 главни лъча. Плодовете са широко яйцевидни, 2,5—3 мм дълги, при узряване се разпадат на две половинки. Цъфти юли—август.

Разпространение. Отглежда се в градините из цялата страна. Произхожда от Средиземноморската област.

Употребяема част. За лечебни цели се използват плодчетата (*Fructus Petroselinii*), листата (*Folia Petroselini*) и корените (*Radix Petroselini*)

Химичен състав. Плодовете съдържат 2—7% етерично масло, 20% тлъсто масло, флавона апигенин, фурукумарина бергаптен. Основни компоненти на етеричното масло са апиол и миристицин — токсично вещество с психотропно и халюциногенно действие. Листата в свежо състояние съдържат 356 мг% витамин С, 8,26 мг% каротен и др. Корените съдържат малко етерично масло с главна съставка апиол, флавоноиди — апигенин и негови гликозиди, фурукумарини и полиацетилеин.

Действие. Апетитовъзбуждащо, газогонно, пикочогонно и маточно.

Приложение. Още старите римляни са прилагали магданоза при възпаление и камъни в бъбреците и пикочния мехур. С такава цел и сега се използват плодчетата, стръковете и сокът от растението. При фармакологичното проучване на апиола е потвърдена способността му да тонизира гладката мускулатура, особено на матката и на пикочния мехур, и да предизвиква нахлуване на кръв в тези органи.

Извлек от корените на магданоза се прилага при болезнена менструация (регулира кръвотечението и премахва болката). Дрогата не трябва да се прилага при бременни, понеже може да предизвика продължителен спазъм на матката и загиване на плода. Сокът от листата на магданоза се използва външно при петна и обриви по кожата, при ужилване от насекоми, за „разнасяне“ на млякото след прекъсване на кърменето и др.

Начин на употреба. Препоръчва се извлек от 1/2 чаена лъжичка плодчета да магданоз, накиснати за 8 часа в 250 см³ вода, който се изпива за 1 ден. Прилага се и запарка от 4 чаени лъжички корени на 1/2 л вряща вода, която се прецежда след 15 мин и се изпива за 2 дни. Добър ефект се получава и със сока от прясното растение в доза 100—150 г.

Пача трева — *Polygonum aviculare* (L.) L.

Сем. Лападови — *Polygonaceae*

Описание. Едногодишно растение (прил. 97) с изправени, възходящи или по-легнали гъсто облистени стъбла, 20—60 см дълги. Листата са последователни, приседнали или с къси дръжки, елипсовидни или яйцевидно ланцетни до продълговато ланцетни, целокрайни, В основата на листата се намира ципесто влагилище—охреа. Цветовете са бели, розови или червени, разположени по един или по 2—5 в пазвите на листата. Околоцветникът е петделен. Тичинките са 8. Плодът е тъмнокафяво до почти черно, матово, с грапава повърхност тристенно орехче. Цъфти май—октомври.

Разпространение. Среща се предимно като рудерално растение по тревисти места, край пътища и огради, из дворове и градини, а също като плевел из посеви и окопни култури до 1200 м надморска височина в цяла България.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Polygoni avicularis*).

Химичен състав. Съдържа силикати, от които малка част са разтворими във вода, флавоноиди (авикуларин, кверцетин и хиперозид), фенолни киселини (кафена, р-кумарова, хлорогенова и галова), дъбилни вещества, следи от антрахинонови гликозиди, производни на емолина, смолисти и слюзни вещества, аскорбинова киселина, каротен, захари и др.

Действие. Запичащо, кръвоспиращо, пикочогонно.

Приложение. При пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур, Препоръчва се при кръвотечения от стомаха, червата, матката и др. (например при язва, кървава диария, изобилна менструация), По-рядко се употребява при хемороиди, бяло течение у жените, глисти, отоци, сърдечни заболявания и др. Местно се използва като ускоряващо и подпомагащо заздравяването на рани средство.

Начин на употреба. Прави се запарка от 2—3 чаени лъжички трева (за предпочитане прясна) с 1/2 л вряща вода. Изпива се за 1 ден.

Забележка. Билката не трябва да се прилага при възпаление на бъбреците, тъй като съдържащите се в нея силикати имат силно дразнещо действие.

Селим — *Levisticum officinale* Koch

Сем. Сенникоцветни — *Aplaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с жълтокафяв, месест, вретено-виден корен и голо, кухо, до 2 м високо стъбло. Листата са сложни, перести, с широко ромбични, дълбоко нарязани дялове. Цветовете са бледожълти, събрани в сложни сенници с 6—12 главни лъча и обвивка от много листчета. Плодовете са жълтокафяви, елипсоидни, с ципесто крилати ръбове, разпадащи се на две половинки. Цъфти през лятото.

Разпространение. Култивира се, из градините. Произхожда от Западна Азия.

Употребяема част. Използуват се корените (*Radix Levistici*).

Химичен състав. Съдържа до 1% етерично масло, основен компонент на което са фталиди (70%), между която п-бутилофталид. Освен това в дрогата са установени кумарините псорален и бергаптен, фенолни киселини — кафена, хлорогенова и др.

Действие и приложение. Корените имат пикочогонно действие и се използват при отоци от бъбречен и сърдечен произход. Те засилват жлъчната секреция и намират приложение за възбуждане на апетита, за стимулиране секрецията на храносмилателни сокове и за успокояване на чревни колики и болки. Препоръчват се и при закъсняваща менструация, подагра, ревматизъм, кожни обриви и бавно заздравяващи рани. Корените и листата на растението се използват като подправка.

Начин на употреба. Приготвя се запарка със 1 чаена лъжичка стрита кора от корените или цели корени на 250 см³ вряща вода, която се изпива за 1 денонощие. При кожни заболявания запарката се прибавя към водата за къпане.

Шипка — *Rosa canina* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Храст с прави или извити стъбла, стигащи на дължина до 3 м и покрити с твърди, бодливи, сърповидно извити шипове. Цветоносните стъбла понякога са без шипове. Листата са нечифтоперести, с 5-7 яйцевидни, обратно яйцевидни или елипсовидни, 1,5-4 см дълги и 1-2 см широки, напилени листчета. Цветовете са розови или бели 4-6 см в диаметър, единични или събрани на групи по 3-5. Чашката и венчето са петлистни, а тичинките - многобройни. Плодчетата са едносеменни орехчета, затворени в месесто цветно легло, което се разраства и образува яркочервения яйцевиден до сферичен несъщински плод(шипка). Цъфти май-юли, а плодовете узряват през есента.

Разпространение. Расте из храсталаци и редки гори, край реките, по тревисти склонове и синури, в равнините и планините от морското равнище докъм 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се шипките (*Fructus Rosae*, *Fructus Cynosbati*).

Химичен състав. Съдържат витамин С, който се натрупва в най-голямо количество при започване на узряването, след което съдържанието му бързо намалява. Освен витамин С съдържат каротен, витамин В2, К1 и Р, захари, пектинови вещества, органични киселини (лимонена и ябълчна). В семената се съдържа тлъсто масло, богато на витамин Е.

Действие. С богатото си съдържание на витамин С шипките подобряват окислително-редукционните процеси в клетките, уплътняват капилярите, действуват диуретично.

Приложение. Шипките се използват при авитаминоза (скорбут) и хиповитаминоза (пролетна умора, състояние след тежко боледуване и др.) и при много други болестни състояния, тъй като засилват защитните сили на организма, повишават жизнения тонус и работоспособността и активират обмяната на веществата. Прилагат се при трескави състояния, кървене на венците, диария, жълтеница, хепатит и други чернодробни заболявания, обилни

маточни кръвотечения и много други болести. Препоръчват се и като диуретично и про-тивовъзпалително средство при бъбречни и сърдечно-съдови заболявания.

Начин на употреба. Използват се плодчетата в прясно състояние и изсушени, очистени от семената под формата на „люспи“, които запазват витаминното си съдържание през цялата зима. Най-добре е да се консумират без преработка, за да не се намалява съдържанието на витамин С в тях. Може да се използва и отвара от 1 супена лъжица шипки с 250 см³ вода, която се пие като чай. Употребява се и т. нар. „шипково вино“ (1/2 кг шипки с 4—5 л вода и 1/2 кг захар се държат до печката при често разклащане. След една седмица се прецежда и се пие вместо вода).

Лазаркия — *Asperula odorata* L.

Сем. Брошови — *Rubiaceae*

Описание. Тревисто многогодишно растение (прил. 90) с изправено, гладко, четиририбесто, неразклонено стъбло, високо до 50 см. Листата са елипсовидни ланцетни със заострен връх, разположени прешленовидно по 8 в горната част на стъблото и по 6 в долната. Цветовете са дребни, бели, фуниевидни, събрани на върха на стъблото в щитовидни съцветия; чашката е неразвита, венчето е четирилистно и тичинките са 4. Плодът е сух, покрит с твърди кукести четинки. Цъфти през април—май.

Разпространение. Среща се в сенчестите гори в предпланинските и планинските райони на страната.

Употребяема част. За лечебна цел се използва надземната част (*Herba Asperulae*).

Химичен състав. Растението съдържа кумаринови гликозиди, които след изсушаване отделят кумарин; гликозида асперулозид, танини, горчиви вещества.

Действие и приложение. Билката има пикочогонно и леко про-тивовъзпалително действие, което определя приложението и при заболявания на пикочните пътища. Използува се и като спазмолитично и успокояващо средство при колики и болки от различен произход. Подходящо е прилагането и при безсъние у деца и старци, причревни колики, гадене и световъртеж, при жлъчни колики, при болезнена менструация и др. Външно се прилага при конюнктивити, кожни обриви и рани.

Начин на употреба. Използува се извлек при запарка от стръковете при гореизброените заболявания и при други болезнени състояния, където не е подходящо даването на морфин. Прясното растение има по-силно действие от изсушената билка.

Горска ягода — *Fragaria vesca* L.

Действие и приложение. Листата на ягодата се препоръчват при бъбречни болести — пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур, при подагра, кожни

обриви и други заболявания (вж. раздел „Билки, използвани при хипертония“).

Начин на употреба. Приготвя се отвара, като 1 супена лъжица нарязани листа се заливат с 250 см³ вода и се варят 15—20 мин. Отварата се изпива на 3—4 пъти за един ден. Листата на градинската ягода действуват по-слабо.

Пирей — *Agropyron repens* (L.) P. Beauv.

Сем. Житни — Poaceae (Gramineae)

Описание. Многогодишно тревисто растение със силно развито, пълзящо, шнуровидно, начленено коренище. Стъблата са цилиндрични, гладки, голи, кухи, до 1,5 м високи, начленени. Листата са линейни, плоски, 4—8 мм широки. Цветовете са събрани в 10—15 см дълъг сложен двуреден клас. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по тревисти песъчливи места, из ливади и пасища, край огради и пътища и като опасен плевел из нивите и лозята в цялата страна до 1600 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се коренищата (*Rhizonia Graminis*).

Химичен състав. Съдържа фруктаневия полизахарид тритицин (3—18%), D-фруктоза, манитол, инозитол и др. С вероятно терапевтично значение освен това е етеричното масло, което съдържа полицетиленовото съединение капилен (агропирен), окисляващо се лесно до капилон — вещество със силно фунгистатично и бактериостатично действие. Дрогата съдържа и до 10% слузни вещества, гуми, органични киселини, сапонини и минерални соли.

Действие и приложение. Коренището се използва като противовъзпалително и пикочогонно средство. Прилагано е при бъбречни и жлъчни камъни още от древните гърци и римляни. През XVIII в. растението има славата на най-добро средство, разпадащо камъните при тези заболявания.

Сега, без да му се приписват такива качества, пирейт влиза в състава на диуретичните чаеве. Слузните вещества, етеричното масло и захарите, които се съдържат в коренището, могат да окажат противовъзпалително и слабо пикочогонно действие. Билката се прилага и при ревматизъм, подагра, отоци и някои кожни болести.

Начин на употреба. Използува се като 3% запарка. В нашата народна медицина се приготвя и студен извлек от 4 чаени лъжички, коренище, накиснато за 12 часа в 400 см³ студена вода. След като се прецеди, коренището отново се залива, този път с вряла вода, вари се 10 мин, прецежда се и двата извлека се смесват. Чаят се изпива за 1 ден.

Решетка — *Carlina acanhiifolia* All.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно безстъблено, монокарпично, тревисто растение, с дебел, сочен, до 1 м дълъг, жълтокафяв корен. Листата са 10—30 см дълги, около 2 пъти по-дълги, отколкото широки, дълбоко пересто нарязани, бодливо назъбени, разположени в приземна розетка, в средата на която се развива едра кошничка, 3—7 см в диаметър. Външните обвивни листчета на кошничката са листовидни, средните са гребеновидно наредени, а вътрешните са разперени. Всички цветове са тръбести, отначало бледожълти, по-късно червеникави до виолетови. Плодовете са продълговати, с хвърчилка от перести власинки. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по сухи тревисти и каменливи места, из горски поляни в цялата страна, предимно в планините.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Carlinae*).

Химичен състав. Съдържат 1—2% етерично масло, дъбилни и смолисти вещества, до 20% инулин и едно полиацетиленово съединение с антибиотично действие.

Действие и приложение. Коренът на решетката се прилага като пикочогонно, противовъзпалително, стимулиращо секрециите, улесняващо храносмилането, отхрачващо и глистогонно средство. Използува се и външно при хемороиди, рами, обриви и други кожни заболявания. По-рядко се предписва при отпадналост, преумора, нервно изтощение и др.

Начин на употреба. Прилага се 3% запарка по 1 чаена чаша дневно или спиртен извлек (1:10) по 15—20 капки 2—3 пъти дневно.

Леска — *Corylus avellana* L.

Сем. Брезови — *Betulaceae*

Описание. Едър храст, а понякога и малко дърво, достигащо до 5 м висо-чина. Стъблото е с червеникава или пепелявосива гладка кора, покрита с множество лещанки. Листата са последователни, обратно яйцевидни, закръглени или закръглено яйцевидни до 13 см дълги и 6—10 см широки, към върха изведнъж стеснени и заострени, в основата сърцевидни, по ръба неправилно остро двойно напилени. Цветовете са еднopolови. Мъжките цветове са разположени в дълги до 8 см узиснали реси, събрани на групи по 2—4. Женските цветове са разположени по 2 в малки пъпковидни образувания, от които по време на цъфтежа се подават само червеникави близалца. Плодът е сух, неразпуклив лешник. Цъфти февруари—април.

Разпространение. Расте из храсталаците и в широколистните гори като подлес, особено в крайнините на гори, горски поляни и сечища в цялата страна до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. За лечебни цели се използват плодовете (*Fructus Coryli avellanae*), кората (*Cortex Coryli avellanac*) и листата (*Folia Coryli avellanac*).

Химичен състав. Плодовете съдържат 62% тлъсто масло, 17% белтъчини, 7% въглехидрати и 2% минерални вещества, витамини (В₁, В₂, С, Е и D). Мазнините, получени от лешниковите ядки, съдържат липотропни вещества (метионин, холин, лецитин) и ненаситени мастни киселини с благотворен ефект при лечение на атеросклерозата. Кората съдържа етерично масло, до 10% дъбилни вещества и др. Листата съдържат етерично масло и гликозида мирицитрозид.

Действие и приложение. Листата и кората ма леската се използват при възпаление на пикочните пътища, за засилване тонуса на венозните кръвоносни съдове и капилярите и за намаляване пропускливостта на капилярните стени. В народната медицина намират приложение при капилярни кръвоизливи, разширени вени, варикозни язви и др. Листата се прилагат при възпаление и кървене на венците, при язвена болест, при хипертрофия на простатата жлеза. Експериментално е установено благоприятното действие на леската при язвена болест.

Начин на приложение. Прилага се запарка от листата и отвара от кората на леската. Дневната доза е 1 супена лъжица билка на 150 см³ вода.

Камилски бодил — *Onopordum acanthium* L.

Сем. Сложноцветни — Asteraceae (Compositae)

Описание. Двегодишно силно бодливо тревисто растение. Стъблото е 1 до 2 м високо, право, в горната част разклонено, крилато, с многобройни, жълти, игловидни бодли. Листата са последователни, приседнали, низбягващи, продълговато яйцевидни, елипсовидни до ланцетни, с широко триъгълни назъбени дялове, по края с 5—6 мм дълги бодли. Цветните кошнички са кълбовидни, 3—5 см ши-роки, единични или по 2—3 на върха на стъблото и разклоненията. Обвивните листчета на кошничката на върха са шиловидно стеснени и завършват с остри жълтеникави бодли. Всички цветове са тръбести, двуполови, с дълбоко петделно пурпурночервено до розово венче. Плодовете са обратно яйцевидни, слабо четириръбести плодосемки, на върха с хвърчилка от многобройни власинки. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте по сухи буренливи места, край сгради и пътища, а понякога и като плевел в посеите, предимно в низините и предпланините из цялата страна.

Употребяема част. За лечебни цели се използват цветните кошнички (*Flores Onopordi*) и листата (*Folia Onopordi*).

Химичен състав. В листата е установен сесквитерпеновият лактон аркциопик-рин и незначително количество алкалоиди. Семената съдържат до 35% тлъсто масло.

Действие и приложение. Камилският бодил има кардиотонично, диуретично, кръвоспиращо и бактерицидно действие. Освен това повишава тонуса на гладката мускулатура, в малки дози възбужда, а в по-големи действа угнетяващо върху централната нервна система.

Мечо грозде - *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.

Сем. Пиренови — *Ericaceae*

Описание. Вечнозелено пълзящо храстче (прил.98) с приповдигатщи се крайни разклонения. Стъблата са до 150 см дълги, гъсто облистени. Листата са последователни, с къси дръжки, обратно яйцевидни до обратно ланцетни, с клиновидна ос-нова, кожести, целокрайни, с меки къдрави власинки по ръба, отгоре тъмнозелени, а отдолу по-светлозелени, с ясно изпъкнало мрежесто жилкуване. Цветовете са бели или розови, разположени на върха на стъблото в увиснали гроздовидни съцветия. Чашката и венчето са петделни. Тичинките са 10. Плодът е яркочервен, кълбовиден, сухомесест, с 5—7 костилчици. Цъфти юни—юли.

Разпространение. Расте по сухи каменливи и скални поляни в пояса на иглолистните гори в почти всички наши по-високи планини. Употребяема част. Използват се листата (*Folia Uvae-ursi*).

Химичен състав. Съдържат фенолните гликозиди арбутин и металарбутин (около 10%), 20% дъбилни вещества (галотанини), галова и елагова киселина, флавонолови гликозиди (хиперин, изокверцитрин) и гликоозид на мирицетина, тритерпеновата урзолова киселина, която за първи път е била изолирана от листата на мечото грозде, откъдето идва названието и.

Действие и приложение. Листата на мечото грозде се прилагат отдавна при бъбречни заболявания. Опитно е потвърдено благоприятното действие на билката при тези заболявания — получава се успокояване на болката и изхвърляне на пясъчинките от пикочните пътища. Използува се много често за дезинфекция на пикочните пътища предимно при хроничен цистит, пиелит и бъбречни камъни. Билката е основна съставка на диуретичните чаеове.

Начин на употреба. Използува се отвара от билката, която се вари 5 мин. Ако се вари по-дълго, се извличат много танини, които дразнят лигавицата на храносмилателната система. Обикновено чайт се приготвя от 1 супена лъжица билка, накисната за 1 нощ в 1/2 л студена вода. Сутринта извлекът се кипва за 5 мин, прецежда се и се приема по 1—2 супени лъжици 3—4 пъти дневно след ядене. Тъй като действието е по-силно при алкална урина, препоръчва се към отварата да се прибави 1 лъжичка сода бикарбонат.

Изсипливче - *Herniaria glabra* L. и *Herniaria hirsuta* L.

Сем. Карамфилови – *Caryophyllaceae*

Описание. Едногодишни, двегодишни или многогодишни тревисти растения, с полегнало, силно разклонено стъбло, дълго 10-20 см (прил.99). Листата са срещуположни, приседнали, елипсовидни, целокрайни, с ципести прилистници. Цветовете са дребни, жълтозелени, разположени в групички по 5-12 в апазвите на листата. Стъблата и листата на *Herniaria glabra* L. са голи, светлозелени, а на *Herniaria hirsuta* L. са влакнести и сивозелени. Околоцветникът е прост, съставен от 5 свободни листчета. Плодът е разпуклива кутийка с едно семе. Цъфти от април до август.

Разпространение. Расте по сухите, каменисти и тревисти хълмове на цялата страна.

Употребяема част. Използват се надземните части. (*Herba herniariae glabrae* и *Herba Herniariae hirsutae*) Двата вида се берат, сушат и опаковат поотделно.

Химичен състав. Съдържа около 3 % тритерпенови сапонини, кумарините скополетин, умбелиферон и метилумбелиферон, наречен още херниарин; дъбилни вещества, флавоноидите рутин, кверцетин, изорамнетин и етерично масло.

Действие и приложение. Пикочогонно и успокояващо спазмите на гладката мускулатура средство. Най-често се използва при възпаление и пясък или камъни в бъбреците и пикочния мехур и порядко при отоци.

Начин на употреба. Прилага се запарка от 3 чаени лъжички ситно нарязани стръкове в 1/2 л вряща вода. След 15 мин запарката се прецежда и се изпива на порции за 1 ден.

Червена боровинка - *Vaccinium vitis-idaea* L.

Сем. Пиренови – *Ericaceae*

Описание. Вечнозелен малук полухраст (прил. 100), висок до 40 см, с изпра-вено стъбло. Листата са елипсовидни, целокрайни, кожести, отгоре тъмнозелени, отдолу светлозелени с тъмни точки. Цветовете са звънчевидни, белдорозови и са събрани в групи. Плодовете след узряване са червени сочни ягоди. Цъфти през първата половина на лятото.

Разпространение. Расте по каменливи поляни и из иглолистните гори на Централна и Западна Стара планина, Родопите, Рила и Витоша.

Употребяема част. За лечебна цел се събират листата(*Folia Vitis-idaea*), които след изсушаване са овално елипсовидни, с подвит надолу) ръб и с тъмни точки (жлези) по долната повърхност. Събират се преди или по време на цъфтенето, като се отрязва с нож или сърп облистената надземна част, суши се, след което се отделят листата чрез изчукване. Да не се събират почервенели или почернели листа. При бране да не се смесва с мечото грозде, което има клиновидно стеснени към основата листа, без точки от долната страна.

Химичен състав. Съдържат около 6% арбутин, следи от хидрохинон, около 8% катехинови танини, флавоноидните вещества кверцитрин, хиперозид, изокверцитрин и др., урзолова, хлорогенова и кафена киселина, витамин С. Поради наличие на дъбилни вещества от катехинов тип листата на червената боровинка се понасят по-добре от тези на мечото грозде, но са с по-ниско съдържание на арбутин.

Действие и приложение. Листата на червената боровинка се използват при възпаление и камъни в пикочните пътища като пикочогонно и протизовъзпалително средство.

Начин на употреба. Прилага се отвара от 3—4 чаени лъжички нарязани листа в 250 см³ вода, които се варят 15 мин. Изпива се на порции за 1 ден.

Жълт енчец (златна пръчица) — *Solidago virgaurea* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с 20—60 см високо стъбло, раз-клонено само в горната част. Листата са последователни, приосновните са с дълги дръжки, елипсовидни, назъбени, а горните — ланцетни, с къси дръжки или приседнали. Цветните кошнички са групирани на върха на стъблото в сложно метличесто съцветие. Цветовете са жълти, перифериите са езичести, а средните — тръбести. Плодовете са с хвърчилка от много реснички. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Расте из храсталаци и редки гори, по тревисти и скалисти места в равнините и планините из цялата страна до 2200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се горните стъблови части с листата и кошничките (*Herba Solidaginis virgaureae*), събрани по време на цъфтеж.

Химичен състав. Съдържа етерично масло, сапонини, дъбилни вещества, фла-воноиди, смоли, слузни вещества, витамин С и др.

Действие и приложение. Надземната част от растението се използва при заболявания на отделителната система — възпаления, пясък и камъни в бъбреците и мехура с албумин в урината. Прилага се и при отоци от различен произход, подагра, ревматизъм, ентероколити и др. Разчита се на болкоуспокояващото, противовъзпалителното и пикочогонното действие на билката. Растението намира приложение и външно при гнойни рани, циреи и други кожни възпаления.

Начин на употреба. Прилага се извлек от надземната част, който се приготвя от 6 чаени лъжички билка, извлечена на студено с 1/2 л вода за 8 часа. Извлекът се изпива на глътки за 1 ден. Външно се прилага под формата на лапи от стрити пресни или сухи листа като кашичка с вода или мляко.

Вишна — *Primus cerasus* L. (*Cerasus vulgaris* Mill.)

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Високо до 8 м дърво с широка корона. Леторастите отначало са светлозелени, по-късно червенокафяви. Листата са последователни, продълговато елипсовидни до продълговато яйцевидни, 5—10 см дълги и 3—5 см широки, в основата клиновидни, на върха заострени, просто или двойно назъбени, отгоре голи, лъскави, отдолу матовозелени. Листните дръжки са без жлези или с 1-2 жлезички. Цветовете са бели. 2—3 см в диаметър, събрани по 2—4 в секниковидни съцветия в основата с дребни листа. Чашката и венчето са петлистни. Плодовете са сферични, червени, костилковн. Цъфти април—май.

Разпространение. Отглежда се из лозята, градините и дворовете в цялата страна до 1500 м надморска височина.

Упогребяема част. За лечебни цели се използват дръжките на зрелите плодове (*Stipites Cerasorum*).

Химичен състав. Съдържат танини, флавоноиди, кумарини, органични киселини, захари и др.

Действие и приложение. Плодът и плодните дръжки се използват като аперитивно, сърдечно укрепващо, пикочогонно, противовъзпалително и улесняващо изхвърлянето на песъчинки от пикочните пътища средство.

Начин на употреба. В народната медицина се използват предимно плодните дръжки. От тях се приготвя запарка. Съществуват различни начини за получаване на запарката. Много приятен и с добро диуретично действие е извлекът, който се получава от 30 г вишневи дръжки, които се кипват в 1 л вода. С горещия извлек се заливат 1/2 кг вишни или нарязани ябълки (според сезона); 20 мин по-късно плодовете се пасират през марля. Напитката се изпива за 1 денонощие. Приготвят се и водно-спиртни извлеци и сиропи от плодните дръжки и от плодовете на вишната, които също оказват пикочогонно действие.

Брош — *Rubla tinctorum* L.

Сем. Брошови — *Rubiaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 101) с дълго, хоризонтално и цилиндрично коренище, което е червенокафяво отвън и червено отвътре. Стъблото е четириръбесто, с извити назад шипчета, полегнало, изправено или катерливо, дълго 30—125 см. Листата и прилистниците са еднакво развити, почти без дръжки, по форма са елипсовидни, на върха заострени, разположени по 4—6 в прешлени. Цветовете са дребни, жълтозелени, групирани по няколко в метловидни полусенници. Чашка почти липсва. Венчето е 4—5-делно, с плоски, разперени дялове. Плодовете са ягодовидни, отначало червени, след това черни, съставени от две кълбовидни части с по едно семе. Цъфти от юли до септември.

Разпространение. Среща се нарядко из цялата страна, предимно в Южна и Източна България — между храсти, край пътища и градини.

Употребяема част. Използува се коренището (*Rhizoma Rubiae tinctorum*), събрано през есента, след узряване на семената, или през ранна пролет.

Химичен състав. Съдържа до 6% свободни и гликозидно свързани антрахи-нони. Най-голямо е количеството на ализарина и неговите производни. Освен това се съдържат флавоноиди, хлорогенова киселина, както и лимонена, ябълчна и вн-нена, до 15% захари, пектинови вещества и др.

Действие и приложение. Съдържащите се в коренището антрахинони и други съставки имат диуретично, жлъчегонно, слабително и подобряващо храносмилането действие. Най-често намира приложение при камъни (окислатни) в бъбреците и в пикочния мехур, при възпаление на пикочните пътища. Предписва се и при рахит, нередовна (закъсняваща) менструация и др.

Начин на употреба. Препоръчва се под формата на извлек, приготвен от 1 чаена лъжичка корени, накиснати за 8 часа в 250 см³ студена вода. След като се отстрани извлекът (с прецеждане), билката се залива с 250 см³ вряща вода.

След 15 мин и вторият извлек се прецежда. Двата извлека се смесват и се изпиват за 1 ден на 4-5 пъти.

Острият и неприятен вкус ограничава употребата на билката.

Пореч (лопох) - *Borago officinalis* L.

Сем. Грапаволистни — *Boraginaceae*

Описание. Едногодишно четинесто влакнесто растение с право, високо 30-60 см разклонено стъбло. Листата са последователни, целокрайни, сочни, с вкус на краставица. Долните са 5-20 см дълги, яйцевидни до ланцетни, стеснени в листна дръжка, а горните са продълговато елипсовидни, приседнали, стъблообхващащи. Тичинките са 5. Плодът се разпада на 4 орехчета. Цъфти май-август.

Разпространение. Отглежда се нарядко в градините като салатно растение.

Употребяема част. За лечебни цели се използват цъфтящите надземни части (*Herba Boraginis*) и цветовете (*Flores Boraginis*)

Химичен състав. Съдържа до 30% слузно вещество, танини, сапонини, пентози, аланоин, следи от етерично масло, смоли, минерални соли и др.

Действие и приложение. Пикочогонното действие на билката се използва при оточни състояния от бъбречен и сърдечен произход. Прилага се при бъбречни възпаления, ревматизъм, жлъчни и чернодробни заболявания, трескави състояния, кожни обриви, камъни в жлъчния мехур и бъбреците и др.

Начин на употреба. Използува се запарка от 1 чаена лъжичка цветове, които се заливат с 250 см³ вряща вода и се оставят в затворен съд за 5 часа. Присема се подсладена на глътки в продължение на 3 дни.

Калуна — *Calluna vulgaris* (L.) Hull

Сем. Пиренови — *Ericaceae*

Описание. Вечнозелено храстче със силни разклонено, до 1 м високо стъбло. Листата са дребни, линейно ланцетни, шиловидни, керемидообразно наредени и прилегнали към младите клонки. Цветовете са дребни, розови или бели, събрани в гроздовидни съцветия. Чашката и венчето са четириделни. Тичинките са 8. Плодът е многосеменна кутийка. Цъфти от юни до октомври.

Разпространение. Расте по сухи и каменливи склонове и край дъбови гори. У нас се среща само в Странджа планина и в Родопите.

Употребяема част. Използуват се цъфтящите клонки (*Herba Callunae*).

Химичен състав. Съдържат флавоноловите гликозиди мирицитрин, изокверцитрин и хиперин; хидрохинон, катехинови танини, фумарова, хлорогенова и неохло-рогенова киселина, сапонини, слузни, вещества, минерални соли и др.

Действие и приложение. Билката има способността да увеличава отделянето на урина и да предизвиква изпотяване. Оказва и противовъзпалителен ефект. Клоните с листата и цветовете се използват при пясък и камъни в бъбреците и пикочния мехур. Прилагат се и при възпаление на пикочните пътища, при диарии, ревматизъм, подгра и др. Начин на употреба. Приготвя се запарка от 3 чаени лъжички оситнена билка на 1/2 л вряща вода, която се изпива за 1 ден.

Освен изброените растения като диуретични средства в народната медицина се използват и царевичната свила (*Stigmata Maydis*), зайчатая сянка (*Asparagus officinalis* L.), миши трън (*Ruscus aculeatus* L.), целина (*Apium graveolens* L.), анасон (*Pimpinella anisum* L.), кромида лук (*Allium cepa* L.), касис (*Ribes nigrum* L.) и др. Особено силно е диуретичното действие на кромидния лук и на бобовите шушулки (*Phaseolus vulgaris* L.), които могат да увеличат с 1/2 до 1 л количеството на отделяната денонощна урина. При употребата на бобови шушулки, ако последните се използват като пикочогонно средство при болни от диабет, трябва да се следи редовно захарта в урината, тъй като понижават нивото на кръвната захар.

От бобовите шушулки се приготвя отвара, като се варят 15—20 г шушулки с 1 л вода в продължение на 3—4 часа. Отварата се изпива на глътки в продължение на 2—3 дни.

При комбиниране на растенията често се засилва пикочогонният им ефект — напр. при комбиниране на растения, съдържащи флавоноиди, и растения, богати на слузни вещества или сапонини. В готовите диуретични чаеви се търсят най-благоприятните комбинации.

5.5.1. БИЛКОВИ ЧАЕВИ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА БЪБРЕЧНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

Диуретични (пикочогонни) чаеви

1. Диуретичен чай по Емфеджиев* (*Species Diureticae* E)

Rp. Rhiz. Graminis	(коренища от пирей)	40,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	40,0
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	40,0
Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	30,0
Stig. Maydis	(царевична коса)	20,0
Stip. Cerasorum	(дръжки от вишна)	20,0
Fr. Juniperi	(плод от хвойна)	20,0
Fr. Rosae	(плод от шипка)	20,0

Прилага се при хронични заболявания на бъбреците, пикочния мехур и пикочопроводите. Има диуретично, противовъзпалително и кръвоспиращо действие.

Начин на употреба. Три супени лъжици се запарват със 300 см³ вряща вода. Чаят се изпива, след като изстине, на 3 пъти преди ядене за 1 ден.

2. Диуретичен чай по проф. Ламбрев* (Species Diureticae L.)

Rp. Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	40,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	40,0
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	30,0
Fl. Crataegi	(цвят от глог)	30,0
Stip. Visci albi	(дръжки от бял имел)	20,0
Sem. Lini	(семена от лен)	20,0
Rad. Valerianae	(корени от дилижанка)	20,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	20,0
Sem. Cannabis	(семена от коноп)	20,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	20,0
Rad. Althaeae	(корени от ружа)	20,0
Rad. Absinthii	(корени от пелин)	10,0
Rad. Rubiae	(корени от брош)	10,0
Rad. Rhei	(корени от ревен)	10,0
Hb. Solidaginis	(стръкове от жълт енчец)	10,0
Stip. Cerasorum	(дръжки от вишна)	10,0

Прилага се при хронични бъбречни заболявания, хронична бъбречна недостатъчност, при повишени стойности на уреята, бъбречнокаменна болест. Действува диуретично, спазмолитично, противовъзпалително, хемостатично.

Начин на употреба. Една супена лъжица се запарва в 300 см³ вода и се оставя да изстине. Изпива се за 1 ден на 3 пъти преди ядене. След 5 дни дозата се увеличава на 2 супени лъжици дневно. Лечението продължава 30—40 дни.

3. Rp. Fl. Cyani	(цвят от синя метличина)	5,0
Fol. Vitis-idaeae	(листа от червена боровинка)	15,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	10,0
Tr. Rosae	(плодове от шипка)	15,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	10,0
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	10,0
Rhiz. Graminis	(коренища от пирей)	10,0
Stig. Maydis	(царевична коса)	10,0

Билкова смес с диуретично и противовъзпалително действие Прилага се при възпалителни процеси на пикочната система.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща вода. Пие се 20—30 мин преди хранене.

4. Rp. Hb. Callunae	(стръкове от калуна)	20,0
Pericarium	(бобови шушулки)	10,0
Phaseoli		
Rad. Levistici	(корени от селим)	10,0
Fr. Petroselini	(плодове от магданоз)	20,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	20,0
Hb. Solidaginis	(стръкове от жълт енчец)	10,0
Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	10,0

Прилага се като диуретично средство.

Начин на употреба. С 1 супена лъжица от сместа се прави запарка с 250 см³ вода. Изпива се за 1 ден на глътки.

5. Rp. Sem. Lini	(семена от лен)	40,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	30,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	30,0

Билкова смес с диуретично и противовъзпалително действие. Прилага се при хроничен нефрит.

Начин на употреба. Една пълна супена лъжица от сместа се накисва в 250 см³ студена вода в продължение на 6 часа и след това се възварява 15 мин. Изпива се на глътки за 1 ден. Чаят е противопоказан при бременност и остри възпалителни заболявания на бъбреците и пикочните пътища.

6. Rp. F1. Malvae	(цвят от слез)	15,0
Fr. Petroselini	(плодове от магданоз)	15,0
Rad. Pimpinellae	(корени от каменоломка)	15,0
Fr. Rosae	(плодове от шипка)	15,0
Rad. Levistici	(корени от селим)	15,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	15,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	15,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	15,0
Rhiz. Graminis	(коренища от пирей)	15,0

Билкова смес с диуретично и противовъзпалително действие. Прилага се при хроничен нефрит.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 супена лъжица смес на 250 см³ вода. Дневно се изпиват 2—3 чаши чай.

7. Rp. F1. Cyani	(цвят от синя метличина)	10,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	20,0
Fr. Petroselini	(плодове от магданоз)	10,0
Fol. Betulae	(листа от бяла бреза)	10,0
Fol. Menyanthidis	(листа от водна детелина)	40,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	10,0

Билкова смес с диуретично и противовъзпалително действие.

Прилага се при хроничен нефрит, цистит и др.

Начин на употреба. Две чаени лъжички смес се залива с 250 см³ зряща вода, вари се 10 мин и се прецежда през марля. Изпива се по 1/2 чаша чай 15—20 мин преди хранене на закуска, обед и вечеря.

Билкови чаеве при камъни и инфекции на пикочните пътища

1. Чай при възпаление на отделителните органи*

(Species Diurcticae et Antiilogisticae)

Rp. Fol. Betulae	(листа от бреза)	35,0
------------------	------------------	------

Hb. Equiseti	(стръкове от хвош)	20,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	30,0
Hb. Herniariae	(стръкове от изсипливче)	20,0
Hb. Taraxaci	(стръкове от глухарче)	25,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	10,0

Прилага се при бактериални инфекции на отделителните пътища. Има и диуретично действие.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва с 600 см³ кипяща вода. След като изстине, чайт се изпива на 3 пъти за едно денонощие.

2. Уроантисептичен чай* (Species Uroanticepticae)

Rp. Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	20,0
Hb. Basilici	(стръкове от босилек)	20,0
Stip. Cerasorum	(дръжки от вишни)	20,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	20,0

Прилага се при лечение на пиелити и възпалителни заболявания на пикочните пътища.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва с 300 см³ зряща вода. След като изстине, чайт се изпива за един ден на 3 пъти 1/2 час преди ядене.

3. Rp. Pericarium	(бобови шушулки)	15,0
Phaseoli		
Fol. Myrtilli	(листа от черна боровинка)	15,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	15,0
Fl. Pruni spinosae	(цвят от трънка)	15,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвош)	20,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	20,0

Билкова смес с диуретично и противовъзпалително действие.

Прилага се при хронични възпаления на пикочните пътища. Препоръчва се при уратни камъни.

Начин на употреба. Една супена лъжица от сместа се на-кисва в 250 см³ студена вода в продължение на 6 часа и след това се възварява 15 мин. Изпива се на глътки за 1 ден.

4. Rp. Fr. Rosae	(плодове от шипка)	20,0
Fr. Juniperi	(хвойнови плодчета)	20,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Rad. Rubiae tinct.	(корени от брош)	40,0

Прилага се при бъбречнокаменна болест. Препоръчва се при фосфатни камъни.

Начин на употреба. Една чаена лъжичка смес се накисва в 250 см³ студена вода в продължение на 10 часа, след това се възварява за 5 минути. Изпива се на глътки за един ден.

5. Rp. Fl. Arnicae	(цвят от арника)	30,0
Fl. Millefolii	(цвят от бял равнец)	30,0

Hb. Agrimoniae (стръкове от камшик) 70,0

Прилага се при цистит и пясък в пикочния мехур.

Начин на употреба. Прави се запарка от 1 супена лъжица смес на 250 см³ вода. Изпива се вечер.

6. Rp. Fr. Anaethi	(плодове от копър)	5,0
Fol. Betulae	(листа от бяла бреза)	15,0
Fr. Rosae	(плодове от шипка)	15,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	15,0
Fr. Juniperi	(шишарки от хвойна)	15,0
Stigf. Maydis	(царевична коса)	10,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	15,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	10,0

Билкова смес със спазмолитично, успокояващо, диуретично, кръвоспиращо и противовъзпалително действие.

Прилага се при бъбречнокаменна болест.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща вода. Чаят се прецежда и се изпива по 1/2 чаша 15—20 мин преди ядене.

5.6. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ПОЛОВАТА СИСТЕМА

Народната медицина е потърсила лечебни растения с благоприятно действие и при заболяванията на половата система у мъжа и жената. Широко се прилагат растения с противовъзпалително, болкоуспокояващо и кръвоспиращо действие. Някои от тези растения са описани в други раздели. Употребяват се и растения, на които се придава специфично действие за лечение на заболявания на половата система — полова свръх-възбуда, смущения в менструалния цикъл, стерилитет, недостатъчна млечна секреция у кърмачки, повръщане у бременните и др.

Действието на някои от прилаганите растения е потвърдено от фармакологията и клиниката — например ефектът на тонизиращите маточната мускулатура и прилаганите при маточни кръвотечения средства. Приписваното от народната медицина действие на повечето растения обаче предстои да бъде изучено.

Ще посочим някои от използваните в народната медицина при заболявания на половата система растения, като ще се спрем по-подробно на билките, тонизиращи мускулатурата на матката и прилагани при маточни кръвотечения.

Най-често използваните растения при заболявания на половата система са:

При обилна менструация — кисел трън (*Berberis vulgaris* L.), коприва (*Urtica dioica* L.), овчарска торбичка (*Capsela bursa-pastoris* (L.) Medic, водно пиперче (*Persicaria hydropiper* (L.) Opiz), бяла мъртва коприва (*Lamium album* L.), шапиче (*Alchemilla vulgaris* L.), благия (*Lythrum saicaria* L.), кървавиче (*Bistorta major* S. F. Gray), калина (*Viburnum opulus* L.) и др.

При болезнена менструация — лайка (*Matricaria chamomilla* L.), пелин (*Artemisia absinthium* L.), хмел (*Humulus lupulus* L.), маточина (*Melissa officinalis*

L.), днлянка (*Valeriana officinalis* L.), лазаркиня (*Asperula odorata* L.), шапиче (*Alchemilla vulgaris* L.) и др.

При нередовна менструация — бяла мъртва коприва (*Lamium album* L.), зърнастец (*Frangula ainus* Mill.), пелин (*Artemisia absinthium* L.), овчарска торбичка (*Capsella bursapastoris* (L.) Medic), лайка (*Matricaria chamomilla* L.), градински чай (*Salvia officinalis* L.), магданоз (*Petroselinum crispum* (Mill.) A. W. Hill), седефче (*Ruta graveolens* L.), кезен (*Calendula officinalis* L.), ветрогон (*Eryngium saeostre* L.) и др.

При предизвикване на менструация — лоза (*Vitis vinifera* L.), седефче (*Ruta gravtolens* L.), магданоз (*Petroselinum crispum* (Mill.) A. T. Hill) и др.

При бяло течение у жената — бял оман (*Inula helenium* L.), лайка (*Matricaria chamomilla* L.), дъб (*Quercus robur* L.), орех (*Juglans rceda* L.), кървавиче (*Bistorta major* S. F. Gray), пресечка (*Cnicus bencjictus* L.), бял равнец (*Achillea millefolium* L.), маточина (*Melissa officinalis* L.), жиловлек (*Plantago major* L.), обикновена блатия (*Lythrum alicaria* L.), градински чай (*Salvia officinalis* L.), орловинокти (*Astragalus glycyphyllos*) и др.

При полова слабост — жен-шен (*Panax ginseng* C. A. Mey.), къдрава салата (*Lactica sativa* L.), съсънка (*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill.), зърнастец (*Frangula alnus* Mill.), трабузан (*Tribulus terrestris* L.).

При полова свръхвъзбуда — върба (*Salix alba* L.), диянка (*Valariana officinalis* L.), маточина (*Melissa officinalis* L.) и др.

За увеличаване на млечната секреция у кърмачки — жаблек (*Galega officinalis* L.), резене (*Foeniculum vulgare* Mill.), анасон (*Pimpineila anisum* L.), босилек (*Ocimum basilicum* L.), коприва (*Utrica dioica* L.), ким (*Carum carvi* L.), маточина (*Melissa officinalis* L.), върбичка (*Verbena officinalis* L.) и др.

Противозачатъчни — жълта водна лилия (*Nuphar lutea* (L.) S. et S.).

Използват се и растения с друго действие, например естрогенно (действие като това на женските полови хормони) — зайча сянка (*Asparagus officinalis* L.), круша (*Pyrus communis*) и др.

Трабузан (бабини зъби) — *Tribulus terrestris* L.

Сем. Зигофилови — *Zygophyllaceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение с многобройни тънки, разклонени, пълзящи стъбла, дълги 10—60 см, покрити с власинки. Листата са чифтоперести, срещуположни, 3—5 см дълги и 1,5—2 см широки, елипсовидни, несиметрични в основата, покрити с белезникави власинки. Цветовете са дребни, единични, разположени в пазвите на листата, с петлистна чашка и венче. Венчелистчетата са обагрени лимоненожълто. Тичинките са 10. Яйчникът е петгнезден. Плодът се разпада след узряване на 5 покрити с остри шипове орехчета. Цъфти и образува плодове през юли—октомври.

Разпространение. Расте по песъчливи и каменливи места, като плевел из лозята и други окопни култури и край пътищата. Среща се навсякъде в топлите части на страната.

Употребяема част. Използува се надземната част (*Herba Tribulus terrestris*), отрязана по време на цъфтене.

Химичен състав. Съдържа стероидни фураностанови и спиростанови сапонини, сапогенина диогенин, гиогенин и хлорогенин, в-ситостерол, стигмастерол и кампестерол; флавоноидите кемпферол, астрагалин, трибулозид и рутин; алкалоиди от харманов тип; тлъсто масло.

Действие. Стимулиращо половата сфера, диуретично, лаксативно и противогъбично действие.

Приложение. При импотенция, стерилитет и хипертофия на простата, под формата на препарата трибестан (*Tribestan*). Дрогата има добро диуретично действие при камъни и пясък в бъбреците и пикочния мехур. Повишава киселинността на стомашния сок.

Начин на употреба. Приготвя се течен екстракт (*Extr. fluidi*), който се пие по 15 см³ 3 пъти дневно при бъбречни заболявания, импотенция и стерилитет.

Котенце (съсънка)—*Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. (*Anemone pratensis* L.)

Сем. Лютикови — *Ranunculaceae*

Описание. Многогодишно тревисто копринесто влакнесто растение, с 10—50 см високо стъбло. Приосновните листа са с дръжки, тройно перести, с тесни линейни дялове. Стъбловите листа са приседнали. Цветовете са 3—4 см в диаметър, тъмнопурпурни, червени или бледовиолетови. Околоцветните листчета са извити навън. Цъфти март—май.

Разпространение. Расте по сухи каменисти места. В България се среща само из Витоша и Люлин до 800 м надморска височина. По-широко разпространено у нас е планинското котенце (*Pulsatilla montana* (Hoppe) Reichenb.), на което околоцветните листчета не са извити навън.

Употребяема част. Използват се надземните части (*Herba Pulsatillae*).

Химичният състав не е изучен.

Действие и приложение. Съсънката е растение със спазмолитичен ефект, има успокояващо действие върху централната и вегетативната нервна система и местно дразнещо действие, предизвикващо нахлуване на кръв към раздразнените места.

Вероятно на тези ефекти се основава прилагането на билката при полова слабост — премахва свръхнапрежението и болезнената възбуда, от една страна, и предизвиква полово влечение, от друга.

Дрогата се прилага в народната медицина и при други смущения — оскъдна и нередовна менструация, хронично възпаление на половите органи у мъжа и жената, невралгия, мигрена, спазми на жлъчните пътища, на стомаха и червата, бронхит, коклюш и др.

Билката не трябва да се прилага при стомашно-чревни възпаления и възпаления на бъбреците, тъй като силното дразнещо действие може да изостри заболяването и да влоши протичането му.

Начин на употреба. Прилага се като извлек, получен от 2 чаени лъжички билка, която се накисва в 250 см³ студена вода за 1 ден. Изпива се на глътки за 1—2 дни.

Овчарска торбичка — *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.

Сем. Кръстоцветни — Brassicaceae (Cruciferae)

Описание. Едногодишно или двегодишно тревисто растение (прил. 79). Стъблата са единични, 5—60 см високи, прости или разклонени. Приосновните розеткови листа са продълговато обратно ланцетни, с дръжки, цели или врязани до пересто наделени. Стъбловите листа са последователни, продълговати, приседнали, цели или нарязани, в основата стреловидни, често стъблообхващащи, а най-горните са ланцетни или линейни. Цветовете са бели, събрани в гроздовидни съцветия, които при плодовете силно се удължават. Чашката и венчето са четирилистни, а тичинките са 6. Плодовете са триъгълно клиновидни шушулчици с много семена. Цъфти април—август.

Разпространение. Расте като плевел и бурен по тревисти места, край пътища и сгради, по пасища и ливади из цялата страна до 2000м надморска височина.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Bursac-pastoris*). Събират се по време на цъфтеж заедно с първите зелени плодчета, като стъблата се отрязват на около 25 см от върха и към тях се прибавят здравите розеткови листа.

Химичен състав. Съдържа биогенни амини (холин, ацетилхолин, тирамин и хистамин); флавоноиди — главно диосмин; танини, органични киселини и витамин С.

Действие. Кръвоспиращо, тонизиращо матката. Приложение. Стръковете се прилагат като кръвоспиращо и тонизиращо матката средство при маточни кръвотечения по всяко време освен при бременност и преди раждане. Фармакологичното проучване установи слабо тонизиращо действие върху маточната мускулатура и върху мускулатурата на периферните кръвоносни съдове. Дрогата показва и понижаващо артериалното налягане действие. Изсушената билка не ускорява съсирваемостта на кръвта. Само прясната билка леко скъсява времето на кръвене. Може би затова в народната медицина растението се използва предимно в прясно състояние. Необходими са допълнителни проучвания, за да се прецени точно полезността на билката. Засега няма убедителни данни за нейната ефикасност и не трябва да се разчита безрезервно на действието ѝ, което може да стане причина за тежък кръвоизлив.

Начин на употреба. Приготвя се извлек от 4 чаени лъжички билка с 1 л вода. След 8 часа извлекът се прецежда и се изпива за 1 ден. Използува се и като спиртен извлек.

Бяла мъртва коприва — *Lamium album* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 87) с пълзящо хоризонтално коренище. Стъблата са 30 до 60 см високи, приповдигащи се или изправени, четириръбести, кухи, прости, по-рядко разклонени. Листата са срещуположни, сърцевидно яйцевидни, 3—8 см дълги, на върха заострени, по края назъбени. Цветовете са бели, разположени в прешлени в пазвите на горните листа. Чашката е звънчевидна, с 5 жилки и 5 почти еднакви зъбчета. Венчето е дъуустно, 2—2,5 см дълго. Тичинките са 4, разположени под горната устна. Плодът се разпада на 4 орехчета. Цъфти април—юли.

Разпространение. Расте по буренливи места, край пътища и огради сравнително рядко, предимно в Югозападна България.

Употребяема част. Използват се цветовете (*Flores Lamii albi sine calycibus*). Събира се само венчето без чашката.

Химичен състав. Съдържа флавоноиди (кверцимеритрин, ламиозид и изо-кверцитрин), слюзни и дъбилни вещества, сапонини и етерично масло. Установен е също иридоидът ламиолид и биогенни амини (холин, тирамин и хистамин).

Действие. Кръвоспиращо (скъсява времето на кръвосъсирване).

Приложение. Цветовете на бялата мъртва коприва се прилагат като кръвоспиращо и адстрингентно средство при кръвотечения (от матката, белия дроб, хемороидите, носа и др.) и при възпаления (на бъбреците, бронхите, кожата и др.). Използват се и при бяло течение у жената, при трудно уриниране у старци, при спазми на бронхите и на пикочните пътища, при безсъние, кожни обриви, циреи, диария и др.

Начин на употреба. Запарка от 4 чаени лъжици сухи листа на 250 см³ вряща вода се изпива за 1 ден.

Младите листа се използват за салата.

Шапиче (цариче) — *Alchemilla vulgaris* L.

Сем. Розоцветни — *Rosaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 91) с високо до 50 см стъбло и тъмнокафяво коренище. Листата са последователни, долните са с дълги дръжки, а горните — приседнали, плитко или дълбоко длановидно нарязани на 7—9 дяла. Цветовете са дребни, жълтозелени, събрани на върха на стъблото в щитовидно метличести съцветия. Чашката е двойна — по 4 листчета в два кръга. Венче липсва. Тичинките са 4. Плодът е яйцевиден, на върха заострен, затворен в хрущялно цветно легло. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по тревисти места, из влажни ливади, край планински потоци обикновено над 1000 м надморска височина в почти всички наши планини.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Alcheniillae*) или цялото растение (*Herba Aichemillae*), а понякога заедно и с коренището.

Химичен състав. Съдържа 6—8% галотанини от елагов тип, горчиви и слузни вещества, витамин С и др.

Действие. Кръвоспиращо, антидиарично, противовъзпалително.

Приложение. Шапичето се препоръчва от народната медицина при обилна менструация, при бяло течение, болки в органите на малкия таз, сърбеж на вулвата. Растението намира приложение и при кръвотечение от носа, за лечение на рани и циреи, конюнтивити, жлъчни и чревни колики, диарии и др.

Особено се препоръчва при сърбеж на вулвата.

Начин на употреба. Запарка от 2 чаени лъжички листа с 250 см³ вода се прилага вътрешно или за промивка.

Блатия (върболист) — *Lythrum salicaria* L.

Сем. Блатиеви — *Lythraceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с 60 до 150 см високо, изправено, 4—6-ръбесто стъбло. Листата са последователни, срещуположни или по три в прешлени, приседнали, в основата закръглени или сърцевидно връзани, на върха заострени, най-долните са яйцевидни, средните — ланцетни или продълговато елипсовидни, горните — тясно ланцетни. Цветовете са червени, розови или бели, събрани по 2—4 в дихазии, които формират класовидни или класовидно метличести съцветия. Чашката и венчето са шестлистни, а тичинките са 12. Плодът е продълговато яйцевидна, двугнезна, разпукваща се на два дяла кутийка. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по влажни ливади край реки и потоци из цялата страна, от морското равнище, до 1700 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цъфтящите върхни части на стъблата (*Herba Salicariae*).

Химичен състав. Съдържа 5—10% дъбилни вещества, пектин, слузни вещества, флавоноиди, етерично масло, каротен и др.

Действие. Запичащо, кръвоспиращо, антисептично. улесняващо заздравяването на рани.

Приложение. Растението се използва от дълбока древност в балканската медицина. Още Диоскорид го предписва при кръвохрачене, кръвоизлив от носа, дизентерия, маточни кръвотечения и др.

Българската народна медицина го препоръчва предимно при стомашно-чревни колики, диария, хемороиди. Използува го и като противовъзпалително и кръвоспиращо средство при стомашно-чревни възпаления и маточни и белодробни кръвотечения. Прилага се и външно при кървящи рани.

Начин на употреба. Вътрешно се използва запарка от 2—3 супени лъжици стръкове от блатия в 1/2 л вряща вода. Запарката се изпива за 2 дни. При

кървящи рани се прилага външно размачкано прясно растение под формата на лапа.

5.6.1. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ, КОИТО СЕ ПРИЛАГАТ ПРИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ПОЛОВАТА СИСТЕМА

1. Rp. Cort. Fraogulae	(кори от зърнастец)	20,0
Fol. Rubi fruticosi	(листа от къпина)	20,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	20,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	20,0
Rad. Valerianae	(корени от дилиянка)	20,0

Прилага се при нередовна и болезнена менструация.

Начин на употреба. Една пълна супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вода. Прецежда се, след като изстине. Пие се на глътки — 1 чаена чаша чай за 1 ден.

2. Rp. Fol. Melissaе	(листа от маточина)	10,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
F1. Chamomillae	(цвят от лайка)	10,0
F1. Calendulae	(цвят от невен)	10,0
Rad. Valerianae	(корени от дилиянка)	10,0
F1. Lamii albi	(цвят от бяла мъртва коприва)	10,0
Hb. Rutae	(стръкове от седефче)	10,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	10,0

Прилага се при болезнена менструация.

Начин на употреба. Една пълна супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вода. Прецежда се, след като изстине. Една чаша чай се изпива за 1 ден на глътки.

3. Rp. Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	20,0
Hb. Rutae	(стръкове от седефче)	20,0
Fol. Rosmarini	(листа от розмарин)	70,0

Прилага се при закъсняваща менструация.

Начин на употреба. Една пълна супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вода и след като изстине, се прецежда. Една чаша чай се изпива за 1 ден на глътки. Пие се в продължение на 8 дни до деня на появяване на менструацията.

4. Rp. Cort. Quercus	(кори от дъб)	20,0
Fol. Fragariae	(листа от ягоди)	20,0
Fol. Rubi idaei	(листа от малина)	20,0
Hb. Millefolii	(стръкове от бял равнец)	20,0

Прилага се при обилна менструация.

Начин на употреба. Една супна лъжица смес се залива с 250 см³ вода и след като престои 4—6 часа, се възварява. Пие се по 1 чаена чаша чай на ден в продължение на 5—8 дни.

5. Rn. Hb. Centauri	(стръкове от червен кантарион)	10,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	10,0
Hb. Hyperici	(стръкове от жълт кантарион)	20,0
Hb. Marrubii	(стръкове от пчелник)	20,0
Hb. Millefoiii	(стръкове от бял равнец)	20,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	20,0

Прилага се при менструални нарушения с обилно кръвотечение и болка.

Начин на употреба. Пет чаени лъжички смес се залива с 600 см³ гореща вода. Вари се 15 мин. След изстиване чаят се прецежда. Изпива се на 3 пъти за един ден.

6. Rp. Fol. Juglandis	(листа от орех)	30,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	30,0
Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	30,0
Cort. Quercus	(кори от дъб)	30,0
Hb. Visci albi	(стръкове от бял имел)	30,0
Hb. Teucri chamaedris	(стръкове от червено подбниче)	30,0
Fol. Urticae	(листа от коприва)	30,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	30,0

Прилага се при бяло течение у жената.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се вари в 1/2 л вода 5—10 мин. След прецеждане чаят се пие по 1 кафена чашка преди хранене.

7. Чай при простатит* (Species Antiprostatitis)

Rp. Rad. Inulae	(корени от бял оман)	100,0
Rad. Althaeae	(корени от ружа)	50,0
Rad. Valerianae	(корени от диянка)	50,0
Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	40,0
Hb. Solidaginis	(стръкове от златна пръчица)	40,0
Hb. Thymi serpylli	(стръкове от мащерка)	40,0
Hb. Asperulae odoratae	(стръкове от лазаркиня)	40,0
Fol. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	75,0
Sem. Lini	(семена от лен)	40,0
Sem. Cannabis	(семена от коноп)	30,0
Slip. Cerasorum	(дръжки от вишни)	30,0
Hb. Visci albi	(стръкове от бял имел)	30,0

Rad. Rhei	(корени от ревен)	30,0
Rad. Ononidis	(корени от гръмотрън)	25,0
Hb. Linariae	(стръкове от луличка)	25,0
Fol. Coryli	(листа от леска)	25,0
Rhiz. Graminis	(коренище от троскот)	40,0
Sem. Cucurbitae	(семена от тиква)	25,0

Прилага се при хронични заболявания на бъбреците и пикочните пътища, простатит. Има спазмолитично, диуретично, противовъзпалително действие.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се запарва с 600 см³ кипяща вода. След изстиване чайт се изпива на три пъти за един ден.

8. Rp. Fr. Anisi	(плодове от анасон)	20,0
Fr. Anethi	(плодове от копър)	20,0
Sem. Foenu graeci	(семена от сминдух)	30,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	30,0

Прилага се за засилване на млечната секреция.

Начин на употреба. Плодчетата се счукват в хаван и се смесват добре. Запарката, приготвена от 2—3 чаени лъжички смес на 1/2 л вода, се изпива на 2—3 пъти за един ден.

9. Rp. Fol. Anethi	(плодове от копър)	20,0
Fr. Anisi	(плодове от анасон)	20,0
Fr. Petroselini	(плодове от магданоз)	10,0
Fr. Foeniculi	(плодове от резене)	30,0
Fr. Coriandri	(плодове от кориандър)	10,0

Прилага се за потискане на млечната секреция.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 500 см³ вряща вода. След като изстине, чайт се прецежда и се изпива за един ден на 3—4 пъти.

10. Rp. Fol. Juglandis	(листа от орех)	20,0
Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	40,0
Fol. Salviae	(листа от градински чай)	40,0

Прилага се за подтискане на млечната секреция.

Начин на употреба. Запарка от 2—3 чаени лъжички смес на 1/2 л вода се изпива на 2—3 пъти за 1 ден.

5.7. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ НАРУШЕНИЯ НА ОБМЯНАТА НА ВЕЩЕСТВАТА

5.7.1. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАХАРНА БОЛЕСТ (ДИАБЕТ)

Диабетът е сериозно заболяване на организма, изискващо точна диагноза, правилно лечение и непрекъснат лекарски контрол. В този смисъл трябва да се подчертае, че самолечението с билки, тяхното продължително използване може да забави установяването на сериозно диабетно заболяване. За

коригиране на нарушенията в обмяната на въглехидратите, най-характерния белег на заболяването (високо ниво на захар в кръвта, поява на захар в урината и др.), съвременната терапия разполага със специфични, високоактивни лекарства — инсулин и синтетични протиподиабетни средства за приемане през устата. Преди откриването на инсулина хората по емпиричен път са стигнали до установяването на благоприятното действие на някои растения върху протичането и тежестта на заболяването. Днес едва ли може да се смята, че някакво средство от растителен произход би могло да замести инсулина при лечението на диабета, особено на тежкия диабет, диабета у млади хора, у деца и юноши. Заедно с това трябва да се има предвид, че някои растения с доказана способност да снижават нивото на кръвната захар могат да бъдат полезни при леки форми на диабет заедно със спазване на подходяща диета. Растителните средства могат да бъдат използвани и като допълнително лечение заедно с инсулин или с орални протиподиабетни средства. Те правят възможно да бъде намалена дозата или честотата на прилагане на тези средства.

Лечебните растения с хипогликемично (снижаващо нивото на кръвната захар) действие принадлежат към различни семейства, притежават активни съставки с различен химичен строеж и действуват по различни механизми. Някои от тези растения съдържат като активна съставка фитостеролови гликозиди (някои видове *Ficus* — *F. glomerata*, *F. religiosa* и др., африканската краставица — *Mormordica charantia*, *M. ioetida* и др.). Подобни гликозиди са намерени в листата на черната и бялата черница — *Merus nigra* L. и *Morus alba* L. Други растения имат като активна съставка флавоноиди (например листата на маслината — *Olea europaea* L., плодната обвивка на фасула — *Phaseolus vulgaris* L., листата на боровинките — *Vaccinium myrtillus* L.). Известно е хипогликемичното действие на растения, съдържащи органични серни съединения: кромид лук (*Allium cepa* L.), чесън (*Allium sativum* L.), главесто зеле (*Brassica oleracea* L.). Алкалоиди с хипогликемично действие се намират в гръцкия сминдух (*Trigonella foenum-graecum* L.), в редица африкански и индийски растения.

Докато хипогликемичното и протиподиабетно действие на редица растения, използвани в народната медицина, е научно потвърдено, за други липсват сигурни научни доказателства.

Научно доказано е хипогликемичното действие на следните растения: *Galega officinalis* L. (жаблек), *Phaseolus vulgaris* L. (фасул); *Olea europaea* L. (маслиново дърво), *Vaccinium myrtillus* L. (черна боровинка), *Juglans regia* L. (орех), *Allium cepa* L. (лук), *Allium sativum* L. (чесън), *Brassica oleracea* L. (зеле), *Rhus coriaria* L. (дъбилен шмак), *Lepidium ruderae* L. (горуха), *Morus nigra* L. (черна черница), *Morus alba* L. (бяла черница) и на много други невиреещи у нас растения.

Недоказано научно е действието на: *Geranium robertianum* L. (смардлив здравец), *Agrimonia eupatoria* L. (камшик), *Rubus fruticosus* L. (къпина) и др.

Лечебен жаблек (конски ребра) — *Galega officinalis* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 102) с голо, гладко, 0,5 до 1,5 м високо стъбло. Листата са последователни, нечифтоперести, с продълговато елипсовидни, обратно яйцевидни или ланцетни листчета. Цветовете са синкавовиолетови, събрани в 5—25 см дълги, многоцветни, гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на листата. Чашката е звънчевидна, с 5 щитовидни зъбци. Венчето е 1—1.5 см дълго. Плодът е линейно цилиндричен боб, 2—5 см дълъг и 2—3 мм широк. Цъфти от май до август.

Разпространение. Расте из влажни сенчести места в изкопи, край канали, нарядко из цялата страна докъм 1300 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се цъфтящите надземни части (*Herba Galegae*).

Химичен състав. Съдържа гванидиновото производно галегинин с хипоглике-мично действие. Освен това са установени флавоноиди, танини, сапонини и горчиви вещества.

Действие. Дрогата снижава съдържанието на захар в кръвта, т. е. има подобно на инсулина действие. Освен това дрогата има диуретично, потогонно действие, увеличава млечната секреция.

Приложение. Жаблекът намира приложение за лечение на леки форми на диабет и като помощно средство при лечение на диабета с инсулин и други протнводиабетни средства. В българската народна медицина жаблекът намира приложение още като потогонно средство, като диуретично средство и за увеличаване млякото у кърмачките.

Употребата на билката трябва да става внимателно и под лекарски контрол, тъй като може да доведе до покачване на артериалното налягане и до стомашно-чревни нарушения.

Начин на употреба. Една супена лъжица дрога се залива с 250 см³ вряща вода. Чака се да изстине и се прецежда. Изпива се за 1 ден на 3 части, 1/2 час преди ядене.

Обикновен фасул (боб) — *Phaseolus vulgaris* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Едногодишно увивно растение. Листата са сложни, тройни, с 5—10 см дълги и 4—6 см широки, ромбовидни или яйцевидни, целокрайни, късо заострени листчета. Цветовете, са бели или розови, събрани по 3—6 в пазвени съцветия. Плодът е до 20 см дълъг боб с бъбрековидни или елипсоидни семена. Цъфти юни—юли.

Разпространение. Отглежда се в цялата страна. Произхожда от Южна Америка.

Употребяема част. За лечебни цели се използват напълно узрелите сухи обвивки на плодовете (*Pericarpium Phaseoli*, *Lcgumina Phaseoli*).

Химичен състав. Съдържат а-аминокиселини, пипеколинова киселина, холин, тригонелин, трауматинова киселина, алантоин и др.

Действие. Бобовите шушулки понижават нивото на кръвната захар (имат инсулиноподобно действие при диабет, доказано експериментално и клинично). Притежават още диуретично действие.

Приложение. Шушулките на боба намират приложение при леки форми на диабет и по-скоро като помощно средство в лечението на диабета (под строг лекарски контрол). Диуретичното им действие се използва при лечението на възпалителни процеси на пикочните пътища, при отоци, задържане на течности, при леки форми на хипертония и др.

Начин на употреба. Пригответе се отвара от 3 супени, лъжици оситнена дрога и 1/2 л вода — вари се 10—15 мин. Употребява се по 1 винена чаша преди ядене 4 пъти дневно.

Сминдух—*Trigonella foenum-graecum* L.

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Едногодишно растение с възходящи или изправени 10—40 см високи, кухи стъбла. Листата са сложни, тройни, с 2—5 см дълги и 1—1,5 см широки, обратно яйцевидни до продълговато ланцетни листчета. Цветовете са единични или на групи по два, жълтеникави, в основата виолетови, приседнали в пазвите на горните листа. Плодът е широко линеен, 6—10 см дълъг боб. Цъфти май—юни.

Разпространение. Отглежда се в градините като подправка и декоративно растение. Произхожда от Югозападна Азия.

Употребяема част. Използват се семената (*Semen Foenu-gracci*).

Химичен състав. Съдържат до 20—30 % слuzни вещества, в състава на които влизат галактоманани и стахиоза. Други важни съставки са стероидните сапонини, производни на агликони диогенин, ямогенин, тигогенин, гитогенин и др. Установени са също тригонелин (производно на никотиновата киселина), холин, лецитин, фитин. Вниманиe заслужават изолираните С-флапоноиди (витексин, изовитексин и др.). В дрогата се съдържат и 6—10% тлъсто масло, белтъчини до 30% и др.

Действие. Семената на сминдуха стимулират обмяната на веществата, снижават нивото на кръвната захар, подобряват апетита, водят до наддаване на тегло, възстановяват силите на организма. Това действие се отдава на съдържанието на лецитин, фосфор, стероли.

Приложение. Семена от сминдух се препоръчват при пелагра (недоимък на витамин РР), при захарна болест (като помощно средство), при белодробни заболявания. Външно дрогата се използва за лечение на някои кожни заболявания — циреи, гнойни рани.

Начин на употреба. За вътрешна употреба се прави запарка, като 1 чаена лъжичка счуканн семена се заливат с 200 см³ вряща вода. След прецеждане се пие по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

За външна употреба се прави отвара от 1 супена лъжица счукани семена и 259 см³ вода, вари се 10 мин до получаване на каша. Разстила се върху плат и под формата на лапа се поставя върху болното място.

Поточарка (мокреш, кресон) — *Nasturtium officinale* R. Br. (*Rorippa nasturtium-aquaticum* (L.) Hayek)

Сем. Кръстоцветни — *Brassicaceae* (*Cruciferae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение, в основата с полегнало и вкореняващо се във възлите стъбло, нагоре възходящо до изправено, 10—60 см високо. Листата са нечифтоперести, с почти целокрайни, закръглени или широко елипсовидни листчета; долните листа са с 1—3, а горните — с 5—9 и повече листчета. Цветовете са бели, разположени на върха на стъблото в гроздовидни съцветия, удължаващи се след прецъфтяването. Чашката и венчето са четирилистни. Тичинките са 6, с виолетови дръжки и жълти прашници. Плодът е тясно елипсоидна, сърповидно извита, странично сплесната шушулка с яйцевидно лещовидни, червенокафяви семена. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте край извори, планински потоци, реки, езера и други водоеми из цялата страна докъм 1500 м надморска височина.

Употребяема част. Използува се цъфтящата надземна част (*Herba Nasturtii-aquatici*) в свежо състояние.

Химичен състав. Съдържа серния гликозид гликонастурцин, който отделя етерично масло, подобно на синапеното. Освен това съдържа витамин С, каротен и минерални соли.

Действие. Има данни, че дрогата води до снижаване нивото на кръвната захар. Притежава още отхрачващо и противоскорбутно действие.

Приложение. Листата на поточарката намират приложение като пролетна салата поради богатото съдържание на витамин С. От стари времена е известно използването на растението като отхрачващо средство при хронични бронхити, за лечение на скорбут (авитаминоза С). Пресните листа се използват още при лечение на скрофулоза, анемия, на заболявания на щитовидната жлеза, при възпалителни заболявания на пикочния мехур, на жлъчните пътища, при кожни обриви.

Начин на употреба. Листата на растението се прилагат под формата на салата — по 1—2 шепи дневно в продължение на 2—3 седмици.

Горуха — *Lepidium ruderae* L.

Сем. Кръстоцветни — *Brassicaceae* (*Cruciferae*)

Описание. Едногодишно и двегодишно тревисто растение с неприятна миризма. Стъблата са изправени или приповдигащи се, 10—30 см високи, най-често още от основата разклонени. Приосновните листа са 5—7 см дълги, един до два пъти пересто нарязани; средните листа са просто перести, а горните — цели, линейни, със стеснена или закръглена основа. Цветовете

са много дребни, най-често без венче. Плодът е закръглено яйцевидна или широко елипсовидна шушулка, 2—8 мм дълга и около 1,5 мм широка. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте по буренливи места, край сгради и пътища из цялата страна до 1500 м надморска височина. Употребяема част. Стръкове (*Herba Lepidiiruderalis*).

Химичен състав. Съдържа тиогликозиди, при ензимното разпадане на които както при синапа се отделят летливи съставки, съдържащи сяра. Химичният състав все още не е достатъчно изучен.

Действие. Научно е потвърдено противодиабетичното действие на растението, известно и използвано от народната медицина в някои области у нас.

Репей — *Arctium lappa* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Двегодишно тревисто растение (прил. 103) с вретеновиден месест корен, сивокафяв отвън в бял и сочен отвътре. Стъблото е високо до 1,5 м, силно разклонено. Долните листа са едри, целокрайни, яйцевидно заоблени, с нарядко разположени власинки и с дълги плътни дръжки. Листата по стъблото са последователни, по-дребни. Цветните кошнички са по-едри, топчести, червеновиолетови, разположени на върха на стъблото в щитовидно съцветие. Цветовете са двуполови с тръбесто венче. Обвивките листчета на кошничките са зелени, на върха си кукесто завити. Плодовете са леко сплеснати. Цъфти през лятото.

Разпространение. Расте по влажни, необработени и буренливи места, около и в селищата, из гори и храсталаци в цялата страна.

Употребяема част. За лечебна цел се използва коренът (*Radix Bardanae*).

Химичен състав. Съдържа до 40% инулин, 0,17% етерично масло, слузни вещества, фитостероли, тлъсто масло и др.

Действие. Билката действа стимулиращо върху обмяната на веществата, усилва клетъчния растеж. Има диуретично, потогонно и дезинфекционно действие.

Приложение. Използува се при бъбречни камъни, при подагра, ревматизъм, гастрит и язва на стомаха. Външно намира приложение като средство, стимулиращо заздравяването на рани, язви, изгаряния, при хемороиди и др. Много популярно е използването на отвара от репей като средство за укрепване на косата при косопад.

Начин на употреба. За вътрешна употреба се прави запарка, като 1 супена лъжица ситно нарязан корен се залива с 1/2 л вряща вода. Остава се да престои една нощ. Прецежда се и се пие по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно. За външна употреба се прави отвара, като 1 супена лъжица корен се залива с 1/2 л вода и се вари в течение на 30 мин, след което се прецежда. Използува се за гаргара, за лапи, измиване на косата и т. н.

Листа от черница (*Morus nigra* L.)

Отдавна е известно, че отвара от листа на черница снижава нивото на кръвната захар при диабет.

Листа от черна боровинка (*Vaccinium myrtillus* L.).

Доказано е, че екстракт от листа на черна боровинка намалява значително отделянето на захар с урината у диабетно болни със или без едновременно снижаване нивото на кръвната захар.

Изброените растения заедно с други често влизат в състава на билкови чаеве с противодиабетно действие.

5.7.2. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАХАРНА БОЛЕСТ

1. Rp. Hb. <i>Lepidii</i>	(стръкове от горуха)	30,0
<i>ruderalis</i>		
Fol. <i>Myrtilli</i>	(листа от черна боровинка)	10,0
Fol. <i>Mori nigri</i>	(листа от черница)	10,0
Fol. <i>Juglandis</i>	(листа от орех)	5,0
Legum. <i>Phaseoli</i>	(шушулки от фасул)	30,0
Hb. <i>Menthae pip.</i>	(стръкове от мента)	5,0
Hb. <i>Taraxaci</i>	(стръкове от глухарче)	10,0

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се залива с 250 см³ вряща вода. Остава се да кисне 10—15 мин. Пие се по 1 чаша 2—3 пъти дневно преди ядене.

2. Rp. Hb. <i>Absinthii</i>	(стръкове от пелин)	5,0
Fol. <i>Betulae</i>	(листа от бреза)	20,0
Fol. <i>Mori nigri</i>	(листа от черница)	10,0
Fol. <i>Myrtilli</i>	(листа от черна боровинка)	10,0
Legum. <i>Phaseoli</i>	(шушулки от фасул)	20,0
Hb. <i>Lepidii</i>	(стръкове от горуха)	50,0
<i>ruderalis</i>		
Hb. <i>Violae</i>	(стръкове от трицветна	
<i>tricoloris</i>	теменуга)	5,0

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 200 см³ вряща вода. След 15—20 мин се прецежда. Пие се по 1 чаена лъжица 2—3 пъти дневно.

8. Rp. Legum. <i>Phaseoli</i>	(бобови шушулки)	25,0
Fol. <i>Urticae</i>	(листа от коприва)	25,0
<i>dioicae</i>		
Fol. <i>Myrtilli</i>	(листа от черна боровинка)	25,0
Cort. <i>Salicis</i>	(кори от върба)	25,0

Начин на употреба. Една супена лъжица се залива със 150 см³ вряща вода, похлупва се и се вари 3 мин. Чаят се пие студен без захар. Дневно — 3 чая.

5.7.3. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ХИПОВИТАМИНОЗИ

Недостатъчното постъпване с храната или повишеният разход на витамини може да доведе до състояния на хиповитаминоза, която, в зависимост от липсващия витамин (А, С, В1, В2, К и т. н.) има различни клинични прояви. Във всички случаи се стига до нарушения в обмяната на веществата, които могат да бъдат коригирани с допълнително приемане на витамини било в готов, пречистен вид, под формата на фармацевтични препарати, било под формата на богати на съответния витамин храни (плодове, зеленчуци, масло, месо и т. н.).

Доказано е, че редица лечебни растения съдържат значителни количества витамини и дължат благоприятния си ефект отчасти или изцяло на витаминното си съдържание. Една голяма част от тези растения широко се използва като храна: плодове, зеленчуци, подправки и т. н. Други растения наред с витамините съдържат още редица активни вещества и се разглеждат на различни места съобразно тяхното основно действие.

Затова ние ще се задоволим тук само да изброим някои от най-известните витаминоносни растения, без тяхното подробно описание (табл. 1).

Таблица 1

Растение 1	Употребяема част 2	Витамини 3
Лук (<i>Allium cepa</i>)	лукувица, листа	вит. С, каротен
Иглика (<i>Primula veris</i>)	свежи листа	вит. С, каротен
Шипка (<i>Rosa canina</i>)	плодове	вит. С/до 2100 мг %/
Лютива пиперка (<i>Capsicum annuum</i>)	плодове	вит.С/до 1000 мг %/ каротен, вит. В2
Хрян (<i>Armoracia rusticana</i>)	корени	вит. С
Черно френско грозде (<i>Ribes nigrum</i>)	плодове	поливитамини
Горска ягода (<i>Fragaria vesca</i>)	плодове	вит. С, каротен, вит. В1, вит. Р
Магданоз (<i>Petroselinum crlsapum</i>)	корени, листа	вит. С, каротен
Глухарче (<i>Taraxacum officinale</i>)	пресни листа	вит. С, каротен
Копър (<i>Anetiium graveolcns</i>)	плодчета, надземна част	вит. С, каротен, вит В1,В2,Р фолиева киселина
Бреза (<i>Bctula pendula</i>)	листа	вит. С
Кисел трън (<i>Berberis vulgaris</i>)	корени, плодове	вит. С, каротен
Липа (<i>Tilia platyphyllos</i>)	цвят	вит. С, каротен
Коприва (<i>Urtica dioica</i>)	листа, коренища	вит. С, каротен, вит. К, вит. В2 пантотенова к-на
Тиква (<i>Cucurbлта pepo</i>)	месестата част	вит. С, В,, каротен
Киселец (<i>Rumex acetosa</i>)	листа	вит. С, каротен
Градински лапад (<i>Rumex patlentiea</i>)	листа, корени	вит. С, К
Бял равнец (<i>Achillea millefolium</i>)	съцветия, стръкове	вит. С и вит.К
Цвекло (<i>Beta vulgaris</i>)	кореноплод	вит. С, каротен
Целина (<i>Apium graveolens</i>)	кореноплод	вит. С, В1 каротен
Полски хвощ (<i>Eqiisetuin arvense</i>)	стръкове	каротен, вит. С
Хмел (<i>Plumulus hipulus</i>)	шишарки	вит. С, В1 каротен

Орех (<i>Juglans regia</i>)	листа, плодове, люспи (зелени), зелени орехчета	вит. С, каротен,
Трицветна теменуга (<i>Viola tricolor</i>)	надземна част	вит. С, каротен
Бор (<i>Finus sylvcstris</i>)	пъпки, листа	вит. В, С, К, каротен
Звъника (<i>Hypericum perforatum</i>)	стръкове	каротен, вит. С, вит. РР
Хвойна (<i>Juniperus communis</i>)	плодчета, игли	вит. С
Поточарка (<i>Nasturtium officinale</i>)	свежа надземна част	каротеи, вит. С, провитамин D. В1 В2, Е
Лечебна динка (<i>Sanguisorba officinalis</i>)	коренища	каротен, вит. С
Пача трева (<i>Polygonum aviculare</i>)	стръкове	каротен, вит. С
Невен (<i>Calendula officinalis</i>)	стръкове	вит. С, каротен
Широколист жиловлек (<i>Plantago major</i>)	листа	вит. С, К
Бял смил (<i>Gnapiiialium uliginosum</i>)	надземна част	вит. В1, С, каротен
Червена боровинка (<i>Vaecinium vitis-idaea</i>)	листа, плодове	вит. С
Морков (<i>Daucus carota subsp. sativu s</i>)	кореноплод	каротен, вит. В1, В2, С, К, РР, фолиева и пантотенова к-на

5.8. БИЛКИ ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ НАРУШЕНИ ФУНКЦИИ НА ЦЕНТРАЛНАТА НЕРВНА СИСТЕМА

От древни времена хората са търсили сред растенията средство за повлияване на функциите на централната нервна система, за пре-махване на болката и неприятните изживявания, за повишаване на умствената и физическата работоспособност, за лечение на нервни и психични заболявания. Употребата на растения, повлияващи психичната дейност, е съпровождала много религиозни обреди и ритуали. Едни от най-силно действащите лекарства и отрови, повлияващи функциите на централната нервна система, са алкалоиди, получени от растения. Достатъчно е да изброим морфина, никотина, кокаина, стрихнина, кофеина, атропина, скополамина и др. Днес тези растения, диворастящи или култивирани, се използват изключително като суровина за химико-фармацевтичната промишленост. Те не са растения за „домашна употреба“. Много от тях фигурират във фармакопеите като отровни и силно действащи дроги. Особено опасна е способността на някои от съдържащите се в тях активни вещества да предизвикват при продължителна употреба привикване и пристрастяване и да водят до хронични отравяния — наркомании (морфин, кокаин и др.).

Съществуват обаче много билки с по-меко действие върху централната нервна система, подходящи за лечение на някои функционални нарушения. Едни от тях действуват успокояващо (седативно) и се използват за лечение на невротични състояния с повишена възбудпмост, безсъние, безпокойство, невротично главоболие, напрегнатост и др. Други билки имат противоположно действие — възбуждат централната нервна система, повишават нейния тонус, подобряват умствената и физическата издръжливост, подобряват настроението. Трябва да се изтъкне, че подобрявайки функциите на нервната система, много лечебни растения оказват благоприятен лечебен ефект по косвен път и при

редица неврогенно обусловени нарушения на сърдечносъдовата система, на храносмилателната система и др. С това се обяснява широката популярност на редица билки, използвани от народната медицина за лечение на хипертония, сърцебиене, сърдечни болки, язвена болест, колит и др.

Трябва обаче да се знае, че заболявания на централната нервна система, които се изявяват със сериозни клинични прояви (главоболие, световъртеж, гърчове, парализи, психични нарушения и др.) изискват незабавно компетентна лекарска помощ, точно дагностициране и съответно лечение.

5.8.1. БИЛКИ С УСПОКОЯВАЩО ДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ ЦЕНТРАЛНАТА НЕРВНА СИСТЕМА

Дилянка (валериана) — *Valeriana officinalis* L.

Сем. Дилянкови — *Valerianaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо коренище и многобройни светлокафяви сочни корени (прил. 104), излъчващи силна характерна миризма. През първата година се развива розетка от приземни листа, а през следващите години от коренището израства 1 — 1,5 м високо, голо надлъжно набраздено, кухо, в горната част разклонено стъбло. Листата са нечифтопересто нарязани, с 3 до 12 двойки яйцевидно ланцентни, едро назъбени дялове; приосновните са с дръжки, а стъбловите — приседнали. Цветовете са бледорозови, бели или лилави и са събрани в сложни щитовидни или метличести съцветия, разположени по върхните разклонения на стъблото. Венчето е фуниевидно, асиметрично, петделно. Тичинките са 3. Плодът е светлокафяв, едносеменен, с хвърчилка от 5—10 перести четинки. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте по влажни сенчести места из горите и храсталаците в цялата страна докъм 1500 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се корените заедно с коренищата (*Radix Valerianae*; *Rhizoma cum radicibus Valerianae*).

Химичен състав. Съдържа около 0,5—2% етерично масло с главна съставка борнилизовалерианат, на който се дължи специфичната миризма, а също борнеол, лимонен, камфен, изовалерианова киселина, сесквитерпените кариофилен, кадинен и др. Най-голямо значение за седативното действие на drogата имат т. нар. валепотриати (триестерни производни на ирндоиди). Установени са три главни групи валепотриати: валтрати, ацетовалтрати и дихидровалтрати. Тези съединения са твърде нетрайни и при температура над 35°C бързо се разпадат до биологично неактивни съединения. Наред с валепотриатите и някои от съставките на етеричното масло за седативното действие значение имат и съдържащите се монотерпенови алкалоиди: актинидии, валернин и др.

Действие. Корените на диланката се ползват с широка популярност от древни времена като успокояващо средство. С методите на научния експеримент е установено, че валерианата подтиска възбудимостта на централната нервна система, отслабва предизвикана ярост у животните, намалява гърчовите пристъпи, засилва действието на сънотворните средства. Валерианата отслабва спазмите на гладкомускулните органи, регулира дейността на сърцето.

Приложение. Поради тези си свойства валерианата се употребява като успокояващо средство при неврози, при повишена възбудимост на нервната система, при Базедова болест (като помощно средство), при климактерични нервни нарушения, хистерия, при безсъние, мигрена, сърдечна невроза с учестена сърдечна дейност, екстрасистоли и др. Използва се още при начални стадии на хипертоничната болест, при спазми на стомашно-чревния тракт, на жлъчните пътища и др.

Начин на употреба. От корените на валерианата съществуват готови фармацевтични препарати — тинктури, таблетки, гъст екстракт и пр., които се назначават от лекар.

В домашни условия от корените на валерианата се приготвя студен извлек: 2 чаени лъжички ситно нарязана дрога се залива с 250 см³ вода и се оставя да кисне в течение на 24 часа. Приема се по 1 супена лъжица 3—4 пъти дневно. При повишена възбуда и безсъние се пие чай от корени на валериана по 1/3-1/2 чаша 2—3 пъти дневно.

Дяволска уста — *Leonurus cardiaca* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Двегодишно тревисто растение (прил. 105), високо до 150 см, с четириръбесто надлъжно набраздено кухо стъбло, покрито с власинки. Листата са длановидно нарязани, срещуположни, с дълги дръжки, долните са петделни, а горните — триделни, към върха заострени. От горната страна те са тъмнозелени, а отдолу — светлозелени. Цветовете са разположени по няколко в пазвите на горните листа и образуват прешлени. Съцветието е класовидно. Венчето е светло-червено и е около два пъти по-дълго от чашката. Горната устна на венчето е продълговата, извита, а долната е триделна, с къси, тъпи дялове. Плодът е сух, разпада се на четири тристенни орехчета. Цъфти от юли до септември. Не се допуска примес с вида *Leonurus marrubiastrum* L. чийто листа са цели и венчето не е по-дълго от чашката (включително зъбците).

Разпространение. Среща се из цялата страна по тревисти и буренливи места до 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използва се цъфтящата надземна част заедно с листата (*Herba Leonuri*).

Химичен състав. Основни биологично активни вещества са флавоноловите гликозиди, 3% дъбилни вещества, сапонини, следи от етерично масло, смоли, горчиви вещества, стахидрин до 0,4% и др.

Действие. Билката притежава свойства, близки до тези на валерианата. Успокоява централната нервна система, има противогърчово действие, понижава артериалното налягане, забавя сърдечния ритъм и увеличава силата на сърдечните съкращения.

Приложение. При повишена нервна възбудимост, безсъние, хистерия, сърдечни неврози, начални стадии на хипертония, кардиосклероза, леки форми на Базедова болест, климактерични нервни смущения. В българската народна

медицина дяволската уста се употребява още като диуретично и противокашлично средство, при главоболие, нередовна менструация, анемия и др.

Начин на употреба. Съществуват готови лекарствени препарати от дяволска уста, които се продават в аптеките (леонури). В домашни условия се приготвя запарка от 2 супени лъжици дрога и 500 см³ вряща вода. Пие се по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно.

Маточина (лимонче) — *Melissa officinalis* L.

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 107) с приятна лимонена миризма. Стъблото е четириръбесто, разклонено, 30—80 см високо, покрито с жлезисти и прости власинки. Листата са срещуположни, с дръжки, широко яйцевидно ромбични или продълговати, тъпо назъбени, 2—8 см дълги и 1,5—6 см широки, отдолу жлезисто влакнести. Цветовете са бледожълти, бели или розови, събрани по 4—12 в лъжливи прешлени, разположени в пазвите на горните листа. Чашката и венчето са двуустни, а тичинките са 4. Плодът е съставен от 4 едносеменни, яйцевидни орехчета. Цъфти юни—септември.

Разпространение. Расте из храсталаци и редки гори по тревисти и каменисти места близо до селища, край огради, из дворове и градини в цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Melissaе*) и цъфтящите връхни части на стъблото (*Herba Melissaе*).

Химичен състав. Съдържа етерично масло, в състава на което влизат цитрал, цитронелол, гераниол, линалол и др. Седативното действие се дължи на цитрала. Освен това в дрогата се съдържат тритерпеновите урзолова и олеанолова киселина, 5% дъбилни вещества и захарта стахиоза.

Действие. Маточината успокоява нервната система, има спазмо-литично (антиспастично), болкоуспокояващо и противогърчово действие. Стимулира апетита и процесите на храносмилане, подтиква гаденето и повръщането.

Приложение. Дрогата се използва широко и влиза в състава на много билкови чаеве за лечение на различни нервни нарушения — неврози, неврастении, сърдечни неврози, мигрена, полова възбуда, смилателни нарушения от неврогенен произход и др. Използува се още за лечение на високо артериално налягане, виене на свят, нередовна менструация.

Външно намира приложение за гаргара при възпаления на венците и устната лигавица и под формата на компреси и лапи при циреи, ревматизъм и др.

Начин на употреба. Прави се запарка от 2 супени лъжици дрога и 500 см³ вряща вода (оставя се да кисне 2 часа). Пие се по една винена чаша 3 пъти на ден.

Хмел—*Humulus lupulus* L.

Сем. Конопови — *Cannabaceae*

Описание. Многогодишно, увивно, двудомно тревисто растение (прил. 108). Стъблото е 3—6 м дълго, ръбесто, кухо, покрито с къси извити шипчета. Листата са срещуположни, длановидно нарязани на 3—5 дяла, със сърцевидна основа, по края едро напилени. Мъжките цветове са жълтозелени, дребни, около 5 мм в диаметър, с петделен околоцветник, събрани в съцветие метлица. Женските цветове са разположени в пазвите на жълтозелени, люсповидни прицветници, които образуват 2—3 см дълги, увиснали шишарковидни съцветия, достигащи при узряване до 5 см. По вътрешната страна на прицветните люспи се намират жълти, етерично-маслени жлези. Плодът е сивкаво, яйцевидно, около 3 мм дълго, сплеснато орехче. Цъфти май—август.

Разпространение. Расте по влажни места из храсталаци и широколистни гори, предимно край реките из цялата страна докъм 1000 м надморска височина. Отглежда се и като културно растение в различните райони на страната.

Употребяема част. За лечебни цели се използват шишарковидните съцветия (*Strobili Lupuli*) и жлезите (*Glandulae lupuli*, *Lupulinum*).

Химичен състав. Жлезите съдържат 1—3% етерично масло с твърде различен състав. Най-високо е съдържанието на алифатния терпен мирцен и сесквитерпените фарнезен и хумулен. В състава на етеричното масло са установени над 100 съединения от най-различен тип. От смолистото вещество на дрогата са изолирани редица флороглуцинови производни, между които хумулон и лупулон със силно горчив вкус. На тези съединения се дължи седативното действие, но те се окисляват твърде лесно, изомеризират и полимеризират, с което губят биологичната си активност. Освен това в дрогата се съдържат и флавоноиди, между които халконът ксантохумол, както и производни на кверцетина и кемпферола. Установени са и тритерпени.

Действие. Шишарките на хмела имат успокояващо, болкоуспокояващо и противоспастично действие. Влизат в състава на различни сборове с успокояващо действие. Притежават още диуретично и противовъзпалително действие, възбуждат апетита и подобряват храносмилането.

Доказано е, че екстракти от шишарките на хмела имат естрогенен ефект (подобен на естрогенните хормони на яйчника).

Приложение. При нервна възбуда, при безсъние, при полова възбуда, климактерични нервни оплаквания. Като спазмолитично, диуретично и противовъзпалително средство те се употребяват още при възпаление на жлъчния мехур и жлъчните пътища, за повишаване на апетита.

Външно шишарките на хмела се прилагат под формата на лапи и компреси при кожни рани, при ревматични и подагрозни болки. Използват се още при ранно опадане на косата.

Начин на употреба. От шишарките се приготвя запарка, като 1 чаена лъжичка ситно нарязани шишарки се заливат с 250 см³ вряща вода (доза за 1 ден). Жлезите (лупулин) се вземат в доза 0,1—0,2 г 2—3 пъти дневно.

Забележка. Трябва да се има пред вид, че растението е отровно. При предозиране на лупулина (вземане на доза 1—2 г) се наблюдава гадене, повръщане, главоболие, стомашни болки.

Жълта комунига — *Melilotus officinalis* (L.) Pallas

Сем. Бобови — *Fabaceae* (*Leguminosae*)

Описание. Двегодишно тревисто растение (прил. 109) с разклонено, високо до 1,5 м стъбло. Листата са сложни, тройни, последователни. Средното листче е с по-дълга дръжка. Листчетата са продълговато елипсовидни, по ръба остро напилени. Цветовете са жълти, по-дълги от 3 мм, с характерното за пеперудоцветни устройство, събрани в изправени гроздовидни съцветия. Плодът е дребен, заострен към върха боб. Цъфти от юни до септември.

Разпространение. Расте навсякъде край пътищата, из ливадите и посевите като плевел. При брането да не се смесва с бялата комунига (*Melilotus alba* Medic), чиито цветове са бели.

Употребяема част. За лечебна цел се използва надземната част (*Herba Meliloti officinalis*) или листата и цветовете (*Folia et flores Meliloti officinalis*), събрани в началото на цъфтеж.

Химичен състав. В прясното растение се съдържат кумаринови гликозиди, които при сушенето се разпадат и отделят кумарин. Сухата дрога съдържа около 1 % кумарин и по-нисък процент дихидрокумарин (мелилотин) и дикумарол. Гликозидът, от разпадането на който се получава известно количество кумарин, се нарича мелилотозид, който е гликозид на кумаровата киселина. Последната под действието на ултравиолетовата светлина преминава в по-малко стабилната кумаринова киселина, която спонтанно се превръща в кумарин. Дрогата съдържа още флавоноиди, дъбилни вещества и смоли.

Действие. Комунигата успокоява централната нервна система, има сънотворно и болкоуспокояващо действие. Освен това тя има спазмолитично и противосъсирващо действие.

Приложение. При повишена възбуда на нервната система, при неврастения, хистерия, нервни припадъци, безсъние, главоболие, климактерични нервни оплаквания. Използува се от народната медицина още при високо артериално налягане, нередовна менструация, за увеличаване млякото на кърмачки, при диарии, газове в червата.

Широко приложение намира външното прилагане на запарки от комунига като противовъзпалително и смекчително средство при ревматични ставни отоци, при циреи, гнойни рани, при оток и втвърдяване на гърдите у кърмещи жени, възпалени зърна на гърдите и др.

Начин на употреба. За вътрешна употреба се приготвя запарка от 2 чаени лъжички ситно нарязана дрога и 1/2 л вряща вода (оставя се да престои 2—3 часа). Пие се по 1 винена чаша 3 пъти на ден.

Да се има пред вид, че големи дози комунига могат да предизвикат сериозни токсични прояви: главоболие, сънливост, повръщане, чернодробни увреждания и тежки кръвоизливи!

За външна употреба се прави запарка от 2 супени лъжици дрога и 1/2 л вряща вода.

Лавандула — *Lavandula angustifolia* Mill. (*L. spica* L., *L. officinalis* Chaix, *L. vera* DC.)

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Силно разклонен, 30—80 см висок полухраст (прил. 106) с многобройни възходящи или изправени стъбла. Цветоносните клонки са четириръбести, в основата гъсто облистени, нагоре с дълго безлистно междувъзлие и на върха с класовидно съцветие. Листата са срещуположни, приседнали, продълговато линейни, 2—6 см дълги и 2—6 мм широки, целокрайни, сивозелени, с подвити ръбове. Цветовете са синьовиолетови, събрани по 6—10 в лъжливи прешлени, образуващи прекъснати класовидни съцветия. Чашката е тръбеста, петделна, синьо оцветена. Венчето е двуустно, с горна двуделна и долна триделна устна. Тичинките са 4. Плодът при узряване се разпада на 4 орехчета. Цъфти юли—август.

Разпространение. Отглежда се главно в Карловско и Казанлъшко, а също и в други райони на страната с надморска височина до 100 м.

Употребяема част. Използват се цветовете (*Flores Lavandulae*) и полученото от тях етерично масло (*Oleum Lavandulae*).

Химичен състав. Съдържа около 3% етерично масло, основни съставки на което са естери на алкохола линалоол и главно линалилацетат (30—60%) придаващ характерната приятна миризма. Освен това в маслото се съдържат борнеол, цинеол, гераниол и други терпени. Наред с етеричното масло в дрогата се съдържат до 12% танини, захари, антоциани, органични киселини, минерални соли и др.

Действие. Лавандулата има успокояващо нервната система действие, премахва спазмите на гладката мускулатура, има и болкоуспокояващо и дезинфекционно действие.

Приложение. При нервна възбуда, неврастения, безсъние, сърдечна невроза, мигренозно главоболие. Прилага се още в народната медицина при стомашно-чревни колики, при газове в червата. Външно под формата на бани лавандулата действа успокояващо. Етеричното масло, приложено върху кожата, има дразнещо (ревулзивно) действие, зачервява кожата и успокоява ревматични и незралгични болки. Цветовете на лавандулата са добро средство за предпазване на дрехите от молци.

Начин на употреба. За вътрешна употреба лавандулата се използва под формата на запарка, като 1 супена лъжица дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

Седефче — *Ruta graveoleris* L.

Сем. Седефчеви — Rutaceae

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 115) с характерна неприятна миризма. Стъблата са прави, а основата вдървяващи, голи, разклонени, 15—60 см високи, а при отглеждане достигат и 1 м. Листата са последователни, двойно или почти тройно перести, с тъмни точковидни жлези; долните и средните са с дълги дръжки и с обратно яйцевидни до линейно ланцетни крайни странични дялове; горните са приседнали, перести, с по-тесни дялове. Цветовете са жълти, събрани в рехави щитовидни съцветия. Чашката и венчето са четирилистни, по-рядко и петлистни. Тичинките са 8—10. Плодът е 4—5-гнездна разпуклива кутийка. Цъфти-май—август.

Разпространение. Расте по сухи, каменливи и скалисти места, из храсталаци и редки гори по Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана, Източните и Средните Родопи и в Тракийската низина докъм 400 м надморска височина. Култивира се често и като декоративно растение из градините в цялата страна.

Употребяема част. Използват се цъфтящи върхни клонки (*Herba Rube*).

Химичен състав. Седефчето е с твърде разнообразен химичен състав. Фармакологично действие имат три основни групи съединения: алкалоиди, фурукума-рини и етерично масло. Алкалоидите са хинолинови, фурохинолинови и акридинови производни. В състава на етеричното масло влизат много съставки, между които различни кетони, лимонен, а- и б-пинен, цинеол, ванилин и др. От фурукумарините са установени бергаптен, ксантотоксин, псорален, изопимпинелин, рутамарин и др. В дрогата се съдържат освен това флавоноиди (рутин), лигнанови съединения и др.

Действие. Седефчето притежава нервноуспокояващо и болкоуспокояващо действие.

Приложение. При лечението на някои нервни заболявания — неврастения, епилепсия (като помощно средство), хистерия, нервно сърцебиене, виене на свят. Използува се в народната медицина и при някои очни заболявания, при стомашно-чревни заболявания, при хемороиди, кожни обриви.

Външно се употребява при ревматични болки, подагра, ишиас, лумбаго и др.

Начин на употреба. Приготвя се воден извлек от 1 чаена лъжичка ситно нарязана дрога и 500 см³ студена вода. Остава се да кисне 8 часа. Пие се по 1 винена чаша 3—4 пъти на ден.

Забележка. Да се има пред вид, че растението е отровно и не трябва да се приема продължително и без лекарски контрол! Употребата му при бременност е забранена! Контактът с листа на седефче може да доведе до явления на дразнене — зачервяване, сърбеж, оток.

Червен божур — *Paeonia peregrina* Mill. (*P. decora* G. Anders.)

Сем. Божурови — *Paeoniaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо коренище и вретеновидно надебелени, грудковидни корени. Стъблата са 50—90 см високи, набраздени, гладки, неразклонени. Листата са последователни, 2 пъти пересто или тройно наделени с тясно елипсовидни или яйцевидни до широко триъгълни крайни дялове, на върха дълбоко врязани или едро назъбени. Цветовете са тъмно- или светлочервени, по-рядко розови 7—13 см в диаметър, разположени единично на върха на стъблото. Чашката е петлистна, а венчелистчетата са 8—12. Тичинките са многобройни, с червени дръжки. Плодът е сборен, съставен от 2—3 кадифено мъхести мехунки, всяка с по няколко черни, лъскави семена. Цъфти май—юни.

Разпространение. Расте из храсталаци и редки гори по каменисти и тревисти места на Черноморското крайбрежие, Североизточна България, Дунавската равнина, Предбалкана и Средна Стара планина, Средните и Източните Родопи, Тунджанската равнина, западните гранични планини и Струмската долина докъм 1000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Paeoniae*), венчелистчетата (*Flores Paeoniae*) и семената (*Semen Paeoniae*).

Химичен състав. Корените и семената съдържат алкалоидоподобно вещество peregrinin, резорциново производно пеонол, скорбяла, органични киселини и др. Венчелистчетата съдържат антоциановия гликозид пеонин и други пигменти.

Действие. Корените на божура имат противогърчово и болкоуспокояващо действие. Засилват тонуса на матката, засилват перисталтиката и тонуса на червата. Стимулират процеса на кръвосъсирване.

Приложение. Корените на божура се използват в народната медицина като помощно средство при епилепсия, за лечение на хемороиди, за улесняване изхвърлянето на бъбречни камъни. Имат болкоуспокояващо действие при ревматизъм, подагра. Да се има пред вид че дрогата е токсична. В големи дози божурът може да предизвика аборт, да доведе до обилна менструация.

Начин на употреба. От корените се приготвя отвара, като 1 чаена лъжичка от тях се заливат с 500 см³ вода и се варят 5 мин. Взема се по 1 винена чаша 3 пъти дневно. От венечните листчета се прави запарка, като 1 супена лъжица дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се оставя да кисне 1 час (доза за 1 ден). Освен разгледаните растения с успокояващо нервноукрепващо действие се характеризират още розмаринът (*Rosmarinus officinalis* L.), полският мак (*Papaver rhoeas* L.) и др.

5.8.2. БИЛКИ СЪС СТИМУЛИРАЩО, ТОНИЗИРАЩО ЦЕНТРАЛНАТА НЕРВНА СИСТЕМА ДЕЙСТВИЕ

Върбинка — *Verbena officinalis* L.

Сем. Върбинкови — *Verbenaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 114) с високо до 1 м, разклонено, четириръбесто стъбло. Листата са срещуположни, долните с дръжки, лировидни или 1—2 пъти пересто нарязани; горните са приседнали, почти цели, назъбени или целокрайни. Цветовете са бледорозови или светловиолетови, събрани на върха на стъблото и разположени в класовидни съцветия. Чашката и венчето са петделни. Плодът е сух, разпада се на 4 орехчета. Цъфти май—септември.

Разпространение. Расте по тревисти места, из ливади и крайречни тераси, край пътища и огради, а също като плевел из окопните култури.

Употребяема част. Използват се цъфтящите връхни части на стъблото (*Herba Verbenaе*), които се отрязват на около 20 см от върха.

Химичен състав. Съдържа иридоидния гликозид вербеналин, етерично масло, танин и др.

Действие. Върбинката има общоукрепващо и температуропонижаващо действие.

Приложение. При нервна и физическа преумора, изтощение, отпадналост. В народната медицина намира приложение още при анемия, при чернодробни заболявания, при бъбречнокаменна болест, при нередовна менструация.

Външно под формата на запарка се използва за гаргара при възпалителни процеси в устната кухина и гърлото, при лош дъх на устата.

Прилага се под формата на компреси или бани при кожни обриви, изгаряния, трудно заздравяващи рани.

Начин на употреба. За вътрешна употреба се прави запарка от 1 супена лъжица ситно нарязана дрога и 250 см³ вряща вода. След изстудяване и прецеждане се пие по 1 винена чаша 2—3 пъти дневно.

Ранилист — *Betonica officinalis* L. (*Stachys officinalis* (L.) Trev.)

Сем. Устноцветни — *Lamiaceae* (*Labiatae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 110) с почти хоризонтално коренище. Стъблото е право, четириръбесто, неразклонено, 20—100 см високо. Листата са продълговати до яйцевидно продълговати, 3—12 см дълги и 2—5 см широки, в основата сърцевидни, тъпо назъбени; приосновните са с дълги дръжки, събрани в приземна розетка; стъбловите са приседнали, срещуположни. Цветовете са розовочервени, събрани в пазвите на горните листа и по върховете на стъблото в гъсти класовидни съцветия. Чашката е петделна. Венчето е двуустно с цяла горна устна. Тичинките са 4, Плодът при узряване се разпада на 4 продълговати орехчета. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по тревисти места и из храсталаците в цялата страна.

Употребяема част. Използват се стръкове (*Herba Betonicae*) и коренището (*Rhizoma Betonicae*).

Химичен състав. Съдържа пиролидиновите алкалоиди бетонин, стахидрин и турицин; дъбилни вещества, малко етерично масло, сапонини, смолисти вещества, органични киселини, минерални соли и др.

Действие. Ранилистът възбужда апетита и подобрява храносмилането.

Приложение. При колики на стомашно-чревния канал, при диарии, при възпаление на бъбреците, като общоукрепващо средство при нервно изтощение, главоболие, виене на свят. Намира приложение още при ревматични заболявания, подагра, заболявания на жлъчните пътища.

Начин на употреба. Прави се отвара от 1 супена лъжица смляна дрога, която се залива с 500 см³ вряща вода и се вари 5 минути. Отварата се пие по 1 винена чаша 2—3 пъти дневно.

Китайски чай — *Camellia sinensis* (L.) O. Kutz (*Thea sinensis* L.)

Сем. Чаеви — *Theaceae*

Действие. Чаят е една от най-широко употребяваните напитки в света. Влиянието му върху организма е свързано със съдържащия се в него кофеин. Кофеинът възбужда мозъчната кора, подобрява ре-флексната дейност, възбужда дихателния и сърдечно-съдовия център, разширява кръвоносните съдове, особено тези на мозъка, сърцето, бъбреците, усилва сърдечната дейност, повишава артериалното налягане. Теоброминът, който се съдържа в чая, упражнява диуретичен ефект. Намиращите се в листата на чая катехини намаляват чупливостта на капилярите и подобряват усвояването на аскорбиновата киселина (вит. С).

Приложение. Тези разнообразни ефекти на чая оправдават не-говата употреба при обща слабост, ниско артериално налягане, психическа и физическа умора, при остри инфекциозни заболявания, при подтиснато дишане, при мигрена, при отравяне с алкохол, сънотворни и други подтискащи нервната система средства. Поради богатото съдържание на дъбилни вещества силният чай действа благоприятно при остри диарии и други нарушения на храносмилателната система.

При лица с повишена възбудимост на нервната система употребата на силен чай може да предизвика свръхвъзбуда, безсъние, сърцебиене.

Обикновено една чаша чай съдържа 20 до 100 милиграма кофеин (съобразно вида и концентрацията на чая).

Челядник — *Echinops ritro* L.

Сем. Сложноцветни — *Asteraceae* (*Compositae*)

Описание. Многогодишно тревисто растение с 30—80 см високо, беловлакнесто стъбло. Листата са последователни, двойно пересто наделени, по края бодливо папилени, отгоре — тъмнозелени, голи, отдолу — беловлакнести. Съцветията са кълбовидни, многоцветни главички, 2—5 см в диаметър, разположени единично. Цветовете са сини, около 2 см дълги, с тръбесто, по-дълбоко от средата нарязано венче. Плодът е продълговата плодосемка, снабдена с хвърчилка от власинки. Цъфти юли—август.

Разпространение. Расте по сухи каменливи места из цялата страна.

Употребяема част. За лечебни цели се използват плодовете (*Fructus Echinopsi*).

Химичен състав. Съдържа алкалоиди, от които основни са а-ехинопсин и в-ехинопсин. В плодовете се съдържа около 25% тлъсто масло.

Действие. Стимулиращо, общотонизиращо. Повишава умствената и физическата работоспособност, тонизира скелетната мускулатура, засилва сърдечната дейност и повишава артериалното налягане.

Приложение и употреба. Билката се използва след тежко боледуване и изтощение, при мускулна слабост, неврити, парези и парализи, отслабване на зрителната острота, полова слабост и др.

Най-често се прилага чистият алкалоид ехинопсин, който се получава синтетично и се отпуска по лекарско назначение.

Жен-шен — *Panax ginseng* C. A. Mey

Сем. Аралиеви — *Araliaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение, 30—70 см високо, достигащо до 50-годишна възраст. Коренът е до 20 см дълъг и около 2 см дебел, с 2—6 едри разклонения, по форма понякога напомня човешка фигура. Стъблото най-често е единично, с върхна розетка от 2—5 листа. Листата са с дръжки, сложно длановидни, съставени от 5 елипсовидни листчета, на върха заострени, по края напилени, в основата клиновидно стеснени. Цветоносно стъбло се развива едва на третата година. Съцветието е сенник, съставен най-често от 5—20 дребни цветчета. Венчето е бяло или зеленикаво. Плодът е с бъбрековидна форма, яркочервен, месест, с 2—3 костилки. Цъфти през юли.

Разпространение. Среща се нарядко в далекоизточните райони на СССР, в Североизточен Китай и Корея, където се и отглежда. Култивира се още в Кавказ, Украйна и други райони на Съветския съюз.

Употребяема част. Използват се корените (*Radix Ginseng*).

Химичен състав. Съдържат тритерпенови сапонини, наречени панаксозиди; етерично масло, в състава на което влизат сесквитерпени, тлъсто масло, алкалоиди с неизучен състав, витамин В, и В2, аскорбинова киселина, захари, фитостероли, слюзни вещества, смоли и др.

Действие. Корените на жен-шен се ползват с широка популярност като тонизиращо средство в народната медицина на Китай, Япония и други далекоизточни страни. С методите на научната медицина са доказани своеобразните свойства на жен-шен да уравновесява нервните процеси, да стимулира мускулната издръжливост.

Приложение. Като тонизиращо средство при изтощение, бърза уморяемост, психична и мускулна слабост, анемия, при полова слабост, атеросклероза и др.

Начин на употреба. От корените на жен-шен се приготвят препарати (спиртен извлек, течен екстракт, таблетки), които се продават в аптеките. В домашни условия може да се приготви запарка, като 1/2 чаена лъжичка ситно стрити корени се заливат с 250 или 500 см³ вряща вода. Тази доза се употребява за 1 ден.

Към растенията със стимулиращо и укрепващо нервната система действие се отнасят голям брой невиреещи у нас растения като ка-фееният храст (*Coffea arabica* L.), китайският лимонник (*Schisandra chinensis* (Turcz.) Baill.), далекоизточното растение елеутерокок и др.

5.8.3. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ХРОНИЧЕН АЛКОХОЛИЗЪМ

Копитник — *Asarum europaeum* L.

Сем. Копитникови — *Aristolochiaceae*

Действие. Дрогата притежава отхрачващо, диуретично и успокояващо нервната система действие. Предизвиква повръщане.

Приложение. Прибавена към виното, счуканата билка предизвиква повръщане и неприятни усещания, което се използва за отвикване от пиене при хронично пиянство. В българската народна медицина копитникът се използва още против кашлица, главоболие, повишена възбудимост, при хистерия, при дизентерия, отоци и др. Външно под формата на ситен прах се е прилагал за посипване кожата при краста и гнойни рани.

Начин на употреба. Една супена лъжица прясна дрога или 1 чаена лъжичка суха дрога се залива с 250 см³ вряща вода и се оставя да кисне 2 часа. След прецеждане се пие по 1 винена чаша 3—4 пъти дневно.

Плаун — (*Lycopodium selago* L.)

Сем. Плаунови — *Lycopodiaceae*

Действие. Растението притежава особеното свойство при консумация на отваря от него преди употреба на алкохол (водка, вино и др.) да предизвиква неприятни тягостни, усещания, силно и продължително гадене, обилно слюноотделяне, мъчително повръщане, изпотяване, треперене на мускулите, снижаване на артериалното налягане, промени в сърдечната честота,

забавено дишане. Гаденето се засилва при допълнително приемане на алкохол и при тютюнопушене.

Приложение. Поради тези си свойства растението се използва отдавна за лечение на хроничен алкохолизъм, за отвикване от пиене. В Съветския съюз в аптеките се приготвя 5% отвара за лечение на алкохолизма.

Начин на употреба. Десет (10) грама наситена дрога се залива с 200 см³ вода и се вари на слаб огън 15 мин. Остава се да изстине, долива се до началния обем с вода и се прецежда.

Лечението се провежда 3—4 дни след спиране употребата на ал-кохол. Дава се на лицето да изпие 1/2 чаша (75—100 см³) 5% отвара и след 13—15 мин се дава чашка (3—5 см³) алкохолна напитка. Реакцията на повръщане настъпва след 10—15 мин, понякога и по-късно. Преди всеки пристъп на повръщане се дава да се изпие допълнително още малко алкохол, за да се ускори създаването на отвращение към алкохола.

Забележка. Да се има пред вид, че растението съдържа алкалоида селажин, който е силна парализираща отрова, наподобяваща по действието си курарето и бучиниша. Лечението трябва да се провежда под контрола на лекар, най-добре в лечебно заведение. Не се препоръчва за хора над 60 години.

5.8.4. БИЛКОВЕ ЧАЕВЕ СЪС СЕДАТИВНО (УСПОКОЯВАЩО) ДЕЙСТВИЕ

I.Rp. Fol. Crataegi	(листа от глог)	15,0
Fl. Tiliae	(цвят от липа)	30,0
Hb. Leonuri	(стръкозе от дяволска уста)	25,0
Fol. Menthat pip.	(листа от лютив мента)	15,0
Rad. Valerianae	(корени от диланка)	15,0

Прилага се при неврози, безсъние, начални форми на хипертония, сърдечни неврози, невrogenни нарушения на храносмилателната система.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се вари с 200 см³ вода в продължение на 2—3 мин. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти дневно.

2. Rp. Fol. Menthat pip.	(листа от мента)	20,0
Fol. Menyanthidis	(листа от водна детелина)	20,0
Rad. Valerianae	(корени от диланка)	10,0
Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	10,0

Действие. Седативно, болкоуспокояващо, спазмолитично и апетитовъзбуждащо.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 250 см³ вряща вода. Остава се да кисне 20 мин. Пие се по 1 супена лъжица 3—4 пъти па ден.

3. Rp. Fr. Anethi	(плодове от копър)	5,0
Hb. Asperulae	(стръкове от лазаркия)	5,0
F1. Chamomillae	(цвят от лайка)	20,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	5,0

Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	20,0
F1. Tilliae	(цвят от липа)	5,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	30,0
Rad. Valerianae	(корени от диланка)	10,0

Действие. Седативно, противогърчово, болкоуспокояващо. Има добър ефект при безсъние и възбуда.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се вари с 200 см³ вода 1—3 мин. Чаят се пие студен, по 1 винена чаша 3 пъти на ден.

4. Rp. Fol. Menthae pip.	(листа от лютива мента)	20,0
Hb. Verbenae	(стръкове от върбннка)	10,0
Rad. Valerianae	(корени от диланка)	30,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	10,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	10,0
Cort Frangulae	(кори от зърнастец)	10,0
Fol. Menyanthidis	(листа от водна детелина)	10,0

Действие. Успокояващо, спазмолитично, болкоуспокояващо, очистително. Прилага се при неврози.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 200 см³ вода. Чаят се вари 1—3 мин. Пие се по 1 винена чаша 3 пъти на ден.

5. Rp. Hb. Asperulae	(стръкове от лазаркиня)	20,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	20,0
Hb. Gnaphalii uliginosi	(стръкове от бял смил)	15,0
Hb. Thymi serpyllH	(стръкове от мащерка)	15,0
Fol. Rubi fru- ticosi	(листа от къпина)	30,0

Прилага се при неврози и безсъние.

Начин на употреба. Две супени лъжици дрога се запарва с 500 см³ вряща вода и се оставя да престои 3 часа. Пие се по 1/2 чаена чаша 3—4 пъти дневно след ядене.

6. Rp. Hb. Asperulae	(стръкове от лазаркиня)	20,0
Hb. Leonuri	(стръкове от дяволска уста)	20,0
Hb. Gnaphalii uniginosi	(стръкове от бял смил)	20,0
Fl. Crataegi	(цвят от глог)	10,0
Fol. Rubi fruticot	(листа от къпина)	30,0

Действие. Успокояващо, спазмолитично, хипотензивно. Премахва невротични климактерични оплаквания.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 200 см³ вряща вода и се вари 5 мин. Чаят се прецежда и се пие студен 3 пъти дневно.

7. Rp. Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	10,0
-----------------------	---------------------	------

Strob. Lupuli	(съцветия от хмел)	15,0
Fol. Melissae	(листа от маточина)	40,0
Fol. Menthae	(листа от мента)	20,0
pip.		
Rati. Valerianae	(корени от дяланка)	6,0
Hb. Asperulae	(стръкове от лазаркиня)	10,0

Действие. Успокояващо, спазмолитично, обезболяващо. Прилага се при мигрена.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 250м3 вряща вода. Пият се по 3 чая дневно.

5.9. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ПРИ ЗАБОЛЯВАНИЯ НА ОПОРНО-ДВИГАТЕЛНИЯ АПАРАТ

Билките намират приложение при заболявания на опорно-двигателния апарат, предимно при хронично протичащи страдания — ревматизъм, подагра, периферни неврити и др.

Основният начин на използването им ери тези заболявания е местното обработване на болния орган или става с лапи, компреси, намазвания, втривания и др. За целта се препоръчват най-често билки с дразнещо или с обезболяващо действие, както и извлеци или отделни съставки, изолирани от тях.

Някои билки се прилагат и вътрешно — напр. съдържащите температуропонижаващи, общоукрепващи, улесняващи излъчването на пикочна киселина и други съставки, които са описани в съответните раздели на книгата.

В комплексното лечение на заболяванията на опорно-двигателния апарат за външно приложение най-често се употребяват дроги от следните растения: синап, брей, арника, върба, чимшир, орлови нокти, бор(терпентиново масло) и др.

Бяла върба — *Salix alba* L.

Сем. Върбови — *Salicaceae*

Описание. Храст или дърво, високо до 30 м, с широка корона. Клоните са хоризонтални или леко повдигнати, чупливи. Короната на стъблото е тъмнокафява, дебела, дълбоко напукана. Листата са ланцетни, заострени към върха, клиновидни към основата, по ръба ситно назъбени, покрити отдолу със сребристобели власинки, отгоре са матовозелени. Дръжките на листата са до 1 см дълги. Ресите са странични, развиват се едновременно с листата. Мъжките реси са по-дебели, цилиндрични, с беловлакнеста ос и жълти цветове: женските реси са със зеленикав цвят. Плодът е малка, многосеменна кутийка. Семената са дребни, кафеникави, гладки, с хвърчилка от бели власинки при основата. Цъфти през март—май.

Разпространение. Расте край реките по влажни и песъчливи места, из храсталаците в цялата страна до 1000 м надморска височина. Могат да се

употребяват и корите на още два вида върба — *Salix purpurea* L. (ракита) и *Salix fragilis* L. (крехка върба)

Ракитата е храст, висок до 5 м, с тънки и жилави клонки, с гладка сиза кора. Листата са почти срещуположни, приседнали, най-широки към върха, по края назъбени. Ресите се развиват преди листата или успоредно с тях. Мъжките цветове са с пурпурночервен цвят. Среща се често край реките в цялата страна.

Крехката върба е висока до 15 м. Младите клонки са светложълтеникави, чупливи, откъдето идва и името и. Листата са яйцевидно ланцетни, едро назъбени, отначало лепкави, тъмнозелени отгоре и сивозелени отдолу. Листните дръжки в горния си край имат две брадавици. Разпространена е у нас доста често край реките. Цъфти през април—май.

Употребяема част. Използват се корите (*Cortex Salicis*), събрани през ранна пролет — по време на усилено сокодвижение в растението.

Химичен състав. Корите съдържат от 5 до 7% гликозида салицин, които се разпада в организма под влияние на фермента саликаза на салигенин, който по-нататък се окислява до салицилова киселина. Съдържат се от 5 до 10% дъбилна вещества.

Действие. Противоревматично, обезболяващо, потогонно, успокояващо.

Приложение. Кората от бяла върба и от ракита е предпочитано лечебно средство при простудни, трескави състояния, плеврит (в миналото и малария). Предписва се при ревматизъм, подагра, главоболие, възпаление на пикочния мехур. По-рядко се прилага при чревни разстройства, обилна менструация, кожни обриви, гнойни рани, против потене на краката и др. В някои други страни билката се използва като успокояващо половата възбуда средство, за лечение на безсънието, при болки в органите на малкия таз и др.

Начин на употреба. Използува се извлек от 1 чаена лъжичка ситно нарязана кора, която кисне 8 часа в 1/2 л студена вода. След прецеждане течността се изпива за 1 ден. Външно се използва по-концентрирана отвара от кората.

Брей — *Tamils communis* L.

Сем. Брейови — *Dioscoreaceae*

Описание. Многогодишно увивно тревисто растение (прил. 112) с месесто, грудесто коренище, до 20—30 см дълго и 5—10 см широко, на повърхността с дебел кафяв корков пласт. Стъблата са до 3—4 м дълги. Листата са с дълги дръжки, яйцевидни или обратно яйцевидни, с дълбока сърцевидна основа, на върха заострени, целокрайни, отгоре тъмнозелени, лъскави. Цветовете са бледозеленикави, еднopolови, събрани в гроздовидни съцветия, разположени в пазвите на по-горните стъблови листа. Околоцветникът е шестделен. Тичинките са 6. Плодът е яркочервен, сочен, ягодовиден, с 3—5 семена. Цъфти май—юли.

Разпространение. Расте по влажни, сенчести храсталачни места и в букови гори из цялата страна докъм 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се коренищата (*Rhizoma Tami*).

Химичен състав. Съдържат мравчена и оксалова киселина, алкалоиди, гликозиди, сапонини и др.

Действие и приложение. Коренището се използва само в народната медицина. Съдържащите се в него недобре проучени силно дразнещи вещества, калциев оксалат и други съставки са определили приложението му като местно дразнещо средство при ставен ревматизъм, ишиас и други възпалителни процеси („бодежи“, мускулни болки, плеврални сраствания и др.). Прилага се и при хемороиди. Може да се приема и вътрешно при запек, но много внимателно, тъй като малко по-голяма доза предизвиква повръщане и диария. Народната медицина препоръчва дрогата и при контузии на лицето, където тя допринася за бързото разнасяне на подкожните кръвоизливи.

Освен коренището някои народи използват и сока от прясното растение, листата и плодовете.

Начин на употреба. Външно се прилагат 200 г настъргани корени, накиснати в 1 л зехтин или силна ракия и зехтин по равни части. Извлекът е готов за употреба след като изминат 20 дни. За мазане се използва и сок от растението.

Черен синап — *Brassica nigra* (L.) Koch (*Sinapis nigra* L.)

Сем. Кръстоцветни — *Brassicaceae* (*Cruciferae*)

Описание. Едногодишно растение с право, 1—1,5 м високо стъбло (прил. 113). Листата са с дръжки, долните и средните стъблови, са лировидно перести, с 1—3 двойки странични дялове и много по-голям връхен дял, грубо четинесто влакнести от двете страни; горните са линейно продълговати или продълговато ланцетни, по-дребни, целокрайни или рядко назъбени, обикновено голи и синкавозелени. Съцветието е върхно, гроздовидно. Цветовете са яркожълти, с четирилистна чашка и венче, 6 тичинки и 1 плодник. Плодът е 1—2 см дълга и 1,5—2 мм широка, при-легнала към стъблото четириръбеста шушулка с дребни, сферични, червенокафяви семена. Цъфти май—октомври.

Разпространение. Расте като плевел и бурен край пътища, насипи, из угари и засети площи докъм 500 м надморска височина.

Употребяема част. За лечебни цели се използват семената (*Semen Sinapis nigrae*) и получените от тях синапово брашно (*Farina Sinapis*) и синапов спирт (*Spiritus Sinapis*).

Химичен състав. Синапеното семе съдържа до 7% тиогликозида синигрин, който в присъствие на вода и под действието на ферментния комплекс мирозиназа отделя т. нар. етерично синапено масло (*Oleum Sinapis aethereum*), съставено главно от алилизотиоцианат. В синапеното семе се съдържат още около 30% тлъсто масло, съставено главно от глицериди на еруковата киселина, белтъчини, слюзни вещества и др.

Действие. Дразнещо.

Приложение. Синаповото семе се използва в народната и научната медицина като дразнещо средство, което предизвиква нахлуване на кръв към болното

място, затопля, подобрява кръвообръщението и лекува възпалителния процес. Освен това то дразни рефлекторно дихателния център и подобрява дишането. Най-често се прилага външно под формата на лапи на различни части от тялото при простудни състояния, бодежи, бронхити, пневмонии, ревматизъм, лумбаго, артритни болки и др. Много по-рядко се използва вътрешно (смесено с мед) при бронхити, за стимулиране на жлъчната секреция и др.

Начин на употреба. Използува се спуканото синапово семе, смесено с брашно в съотношение 1:1 (за деца брашното е 2—3 пъти повече от синаповото семе). Прави се гъста каша с хладка вода и малко оцет (водата не трябва да бъде гореща, защото ще инактивира фермента, под влиянието на който се получава дразнещото вещество). Синаповата каша се разстила между сгънато на две парче плат и се поставя върху болното място. Лапата се държи до зачервяване на кожата, но болният не трябва да усеща силна болка. Обикновено лапата престоява 10—20 мин при възрастните, а при децата много по-кратко време. При продължителна или честа употреба кожата може да се нарани. Вместо каша за същата цел се използват и синаповите хартии. Очуканото синапово семе (200—500 г) се поставя и във водата за баня. Банята продължава 15—20 мин.

Чимшир — *Buxus sempervirens* L.

Сем. Чимширови — *Buxaceae*

Описание. Вечнозелен храст или малко дърво, 2—5 м високо. Листата са ко-жести, срещуположни, яйцевидни, елипсовидни или продълговати, целокрайни, 1,5—3 см дълги и до 1,5 см широки, тъмнозелени и лъскави отгоре, светлозелени и матови отдолу, по ръба подвити, приседнали или с къси дръжки. Съцветията са главички, разположени в пазвите на листата. Цветовете са еднополови, с прост жълтозелен околоцветник (мъжките с четириделен, а женските с шестделен). Плодът е кутийка, разпукваща се на 3 дяла, с рогчета на върха. Цъфти април—май.

Разпространение. Отглежда се като декоративно растение почти в цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Buxi*).

Химичен състав. Съдържат до 1 % алкалоиди. Изолирани и идентифицирани са над 30 различни стероидни алкалоида. Листата и младите клонки съдържат също етерични масла, флавоноиди и смолисти вещества.

Действие. Потогонно, жлъчегонно, слабително, дезинфекциращо, противотрескаво и улесняващо заздравяването на рани.

Приложение. Листата и корените на чимшира намират най-широко приложение в народната медицина при ревматизъм, подагра, трескави състояния, при недостатъчно отделяне на жлъчка, бавно заздравяващи инфектирани рани и др.

Начин на употреба. Използува се предимно външно под формата на отвара от стрити на прах сухи листа. 40 г листа се варят в 1 л вода, докато водата изври

наполовина. С отварата се правят компреси, промивки, бани и др. Тя може да се употребява и вътрешно, като се пие сутрин на гладно по 1 чаена чаша и болният остава на топло (за да може да се изпоти).

5.9.1. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА ХРОНИЧНИ СТАВНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

1. Rp. F1. Cyani	(цвет от синя метличина)	5,0
Fl. Calendulae	(цвят от невен)	5,0
Fl. Paeoniae	(цвят от божур)	5,0
Fr. Juniperi	(хвойнови плодове)	5,0
Stip. Dulcamarae	(клонки от кучешко грозде)	5,0
Cort. Frangulae	(кори от зърнастец)	5,0
Fl. Sambuci	(цвят от черен бъз)	10,0
Fol. Urticae	(листа от коприва)	10,0
Cort. Salicis	(кори от върба)	20,0
Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	20,0

Противоревматичен чай.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се залива с 1/2 л вряща вода. След 10 мин чаят се кипва и се прецежда. Пие се по 1 чаена чаша горещ чай 2-3 пъти дневно.

2. Rp. Hb. Herniariae	(стръкове от изсипливче)	10,0
Fel. Uvae-ursi	(листа от мечо грозде)	10,0
Hb. Genistae	(стръкове от жълтуга)	10,0
Hb. Callunae	(стръкове от калуна)	10,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	10,0
Rhiz. Calami	(коренище от акорус)	10,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	10,0
Fol. Salviae	(листа от градински чай)	10,0

Противоревматичен чай. Действува и диуретично.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 1/2 л вряща вода. Чаят се изпива на два пъти за един ден.

3. Rp. Fol. Betulae	(листа от бреза)	20,0
Fol. Taraxaci	(листа от глухарче)	20,0
Fr. Juniperi	(плод от хвойна)	10,0
Hb. Equiseti	(стръкове от хвощ)	10,0
Cort. Salicis	(кори от върба)	15,0
Legum. Phaseoli	(бобови шушулки)	15,0
Fl. Sambuci	(цвят от бъз)	15,0

Прилага се при хронични ставни заболявания.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се запарва с 1/2 л вряща вода, вари се 1—2 мин, прецежда се и се подсладва на вкус. Пият се по 2—3 топли чая на ден.

Забележка. За лечение на хроничните ставни заболявания се ползват широко лапи от различни билки, които са означени в текста при съответните растения.

5.10. БИЛКИ, ИЗПОЛЗУВАНИ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА КОЖНИ БОЛЕСТИ

Лечебните растения се използват както в народната, така и в научната медицина за лечение на кожните болести. За тази цел те се прилагат под формата на запарки, настойки или отвари, които се използват по-рядко вътрешно, а по-често за компреси, промивки, бани и др. Най-често при кожни заболявания билките се поставят непосредствено върху болното място като пресен сок, свежа или раз-мачкана билка или под формата на лапа (кашица, получена с топла вода от стрита суха билка, която се разстила между стъгната на две кърпа). Върху лапата обикновено се поставя вълнена тъкан, за да се затопли мястото. Съществуват и много препарати за лечение на кожни заболявания, приготвени от билки.

Както при заболяванията на другите органи и системи, така и при кожните болести най-голямо основание има прилагането на лечебните растения при хронично протичащите процеси. При остри или подостри кожни заболявания или в стадий на обостряне билките понякога могат да бъдат в помощ на комплексното лечение. Например подмокрящата екзема се повлиява добре от планински очиболец (*Potentilla erecta* (L.) Rauschel), бухалквиден плаун (*Lycopodium clavatum* L.) и др.

Трудностите при лечението на някои кожни болести с неизяснена етиология също дават основание да се опитва действието на използваните в народната медицина при такива случаи растения.

Трудно е да бъдат класифицирани билките, използвани в дерматологията. Често едно и също растение има едновременно противовъзпалително, противомикробно, противосърбежно и болкоуспокояващо действие. Тази многостранност в действието може да бъде полезна при лечението, но затруднява класификацията.

Ще изброим някои от по-често използваните растения при лечение на кожните болести:

I. Билки с противовъзпалително и адстрингентно действие: подбел (*Tussilago farfara* L.), бял равнец (*Achillea millefolium* L.), кисел трън (*Berberis vulgaris* L.), планински очиболец (*Potentilla erecta* (L.) Rauschel), орех (*Juglans regia* L.), пирей (*Agropyron repens* (L.) P. Beauv.), смрадлика (*Cotinus coggygria* Scop.), жиловлек (*Plantago lanceolata* L.), червена боровинка (*Vaccinium vitis-idaea*), лайка (*Matricaria chamomilla* L.) и др.

II. Билки с противосърбежно и успокояващо действие: трицветна теменуга (*Viola tricolor* L.), маточина, (*Melissa officinalis* L.), мента (*Mentha x*

piperita L.), роза (*Rosa damascena* Mill.), къпина (*Rubus fruticosus* L.), хвойна (*Juniperus communis* L.) и др.

III. Билки с противомикробно и фитонцидно действие: чесън (*Allium sativum* L.), кромид лук (*Allium cepa* L.), жълт кантарион (*Hypericum perforatum* L.), черна ряпа (*Raphanus sativus* L. var. *niger*), лайка (*Matricaria chamomilla* L.), бяла бреза (*Betula pendula* Roth), градински чай (*Salvia officinalis* L.) и др.

IV. Билки с местно обезболяващо действие: лайка (*Matricaria chamomilla* L.), маточина (*Melissa officinalis* L.), роза (*Rosa damascena* Mill.), бадем (*Amygdalus communis* L.) и др.

V. Билки, улесняващи заздравяването на рани и подобряващи кръвооросяването на кожата: черен оман (*Symphytum officinale* L.), жълт кантарион (*Hypericum perforatum* L.), коприва (*Urtica dioica* L.), изсипливче (*Herniaria glabra* L.), лазаркиня (*Asperula odorata* L.), очиболец (*Potentilla erecta* (L.) Rauchel), чесън (*Allium sativum* L.), черен пипер (*Piper nigrum* L.), черен синап (*Brassica nigra* (L.) Koch), кромид лук (*Allium cepa* L.), полски хвощ (*Equisetum arvense* L.), жълта тлъстига (*Sedum acre* L.) и др.

VI. Билки с излюшващо (кератолитично) действие; змийско мляко (*Chelidonium majus* L.), бръшлян (*Hedera helix* L.), млечка (*Euphorbia* sp. div.) и др.

VII. Билки с антипаразитно действие: пиретрум (*Pyrethrum lynerariifolium* Trev.), лайка (*Matricaria chamomilla* L.), лавандула (*Lavandula angustifolia* Mill.), анасон (*Pimpinella anisum* L.), копитник (*Asarum europaeum* L.) и др.

VIII. Билки с противогъбично действие: черен бъз (*Sambucus nigra* L.), черна ряпа (*Raphanus sativus* L. var. *niger*), повет (*Clematis vitalba* L.) и др.

Много от тези растения, както и голям брой други билки се използват и вътрешно за лечение на заболявания с кожни прояви например:

I. Билки с тонизиращо кожата действие: гръмотрън (*Ononis spinosa* L.), горска ягода (*Fragaria vesca* L.), хвойна (*Juniperus communis* L.), чесън (*Allium sativum* L.), червен кантарион (*Centaurea erythraea* Rain), малина (*Rubus idaeus* L.) и др.

II. Билки с успокояващо, противосърбежно и бол-ко успокояващо действие: маточина (*Melissa officinalis* L.), хмел (*Humulus lupulus* L.), лайка, (*Matricaria chamomilla* L.), мента (*Mentha piperita* L.), имел (*Viscum album* L.), миризлива теменуга (*Viola odorata* L.) и др.

III. Билки с противовъзпалително и противомикробно действие: камшик (*Agrimonia eupatoria* L.), къпина (*Rubus fruticosus* L.), луличка (*Linaria vulgaris* Mill.), орех (*Juglans regia* L.), чесън (*Allium sativum* L.), майорана (*Origanum majorana* L.), лайка (*Matricaria chamomilla* L.), бяло подъбиче (*Teucrium polium* L.) и др.

Ще разгледаме само някои най-често използвани в дерматологията растения.

Бухалковиден плаун — *Lycopodium clavatum* L.

Сем. Плаунови — *Lycopodiaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с 50—103 см дълго, пълзящо или възходящо вилужно разклонено и гъсто облистено стъбло. Листата са последователни, линейно ланцетни или линейни, целокрайни, на върха заострени и завършват с дълги бели власинки. Някои от клонките са изправени и на върха им се образуват най-често по 2, по-рядко единични или по 3—4 цилиндрични спороносни класчета, съставени от листчета, в пазвите на които са разположени бъбрековидни спорангии с многобройни спори.

Разпространение. Расте по тревисти и каменисти места из хвойновите храсти и смърчовите гори между 1600 и 2200 м надморска височина. Среща се ограничено в Западна и Средна Стара планина, Витоша, Рила и Западните Родопи.

Употребяема част. Използват се спорите (*Lycopodium*) и клонките (*Herba Lycopodii*).

Химичен състав. Спорите съдържат около 50% неизсъхливо тлъсто масло (съставено от глицериди на палмитиновата, стеариновата, арахиновата, олеиновата и линоловата киселина), около 20% веществото спорнин (терпен, подобен на суберина и кутина), захари, минерални вещества, фитостероли и протеини. В клонките се съдържат алкалоиди — клаватин, клаватоксин, никотин и др.

Действие и приложение. Спорите на плауна се използват външно като пудра за облекчаване на сърбежа и болката при някои кожни възпаления и екземи. Клонките, които съдържат алкалоиди и в големи дози са отровни, се използват като болкоуспокояващо средство при различни видове болезнени състояния на вътрешните органи, на мускулите и ставите — най-често при ревматизъм, неврити, бъбречни и чревни колики и др. Понякога се прилагат и като пикочогонно и слабително средство и за предизвикване на повръщане.

Начин на употреба. Прилага се запарка от 1 чаена лъжичка клонки на 1/2 л вряща вода. Запарката се изпива за 1 ден.

Смрадлика (тетра) — *Cotinus coggygia* Scop. (*Rhus cotinus* L.)

Сем. Смрадликови — *Anacardiaceae*

Описание. Храст, висок до 2 м, или малка дърво, достигащо до 4 м (прил. 78). Листата са последователни, 3—8 см дълги, яйцевидни или широко яйцевидни до закръглени, с дълги дръжки, отдолу синкавозелени, отгоре тъмнозелени. Цветовете са зеленикави, двуполови, събрани в съцветие метлица. Чашката и венчето са пет-листни. Тичинките са 5, разположени между венчелистчетата. След прецъфтяване цветните дръжки се удължават и се покриват с дълги разперени розови, червено-виолетови или зеленикави власинки. Плодът е сух, едносеменен. Цъфти май—юни.

Разпространение. Расте из храсталаци и дъбови гори, по сухи и каменливи места почти из цялата страна до 800 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Cotyni*).

Химичен състав. Съдържат 15 до 25% галотанини, 3—5% свободна галова киселина, флавонолози гликозиди и етерично масло, в състава на което са установени мирцен, α -пинен, камфен, линалоол и α -терпинол.

Действие. Адстрингентно, противовъзпалително и кръвоспиращо.

Приложение. Препоръчва се при гнойни кожни обриви, рани, циреи, потене на краката, окапване на косата, кървящи, подути и гнойни венци, хемороиди, ставни отоци и др.

Начин на употреба. Прилага се само външно (запарка от 100 г листа в 1 л вряща вода) за промивки, гаргара, компреси, лапи и др.

Орех — *Juglans regia* L.

Сем. Орехови — *Juglandaceae*

Описание. Дърво, високо до 30 м, с широка, силно разклонена корона. Листата са едри, 20—60 см дълги, със 7—9 продълговати до яйцевидни или елипсовидни, целокрайни листчета, 5—15 см дълги и 2,5—8 см широки, в основата слабо сърцевидни; към върха заострени. Цветовете са еднopolови. Мъжките цветове са събрани в многоцветни, 8—12 см дълги реси. Плодът е сферичен или яйцевиден, с месеста зелена външна обвивка и твърда дървениста, набръчкана вътрешна обвивка, разделен е непълно на 2—4 гнезда, в които е разположено семето. Цъфти април—май.

Разпространение. Културно растение, което се отглежда в цялата страна. Порядко се среща и подивяло по чакълести и каменливи места в различни райони на страната.

Употребяема част. За лечебни цели се използват листата (*Folia Juglandis*) и зелената обвивка на плодовете (*Cortex Juglandis fructibus*).

Химичен състав. Листата съдържат до 5% галотанини, производни на нафто-хинона юглон, флавоноиди (хиперин и 3-арабинозиди на кверцетина и кемпферола), фенолни киселини (кафена, p -кумарова), етерично масло, аскорбинова киселина, α -ротен и др. В зелената плодна обвивка се съдържа до 3% аскорбинова киселина, до 25% танини, α - и γ -хидроюглон и др.

Действие. Основните свойства на листата, корите и зелената обвивка на плодовете на ореха са противовъзпалително, запичащо, тонизиращо нервната и храносмилателната система. Придава им се и способността да понижават артериалното налягане и нивото на кръвната захар.

Приложение. Те се използват при извънредно голям брой заболявания както за външна, така и за вътрешна употреба. Листата и корите най-често се прилагат за укрепващи бани при рахит, екземи, възпаления на кожата, на венците, на стомаха, на червата, при бяло течение у жените, хемороиди, кървене, нередовна менструация, опаразитяване с чревни глисти и др.

Плодовете се прилагат при захарна болест и други смущения в обмяната на веществата.

Начин на употреба. За вътрешно приложение се приготвя запарка от 1 супена лъжица сухи листа с 250 см³ вряща вода, която се изпива за 1 ден. Външно листата се използват под формата на от-зара, която се приготвя от 3—5 супени лъжици сухи листа, които се варят 15 мин в 1/2 л вода. Отварата се употребява за промивки и компреси. Пресните листа се прибавят във водата за баня на малки деца (десетина листа за едно къпане).

Летен дъб — *Quercus robur* L. (*Q. pedunculata* Ehrh.)

**Обикновен дъб — *Quercus petraea* (Matt.) Liedl.
(*Q. sessiliflora* Salisb.)**

Сем. Букови — *Fagaceae*

Описание. Високи до 30 м дървета с разклонена корона и дебели стъбла, с едри, вълновидно нарязани листа. Кората на стъблата и на големите клони е дебела, с много пукнатини, кафявосива, а при младите клонки е тънка и гладка. Листата на летния дъб са приседнали или с къси дръжки. Листните петури са едри, обратно яйцевидни, равномерно и дълбоко нарязани, отгоре зелени и лъскави, отдолу матовозелени или с редки власинки. Плодовете са жълъди, разположени на къси дръжки или почти приседнали. Летният дъб цъфти в началото на пролетта.

Листата на обикновения дъб са с добре развити дръжки, неправилно нарязани, а жълъдите му са покрити от 1/2 до 1/3 от чашките. Цветовете на двата вида са еднopolови. Тичинковите цветове са събрани в редки увиснали реси, а плодни-ковите са единични или групирани по няколко в съцветие. Растенията са еднoдомни. Жълъдите в основата си са обвити с чашка — паннчка, която е получена от разрастването на оста на съцветието. Обикновеният дъб цъфти в края на пролетта.

Разпространение. Летният дъб е разпространен у нас предимно в низините и покрай реките. Среща се по-рядко от обикновения дъб който пък е широко разпространен в предпланинския и планинския пояс до около 1500 м надморска височина.

Употребяема част. За лечебни цели се използват от двата вида дъб кората (*Cortex Quercus*) и плодовете (*Fructus Quercus*), като кората се събира през ранна пролет — в периода на усилено сокодвижение, а жълъдите — през есента, след узряване, когато започнат да падат сами от дърветата.

Не се допуска смесването на кора от дъб с кора от ясен (*Fraxinus excelsior* L.). Външната повърхност на кората на ясена е матова, сива.

Химичен състав. Изсушените кори съдържат средно 7—12% галотанини и ка-техинови танини, свободна галова и елагова киселина, флавоноида кверцетин, кверцитрин, въгледехидрати, смоли и др. Доказано е, че младата и ненапукана кора съдържа по-голямо количество дъбилни вещества в сравнение със старата, напукана и дебела кора. В плодовете (жълъдите) се съдържат 4—7% дъбилни вещества, до 40% нишесте, около 4% белтъчини, 3% мазнини, 1,5% минерални соли, захари и др.

Действие. Адстрингентно, кръвоспиращо, противовъзпалително.

Приложение. Съдържанието на галотанини и катехинови танини определя широкото приложение на корите от младите клонки на дъба. Те се използват предимно за външна употреба при голям брой кожни болести, особено при гнойни рани и пъпки, екземи, напукана кожа, сърбежи и др. Прилагат се и при бяло течение у жените, при хемороиди, при възпаление на венците и сливиците, при лош дъх в устата и др. Много рядко и в малки дози (тъй като големите дози предизвикват повръщане) извлеци от кората ка дъба се използват вътрешно при възпаления на стомаха и червата, на пикочния мехур и при обилна менструация.

Начин на употреба. За външно приложение се приготвя отвара от 500 г счукана кора с 3—4 л вода, която се вари 30 мин. Отварата се прибавя към водата за баня. С нея (в по-малки количества) се правят укрепващи бани и на малки деца против рахит. Използува се и за промивки и компреси, разреждана наполовина с вода. За вътрешна употреба се прави студен извлек от 1 чаена лъжичка кора с 1/2 л вода, която кисне 8 часа. Не трябва да се дава на деца. Българската народна медицина препоръчва отвара с червено вино, която се използва вътрешно и външно при горепосочените заболявания.

Петнист змиярник (змийски лапад) — *Arum maculatum* L.

Сем. Змиярникови — *Araceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение, 20—40 см високо, с яйцевидна или цилиндрична грудка. Листата са стреловидна или кониевидни (често с тъмни петна, с дълги дръжки, тънки, в основата разширени във влагалища, с които обгръщат стъблото, Цветовете са дребни, еднополови, събрани в съцветие кочан; женските са разположени в долната част, а мъжките над тях; между женските и мъжките цветове и над последните се намират стерилни цветове под форма на нишковидни, в основата конично разширени придатъци. Съцветието на върха завършва с тясно линеен, до 3 мм широк и до 7 см дълъг жълт или виолетов придатък. Покривалото на съцветието е яйцевидно тръбесто, отвън зеленикаво, отвътре жълтозелено, в долната част червеникаво. Плодът е оранжевочервена сочна ягода. Цъфти май—юни.

Разпространение. Расте из влажни сенчести гори и храсталаци, най-често в планинския пояс до 1800 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се грудките (*Tubera Ari maculati*, *Tubera Aronis*). Да не се смесва с източния змиярник (*Arum orientale* M. B.), на който грудките са дисковидни, и с италианския змиярник (*Arum italicum* Mill.), на който бухалковидният придатък на съцветието е цилиндричен и по-широк от 5 мм.

Химичен състав. Съдържа до 70% скорбяла, сапонини, алкалоидоподобното вещество аронин и флавоноиди.

Действие. Противовъзпалително, откашлично.

Приложение. Грудките се използват външно при ревматизъм, подагра и при възпалителни процеси на кожата. Прилагат се и при възпаления на лигавиците — бронхит, гастрит и др.

Начин на употреба. От грудките се приготвя извлек, като 1 чаена лъжица надробена билка се накисва за 8 часа в 250 см³ студена вода. Приема се по 1 супена лъжица 3 пъти дневно. За външна употреба се прави спиртен извлек от билката. В нашата народна медицина извлекът се получава от 20 г надробени грудки с 200 г ракия.

Растението съдържа отровни съставки и трябва да бъде прилагано много внимателно. При варене грудките загубват отровното си действие.

5.10.1. БИЛКОВИ ЧАЕВЕ ЗА ЛЕЧЕНИЕ НА КОЖНИ ЗАБОЛЯВАНИЯ

1. Чай при уртикария* (Species Antiurticalis)

Rp. Tur. Pini	(борови връхчета)	25,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	25,0
Fl Achillei clyp.	(цвят от жълт равнец)	25,0
Fr. Juniperi	(плод от хвойна)	25,0
Hb. Asperulae	(стръкове от лазаркия)	25,0
Fol Fragariae	(листа от ягода)	25,0
Fol. Rubt fruticcsi	(листа от къпина)	25,0
Fl. Pruni spinosae	(цвят от трънка)	25,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	40,0
Fol. Piantaginis	(листа от жиловлек)	40,0
Fol. Urticae	(листа от коприва)	40,0
Rad.Primulae	(корени от иглика)	50,0
Hb. Agrimoniae	(стръкове ст камшик)	100,0
Hb. Rutae	(стръкове от седефче)	100,0

Прилага се при алергични кожни прояви от различен произход — хранителни, медикаментозни и др.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се поставя в 750 см³ зряща вода. Чаят се вари 3 мин, оставя се да изстине и се изпива на 3 пъти за един ден.

2. Ароматична билкова смес за бани* (Species Aromalicae pro balneo)

Rp. Hb. Thymi Serpylli	(стръкове от мащерка)	20,0
Hb. Origani	(стръкове от риган)	20,0
Fr. Juniperi	(плод от хвойна)	30,0
Fol. Menthae pip.	(листа от мента)	10,0
Rad. Valerianae	(корени от делянка)	10,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	20,0
F1. Chamomillae	(цвят от лайка)	30,0
F1. Lavandulae	(цвят от лавандула)	30,0

Hb. Basilici	(стръкове от босилек)	20,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	10,0

Прилага се при нервна възбуда, невродермити, рахит. Начин на употреба. Пет супени лъжици смес се запарва в 500 см³ вряща вода. Запарката се поставя във ваната за баня.

3. Rp. Fol. Ir Urticae	(листа от коприва)	20,0
Fl. Calendulae	(цвят от невен)	20,0
Hb. Bidentis tripartitae	(стръкове от бутрак)	20,0
Hb. Viola tri- color	(стръкове от трицветна теменуга)	40,0
Hb. Veronicae	(стръкове от великденче)	20,0
Hb. Equiseti	(стръкове от полски хвощ)	20,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	20,0

Прилага се при кожни заболявания, екзема.

Начин на употреба. Четири супени лъжици смес се накисва в 1 л вода. Чаят се вари 5 мин, прецежда се и се пие по 1/2 чаша 3—4 пъти дневно.

4. Rp. Fol. Rosmarini	(листа от розмарин)	10,0
Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	10,0
Hb. Thymi sepylli	(стръкове от мащерка)	30,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	30,0

Прилага се при екзема.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се възварява в 1/2 л вода за 15 мин. В горещия извлек се накисва марля, която се налага върху болното място.

5. Rp. Rad. Bardanae	(корени от репей)	20,0
Fl. Chamomillae	(цвят от лайка)	20,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	20,0
Fol. Urticas	(листа от коприва)	10,0
Rad. Urticae	(корени от коприва)	20,0

Прилага се при пърхот и косопад.

Начин на употреба. Три супени лъжици смес се залива с 1 л вода и се нагрива на водна баня за 30 мин. Отварата се използва само външно за втриване в корените на космите.

Да не се пие!

6. Rp. Fl. Lavandulae	(цвят от лавандула)	5,0
Hb. Origan	(стръкове от риган)	10,0
Hb. Polygoni avicularis	(стръкове от пача трева)	20,0
Fol. Rubi fruti- cosi	(листа от къпина)	15,0
Cort. Quercus	(кори от дъб)	50,0

Прилага се при потене на краката.

Начин на употреба. Две супени лъжици смес се залива с 1 л вода и се загрева до кипене. След престояване 30 мин течността се прецежда. Последователно двете стъпала на краката се държат в тази течност по 15 мин.

7. Rp. Rad. Bardanae	(корени от репей)	15,0
Rad. Inulae	(корени от бял оман)	15,0
Fol. Juglandis	(листа от орех)	15,0
Hb. Hyperici	(стръкове от звъника)	15,0

Прилага се при младежки пъпки.

Начин на употреба. Една супена лъжица смес се възварява с 250 см³ вода за 20—30 мин. Изпиват се по 2—3 чаени чаши чай на ден.

Билки, които се прилагат най-често от нашата народна медицина външно към водата за баня, са:

1. Орехови листа — при рахит, като общоукрепващо средство и заедно с морска сол при някои кожни болести.
2. Дъбови кори — при различни възпаления на кожата и сърбеж.
3. Синапово семе — като ревулзивно средство при простуда и др.
4. Хвош и дъбови кори — при хемороиди.
5. Борови иглички — при белодробни и бъбречни възпаления и в козметиката.
6. Хвойна — при отпадналост след тежко боледуване, при сър-дечно-съдови и нервни заболявания.
7. Трина (последният откос от планинските ливади) — като стимулиращо дишането и кръвообращението средство и срещу сърбеж. С трина се правят и парни бани (болният вдишва парите от котел вряща вода с наkisната трина, покрит като под палатка с черга или одеяло). Такива парни бани са опасни за деца и някои болни и трябва да се прилагат много внимателно.

6. БИЛКИТЕ В КОЗМЕТИКАТА

Наред с основното си предназначение като лечебни средства билките от дълбока древност се използват и в козметиката. Древните египтяни, гърци и римляни например са използвали широко парфюмите и балсамите и наред с тях някои природни продукти, включително и билки за оцветяване на устните и косата, за подчертаване на веждите, за предпазване на кожата (от вятър и други атмосферни въздействия, от ухапвания от насекоми и др.).

И в наше време билките са високо ценени средства в козметиката. Те са основни източници за парфюмерийната и козметичната индустрия. Тяхно предимство пред синтетичните средства е по-мекото действие при по слабо вредно влияние върху организма. Приложението на козметичните средства става все по-широко от хора въз всички възрасти. Козметичните препарати се използват за почистване на кожата, за предпазването ѝ от дразнещи фактори, за общото ѝ тонизиране и за забавяне появата на бръчки, за подобряване растежа на косата, за отстраняване на някои козметични дефекти (брадавици, лунички, черни и бели точки по кожата, окапване на косата и др.) и др. Във всички изброени случаи широко се използват билки, техни съставки или препарати, приготвени от билки.

Лечебната козметика употребява всички билки, от които може да се извлече полза. В козметиката билките се прилагат в прясно състояние, оситнени или нарязани, или под формата на сокове. Употребяват се и извлеци от пресни и сухи билки, приготвени със студена или гореща вода (запарки или отвари), със спирт и други разтворители - най-често животински или растителни масла. От растителните масла в козметиката се предпочитат неизсъхливите — рициново, маслиново, бадемово, какаово и др. Изсъхливите масла (например ленено и слънчогледово) се прилагат предимно при кожни заболявания. Мазнините омекотяват кожата и я предпазват от дразнене.

Билките се използват и за парни бани на лицето. За целта една или повече супени лъжици от билките се поставят в съд с вода и след като тя заври, косата се завива с кърпа, а лицето се доближава на 20 см от съда и се оставя на действието на парите за 15-20 мин. След това лицето се измива със студена вода и се покрива с билкова маска или се намазва с подходящ лосион. Баните се правят един път седмично.

Билковите извлеци се използват направо като лосиони за измиване на кожата или за компреси. Те могат да се включат в състава на смесите, които се налагат като маски върху кожата на лицето и врата. Маските обикновено се оставят 15—20 мин върху кожата, която след това се почиства, измива и намазва с тонизиращо или предпазващо средство. При някои козметични дефекти билките се използват и вътрешно.

Ще разгледаме някои от случаите на най-често използване на билките за козметични цели при домашни условия, като за начина на тяхното прилагане се основаваме на препоръките на български козметици.

6.1. БИЛКИТЕ ПРИ КОЗМЕТИЧНИ ДЕФЕКТИ НА КОЖАТА

Суха кожа на лицето. При суха кожа се използват растения, които съдържат етерични масла — листа от маточина и мента, цветове от лайка, цветове и листа от мащерка, корени и плодчета от магданоз и др. Обикновено те се комбинират с растения, които съдържат слюзни вещества — слез, лопен, подбел, корени от медицинска ружа, семена от плода на дюлята и др. Със сока от растенията се намазва лицето или се поставят компреси. Достатъчно е такива процедури да се правят през ден, по 1 път дневно, общо 10 пъти. С билките се правят и парни бани на лицето. Препоръчва се парна баня, приготвена от 1 супена лъжица билкова смес от лайка, маточина, копър, лавандула, подбел и невен по равни части. С та-кава парна баня се почистват добре черните и белите точки по кожата. Кожата на лицето може да бъде освежена с лосиони от лайка (2 супени лъжици цвят се вари 10 мин в 250 см³ вода), ве-нечни листа на мак (2 супени лъжици листа се накисват в 250 см³ вряща вода за 1 час). С получените запарки лицето се измива 2—3 пъти на ден. Запарките от посочените в началото билки могат да се приемат вътрешно и да се използват за маски на лицето (обикновено смесени със сварено ленено семе). Сухата кожа на лицето се повлиява добре от много билкови маски. Например:

1. От овесени ядки — 2 супени лъжици ядки се варят 15 мин със 100 см³ мляко или вода. След като сместа изстине, се добавя 1 лъжица мед. Кашата се поставя топла върху лицето и стои 20 мин.
2. От тиква — 2 супени лъжици сварена тиква се смесва с 1 супена лъжица растително масло. Сместа се нанася върху кожата на лицето и престоява 20 мин.
3. От моркови — 2 настъргани моркова, смесени с 1 чаена лъжичка мляко или олио и малко разбит белтък от яйце (при желание може да се прибави и нишесте), се нанасят върху лицето и престояват 30 мин.
4. От ябълки — 1 дребно настъргана ябълка се смесва с 1 чаена лъжичка растително масло, мляко или сметана. Нанася се върху лицето и престоява 20 мин.
5. От краставици — ситно настъргана краставица с няколко капки лимонов сок се използва за намазване на лицето и врата. След 20 мин сместа се изтрива, без да се измива лицето.

Под формата на лосиони и маски могат да се използват много други плодове и зеленчуци.

Мазна кожа. В такива случаи се препоръчват следните билки: цвят от бял равнец, градински чай, хмел, чувен, конски кестен, теменуга, невен и др. Билките се прилагат най-често под формата на запарки.

По-добре е да се използват няколко билки — например по 1 чаена лъжичка от три или четири от изброените билки се поставят в 250 см³ вода и се варят 15 мин. Със запарката се правят компреси. Тя може да се използва и за маска, като към нея се прибави нишесте или мляко на прах. Маската се нанася върху кожата на лицето и след 15—20 мин се отстранява и лицето се измива.

При мазна кожа могат да се приготвят маски и от много други растения:

1. От бадеми — 1 супена лъжица счукани бадеми се попарват с 50 см³ отвара, приготвена от равни части лайка, липов цвят, бъзов цвят и борови връхчета (1 супена лъжица от тази смес се запарва с 50 см³ вода, за да се получи необходимата за маската отвара). Сместа се сгъстява с 1 чаена лъжичка брашно и 1/2 чаена лъжичка мед. Кашицата се поставя топла върху лицето и след 30 мин се измива последователно с топла и студена вода.

2. От ябълки — 1 ситно настъргана ябълка се разбърква с разбит яйчен белтък. Сместа се поставя върху лицето и врата и след 20 мин се измива с хладка вода.

Използват се извлеци от билки за измиване и освежаване на кожата.

1. От магданоз — 20 г пресен магданоз се накисва в 1/2 л вряща вода. След 1 час запарката се прецежда и се използва външно за измиване на лицето.

2. От ружа — 2 супени лъжици корени се накисват в 250 см³ студена вода. След 1 час течността се прецежда и се използва за компреси.

3. От горски ягоди — 1 чаена чаша пресни горски ягоди се накисват в 300 см³ силна ракия за 30 дни. Течността се прецежда и се разрежда преди употреба наполовина с вода.

4. От мента — 100 г билка се накисва за 30 мин в 2—3 л вода. Течността се прецежда и се използва за наплизване на лицето.

Може да се прилагат запарки от мащерка, от синчец, от розмарин и др.

При мазна кожа особено се препоръчват билковите парни бани със смес от градински чай, лайка, розмарин, липов цвят, мента, дъбови кори, листа от върба и бреза и семена от див кестен по равни части. 1 супена лъжица от билковата смес се поставя в съд с вода и след като започне кипенето, се прави парната баня на лицето и врата.

Черни точки по кожата на лицето. Тези неприятни козметични дефекти, които засягат хора със суха и с мазна кожа на лицето, се отстраняват с маска от 2 супени лъжици царевично или овесено брашно, смесено с разбит белтък. След като засъхне маската, сместа се отстранява със суха памучна кърпа и след това лицето се измива със студена вода и се подсушава. При единични черни точки може да се използва енергично натриване на мястото с лимонов сок (още по-добре след парна баня). След тази процедура лицето трябва да се намаже при мазна кожа с лосион, който съдържа спирт, а при суха кожа — с отвара от билки, съдържащи слюзни вещества, или рициново масло.

Лунички. Луничките могат да бъдат лекувани по всяко време на годината, но най-добре се повлияват от лечението през ранна пролет. За тази цел се използват няколко растения. Те се прилагат най-често в прясно състояние. В народната медицина, а и в официалната козметика се използва често сок от магданоз или от краставица, както и прясно отрязана глава кромид лук, с които се намазват петната (с леко втриване) 2—3 пъти дневно. Може да се използват и лапи от сварени корени и листа на магданоз или отвара от глухарче или селим.

Бръчки. Процедурите и средствата, използвани за предпазване или отстраняване на бръчките, целят подобряване еластичността на кожата и нейното кръвообращение. Съществуват изключително голям брой рецепти,

които се предлагат като изпитано и „сигурно“ средство едва ли не от всеки козметик. Въпреки рекламата на тези средства обаче използването им трябва да бъде твърде продължително и търпеливо, за да се получи известен ефект. Прилагат се билкови смеси с тонизиращо действие върху кожата, пресни сокове от много лечебни растения, голям брой лосиони и билкови маски. Препоръчват се обтривания на кожата на лицето всяка вечер в продължение на няколко седмици със смес от ягодов и крастъвичен сок по 50 г в 200 г 45° спирт. Добре е към сместа да се прибави 1/2 г салицилова киселина.

Благоприятно се отразява и прилагането на маски, например билкова маска, приготвена от бадемови трици 50 г, яйчен жълтък и глицерин по 12,5 г, спирт 10 г, тимол 1 г и камфора 1,5 г. Към сместа се добавя малко вода, за да се получи мека паста, с която се намазват засегнатите от бръчки части на лицето. След час или час и половина лицето се измива и се подсушава. Препоръчват се и маски от жълт кантарион, лайка, подбел, ленено семе и др.

При бръчки билките могат да бъдат използвани и под формата на парна баня. Ще посочим билкова смес за баня, която според специалистите дава добри резултати. Вземат се по 10 г стръкове от мащерка, цветове от лайка и цветове от слез. Цялото количество се поставя в 1/2 л вода и след като водата заври, се прави парна баня на лицето и врата. След това лицето се измива със студена вода и се подсушава. Добре е да се намаже с пресен жълтък. 30—40 мин след това не трябва да се говори, за да няма мускулни движения на лицето (най-добре е този половин час да се прекара в леглото). Накрая лицето отново се измива и подсушава.

Брадавици. Премахването на брадавиците, при което се използват и някои билки, е най-добре да бъде извършено от лекар, тъй като билките имат силно дразнещо действие и често са отровни.

6.2. БИЛКИТЕ ПРИ КОЗМЕТИЧНИ ДЕФЕКТИ НА КОСАТА

Кръгово оплешивяване. Това е неприятен козметичен дефект, който трябва да се лекува според съветите на лекар специалист. Някои билки могат да подпомогнат лечението. На първо място по полезното си действие е брейт. При оплешивяване се прилагат счукани пресни коренища от растението, смесени с дървено масло. Билката се прилага за лечение и на ревматизма и други ставни болки. Освен брей за лечение на оплешивяването се използва и кашица от счукани скилидки чесън или кромид лук, отвара от коприва (100 г ситно нарязани листа на 1/2 л вода и 1/2 л оцет се варят 30 мин; с тази течност се измива косата вечер преди лягане, без да се употребява сапун). Прилагат се също бял равнец, сок от пресен хрян, репей, розмарин, латинка и др. Препоръчва се следната билкова рецепта за лечение на оплешивяването. Корени от валериана, стръкове от хвощ, стръкове от камшик и цветове от лавандула се смесват по равни части. 2 супени лъжици смес се вари 10 мин в 1/2 л вода. След като изстине, отварата се пие по 1 винена чаша 3—4 пъти на ден преди ядене. Когато се поднови растежът на космите, започва обработката на кожата на главата с 10% спиртна настойка от цветовете на арника.

При себорейното оплешивяване най-често се използва репейт — както външно, така и вътрешно. В някои страни са пуснати в продажба шишенца с репейно масло, което е полезно не само при себорейното оплешивяване, но и при суха кожа на главата и лицето.

Оредяване на косата. Това често страдание, особено в по-напреднала възраст, се лекува със стимулиращи растежа на космите средства. За целта се използват и някои билки — чесън, репей, кромид лук, коприва, розмарин, бял бор и др. Прилагат се етеричните масла от тези билки, които се втриват в кожата на главата, или пресните растения под формата на сок, нарязани луковици или счукани пресни листа. Може да се приложат и отвари.

Препоръчват се следните рецепти:

Корени от кукуряк (50 г) се варят в 250 см³ оцет, докато течността остане наполовина. Прецежда се и се смесва с извлек от корените на лечебна ружа, който се получава след накисване на корените за 1 час в 150 см³ студена вода. Сутрин и вечер се правят фрикции на кожата на главата с тази смес.

Листа и цветове от лагинка, листа от коприва и листа от чим-шир по 100 г се накисват в 1/2 л 90° спирт. След като престоят 15 дни, течността се прецежда. Използува се по същият начин както горната течност.

Суха коса. Тя е често чуплива и трудно се поддава на моделиране. Лечението включва освен средства за олекотяване на косата и подобряване на неговата еластичност и препарати против сърбеж, чувство на опънатост на кожата и др. В такъв случай особено добре действа репейт. Използува се извлек от корените на репей в дървено масло при съотношение 1:10. С маслото се правят втривания всяка вечер. Подходящо е сухата коса да се измива един път на две седмици с топла вода. Преди измиването косата се намазва с растително масло (рициново, бадемово или друго), покрива се с натопена в гореща вода и изстискана кърпа и след като измине един час, се намазва с разбито прясно яйце и се измива с топла вода. За да се подсили блясъкът — косата след измиване може да се изплакне с отвара от лайка или от чай. При много суха коса може и между измиванията няколко пъти тя да се намазва с растително масло.

Мазна коса. За разлика от сухата коса мазната трябва да се измива по-често, обикновено на 5—7 дни с топла вода и сапун. За да се отстрани излишъкът от мазнини, вместо вода може да се използва отвара от дъбови кори. Последната се приготвя, като 3 супени лъжици оситнени дъбови кори се варят 15 мин в 1 л вода. Отварата се прецежда след като изстине и се използва за миене на косата 2 пъти седмично в продължение на няколко седмици.

7. ОТРАВЯНИЯ С ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ

Макар че са носители на безспорни полезни свойства, лечебните растения могат да станат причина и за по-леки или по-тежки, а понякога и за фатални отравяния. Според статистиките лечебните растения се нареждат сред първите 7 най-чести причини за отравяния, а при децата под 5-годишна възраст те са начело в списъка на причинителите на отравяния. Днес около 1 на 10 случая на отравяния е свързан с растения.

Възможностите за настъпване на отравяния с растения са разнообразни. Най-чести са отравянията сред децата, които, привлечени от ярките и красиви плодове, семена, цветове на някои растения, от свежите листа, сочни корени и пр., ги консумират, вземайки ги за близки по вид неотровни растения. У възрастните интоксикациите с лечебни растения се дължат най-често на предозиране, на употреба на големи количества от приготвени от лечебни растения отвари, запарки, настойки и пр. или на неконтролирано, продължително използване на такива препарати. Не са редки случаите на сбъркване на лечебни растения със силно отровни, близки по външен вид растения. Разбира се, съществуват, макар и рядко, и случаи на умишлена употреба на големи дози с цел самоубийство или съвсем рядко, убийство. Понякога отравяния могат да настъпят при консумиране на месо или мляко от животни, които са яли отровни растения.

Трябва да се знае, че лечебните растения съдържат високоактивни в биологично отношение вещества. Неправилно е твърдението на някои хора, че докато синтетичните химични вещества, използвани като лечебни средства, са силно действащи, опасни, то лечебните растения са безвредни, безопасни. Достатъчно е да споменем, че едни от най-силните отровни вещества — стрихнин, морфин, аконитин, никотин, кокаин и много други, са изолирани от растения.

Пътищата на проникване на отровните вещества от растенията в човешкия организъм са различни. Най-често отравяния настъпват при приемане през устата на свежи части от растения или на извлеци, запарки, отвари и пр. приготвени от изсушена дрога. Понякога могат да настъпят местни увреждания при допир на кожата с кори, листа или цветове на отровни растения. Такива прояви на „изгаряне“, на възпаление на кожата, дори поява на мехури могат да възникнат при съприкосновение с лютиче (*Ranunculus acris* L.), сибирски девесил (*Heracleum sibiricum* L.), божика (бясно дърво) (*Daphne mezereum* L.) и др., както и при използване на отвара от цветовете на многогодишен пролез (*Mercurialis perennis* L.), на бяла съсънка (*Anemone nemorosa* L.) и др. Възможни са отравяния (най-често професионални) при вдишване на разпраснени частици от отровни растения (чемерица, хмел и др.).

Активно действащите вещества на отровните билки са с най-различна химична природа. Най-често това са алкалоиди (съдържащи се напр. в листата на тютюна, в цветовете и плодовете на мака, в стръковете на бучиниша, в корените на лудото биле и т. н.). С дъбилните вещества (танините) алкалоидите образуват утайки, които не могат да се резорбират. На това свойство почива

използуването на танини (силен чай, гъсто кафе, танин и др.) при лечение на отравяния с алкалоидоносни растения.

Гликозидите са честа причина за отравяния с някои растения, в които се съдържат. На тези вещества се дължат полезните свойства, но и отравянията с такива растения: червен напръстник (*Digitalis purpurea* L.), вълнест напръстник (*Digitalis lanata* Ehrh.), момина сълза (*Convallaria majalis* L.), горицвет (*Adonis vernalis* L.), кукуряк (*Helleborus scaberrimus* W. et A.), зокум (*Nerium oleander* L.) и др.

Някои растения съдържат гликозиди, които при разпадането си образуват горчични (синапени) масла. Други съдържат цианогликозиди, които при разпадането си образуват силно токсичната циановодородна киселина.

Особен вид токсични вещества с гликозидна природа са сапонините. Някои от тях са силно дразнещи храносмилателния канал вещества, други са силни хемолитични отрови (предизвикват разрушаване на червените кръвни телца). Някои сапонини със стероидна структура могат да се превръщат в активни вещества с близка до половите хормони активност. Употребата на растения, съдържащи подобни сапонини, може да доведе до нарушения на половата функция.

Някои растения съдържат етерични масла, на които могат да се дължат токсичните свойства. Значение за отравянията с лечебни растения може да имат някои органични киселини (циановодородна, оксалова и др.). Лактоните, съдържащи се в лютичето, в дивия пелин и др., багрилните вещества, съдържащи се в елдата, в звъниката, в семената на памука, също могат да имат токсично действие.

Голямо значение за отравянията с някои растения имат т. нар. токсоалбумини — вещества с белтъчен характер и със силно токсични свойства. Такива вещества се съдържат в семената на рицина (*Ricinus communis* L.) и в бялата акация (*Robinia pseudacacia* L.).

Редица фактори оказват влияние върху образуването и натрупването на активни вещества и следователно върху токсичността на лечебните растения — географска ширина, надморска височина, състава на почвата, метеорологични условия, фази в развитието на растението, време на събиране и пр. Различно е съдържанието на токсични вещества в различните части на растенията. Например при чемериката (*Veratrum album* L.) и самакитката (*Aconitum napellus* L.) отровните вещества са в коренището, при напръстника — в листата, при къклицата — в семената и пр. Важно е да се знае как се отразява сушенето на drogите върху съдържанието на токсичните вещества. Повечето растения, които съдържат алкалоиди, запазват токсичността си при сушене. Растенията, съдържащи сърдечно активни гликозиди, обикновено при сушене загубват значителна част от активността си (напр. листата на момината сълза). Растенията, съдържащи летливи активни вещества (напр. лютикови), губят активността си при сушене. При изсушаване настъпват промени в състава на някои активни вещества, в резултат на което могат да се образуват нови токсични вещества. Тези проблеми поставят с голяма острота въпроса за

необходимостта от контрол и стандартизация на дрогите, които се продават в билковите аптеки.

7.1. ОБЩИ ПРОЯВИ НА ОТРАВЯНИЯ С ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ

Отравянията с растения могат да протичат остро и хронично. Острите отравяния се дължат обикновено на употребата на голямо количество (свръхдозирание) и се характеризират с внезапно настъпване, с бурни клинични прояви. Хроничните отравяния настъпват при продължителна употреба на нетоксични еднократни количества от съответното растение и се характеризират с бавно, незабелязано начало и с постепенно развитие на клиничната картина.

Клиничната картина на отравянията с лечебни растения се отличава с голямо разнообразие. Въпреки това в редица случаи е трудно с точност да се определи растението, от което е настъпило отравянето, тъй като много често различни растения могат да предизвикат сходни токсични прояви.

Проявите от страна на нервната система са характерни за отравяния с растения, съдържащи алкалоиди и етерични масла. Те могат да се изразят във възбуди; явления или в явления на потиснатост и парализа.

Прояви на повишена възбудимост с двигателно безпокойство, психична възбуда, маниакални състояния, халюцинации, възбудено дишане и кръвообращение са характерни за отравянията с лудо биле (*Atropa bella-donna* L.), блян (*Hyoscyamus niger* L.), татул (*Datura stramonium* L.), зърнеш (*Peranum harmala* L.), чемерика (*Veratrum album* L.) и др.

Потиснатост на нервната система със затруднени движения, понижена чувствителност, отслабени рефлексии, сънливост, парализа на дишането са характерни за маковите отравяния, отравяния с отровна глушица (*Lolium temulentum* L.), бучиниш (*Conium maculatum* L.) и др.

Голям брой отровни растения дразнят силно стомашно-чревния тракт. Настъпват гадене, повръщане, болки в корема, понякога кръвоизливи. Към тези прояви се прибавят и явления от страна на централната нервна система, на дишането, на отделителната система. Такова действие имат растения, съдържащи сапонини, глико-зиди, токсоеалбумини (рицин, бяла акация) и др.

Токсични прояви от страна на сърдечно-съдовата система (нарушения в сърдечния ритъм) предизвикват преди всичко растенията, съдържащи сърдечно активни гликозиди (напръстник, момина сълза, кукуряк и др.).

Бъбречни прояви с често уриниране или намалено отделяне на урина, кръв в урината и др. предизвикват растения, които съдържат летливи вещества (етерични масла, синапени масла и др.).

Някои растения могат да доведат до аборт у бременни жени, до нарушения в протичането на бременността поради съдържанието на вещества, предизвикващи маточни съкращения или нарушено кръвоснабдяване на матката и на плода.

Нарушения на газовата обмяна и кислороден глад на тъканите предизвиква употребата на растения или техни части, съдържащи циановодородна киселина. Някои растения, както вече се каза, предизвикват кожни прояви със зачервяване, оток, язвени поражения, некрози, повишена чувствителност към слънчева светлина.

Известни са предизвикани от лечебни растения чернодробни увреждания. Нарушения в кръвотворната тъкан, макар и рядко, могат да бъдат свързани с действието на някои лечебни растения.

7.2. ДЕЙСТВИЕ НА НЯКОИ ОТРОВНИ РАСТЕНИЯ ВЪРХУ ЧОВЕШКИЯ ОРГАНИЗЪМ И ЛЕЧЕНИЕ НА ОТРАВЯНИЯТА

Отравяне с лудо биле (беладона) — *Atropa bella-dona* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение (прил. 118) с високо от 1 до 2 м стъбло, разклонено само в горната част, с почти хоризонтално разперени клонки. Листата са елипсовидни до яйцевидни, целокрайна, към върха заострени. По главното стъбло са разположени последователно, а на клонките — по два срещуположно, като единият лист винаги е много по-малък от другия. Цветовете са виолетови, разположени в пазвите на листата. Плодовете са черновиолетови, сочни, блестящи ягоди, наподобяващи череша. Те примамват погледа отдалече и често стават причина за отравяния. Растението цъфти през май—юли, а плодовете узряват през юли—септември.

Разпространение. Разпространено е из просветлените букови гори и сечища от 300 до 1600 м надморска височина, предимно по северните склонове на Стара планина, в Родопите, Средна гора и Рила.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Bella-donnae*) и корените (*Radix Bella-donnae*) само като суровина за получаване на лечебни препарати от химико-фармацевтичната промишленост.

Химичен състав. Съдържа алкалоидите атропин, хиосциамин, беладонин, скополамин и др.

Чести отравяния, особено на деца, стават при ядене на плодовете на беладоната. Описани са случаи на тежки отравяния при изяждане на 3 плодчета и на смъртни случаи от 4—5 плодчета.

Отравяне с блян (попадийка, бленика) — *Hyoscyamus niger* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Сивозелено, мековлакнесто, лепкаво, двегодишно растение (прил. 119) с неприятна миризма. През първата година образува розетка от листа, а едва през втората година израства до 80 см високо цветоносно стъбло. Листата са последователни, полуствълообхващащи, дълбоко изрязани, с широка белезникава

средна жилка. Цветовете са фуниевидни, с петделно венче, оцветено жълтеникаво, с гъста мрежа от виолетови жилки. Плодната кутийка е обхваната от чашката и се отваря с капаче. Цъфти през лятото.

Разпространение. Расте по буренливи места и край пътищата из цялата страна. **Употребяема част.** Използват се листата (*Folia Hyoscyami*) като суровина за производство на лекарства от химико-фармацевтичната промишленост.

Химичен състав. Съдържа алкалоиди както лудото биле.

Отравяне с блян настъпва при употреба на семената, по-рядко —при консумация на корени и листа от растението. Съществува възможност отравяния да настъпят и при употреба на месо от пилета, пуйки и при пиене на мляко от кози, яли семена или листа от растението, или при консумация на мед, събиран от цветовете на растението.

Отравяне с татул —*Datura stramonium* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Едногодишно растение (прил. 117) с неприятна миризма. Стъблото е до 1 м високо, с характерно вилужно разклоняване. Листата са тъмнозелени, неравномерно дълбоко нарязани, със заострени дялове. Цветовете са едри, бели, с къси дръжки. Чашката е тръбеста, е 5 ребра и 5 зъбчета. Венчето е фуниевидно, с дълга тръбица и петделна коронка. Плодовете са почти сферични бодливи кутийки, при узряване се разпукват на 4 дяла, с множество черни семена. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Расте по буренливи места, торища и край огради из цялата страна.

Употребяема част. Използват се листата (*Folia Stramonii*) като суровина за производство на лекарствени препарати от химико-фармацевтичната промишленост.

Химичен състав. Съдържа алкалоиди както лудото биле.

Отравяния с татул настъпват при ядене на семената или при вдишване на миризмата от цветовете на татула.

И трите описани растения съдържат посочените алкалоиди и предизвикват отравяния със сходни клинични прояви. Характерни са разширение на зениците, сухост в устата и затруднено гълтане, зачервена суха кожа, ускорена сърдечна дейност. Проявите от страна на централната нервна система са възбуда, несвързан бърз говор, халюцинации („атропиново пиянство"), възбудено дишане. При отравянето с татул се наблюдават и диарии.

Лечението се състои в промивка на стомаха и въвеждане чрез сонда на танинов разтвор или суспензия от медицински въглен. Вътрешно се дава силен чай или кафе, солево очистително (английска сол). По-нататъшните мероприятия се провеждат в лечебно заведение в зависимост от проявите на отравянето.

Близки по клинични прояви са отравянията с червено кучешко грозде (*Solanum dulcamara* L.) и с черно кучешко грозде (*Solanum nigrum* L.).

Отравяне с червено кучешко грозде (разводник)— *Solanum dulcamara* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Увивен и катерлив полухраст с дълго до 2 м стъбло. Листата са яйцевидно ланцетни, цели или в основата с една двойка продълговати дялове. Цветовете са виолетови, събрани в многоцветни съцветия. Чашката и венчето са петделни. Венечните дялове са извити назад. Тичинките са 5, с бледожълти, 5—7 мм дълги прашници. Плодът е яйцевидна, яркочервена, лъскава ягода. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Расте из влажни и сенчести храсталаци в цялата страна.

Употребяема част. Използват се младите тревисти клонки заедно с листата (*Herba Dulcamarae*, *Stipites Dulcamarae*).

Химичен състав. Съдържа стероидни глюкоалкалоиди.

Отравяне с черно кучешко грозде — *Solanum nigrum* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 42) с изправено, разклонено стъбло, високо до 80 см. Листата са последователни, с дръжки, яйцевидно ром-бични до ланцетни, изрязани или едро неравномерно назъбени до почти целокрайни. Цветовете са бели, събрани по 6—10 в пазвите на листата. Чашката и венчето са петделни. Венечните дялове са разперени. Тичинките са 5, с 1—3 мм дълги жълти прашници. Плодът е сферична, черна или зелена ягода. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Расте по тревисти и буренливи места, в също и като плевел из посевите и окопните култури из цялата страна.

Химичен състав. Съдържа стероидни глюкоалкалоиди и сапонини.

Отравяния настъпват при ядене на плодовете на растенията.

Проявите на отравянето са разширение на зениците, гадене, повръщане, диария, нарушена походка, ритъмни нарушения на сърдечната дейност, възбудено състояние, понякога поява на гърчове.

Лечението е както при отравяне с лудо биле и блян.

Отравяне с бучиниш — *Conium maculatum* L.

Сем. Сенникоцветни — *Apiaceae* (*Umbelliferae*)

Описание. Тревисто двегодишно растение с неприятна миризма. Стъблото е 50—180 см високо, разклонено, изправено, цилиндрично, кухо, в долната част с червеникавокафяви петна. Листата са два до четири пъти пересто наделени, долните са с дръжки, а средните и горните почти приседнали. Съцветията са сложни сенници, образувачи щитовидно меличесто съцветие. Сложният сенник е с 12—20 главни лъча и обвивка от 5—6 извити надолу листчета. Цветовете са бели. Плодовете са широко яйцевидни до почти кълбовидни. Цъфти юни—август.

Разпространение. Расте по буренливи места, край жилища, огради, жп линии, а също из градините, в полето по синури и храсталаци, край горски пътеки в равнините и предпланините, по-рядко в планините докъм 1200 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се стръковете (*Herba Conii maculati*) и плодовете (*Fructus Conii maculati*).

Химичен състав. Съдържа алкалоидите конин, коницин и конхидрин и др.

Растението се характеризира с голяма токсичност поради съдържанието на алкалоида кониин във всички негови части. **Отравяне** може да настъпи при ядене на стъблото на растението или от мляко на добитък, който е ял от него.

Проявите на отравянето са гадене, повръщане, слабост на мускулатурата, забавени движения, забавен говор, разширени зеници. Постепенно настъпва парализа на крайниците, спадане на клепачите, нарушение в гълтането. Съзнанието най-често е замъглено. Смъртта настъпва от парализа на дихателната мускулатура.

Лечението се състои от предизвикване на повръщане, промивка на стомаха с разреден разтвор на калиев перманганат, животински въглен, солево очистително (английска сол), очистителна клизма. При нарушения в дишането отравеният се поставя на изкуствено дишане.

Отравяне с тютюн — *Nicotiana tabacum* L.

Сем. Картофови — *Solanaceae*

Описание. Тревисто едногодишно лепкаво растение с единично, право, до 2 м високо стъбло. Листата са последователни, целокрайни, яйцевидни до елипсовидни или ланцетни, приседнали, с къса крилата дръжка. Цветовете са бели или розови, събрани на върха на стъблото в многоцветна, силно разклонена метлица. Чашката и венчето са петделни. Тичинките са 5, прикрепени за основата на венчето. Плодът е елипсовидна до кълбовидна дзугнезна голосеменна кутийка. Цъфти юли—септември.

Разпространение. Отглежда се в някои райони на страната.

Употребяема част. За лечебни цели се използват листата (*Folia Nicotianae*) и семената (*Semen Nicotianae*).

Химичен състав. Съдържа алкалиди, от които главно никотин.

Отравянето се дължи на съдържащата се в листата на тютюна силна отрова никотин.

Проявите на отравянето са от страна на централната и вегетативната нервна система: най-напред възбудни, а после — паралитични. Настъпва слюнотечение, болки в корема, гадене, повръщане, забавен, а после — учестен и неправилен пулс, стеснени, а после — разширени зеници, виене на свят, мускулни потрепвания, гърчове, парализа на дишането.

Лечението включва предизвикване на повръщане, промивка на стомаха, даване на животински въглен, очистително (магнезиев сулфат). Лечението по-нататък се провежда в клинична обстановка при използване на лекарства съобразно стадия и проявите на отравянето.

Отравяне със самакитка — *Aconitum napellus* L.

Сем. Лютикови — *Ranunculaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с грудковидно задебелени корени. Стъблото е до 1,5 м високо, право, в горната част разклонено. Листата са последователни, до основата длановидно надебелени, с назъбени дялове. Цветовете са синьовиолетови, неправилни, събрани във върхни многоцветни съцветия. Плодът е сборен, съставен от три мехунки. Цъфти юни—август.

Разпространение. Отглежда се само като декоративно растение почти в цялата страна.

Употребяема част. Използват се кореновите грудки (*Tubera Aconiti*).

Химичен състав. Съдържа алкалоиди, главно аконитин.

Растението се отличава с много голяма токсичност. Корените съдържат алкалоидите аконитин, мезаконитин, неопелин и др. Смъртната доза на аконитина е 5 мг.

Случаи на отравяния са възможни у деца при ядене на грудки от растението, а у възрастни — при неправилно и неконтролирано от лекар самолечение с дрогата.

Признаци на отравянето. Попаднал върху кожата, аконитинът предизвиква сърбеж, последван от обезчувствяване на кожата. При вътрешна употреба на растението или на големи дози от препарати, получени от него, се наблюдават стомашно-чревни нарушения (слюнотечение, гадене, повръщане, диария), чувство на сърбеж и мравуч-кане по кожата, мускулни потрепвания, нарушения в сърдечната дейност с тежки смущения в сърдечния ритъм, застрашаващи от спиране на сърцето, нарушено равновесие, затруднена походка, загуба на съзнание, гърчове. Смъртта настъпва от парализа на дихателния център.

Лечението включва комплекс от мероприятия: промивка на стомаха с разтвор на танин, вкарване през сондата на суспензия от активиран въглен, солево очистително (магнезиев или натриев сулфат), вдишване на кислород, инжектиране на атропин. При ритъмни нарушения се инжектират антиаритмични средства. Тези мероприятия се извършват в клинична обстановка.

Отравяне с петнист змиарник — *Arum maculatum* L.

Растението е използвано в народната медицина като болкоуспокояващо средство, при бъбречнокаменна болест, при хемороиди. Трябва да се има пред вид обаче, че то фигурира в списъка на отровните растения. Притежава местно дразнещо действие върху кожата и лигавиците.

Клиничните прояви на отравянето с петнист змиарник се характеризират с обилно слюнотечение, гадене, повръщане, диария, учестен и неправилен сърдечен ритъм, силно потене, нарушена походка, треперене, мускулна слабост и парализа на централната нервна система.

Лечението на отравянето включва прилагане на слизести, покривни средства, слабително средство (солево).

Отравяне с чемерика—*Veratrum album* L. (*Veratrum lobelianura* (Bernh.) Arcang.)

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно тревисто растение с късо коренище и многобройни жълти шнуровидни корени. Стъблото е 1 —1,5 м високо, цилиндрично, облистено. Листата са последователни, долните широко елипсовидни, надлъжно надиплени, до 25 см дълги и 18 см широки, а горните — ланцетни. Цветовете са дребни, жълтозелени, събрани в силно разклонени метличести съцветия. Околоцветникът е шестлистен, тичинките са 6, а плодникът е с 3 стълбчета. Плодът е кутийка с многобройни сплескани, крилати семена. Цъфти юли—август.

Разпространение. Расте по влажни планински ливади и поляни от 800 до 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се коренищата с корените (*Rhizoma Veratri cum radicibus*) като суровина за химико-фармацевтичната промишленост.

Химичен състав. Съдържа алкалоиди с твърде разнообразна структура.

Проявите на отравянето са твърде сходни с тези при отравяне със самакитка (*Aconitum napellus*). Налице са контракции на скелетната мускулатура и силно понижаване на артериалното налягане, със забавена сърдечна дейност, силно безпокойство, усилено слюноотделяне, гадене, повръщане, диария.

Лечението включва промивка на стомаха, даване на медицински въглен, солево очистително (магнезиев сулфат), силен чай, кафе. Клинично се прилагат сърдечни средства, глюкоза, при необходимост — изкуствено дишане.

Отравяне със сънотворен мак — *Papaver somniferum* L.

Сем. Макови — *Papaveraceae*

Описание. Едногодишно тревисто растение (прил. 16) със сивосинкав налеп и бял млечен сок. Стъблото е до 1,5 м високо, изправено, цилиндрично, облистено. Листата са последователни, приседнали, стъблообхващащи, продълговато яйцевидни, неравномерно наделени, по края назъбени. Цветовете са единични, разположени на върха на стъблото и разклоненията му. Чашелистчетата са 2, яйцевидни, зелени, опадващи. Венчелистчетата са 4, бели, розови или виолетови. Тичинките са многобройни. Плодната кутийка е сферична, многогнездна, с нестигащи до средата радиални прегради. Цъфти през май—юни, а плодните кутийки узряват през юни—август.

Разпространение. Отглежда се в южните части на страната като суровина за получаване на алкалоида морфин и неговите деривати.

Употребяема част. Използват се плодните кутийки (*Fructus Papavcris*) и маковото семе (*Semen Papaveris*).

Химичен състав. Цялото растение съдържа алкалоиди с изключение на зрелите семена, които се използват за храна.

Опият е едно от най-старите лечебни средства. Като успокояващо болката средство той е бил известен още от древността. Днес сънотворният мак има значение изключително като суровина в химико-фармацевтичната промишленост за получаване на опиеви препарати — морфин, кодеин, папаверин, табени, наркотин, нарцени.

Употребата му в домашни условия е недопустима. Прилагането на опиеви препарати става при строга лекарска преценка и специален режим на отпускане от аптеката.

Отравянето с градински (сънотворен) мак и с опиеви препарати бива остро и хронично.

При остро отравяне се наблюдава потиснатост на нервната система — сънливост, отпуснатост, при тежки отравяния — кома (безсъзнание). Зениците са силно стеснени (точковидни). Особено опасно е потискането на дихателния център — дишането е забавено, повърхностно, настъпва хипоксия. Телесната температура се понижава, отделянето на урина намалява.

Особено чувствителни към подтискащото действие на опия са малките деца (до 3 г.) и старите хора (над 60 г.).

Лечението на остро отравяне се състои в промивка на стомаха с разреден разтвор на калиев перманганат, разтвор на танин, животински въглен. Прави се изкуствено дишане, а при клинични условия се прилагат съответни противоотрови.

Особена опасност представлява способността на мака и получените от него опиевидни препарати да водят до привикване и пристрастяване. Развива се морфинизъм с дълбоки физически разстройства и психическа деградация на личността.

Отравяния с растения, съдържащи сърдечно-активни гликозиди

Такива растения са: червен напръстник (*Digitalis purpurea* L.), вълнест напръстник (*Digitalis lanata* Ehrh.), момина сълза (*Convallaria majalis* L.), горицвет (*Adonis vernalis* L.), кукуряк (*Helleborus odorus* W. et K.), гърбач (*Scilla graeca* L.), боянка (*Erysimum diffusum* Ehrh.), зокум (*Nerium oleander* L.) и др.

Лечебното действие на тези растения е описано подробно в раздела „Билки, използвани за лечение на заболявания на сърдечно-съдовата система“. Много от тях, особено напръстникът, момината сълза, горицветът, днес се използват като суровина за получаване на фармацевтични препарати със сърдечно усилващо действие. Макар и рядко, някои от тези растения намират приложение в народната медицина за приготвяне на „домашни лекарства“ за лечение на сърдечни, нервни, психични и други заболявания, за лечебни клизми при острици и др.

Трябва да се знае, че изброените растения съдържат високоактивни и в същото време силно токсични гликозиди, чието действие постепенно се натрупва и при неправилно, неконтролирано използване, при предозиране могат да настъпят тежки отравяния.

Проявите на отравянето са, общо взето, сходни и се характеризират със стомашно-чревни, нервно-психични и сърдечни нарушения. Наблюдава се гадене, повръщане, диария, главоболие, шум в ушите, световъртеж, зрителни нарушения, психична възбуда, понякога гърчове. Най-опасни са сърдечните прояви — забавен пулс, който се сменя с учестена и неритмична сърдечна дейност, а при напредване на интоксикацията може да се стигне до спиране на сърцето.

Лечението се състои в промивка на стомаха с 0,5% танинов разтвор, суспензия от медицински въглен; дава се солево очисти-телно. Лечението по-нататък се провежда в клинична обстановка съобразно клиничните прояви.

Отравяне с лавровишня — (*Laurocerasus officinalis* Roem.)

Листата на лавровишната се използват във фармацията като суровина за получаване на лавровишнева вода (*Aqua Laurocerasii*), която се употребява широко за приготвяне на различни успокояващи болката препарати.

Отравяне може да настъпи при погрешно събиране на листа от лавровишня вместо лаврови листа, както и при предозиране на приготвени при домашни условия препарати.

Токсичното действие на дрогата се дължи на съдържащия се в листата гликозид амигдалин, от който при разпадането му в организма се образува

циановодородна киселина. Последната е силна отрова на тъканното дишане, пречи на оползотворяването на кислорода.

Проявите на отравянето са задух, главоболие, гадене, повръщане, болки в корема. Кожата и лигавиците са силно зачервени. При тежки случаи, настъпват гърчове, загуба на съзнание, смърт.

Лечението включва предизвикване на повръщане, промивка на стомаха с разтвор на калиев хиперманганат, с разтвор на животински въглен, солево очистително, изкуствено дишане. Като противоотрова се препоръчва вдишване на амилов нитрит (4—5 капки на кърпичка), инжектиране на метиленово синьо и други мероприятия (клинично).

Отравяне с рицин (кърлеж) — *Ricinus communis* L.

Сем. Млечкови — *Euphorbiaceae*

Описание и разпространение. У нас се отглежда из градините като едно-дишно декоративно или маслодайно растение. Родината на рицина е тропическа Африка, където се срещат и многогодишни форми, достигащи размери на малко дърво. Стъблото е кухо, голо, до 3 м високо, силно разклонено, понякога червеникаво обагрено, със синкав налеп. Листата са разположени на дълги дръжки, с длановидна петура със 7—9 назъбени дялове. Цветовете са разделнополови, с прост околоцветник: мъжките цветове заемат долната, а женските — горната част на гроздовидното съцветие. Тичинките са много. Плодът е тригнезна кутийка с по едно пъстро, приличащо на кърлеж семе във всяко гнездо. Цъфти през юли—август.

Употребяема част. Използват се семената (*Semen Ricini*) за получаване на тлъсто масло (*Oleum Ricini*).

Химитен състав. Семената съдържат 40—60% неизсъхливо тлъсто масло, главна съставна част на което е глицеридът на рициноловата киселина (80—85%). Освен тлъсто масло в семената се съдържат и белтъчни вещества, към които се отнася силно отровният растителен токсалбумин рицин. Във всички части на растението се съдържа и алкалоидът ричинин. Рициновото масло за медицински цели се получава чрез студено пресуване и се обработва с гореща водна пара за отстраняване на отровните рицин и ричинин.

Семената на рицина се употребяват като суровина за получаване на рициново масло. Случаи на отравяния са възможни при погрешно ядене на семена от рицин, вместо боб, фасул. Рицинът и ричининът упражняват токсично действие върху сърцето, бъбреците, черния дроб. Описани са тежки отравяния у деца при изяждане на 2—3 семена.

Проявите на отравянето са зачервяване и болки в гърлото, ускорен, мек пулс, главоболие, световъртеж, понижение на телесната температура, гадене, повръщане, диария (поякога кървава). В тежките случаи може да се развие жълтеница, да спре отделянето на урина.

Лечението изисква веднага да се предизвика повръщане (механично чрез дразнене на глътката или медикаментозно), промивка на стомаха с активиран въглен, даване на солево очистително. Прави се очистителна клизма. Поставят

се грейки на краиците. При необходимост се дава да се вдиша кислород, назначават се сърдечносъдови средства.

Отравяне с есенен минзухар — *Colchicum autumnale* L.

Сем. Кремови — *Liliaceae*

Описание. Многогодишно растение с грудколуковица, от която през есента се развиват светлорозови цветове. Листата се появяват една през следващата пролет. Те са продълговато елипсовидни, целокрайни, до 30 см дълги, с дъговидно жилкуване. Между листата се развива плодникът. Плодът е тригнезна разпуклива кутийка с многобройни чернокафяви семена.

Разпространение. Расте по ливади, поляни и храсталаци из цялата страна до 2000 м надморска височина.

Употребяема част. Използват се семената (*Semen Colchici*).

Химичен състав. Съдържат силно отровния алкалоид колфицин и други алкалоиди.

Растението (семената) е ценна суровина за химико-фармацевтичната промишленост за получаване на алкалоидите колхицин, колхамин и др., използвани в различни препарати с противоуморно действие.

Известно е успокояващото болките действие на препаратите от есенен минзухар при подагра, ревматизъм и др. (с лекарско предписание!),

Отравяне настъпва при предозиране, при неконтролирана от лекар употреба, при консумиране на мляко от животни, яли есенен минзухар.

Отравянето се характеризира с тежки стомашно-чревни поражения — с гадене, повръщане, болезнени колики, водниста, понякога кървава диария (холероподобна картина). Често се увреждат бъбреците, в урината се установяват албумин и еритроцити, може да спре отделянето на урина. Пулсът е мек, ускорен, телесната температура се понижава. Развиват се явления на парализа на централната нервна система. Смъртта настъпва от парализа на дишането.

Лечението се състои в промивка на стомаха с разтвор на танин, животински въглен, даване на слизести вещества, мляко, яйчен белтък, топли грейки, симптоматични средства (в клинична обстановка).

Отравяне с растения с противоглистно действие:

Такива растения са: мъжка папрат (*Dryopteris filix-mas* L.), приморски пелин (*Artemisia maritima* L.), нар (*Punica granatum* L.).

Тези растения и тяхната употреба са подробно разгледани на друго място в книгата (вж. „Билки, използвани при чревни паразити“). Тук ще посочим само, че при неправилна употреба, без лекарски контрол, при предозиране и неспазване условията за тяхното прилагане тези средства стават честа причина за тежки отравяния. Характерни за отравянията с противоглистни дроги са проявите от страна на централната нервна система.

При отравяне с мъжка папрат се наблюдават виене на свят, зрителни нарушения, епилептични гърчове, мускулна слабост и парализа на дихателния център. Налице са още стомашно-чревни прояви — повръщане, диарии, а понякога — жълтеница.

Лечението включва промивка с медицински въглен, солево очистително (в никакъв случай рициново масло или мляко!). Топли грейки на краиниците.

Отравянето с морски пелин се проявява с възбуда на централната нервна система и поява на гърчове, халюцинации, зрителни нарушения, последвани от понижаване на телесната температура и парализа на дишането.

Лечение — както при отравяне с мъжка папрат.

Отравяне с мораво рогче — *Claviceps purpurea* Tulasne

Сем. Мораворогчеви — *Clavicipitaceae*

Описание. Паразитна гъба по ръжта и някои други житни растения. На местата на заразените плодници по класовете вместо зърна се развиват дълги 1—3 см черновиолетови рогчета. Те са образувани от гъсто преплетени гъбни хифи и представляват презимуващия стадий от развитието на гъбата — склероций.

Разпространение. Разпространението на моравото рогче у нас през последните години е твърде ограничено поради грижливото почистване и обеззаразяване на посевния материал преди засяване. Това налага развъждането на моравото рогче.

Употребяема част. За лечебни цели се използват склероциите (*Secale cornutum*).

Химичен състав. Съдържа индолни алкалоиди, производни на лизерговата и изолизерговата киселина. Основни са ерголиновите производни ерготамин, ергоба-зин, ергокрисин и др. Освен това в моравото рогче се съдържат клавинови алкалоиди, от които са известни около 20 алкалоида с физиологично действие.

Алкалоидите имат много силно биологично действие и в миналото са ставали причина за тежки отравяния при консумиране на хляб, приготвен от брашното на заражена ръж. Отравянето протича с много тежки прояви на увреждане на нервната, сърдечно-съдовата и храносмилателната система — гърчове с извиване на тялото (Витово хоро), припадъци, суха гангрена на краиниците, диарии и др.

Моравото рогче не се прилага в народната медицина, но е източник за получаване на лекарства, които се използват от научната медицина за лечение на маточни кръвоизливи, на мигрената и други заболявания.

Лечебни растения с токсично действие върху черния дроб.

Някои растения съдържат алкалоиди, които упражняват токсично действие върху черния дроб. Към тези растения спадат обикновен спореж (*Senecio vulgaris* L.), жълт енчец (*Solidago virgaurea*) и др.

При продължително неконтролирано използване те могат да предизвикат хронични поражения на черния дроб (чернодробна цироза).

Лечебни растения с дразнещо действие върху кожата и лигавиците.

Познаването на тези растения е важно, тъй като те могат да предизвикат нежелани явления по кожата и лигавиците както на лекуваните болни, така и на лицата, които берат или извършват обработка на тези дроги.

Локално дразнещо действие упражняват бясно дърво (*Daphne mezereum* L.), росен (*Dictamnus albus* L.), обикновено лютиче (*Ranunculus acris* L.) и др.

Изброените растения далеч не изчерпват списъка на потенциално токсичните лечебни растения. Както вече се каза, в зависимост от дозата и от продължителността на приемане голям брой растения могат да оказват полезни, лечебни действия или да предизвикват нежелани, вредни прояви. В хода на изложението, при разглеждането на отделните лечебни растения сме се постарали да посочим както полезните, така и токсичните им свойства.

Допълнение 1

СПИСЪК

НА ЛЕКАРСТВЕНИТЕ СРЕДСТВА, СЪДЪРЖАЩИ РАСТЕНИЯ ИЛИ ТЕХНИ БИОЛОГИЧНО АКТИВНИ СЪСТАВКИ, КОИТО СЕ ОТПУСКАТ ОТ АПТЕКИТЕ БЕЗ ЛЕКАРСКА РЕЦЕПТА

Болкоуспокояващи

1. Аналгин-хинин драж., оп. 10 бр.
2. Антигрипал-драж., оп. 20 бр.
3. Беналгин -табл., оп. 20 бр.

Противоревматични

1. Камфодерм - линимент, 50 г.

Възбуждащи и подтискащи апетита

1. Алгиграцил - гранули 8 г 20 бр.
2. Тинктура амара

Противоязвени

1. Алумоксид кум беладона - табл. оп. 20 бр.
2. Алцид В—табл. оп. 100 бр.
3. Антиацид В—табл. оп. 100 бр.
4. Бисмуцид — гранули 4 г 20 бр.

Противоастматични

1. Антиастмин — табл. оп. 20 бр.

Антисклеротични

1. Антисклерол — драж. оп. 30 бр.
2. Рутостерол — драж. оп. 50 бр.

Противодиарични

1. Бисмутаналбин — табл. оп. 20 бр.

Антимигренозни

- Кофергамин — драж. оп. 20 бр.

Противокашлични и отхрачващи

1. Бронхолитин — сироп оп. 125 см³
2. Глаувент — драж. 0,01 г оп. 20 бр.
3. Глаувент — драж. 0,04 г оп. 20 бр.
4. Глаутерпин—табл. оп. 10 бр.
5. Наркотерпин — табл. оп. 10 бр.
6. Носкапин —сироп оп. 125 г
7. Перигран — сироп оп. 170 см³
8. Тусифен—сироп оп. 125 см³

9. Тусифен «бебе» — сироп оп. 125 см³

10. Сиропус ефедрини композитус (Тусирол) - оп. 170 см³

11. Сиропус тимы композитус (Пертусол) - оп. 170 см³

При разширени вени и хемороиди

1. Венорутон - гел оп. 40 г.
2. Ескувазин композитум _ сол. 20 см³
3. Ескувазин - сол. 20 см*
4. Ескувазин - унгв. оп. 18 г
5. Хемороидал—супоз. оп. 6 бр.
6. Хемороидал — унгв. оп. 20 г.

Капиляроукрепващи

1. Пефлавит С - драж. оп. 150 бр.
2. Рутаскорбин — филмтаблетки оп. 100 бр.

Сърдечноусилващи

1. Адинорм - сол. 10 см³

Жлъчегонни

1. Алохолум - драж. оп. 50 бр.

При кожни заболявания

1. Антисеборин — сол. оп. 120 см³
2. Олеум лини
3. Пилотон — сол. оп. 100 г
4. Розалин — унгв. оп. 18 г
5. Спиритус лавандуле
6. Унгвентум дулце № 1 и № 2 — оп. 1. 20 г

Успокояващи

1. Белергамин - драж. оп. 50 бр.
2. Валериана — табл. 0,03 г оп. 100 бр.
3. Валидол — сол. и табл. 0,06 г 10 бр.
4. Тинктура валериане

Слабителни

1. Олеум рицини
2. Пулвис ликвирицие композитус
3. Тисасен—драж. 0,2 г. оп. 30 бр.

4. Франсен — супоз. за деца и възрастни до 5 г и 100 г

При хрема

1. Ринозол — аерозол оп. 30 см³
2. Ринокс — унгв. оп. 18 г
3. Унгвентум ефедрини 3% — оп. 10 г

4. Унгвентум ментоли 2% — оп. 10 г
5. Фурацилин — табл. оп. 20 бр.

Местно дразнещи

1. Етеричен унгвент (златна звезда)
3. Тинктура галарум
2. Ефкамон — унгвент 10 г
3. Камфодерм — линимент оп. 50 и 100 г
4. Олеум теребентине ректификатум
5. Спиритус камфоратус — оп. 80 г,
2. Еликсир тоникум — оп. 150 г
6. Спиритус синапис

7. Тинктура капсици

8. Тусидермил — линимент оп. 50

9. Харта синапизата

10. Капсипласт «Емка» — всички видове

При възпаление на устната лигавица и венците

1. Дъвка медикобиологична

2. Мараславин — сол. оп. 100 см³ 5 г

4. Фитодонт — сол. оп. 100 см³

5. Фурин М — сол. оп. 100 см³

Тонизиращи

1. Винум Хине фератум — оп. 300 см³ 50 г

3. Кола гранулата — оп. 100 г

4. Тинктура коле

Допълнение 2

СПИСЪК

НА ОТРОВНИТЕ И СИЛНО ДЕЙСТВУВАЩИ ЛЕЧЕБНИ РАСТЕНИЯ, КОИТО СЕ ОТПУСКАТ ОТ АПТЕКИТЕ САМО ПО ЛЕКАРСКО ПРЕДПИСАНИЕ

1. Adonis vernalis (Herba)

горицвет

2. Aristolochia clematitis (Herba, Rhizoma) — вълча ябълка

3. Artemisia maritima (Anthodii, Flores)

пелин морски

4. Arum maculatum (Radix)

змиярник

5. Atropa bella-donna (Folia, Herba, Radix)

беладона, лудо биле

6. Buxus sempervirens (Folia)

чимшир

7. Chelidonium majus (Herba)

змейско мляко

8. Cinchona succirubra (Cortex)

хиново дърво

18. Hedera helix (Folia)

бръшлян

19. Hyoscyamus niger (Folia)

9. Cola vera (Semen)

кола

10. Convallaria majalis (Folia, Herba)

момина сълза

11. Datura stramonium (Folia)

татул

12. Delphinium consolida (Flores)

ралица

13. Digitalis lanata (Folia)

напръстник вълнест

14. Ecbalium elaterium (Fructus)

краставичка дива

15. Ephedra distachya (Herba)

ефедр

16. Erythroxylon coca (Herba)

кока

17. Genista tinctoria (Herba)

жълтуга

22. Veratrum album (Rhizoma)

чемерика

23. Vinca minor (Herba)

блян

20. *Myristica fragrans* (Nuces)

индийско орехче

21. *Tamus communis* (Rhizoma)

брей

зимзелен

24. *Viscum album* (Herba)

имел бял

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	5
По-често използвани научни термини	7
Увод	9
1. Лечебни растения в нашия живот.....	13
2. Как да си набавим билки за домашна употреба	15
2.1. Официнални и неофицинални лечебни растения и дроги. Билки, отпус- кани от билковите аптеки и от аптеките с билкови сектори.....	15
2.2. Събиране, сушене и съхранение на билките в домашни условия	17
3. Приготвяне на лекарства от лечебни растения в домашни условия	21
4. Биологично активни вещества в лечебните растения.....	24
4.1. Гликозиди.....	24
4.2. Алкалоиди.....	27
4.3. Танини (дъбилни вещества).....	28
4.4. Етерични масла.....	28
4.5. Полизахариди.....	30
5. Използване на билките при различни заболявания.....	31
5.1. Билки, използвани при болести на храносмилателната система.....	31
5.1.1. Билки с апетитовъзбуждащо и стимулиращо стомашната секреция действие	31
5.1.2. Билки, които се прилагат при язвена болест, гастрит и хиперацидитет..39	
5.1.3. Билки с противовъзпалително, болкоуспокояващо и противоспастично действие.....	18
5.1.4. Билки, употребявани при запек (със слабително и очистително действие)	52
5.1.5. Билки с карминативно (газогонно) действие.....	62
5.1.6. Билки с антидиарично и адстрингентно действие.....	67
5.1.7. Билки, използвани при чревни паразити	74
5.1.8. Билки, използвани при чернодробни и жлъчни заболявания.....	78
5.1.9. Билкови чаеви за лечение на заболявания на храносмилателната система.....	88
5.2. Билки, използвани при заболявания на дихателната система.....	95
5.2.1. Билкови чаеви за лечение на заболявания на дихателната система.....	127
5.3. Билки, използвани за лечение на заболявания на сърдечно-съдовата система.....	129
5.3.1. Билки, използвани при хипертония.....	130
5.3.2. Билки, използвани при атеросклероза и коронаросклероза.....	137
5.3.3. Билки, използвани при сърдечна недостатъчност.....	140
5.3.4. Билки с капиляроукрепващо и веноукрепващо действие.....	146
5.3.5. Билки, използвани при намален съдов тонус.....	148
5.3.6. Билкови чаеви за лечение на сърдечно-съдови заболявания.....	149
5.4. Билки, използвани при нарушено кръвосъсирване и анемии.....	152
5.4.1. Билкови чаеви, прилагани при анемии и кръвотечения.....	159
5.5. Билки, използвани при заболявания на отделителната система.....	160
5.5.1. Билкови чаеви за лечение на бъбречни заболявания.....	177

5.6. Билки, използвани при заболявания на половата система.....	181
5.6.1. Билкови чаеве, които се прилагат при заболявания на половата система.....	186
5.7. Билки, използвани при нарушения на обмяната на веществата.....	188
5.7.1. Билки, използвани при захарна болест (диабет)	188
5.7.2. Билкови чаеве, използвани при захарна болест.....	193
5.7.3. Билки, използвани при хиповитаминози.....	194
5.8. Билки, използвани при нарушени функции на централната нервна система	195
5.8.1. Билки с успокояващо действие върху централната нервна система.....	196
5.8.2. Билки със стимулиращо, тонизиращо централната нервна система действие.....	203
5.8.3. Билки, използвани при хроничен алкохолизъм.....	206
5.8.4. Билкови чаеве със седативно (успокояващо) действие.....	207
5.9. Билки, използвани при заболявания на опорно-двигателния апарат..	209
5.9.1. Билкови чаеве за лечение на хронични ставни заболявания.....	213
5.10. Билки, използвани за лечение на кожни болести.....	213
5.10.1. Билкови чаеве за лечение на кожни заболявания.....	219
6. Билките в козметиката.....	222
6.1. Билките при козметични дефекти на кожата.....	223
6.2. Билките при козметични дефекти на косата.....	225
7. Отравяния с лечебни растения.....	227
7.1. Общи прояви на отравянията с лечебни растения.....	229
7.2. Действие на някои отровни растения върху човешкия организъм и лечение на отравянията.....	230
Допълнения	241
Книгопис.....	244
Указател на латинските наименования на растенията.....	246
Указател на българските наименования на растенията.....	250

Прил. 1. Синя метличина — *Gentaurea cyanus* L.

Прил. 2. Червен кантарион — *Gentaurium erythraea* Rafn

Присл. 5. Бял пелин *Artemisia absinthium* L.

Прил. 7. Жѣлѣ кантарион — *Hypericum perforatum* L.

Прил. 14. Слабителна зърника *Rhamnus catharticus* L.

Прил. 15. Зърнаст — *Frangula alnus* Mill.

Прил. 16. Сиротица — *Gratiola officinalis* L.

Иллюстрация 20. Кориандр *Coriandrum sativum* L.

Иллюстрация 21. Чёрная редька *Nigella arvensis* L.

Прил. 25. Планински очеболец — *Potentilla erecta* (L.) Rauschel

Прил. 26. Трънка — *Prunus spinosa* L.

Прил. 27. Черна боровинка

Vaccinium myrtillus L.

Прил. 28. Червено подъбиче. — *Teucrium chamaedrys* L.

Прил. 29. Розмарин — *Rosmarinus officinalis* L.

Прил. 30. Мъжки папрат — *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott

Прил. 31. Сантонинов пелин — *Artemisia santonicum* L.

Прил. 32. Вратига — *Tanacetum vulgare* L.

Прил. 33. Нар Punica granatum L.

Прил. 35. Жѳлт смил — *Helichrysum arenarium* (L.) Moench

Прил. 38. Росопас — *Fumaria officinalis* L.

Прил. 39. Кисел трън. — *Berberis vulgaris* L.

Прил. 40. Синя жѣтка *Cichorium intybus* L.

Прил. 43. Петивет бял трън *Silphium marianum* (L.) Gaertn.

Прил. 45. Бял оман — *Inula helenium* L.

Прил. 46. Лечебна ружа — *Althaea officinalis* L.

48

Прил. 48. Градѣнски чай — *Salvia officinalis* L.

49

Прил. 49. Очанка — *Euphrasia officinalis* L.

Прил. 50. Бял бор — *Pinus sylvestris* L.

Прил. 51. Сладка папрат — *Polypodium vulgare* L.

Прил. 52. Миризлива теменуга — *Viola odorata* L.

Прил. 53. Трицветна теменуга — *Viola tricolor* L.

Прил. 54. Великденче — *Veronica officinalis* L.

Прил. 55. Иглика — *Primula veris* L.

Прил. 56. Подбел — *Tussilago farfara* L.

Прил. 59. Исландски лишей — *Cetraria islandica* (L.) Ach.

Прил. 60. Бударница — *Galeopsis tetrahit* L.

Прил. 61. Сопунче — *Saponaria officinalis* L.

Прил. 62. Риган — *Origanum vulgare* L.

Прил. 63. Полски мак — *Papaver rhoeas* L.

Прил. 64. Лечебна медуница — *Pulmonaria officinalis* L.

Прил. 65. Червена детелина — *Trifolium pratense* L.

Прил. 66. Мащерка — *Thymus serpyllum*

Прил. 67. Бръшля — *Hedera helix* L.

Прил. 68. Волски език — *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman

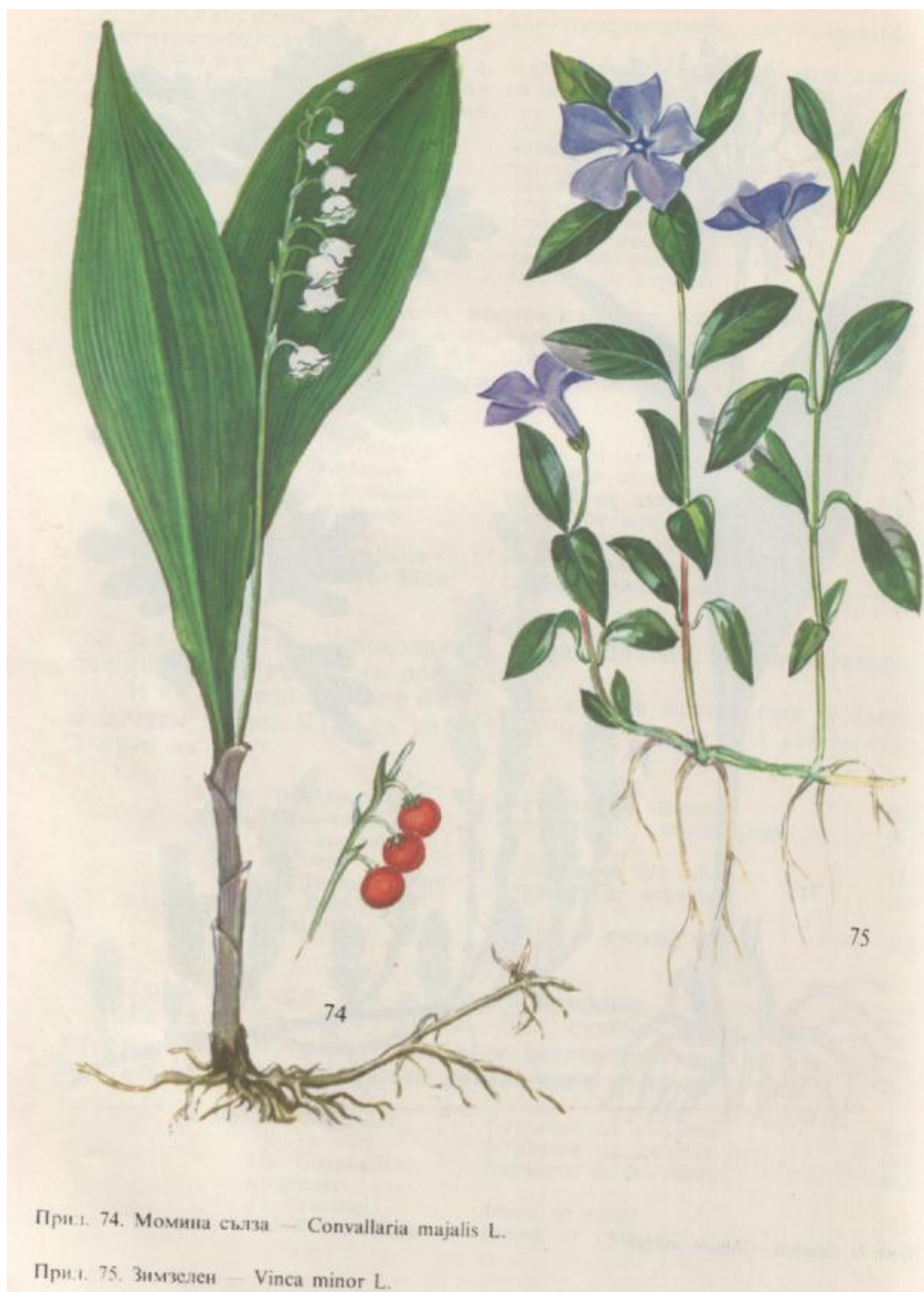

Прил. 71. Левурда — *Allium ursinum* L.

Прил. 72. Глог — *Crataegus monogyna* Jacq.

Прил. 73. Лютивa тльстига — *Sedum acre* L.

Прил. 74. Момина сълза — *Convallaria majalis* L.

Прил. 75. Зимзелен — *Vinca minor* L.

Прил. 77. Горицвет — *Adonis vernalis* L.

Прил. 78. Смрадлика — *Cotinus coggygria* Scop.

Рис. 79. Овчарска торбичка — *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medic.

Рис. 80. Бял равнец — *Achillea millefolium* L.

Прил. 83. Калина — *Viburnum opulus* L.

Прил. 84. Японска акация — *Sophora japonica* L.

Прил. 85. Ветрогон — *Eryngium campestre* L.

Прил. 86. Обикновена хвойна — *Juniperus communis* L.

Прил. 87. Бяла мъртва коприва — *Lamium album* L.

Прил. 88. Коприва — *Urtica dioica* L.

Прил. 89. Бяла бреза — *Betula pendula* Roth

Прил. 90. Лазаркиня — *Asperula odorata* L.

Прил. 95. Багридна жылуга — *Genista tinctoria* L.

Прил. 96. Гръмотрън — *Ononis spinosa* L.

Прил. 97. Пача трева — *Polygonum aviculare* (L.) L.

Прил. 98. Мечо грозде — *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.

99

Прил. 99. Изсипливче — *Herniaria glabra* L.

Прил. 100. Червена боровинка — *Vaccinium vitis-idaea* L.

Прил. 102. Лечебен жаблек — *Galega officinalis* L.

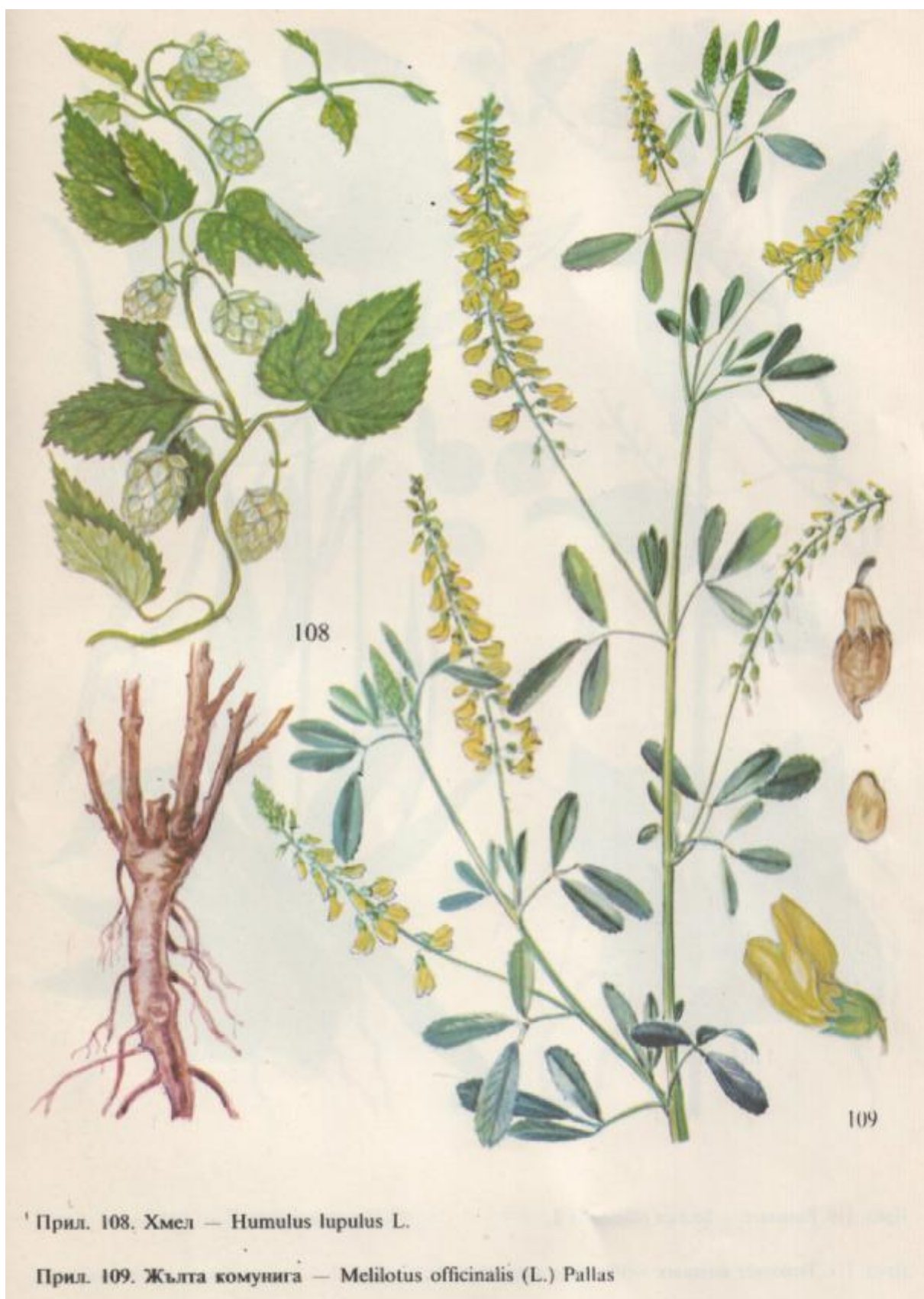
Прил. 104. Дилѣнка — *Valeriana officinalis* L.

Прил. 105. Дяволска уста — *Leonurus cardiaca* L.

Прил. 106. Лавандула — *Lavandula angustifolia* Mill.

Прил. 108. Хмел — *Humulus lupulus* L.

Прил. 109. Жълта комунига — *Melilotus officinalis* (L.) Pallas

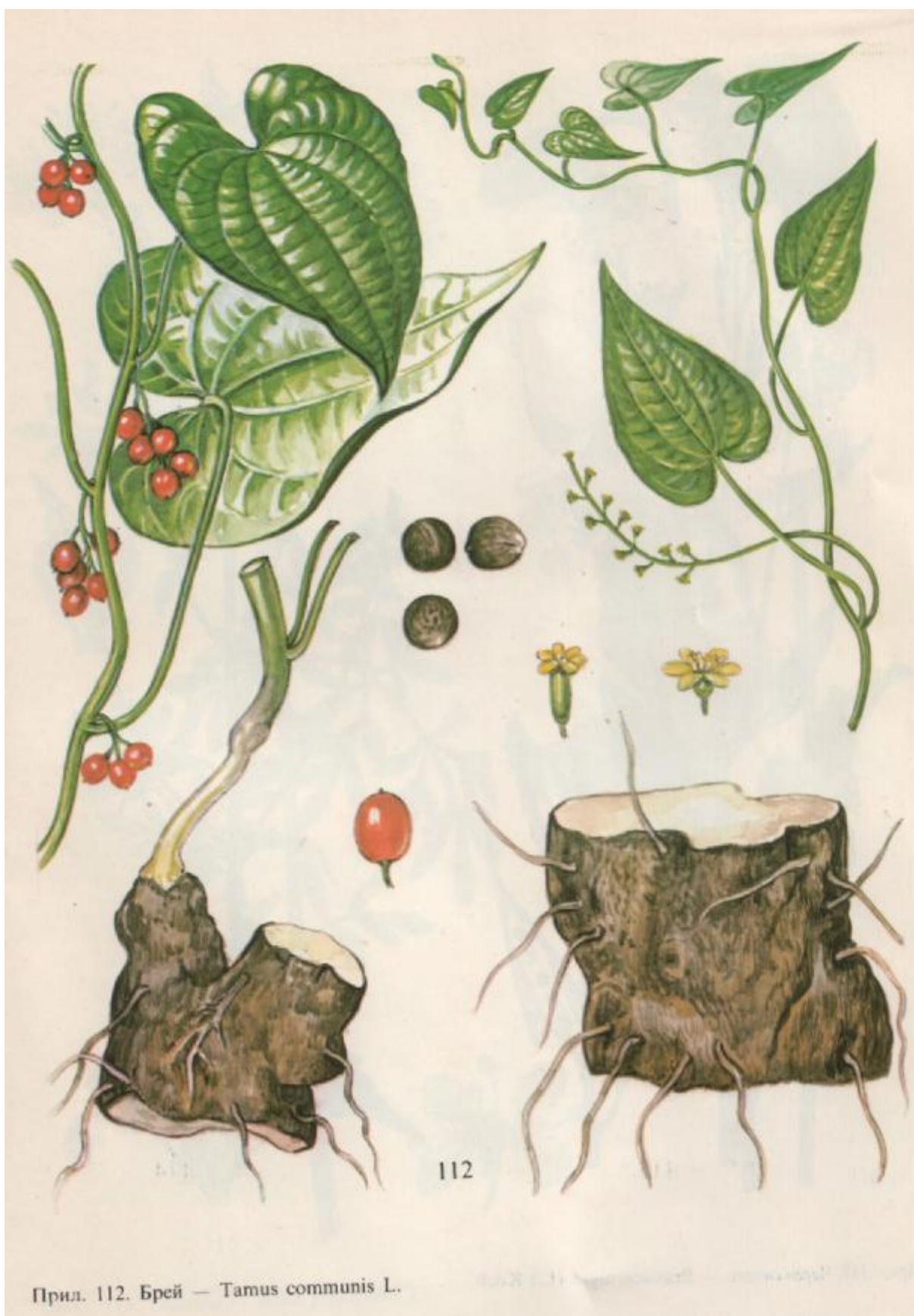
110

111

Прил. 110. Ранилист — *Betonica officinalis* L.

Прил. 111. Тешолист жировлек — *Plantago lanceolata* L.

113

114

Прил. 113. Черен синап — *Brassica nigra* (L.) Koch

Прил. 114. Върбинка — *Verbena officinalis* L.

Прил. 115. Седефче — *Ruta graveolens* L.

Прил. 116. Сънотворен мак — *Papaver somniferum* L.

Прил. 117. Татул — *Datura stramonium* L.

БИЛКИТЕ ВЪВ ВСЕКИ ДОМ

проф. д-р ДУШКА СТАНЕВА СТОЙЧЕВА, к. м. н., доц. ДИАНА
ИВАНОВА ПАНОВА, к. ф. н., н. с. I ст. д-р ЛИЛЯНА ЛОЗАНОВА
РАЙНОВА, ИВАН АСЕНОВ ИВАНОВ, к. ф. н.

Рецензенти ст. н. с. I ст. Бистра Аврамова, доц. д-р Цветан Бояджиев
Редактор д-р Мая Бъчварова

95335 Нац. бълг., I издание. Лит. група Ш-3; Код 06 4506-277-82

Изд. № 8489

Художник на корицата Димко Димчев

Художник на вътрешните илюстрации Невена Карамалакова,

Стефка Пенчева, Ружа Евстатиева

Художник редактор Динко Димчев

Технически редактор Свобода Николова

Коректор Вера Димулска

Дадена за набор на 26. IV. 1982 г. Подписана за печат на 3. IX. 1982 г. Излязла
от печат на 30. XII. 1982 г.

Печатни коли 21 Издателски коли 27,25 УИК 32,44 Формат 70x100/16

Тираж за 109,110 броя — цена 4,05 лв. за 1000 броя — цена 4,69 лв.

Държавно издателство «Медицина и физкултура»,

пл. Славейков 11 — София

Държавна печатница «Димитър Благоев» — Пловдив